

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών

Διδακτορική Διατριβή

«Οι μετασοσιαλιστικές οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης απέναντι στην πρόκληση της παγκοσμιοποίησης».

Κωνσταντίνος Φιλιππίδης

Ιούνιος, 2021

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΗΣ, Καθηγητής, επιβλέπων

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΡΚΙΛΗΣ, Καθηγητής, μέλος

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής, μέλος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη της παγκοσμιοποίησης είναι συνδεδεμένη με την ανάλυση των δεδομένων της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας. Δεν αποτελεί μια στοιχειώδη παράθεση οικονομικών μεγεθών, αλλά μια αναζήτηση της πολιτικής και βαθύτερης κοινωνικής δομής των δεσμών που συνδέουν την λειτουργία των θεσμών ενός οργανωμένου συνόλου ανθρώπων.

Η εποχή που ακολούθησε την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη, προκάλεσε μία πρωτόγνωρη μετάβαση των άμεσα εμπλεκόμενων χωρών, ενώ παράλληλα μετέβαλε τις ισορροπίες στις χώρες του Δυτικού κόσμου, αλλά και στο σύνολο του πλανήτη. Στον χώρο αυτό κινήθηκε με αποτυπωμένα τα αποτελέσματα της μετάβασης μέχρι και σήμερα και η Νοτιοανατολική Ευρώπη με πρωταγωνιστές τις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Η κοινωνική συνοχή, η εργασιακή ειρήνη, η μακροοικονομική ευημερία και η πολιτική υπόσταση των κρατών δοκιμάστηκε πολλαπλά και επηρεάστηκε η δομική σύσταση του συνόλου των θεσμών.

Σε αυτό το περιβάλλον, σημαντικός παράγοντας παραμένει η Ευρωπαϊκή Ένωση, που αποτελεί φορέα της παγκοσμιοποίησης και παράλληλα αποτέλεσε τον οδηγό και το παράδειγμα για την πολιτική προσαρμογή των χωρών στους κανόνες της ανοιχτής οικονομίας με σοβαρές και καιρίες μεταβολές στο σύνολο της κρατικής λειτουργίας. Το σύνολο των αλληλεπιδράσεων και των μεταβολών στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση με παρονομαστή την ευρεία έννοια της παγκοσμιοποίησης, αποτελεί ιδιαίτερο πεδίο έρευνας και αναζήτησης για τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις που προκλήθηκαν τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Σημεία καμπής η μεγάλη διεύρυνση της ΕΕ από το 2004 έως και το 2007 που περιλάμβανε τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία αλλά και η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση με αρχή το 2008 που επαναπροσδιόρισε και οδήγησε την ΕΕ σε συντηρητικές πολιτικές.

ABSTRACT

The study of globalization linked to the analysis of the data of the modern global political economy. It is not an elemental juxtaposition of economic figures but a search for the political and deeper social structure of the bonds that link the function of the institutions of an organized group of people. The era that followed the collapse of existing socialism in Eastern Europe caused an unprecedented transition of the countries directly involved, while at the same time changing the balance in the Western world but also across the globe. In this area, the results of the transition to the present day and the Southeastern Europe with the countries of former Yugoslavia, Albania, Bulgaria and Romania were marked. Social cohesion, labor-peace, macroeconomic prosperity and the political status of the states have been tested in many ways and the structural composition of all institutions has been affected. In this context, the European Union, a major player of globalization, remains an important factor, and at the same time, it has been the guide and example of politically adapting the countries to the rules of the open economy with serious and profound changes in the whole of state functioning. The set of interactions and changes in Southeastern Europe and the European Union, denoting the broad concept of globalization, is a particular field of research and search for the positive and negative effects that caused over the last three decades. Significant signs of a major enlargement of the EU between 2004 and 2007, including Bulgaria and Romania, but also the financial crisis beginning in 2008, redefined and led the EU into conservative policies.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	4
Περιεχόμενα	5
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	15
1.1 Η Ιδεολογία της Παγκοσμιοποίησης	15
1.1.1 Τα στάδια της Παγκοσμιοποίησης	16
1.1.2 Η Παγκοσμιοποίηση και ο δρόμος της εξέλιξης	20
1.1.3 Οι Περιφερειακοί εμπορικοί συνασπισμοί	23
1.1.4 Οι Περιφερειακές οικονομίες και οι εμπορικές συμφωνίες	24
1.1.5 Παγκόσμιες προκλήσεις στις εθνικές οικονομικές πολιτικές	27
1.1.6 Οι Παγκόσμιες προκλήσεις στους διεθνείς οργανισμούς μετά το 1990	30
1.1.7 Δημοκρατία, έθνος - κράτος	35
1.1.8 Οικονομική Παγκοσμιοποίηση: μια αναδρομή	44
1.2 Το τέλος της πρώτης περιόδου της παγκοσμιοποίησης	45
1.2.1 Η Θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας	46
1.2.2 Μεταβολή των εγχώριων πολιτικών συνθηκών	47
1.3 Η άποψη του Manfred Steger για την παγκοσμιότητα και την παγκοσμιοποίηση	50
1.4 Ο ρόλος του κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης	52
1.5 Οι άμεσες ξένες επενδύσεις και η συμβολή τους στην ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας	53
1.6 Παγκοσμιοποίηση, κοινωνία των πολιτών, και παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση	58
1.7 Κοινωνία των πολιτών και αναζήτηση κοινωνικής δικαιοσύνης	64
1.7.1 Η Κοινωνία των πολιτών, το διεθνές εμπόριο και η κατάσταση της εργασίας	66
1.7.2 Η Κοινωνία των πολιτών και η παγκόσμια χρηματοδότηση	69

1.7.3 Η Κοινωνία των πολιτών και η παγκόσμια παραγωγή	73
1.8 Η Παγκοσμιοποίηση και οι ανισότητες στην πρόσβαση στην εργασία και τα ζητήματα της εργασίας.....	75
1.8.1 Η ασύμμετρη κατανομή των παραγωγικών πόρων	77
1.8.2 Παγκοσμιοποίηση, αγορά εργασίας και ισότητα	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	82
Η Μετάβαση και οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.....	82
2.1 Η Θεωρητική προσέγγιση της μετάβασης.....	82
2.1.1 Κεφαλαιακές ροές και επενδύσεις σε αναπτυσσόμενες χώρες.....	82
2.1.2 Στηρίζει με ορθό τρόπο η εξωτερική βοήθεια τις φτωχές χώρες;.....	85
2.1.3 Μετάβαση και μετανάστευση – Στοιχεία για τη μετανάστευση.....	87
2.2 Μετάβαση - μια ανασκόπηση.....	89
2.2.1 Η πρώτη φάση της μετάβασης, τα βήματα από το 1989	89
2.2.2 Απελευθέρωση της Αγοράς.....	91
2.2.3 Σταθεροποίηση των Μακροοικονομικών μεγεθών και της Οικονομίας	94
2.3 Μετάβαση και ΝΑ Ευρώπη, η πρώτη περίοδος	100
2.3.1 Κατά την πρώτη περίοδο της μετάβασης - Μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου	101
2.3.2 Από τον υπερπληθωρισμό στην οικονομική σταθεροποίηση.....	105
2.3.3 Από μια βαθιά ύφεση προς την οικονομική ανάκαμψη.....	111
2.3.4 Εξωτερικές ανισορροπίες και ΑΞΕ	112
2.4 Η οικονομική και πολιτική ανάλυση των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.	115
2.4.1 Περιγραφή των επιδόσεων των πρώην σοσιαλιστικών χωρών κατά τη διάρκεια της μεταβατικής εποχής.	115
2.4.2 Μετάβαση, οικονομία, ανάπτυξη- εργασία και παραγωγή	119
2.4.3 Κατά τη διάρκεια κατάρρευσης της παραγωγής και ο δρόμος προς την περίοδο της ανάπτυξης	127
2.4.4 Η εξέλιξη του πληθωρισμού στη διάρκεια της μετάβασης.....	133
2.5 Η Δεύτερη περίοδος της Μετάβασης- Μεταρρυθμίσεις δεύτερης φάσης.....	138
2.5.1 Οι Οικονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που συνδέονται με τη μετάβαση.....	140
2.5.2 Ο ρόλος των μεταρρυθμίσεων στη διαδικασία μετάβασης στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Δυτικά Βαλκάνια και συγκριτικά Ρουμανία - Βουλγαρία- Κροατία)	143

2.5.3 Η Στρατηγική προσέγγιση και οι μεταρρυθμίσεις	147
2.5.4 Η Απλούστευση της νομοθεσίας και μείωση της γραφειοκρατίας....	151
2.6 Τα μακροοικονομικά στοιχεία των κρατών από το 2006 έως και το 2012	154
2.6.1 Οι αιτίες της χρηματοπιστωτικής κρίσης και οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης	155
2.7 Η μεταφορά της κρίσης στην πραγματική οικονομία και πως την αντιμετώπισαν οι χώρες σε μετάβαση.....	157
2.7.1 Αλβανία	164
2.7.2 Βόρεια Μακεδονία	168
2.7.3 Μαυροβούνιο	170
2.7.3.1 Τα δομικά προβλήματα της οικονομίας του Μαυροβούνιου:	171
2.7.4 Σερβία	172
2.7.5 Βοσνία – Ερζεγοβίνη	175
2.7.6 Ρουμανία - Βουλγαρία	178
2.7.7 Κροατία.....	181
2.8 Ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας στην περίοδο της κρίσης	183
2.9 Η οικονομική κρίση και η λιτότητα, συντηρούν και αμβλύνουν τις κοινωνικές ανισότητες	186
2.9.1 Κοινωνικά ζητήματα, σε περιόδους οικονομικής αβεβαιότητας και η Παγκοσμιοποίηση	189
2.9.2 Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στις κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους στην Ευρώπη.....	194
2.10 Η Τρίτη περίοδος της μετάβασης και η κατανόηση των καθυστερήσεων στη μετάβαση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.....	203
2.11 Η Τρέχουσα οικονομική κατάσταση των χωρών της ΝΑΕ.....	209
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	211
3. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης	211
3.1 Το κίνητρο της μετάβασης - οικονομική κατάσταση στις χώρες της ΝΑΕ- Η διαδικασία διεύρυνσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 έως και σήμερα	215
3.2 Η ενταξιακή προοπτική και τα αποτελέσματα στις πολιτικές των χωρών της ΝΑΕ	218

3.3 Η Επίδραση της Παγκοσμιοποίησης και της ΕΕ στις οικονομίες των χωρών της ΝΑ Ευρώπης.....	222
3.3.1 Η ΕΕ ως στρατηγικός χώρος της παγκοσμιοποίησης και πως επηρεάζει τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.	222
3.3.2 Οι κανόνες του πλαισίου διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ζώνης του Ευρώ και η συμβολή τους στη διεύρυνση	225
3.3.3 Η Μεταρρύθμιση και η σύγκλιση στην περίοδο της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης.....	230
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	233
Συζήτηση και Ανασκόπηση.....	233
Ελληνική βιβλιογραφία.....	251
Διεθνής βιβλιογραφία.....	252
Electronic references-sources –Ηλεκτρονικές πηγές:	267
Περιεχόμενα πινάκων.....	269

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Σκοπός της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι να αξιολογηθούν τα δεδομένα της οικονομικής μετάβασης που περιλαμβάνουν τις οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και να μελετηθεί η προσαρμογή τους στα νέα δεδομένα της παγκόσμιας οικονομίας και στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης, εξετάζοντας, κυρίως, τις πτυχές της διαδικασίας προσαρμογής σε ένα καθεστώς ανοικτής οικονομίας και την προοπτική για ένταξή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται η εισαγωγή στις έννοιες και τις θεωρίες της παγκοσμιοποίησης στην ιστορικότητα των δεδομένων για τις περιόδους και τους φορείς της καθώς επίσης τίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα με προσέγγιση ιδιαίτερα στην οικονομική παγκοσμιοποίηση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατίθενται δεδομένα της μετάβασης και των χρονικών σταδίων από το 1989 έως και το 2018, που αποτυπώνουν τα μακροοικονομικά μεγέθη στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και τις δομικές μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στην διάρθρωση, οργάνωση και λειτουργία των κρατών.

Στο τρίτο κεφάλαιο μελετάται ο ενεργός ρόλος ενός σύγχρονου φορέα της παγκοσμιοποίησης που είναι η ΕΕ και η συμβολή της στην μετάβαση της ΝΑ Ευρώπης μέσω των πολιτικών και των χρηματοδοτικών παροχών και ενισχύσεων με παράλληλη ανάλυση της επίδρασης της παγκοσμιοποίησης στην οικονομία και την κοινωνία της ΝΑ Ευρώπης.

Τέλος, αναλύονται τα ευρήματα και παρουσιάζονται τα συμπεράσματα, αλλά και οι προτάσεις της έρευνας. Βασικό χαρακτηριστικό είναι η στρατηγική προσέγγιση της μετάβασης μέσω της εφαρμογής των πολιτικών της ελεύθερης οικονομίας που εφαρμόστηκε στα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, τα αποτελέσματα των πολιτικών και η ένταξη ή η προοπτική ένταξης σε έναν ευρύτερο οργανισμό όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια συνεχή διαδικασία που συνδέεται με τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Αφορά τη συνεργασία των χωρών, των λαών και την αλληλεπίδραση των πολιτισμών σε διάφορα θέματα που σχετίζονται με την οικονομία, το εμπόριο, τις υπηρεσίες, την μεταφορά αγαθών, τον τουρισμό, την τέχνη, την συνεργασία των επιστημών και της τεχνολογίας αλλά και σε ιδιαίτερα ζητήματα που αφορούν την ασφάλεια.

Προκύπτουν ποικίλες θεωρίες και απόψεις για τις πιθανόν θετικές ή και αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους και με ορισμένες προϋποθέσεις, η παγκοσμιοποίηση δύναται να αποφέρει σημαντικά οφέλη όχι μόνο σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, αλλά πρωτίστως στην ανάπτυξη των τεχνολογικών καινοτομιών παράλληλα με την των ανάπτυξη των υπηρεσιών καθώς και την προστασία του φυσικού πλούτου (Welford, 2002, Schuster & Holtbrügge, 2012). Ωστόσο, σοβαρή πιθανότητα είναι να προκαλέσει και αρνητικές συνέπειες ιδιαίτερα στις κοινωνικές δομές των υπό ανάπτυξη χωρών (Jenkins, 2005, Vogli et al. 2014).

Λίγες δεκαετίες πριν, το εθνικό-κεντρικό σύστημα διακυβέρνησης έλεγχε το εμπόριο αγαθών, τις υπηρεσίες και τις χρηματοοικονομικές συναλλαγές. Εξαιτίας της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης σταδιακά υπήρξε απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, του ελεύθερου ανταγωνισμού, ενώ αναπτύχθηκαν γοργά οι συναλλαγές και η επικοινωνία μεταξύ των κρατών, ενώ με την ίδια διαδικασία επέρχεται μια ολοένα αυξανόμενη αλληλεξάρτησή τους που δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην οικονομική ζωή, αλλά επεκτείνεται και σε άλλους τομείς: στην πολιτική, τον πολιτισμό, τη βιομηχανική παραγωγή, τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, την πληροφόρηση και την επικοινωνία ανάμεσα στα κράτη αλλά και τους πολίτες. Η παγκοσμιοποίηση επιφέρει την ομογενοποίηση των αγορών καθώς και την ελεύθερη διακίνηση προϊόντων, κεφαλαίων αλλά και ανθρώπων, όταν οι τελευταίοι μεταναστεύουν προς εύρεση εργασίας (Friedman, 2005).

Σε θεωρητικό επίπεδο και περισσότερο στην έρευνα που μας αφορά, η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί σήμερα έναν από τους σημαντικότερους βραχίονες κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων και αποτελεί σημείο αναφοράς για τις χώρες της

Νοτιοανατολικής Ευρώπης, θέτοντας τους όρους, τους κανόνες αλλά και ορίζοντας τις απαραίτητες προϋποθέσεις για μια παγκοσμιοποίηση δικαιότερη και που θα μπορεί να διαχειριστεί (Hedemann.Robinson, 2000, Von Bogdandy 2004, Smits, 2006, Matei, 2008). Γίνεται ωστόσο αντιληπτό πως σε ευρύ παγκόσμιο αλλά και στο ευρωπαϊκό πεδίο η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στην και απαιτεί ολοένα και μεγαλύτερες αλλαγές σε οικονομικό- πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Επιπλέον, αναμένονται και διάφορες άλλες αρνητικές επιπτώσεις ιδιαίτερα στις οικονομίες των υπό ανάπτυξη χωρών (Schmukler, 2004:89).

Οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης βίωσαν με την αυγή της δεκαετίας του 1990 μια δραματική και πρωτόγνωρη αλλαγή του πρότερου πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού τους συστήματος. Σημειώθηκαν ραγδαίες εξελίξεις, όπως η διάλυση της COMECON, η αποσύνθεση και διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η συμμετοχή των κλειστών οικονομιών στο σύστημα των διεθνών εμπορικών συναλλαγών αλλά και η άμεση ένταξη τους στο διεθνή ανταγωνισμό, τη διεθνή σκηνή και πολύ περισσότερο τη δημιουργία σχέσεων με την ευρωπαϊκή αγορά. Λίγο μετά τη σχετική προσαρμογή της ΝΑ Ευρώπης στα νέα δεδομένα, έκανε την εμφάνισή της η διεθνής χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση του 2007· οι κοινωνίες των βαλκανικών χωρών, αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν ξανά και να αναπτυχθούν σε αντικειμενικά ακόμη δυσκολότερους όρους στη σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα. Η αποδοχή των κανόνων της οικονομίας της αγοράς συμπορεύτηκε με την ανάπτυξη των οικονομιών και την αύξηση των εισοδηματικών δεικτών σχεδόν σε όλες τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο, τίθεται το εύλογο ερώτημα της επίδρασης της οικονομικής κρίσης στις κοινωνίες των Βαλκανίων που συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα πολλά προβλήματα προσαρμογής των οικονομικών τους αλλά και της κοινωνικής προσαρμογής σε μια νέα παγκόσμια οικονομία που εμφανίζει ύφεση και αβεβαιότητα για ισορροπημένη και βιώσιμη ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα ισχυρές οικονομίες παρουσίασαν σημάδια κόπωσης και ύφεσης.

Επιπρόσθετα, η διεθνής οικονομική κρίση επέφερε σοβαρές πολιτικές μεταβολές στον τομέα της εργασίας και των εργασιακών σχέσεων, στην κοινωνική οργάνωση και στο κράτος πρόνοιας που προϋπήρχε στα Βαλκανικά κράτη ως κάτι αυτονόητο κατά την περίοδο του σοσιαλισμού. Οι χώρες των Βαλκανίων που μετέβησαν από τον σοσιαλισμό στο καθεστώς της σύγχρονης οικονομικής οργάνωσης, βίωσαν την σκληρή πραγματικότητα της προσαρμογής.

Στόχος της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι να αξιολογηθούν στάδια της μετάβασης από το 1989 έως και το 2018 και τα δύο διαδοχικά και αλληλένδετα φαινόμενα της οικονομικής κρίσης και την προσαρμογής των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης και την συνεχή μετάβαση στα δεδομένα της ελεύθερης οικονομίας και στην διαφαινόμενη και υποσχόμενη προοπτικής για ένταξη τους στην ΕΕ.

Η έρευνα περιλαμβάνει μια ιστορική αναδρομή στα κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα που διαμόρφωσαν την παγκοσμιοποίηση, με αναφορές σε ρεύματα και τάσεις. Αποτυπώνεται πολλές φορές η άποψη ότι την παγκοσμιοποίηση συνθέτουν έννοιες και όροι πολυδιάστατοι. Οι διαφορετικές οπτικές προσέγγισης που υιοθετούν αρκετοί ερευνητές διευρύνουν τα θεωρητικά αποτελέσματα και τον ερμηνευτικό χώρο που μπορεί να ενταχθεί ο τρόπος προσέγγισης της παγκοσμιοποίησης. Η έρευνα θα επικεντρωθεί στην όσο το δυνατό πλήρη και αντικειμενική θεωρητική προσέγγιση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης που έχει γίνει κατά τη διάρκεια της έρευνας περιλαμβάνει κυρίως τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης με βάση την δομή και την διαχείριση του καπιταλιστικού συστήματος και των δομών που το χαρακτηρίζουν και κατά ένα μικρό τμήμα από άλλους παράγοντες που είναι λιγότερο αντικειμενικοί, όπως για παράδειγμα ο παράγοντας των εθνικών κρατών. Με έμφαση και σαφήνεια διατυπώνεται αυτή η σχέση από τον Ούρλιχ Μπεκ (1999: 15) στο βιβλίο του «Τι είναι παγκοσμιοποίηση;».

Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στην ερμηνεία του όρου «οικονομική παγκοσμιοποίηση» με κύριο άξονα τα εξής: η άνευ προηγουμένου ανάπτυξη των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών αγορών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και οι δραματικές εξελίξεις κυρίως στην αρχή της δεκαετίας 1990, συχνά βρίσκονται στο επίκεντρο του διαλόγου της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Εξετάζοντας την έννοια από αυτήν την οπτική πλευρά και αναλύοντας τα δεδομένα των τελευταίων ετών, η παγκοσμιοποίηση σημαίνει κάτι περισσότερο από μια πειστική δύναμη επηρεασμού και διαμόρφωσης των τοπικών οικονομιών. Ακόμη σημαντικότερη είναι η δομή και η λειτουργία με την οποία εκτελούνται οι δραστηριότητες των διεθνών οικονομικών οργανισμών, όπως για παράδειγμα οι τράπεζες, που πλέον είναι αναπόσπαστο κομμάτι των αγορών.

Στη συνέχεια της έρευνας αναλύεται η σύνδεση της παγκοσμιοποίησης με την αυξανόμενη ισχύ των διεθνών οργανισμών –κυρίως χρηματοπιστωτικών και

εμπορικών– και τον ρόλο των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Παρατίθενται στοιχεία που στοιχειοθετούν την σημαντική μεγέθυνση των πολυεθνικών φορέων της οικονομίας σε σημείο που να προσδιορίζουν και να κατευθύνουν την διάρθρωση της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων και να «καθορίζουν με ρυθμίσεις» ανάλογα των συμφερόντων τους την τοπική και εγχώρια νομοθεσία.

Επιπλέον, η πλήρης απελευθέρωση των παγκόσμιων αγορών περιορίζει ή και υποκαθιστά το ρόλο των εθνικών κυβερνήσεων και μία σειρά από άλλους θεσμούς που συνδέονται άμεσα με τη γενικότερη ομαλή λειτουργία του κράτους. Αποτελεί γεγονός πως οι αγορές δεν έχουν κατασκευαστεί για να διασφαλίζουν την κοινωνική αρμονία, την αλληλεγγύη, την ισονομία και τον σεβασμό των βασικών αρχών του ανθρωπισμού, αλλά σε πολλές περιπτώσεις ισοπεδώνουν και αλλοιώνουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα κοινωνικών ομάδων και λαών, αδιαφορώντας για την κουλτούρα και προωθώντας το μοντέλο του καταναλωτισμού και της κερδοφορίας χωρίς όρια.

Στο επίκεντρο της έρευνας βρίσκονται, επίσης, τα μακροοικονομικά μεγέθη, οι μακροοικονομικές πολιτικές και μεταρρυθμίσεις των αναπτυσσόμενων χωρών, καθώς και ο ρόλος της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας.

Η προσαρμογή στο διεθνές σύστημα απελευθερωμένης αγοράς έχει επιβάλει στα κράτη την εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος μεταξύ άλλων επιφέρει απορρύθμιση των αγορών, απελευθέρωση όλων των συναλλαγών, και σε ό,τι αφορά τη μακροοικονομική συνέπεια – που κάθε κράτος οφείλει να τηρεί – επιβάλλει αυστηρές πολιτικές λιτότητας που προκαλούν περιορισμούς δαπανών σε όλα τα επίπεδα του κράτους, είτε πρόκειται για δημόσιες επενδύσεις είτε για μισθολογικές αυξήσεις, είτε ακόμη περισσότερο για τη δικαιότερη κατανομή του παραγόμενου πλούτου (Jenkins, 2005).

Η παγκόσμια πολιτική οικονομία αποτελεί κεντρικά μία σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε κράτη (πολιτική) και αγορές (οικονομία). Από τη φύση της, η συγκεκριμένη σχέση δημιουργεί ορισμένα ερωτήματα για τη διάσταση που υπάρχει μεταξύ των αγορών και των κρατών αλλά και των υπόλοιπων παραγόντων που εμπλέκονται σε αυτή. Η σχέση αυτή, πολιτικής και οικονομίας δεν μπορεί να οριστεί μονοδιάστατα αλλά θα πρέπει να κριθεί διεξοδικά σε τρία βασικά επίπεδα που αποτελούν και το μέρος ενός ευρύτερου διαλόγου. Τα επίπεδα αυτά είναι οι σχέσεις και οι τάσεις που διαμορφώνονται σε επίπεδο εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο. Η ανάγκη για αυτή την αναφορά απορρέει από το γεγονός ότι η ευρύτερη περιοχή της

Νοτιοανατολικής Ευρώπης αποτελεί μια ιδιαίτερη περιφέρεια με χαρακτηριστικά που βρίσκονται στο επίκεντρο της έρευνας.

Η προσπάθεια των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης να μετασχηματίσουν τις μακροοικονομικές τους δομές, να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που εμφανίζονται από τη μετάβαση τους σε ένα νέο οικονομικό μοντέλο και να εφαρμόσουν τις δομικές αλλαγές που απαιτούνται από την λειτουργία του συστήματος, αποτελούν ένα ιδιαίτερο τμήμα της έρευνας.

Οι θεωρητικά και πρακτικά επιτυχείς προσπάθειες των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης να ενταχθούν στην ΕΕ και η επιτυχία της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας να ενσωματωθούν στους ευρωπαϊκούς κόλπους δημιούργησε νέες προσδοκίες και προοπτικές για τις υπόλοιπες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης που επιθυμούν να συμμετάσχουν στους ευρωπαϊκούς θεσμούς ως ισότιμα μέλη. Η συγκεκριμένη προσπάθεια για συμμετοχή στην ΕΕ δεν αφορά μόνο τα κράτη και τις αλλαγές που θα πρέπει να πραγματοποιήσουν σε βασικά σημεία της οικονομικής και κοινωνικής τους πολιτικής, αλλά, παράλληλα δοκιμάζει και την ΕΕ, που σε μία περίοδο παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής αστάθειας έπρεπε να ανταποκριθεί με ορθότητα σε τυχόν προβλήματα που παρουσιάζονται σε μία περιοχή που έχει τουλάχιστον 2 κράτη χαρακτηρισμένα ως υποψήφια που πλέον έχουν λάβει καθεστώς διαπραγματεύσεων προς ένταξη στους θεσμούς της ΕΕ.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα σημεία αυτού του τμήματος της έρευνας θα αποτελέσει η περίοδος κατά την οποία οι οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης μετεξελίσσονται σε σύγχρονες καπιταλιστικές. Το φαινόμενο αυτό της απότομης και ανεξέλεγκτης μετάβασης των οικονομιών συνεχίζει να δημιουργεί μέχρι σήμερα πολλά προβλήματα, τα οποία σε συνδυασμό με την πολιτική αστάθεια τη δεκαετία του 1990 και τους πολέμους στην πρώην Γιουγκοσλαβία διαμορφώνουν ένα σύστημα οικονομίας που αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα. Η πρόσφατη οικονομική κρίση αποτελεί ένα επιπρόσθετο στοιχείο που αποτελεί παράγοντα αναφοράς και διερεύνησης, καθώς επηρεάζει άμεσα τις αναπτυσσόμενες οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Συνοψίζοντας τον σκοπό της έρευνας, γίνεται η προσπάθεια να απαντηθούν τρία κύρια ερωτήματα: πρώτον, ποια είναι η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στις χώρες των Βαλκανίων, οι πραγματικές συνέπειες στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και ο συνδυασμό τους με την χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 που ακολούθησε; Δεύτερον, ποιος είναι ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην μετάβαση των χωρών

της ΝΑ Ευρώπης σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο και πως επηρεάζει η προσπάθεια ενσωμάτωσης στην Ένωση; Τέλος, ένα ιδιαίτερα σημαντικό ερευνητικό ερώτημα που ενισχύει περισσότερο το σκοπό και τα αποτελέσματα της έρευνας αποτελεί η συζήτηση για την πορεία της μετάβασης και αν τελικά συνεχίζεται ή όχι. Συνιστά, ένα σημαντικό στοιχείο της πορείας των χωρών της ΝΑ Ευρώπης που συνδέεται άμεσα με όλες τις παραμέτρους της λειτουργίας του συστήματος που εφαρμόστηκε στις μετασοσιαλιστικές οικονομίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1 Η Ιδεολογία της Παγκοσμιοποίησης

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» είναι τόσο πολυδιάστατος όσο και οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές αντιθέσεις στις οποίες βασίζεται η λειτουργία του διεθνούς οικονομικού και κατ' επέκταση καπιταλιστικού στερεώματος. Σύμφωνα με τον Ούρλιχ Μπεκ(1999: 27), η παγκοσμιοποίηση αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των υπαρχουσών καπιταλιστικών σχέσεων και δεν αποτελεί ξεχωριστό δεδομένο ή σύγχρονο φαινόμενο. Δεν πρόκειται για ένα πλήρως οικονομικό φαινόμενο, παρά το γεγονός ότι συνδέεται πολλές φορές η μελέτη του με την οικονομία και τις σχέσεις των αγορών. Οι εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης είναι δυνατό να αναζητηθούν σε όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής, είτε ανήκουν στο πολιτισμικό πεδίο, είτε στο πολιτικό.

Η παγκοσμιοποίηση δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία που περιλαμβάνει μόνο παραμέτρους που λαμβάνουν διεθνείς διαστάσεις, αλλά να συνυπολογίζει και αυτά τα χαρακτηριστικά που δομούνται και υφίστανται στις κοινωνίες και με το καιρό οδηγούν σε μία ιδιαίτερη διαφοροποίηση που δημιουργεί ευρεία διάσταση και μπορεί να αποτελέσει τάση ή και κίνημα.

Η νεότερη ανάπτυξη των οικονομιών μπορεί να χωριστεί σε διάφορες περιόδους που περιλαμβάνουν τα ειδικά δομικά χαρακτηριστικά και εξηγούν κατά μια έννοια τον τρόπο διαμόρφωσης στη σύγχρονη εποχή. Η πλειονότητα των μελετητών συμφωνεί πως η σύγχρονη παγκόσμια οικονομία είχε ως αφετηρία τις αρχές του 16ου

αιώνα σημειώνοντας με έμφαση πως η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί σύγχρονο φαινόμενο.

Ο Immanuel Wallerstein¹ αναφέρει ως σημείο εκκίνησης του παγκόσμιου συστήματος τον 16ο-17ο αιώνα. Σε αυτή την χρονική περίοδο εξελίχθηκε στον ευρωπαϊκό², κυρίως, χώρο μια νέα σύγχρονη παγκόσμια αγορά. Οι χώρες που την αποτελούσαν ανταγωνίζονταν σε οικονομικό επίπεδο μεταξύ τους με συγκεκριμένο τρόπο, έτσι ώστε καμία δεν κατάφερε να ηγηθεί πολιτικά – δεν μπόρεσε να δομήσει και να αντικαταστήσει τη λογική της ελεύθερης αγοράς με την κεντρικά σχεδιασμένη και την γραφειοκρατική οργάνωση. Σύμφωνα με τον Wallerstein (2011:32), είναι η ορμή που ξεκινάει το πρώτο κύμα δημιουργίας του παγκόσμιου συστήματος και αποσαφηνίζει γιατί εμφανίστηκε στη Δύση και όχι σε άλλες κοινωνίες, όπως αυτή της Κίνας.

Την δεύτερη φάση της παγκοσμιοποίησης την εντοπίζουμε την χρονική περίοδο από 1860 έως και το 1914, η οποία διακρίνεται από την απελευθέρωση της παγκόσμιας αγοράς, την σχετικά ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων υπό την ηγεμονία του Ηνωμένου Βασιλείου. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σημαδέυτηκε από την κατάρρευση των αγορών και τον προστατευτισμό υψώνοντας και θεσπίζοντας οικονομικά τείχη μεταξύ των κρατών για τον περιορισμό στις διακρατικές και διεθνείς συναλλαγές.

1.1.1 Τα στάδια της Παγκοσμιοποίησης

Μια φυσική εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης είναι το γεγονός ότι οδηγεί στην ανάγκη για διακρατική και πολυμερή συνεργασία και την δημιουργία δεσμών και διακρατικών οντοτήτων σε ζητήματα που άπτονται της πολιτικής και οικονομικής ζωής αλλά και σε ένα ευρύ πλαίσιο της κοινωνικής, πολιτιστικής και επιστημονικής δραστηριότητας, παρακάμπτοντας τυχόν προηγούμενες προκαταλήψεις και διαχρονικές αγκυλώσεις μεταξύ των εθνικών κρατών.

Ιστορικά, οι ερμηνείες της Παγκοσμιοποίησης είναι πολλές και μάλιστα αντιφατικές με ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο περιεχόμενο και σαφέστατα διαφοροποιούνται στις διάφορες ιστορικές περιόδους. Η επιστημονική αντίληψη

¹ Το βιβλίο του «*The Modern World System I*» εκδόθηκε αρχικά το 1974, ενώ η επανέκδοσή με αναλύσεις έγινε το 2011

² Νίκος Μουζέλης, «Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες», Εφημερίδα *Το Βήμα* 14/10/2009, <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=114&artid=184159&dt=14/10/2007>, 12/06/2011

προκρίνει τη μελέτη ανάλογα με την οπτική της ιστορικής περιόδου που εμφανίζεται το γεγονός ή το φαινόμενο και κατ' επέκταση μεταβάλλει την έννοια του όρου. Όπως συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις ερευνών που εμπεριέχουν την θεωρητική προσέγγιση ο μελετητής αναπόφευκτα έχει μία λιγότερο αντικειμενική προσέγγιση, καθώς διαφέρουν πολύ τα ερεθίσματα που λαμβάνει. Η διατύπωση της έννοιας περιλαμβάνει αρκετά υποκειμενικά δεδομένα που μεταβάλουν σημαντικά τους όρους. Εξαρτάται, επίσης, από την γενικότερη κουλτούρα της εποχής του της κοινωνίας στην οποία ζει και των επιστημονικών παραδόσεων που επικρατούν σε αυτήν (Beck, 1998:11).

Οι περισσότεροι ιστορικοί μελετητές συμφωνούν στο γεγονός ότι η Παγκοσμιοποίηση είναι επακόλουθο της άνθισης της οικονομίας και της ανάγκης διεύρυνσης του οικονομικού πλεονεκτήματος ξεπερνώντας το στεγανό του κράτους με βλέψεις στο διεθνές στερέωμα. Συνεπώς, η *“Σύγχρονη Παγκόσμια Οικονομία”* με την νέα δομή, όπως αυτή πρωτοεμφανίστηκε στο μεταίχμιο 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, την περίοδο του Μερκαντισμού, οδήγησε στην προσπάθεια πολλών ευρωπαϊών μοναρχών και βασιλέων να διευρύνουν την επιρροή τους ταυτόχρονα στο εσωτερικό αλλά και εξωτερικό γίνεσθαι και να επεκτείνουν τα όρια των αγορών τους. Με την ταχεία απελευθέρωση της αγοράς, του εμπορίου και άλλων συναλλαγών οι χώρες προσπάθησαν να ενδυναμώσουν και τη στρατιωτική τους ισχύ θεωρώντας την ως έναν τρόπο που θα επικουρούσε και στην οικονομική υπεροχή (Ravenhill, 2005). Αυτή ακριβώς η αντίληψη επικρατούσε για μεγάλο διάστημα με παράλληλη επιβολή του «ελεύθερου» εμπορίου - που γίνεται πάντα προς όφελος του ισχυρότερου - και της στρατιωτικής επιβολής.

Όμως, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στην περίοδο του μερκαντισμού παρατηρούμε την αδυναμία να επέλθει οποιουδήποτε είδους οικονομική ανάπτυξη και διεύρυνση του πλούτου σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα οικονομικά δεδομένα παρέμειναν σε χαμηλά επίπεδα, ενώ δεν υπήρξε καμία βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Μόνο μετά την βιομηχανική επανάσταση και κατά την διάρκεια της εκβιομηχάνισης του Ηνωμένου Βασιλείου, παρατηρείται βελτίωση των οικονομικών δεικτών σε ποιοτικό και ποσοτικό επίπεδο. Οι νέες εφευρέσεις και η χρήση νέων τεχνικών καθώς και η επέκταση του εμπορίου συνέβαλαν στην επιτάχυνση της βιομηχανικής επανάστασης (1720- 1760) και οδήγησαν την Μ. Βρετανία στην κυριαρχία σε τεράστια έκταση και με ισχυρή παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Ένα ακόμη γεγονός που επισημαίνεται, είναι ότι η βασική απόρροια της βιομηχανικής επανάστασης ήταν η

εμπορευματοποίηση όλων των παραγόντων παραγωγής (εργασίας, πρώτων υλών, γης, κεφαλαίων) σε αντίθεση με το γεγονός ότι έως και τα μέσα του 18^ο αιώνα η βιομηχανική παραγωγή ήταν ένα παράρτημα του εμπορίου (Ρουμελιώτης, 2002). Έως και το 1820, τα κατά κεφαλή εισοδήματα δεν διέφεραν καθόλου από αυτά των προηγούμενων οκτώ αιώνων, παρά την μεγάλη επέκταση των αγορών κατά την διάρκεια του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα (Ravenhill, 2005). Η περίοδος από τον 17^ο έως και τον 18^ο αιώνα χαρακτηρίστηκε από την άνοδο της βιομηχανίας και την εντατικοποίηση της παραγωγής. Η πραγματικότητα, όμως, όπως αναφέρθηκε, έδωσε πολύ διαφορετικά αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα για αύξηση του Παγκόσμιου πλούτου. Παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε διαφορές στον παγκόσμιο πλούτο παρατηρείται για πρώτη φορά στην ιστορία η δημιουργία (τον 17^ο αιώνα) κεντρικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, όπως η ίδρυση της Τράπεζας της Αγγλίας το 1694 (Ρουμελιώτης, 2002). Τα πιστωτικά ιδρύματα και γενικότερα η ανάγκη συγκέντρωσης και εκμετάλλευσης των οικονομικών μονάδων και κεφαλαίων έδωσε μία νέα διάσταση στην διαχείριση του πλούτου και ισχυροποίησε ακόμη περισσότερο τα σημαντικά οικονομικά συμφέροντα των ανθρώπων που εμπλέκονταν στις εμπορικές και άλλες συναλλαγές.

Από τις απαρχές της ραγδαίας τεχνολογικής έκρηξης διαφάνηκαν ορισμένα στοιχεία που ταυτοποιούν και καθορίζουν την σημερινή ερμηνεία του όρου παγκοσμιοποίηση, ο οποίος δεν μπορεί να είναι διαχωρισμένος από το ευρύτερο πλαίσιο του καπιταλιστικού και εν συνεχεία του νέο- φιλελεύθερου συστήματος.

Την παραπάνω άποψη καταθέτει και ερμηνεύει ο Lester Thurow (1997:15) λέγοντας ότι από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης, όταν η επιτυχία ορίστηκε ως η άνοδος του υλικού επιπέδου ζωής, κανένα άλλο οικονομικό σύστημα εκτός από τον καπιταλισμό δεν λειτούργησε αποτελεσματικά οπουδήποτε. Και συνεχίζει λέγοντας ότι «..κανένας δεν γνωρίζει πώς να διευθύνει οικονομίες στη βάση οποιωνδήποτε άλλων αρχών. Η αγορά και μόνο, η αγορά εξουσιάζει».

Στο μεσοδιάστημα από τον 19^ο προς τον 20^ο αιώνα, μονοπώλησε κυρίως ο ιμπεριαλισμός έναντι της χρήσης του όρου παγκοσμιοποίηση, διαφοροποιώντας τη μελέτη και διαμορφώνοντας έναν άλλο τρόπο σκέψης για το φαινόμενο. (Beck, 1997: 11). Ο Beck (1997: 19) αναφέρει στο βιβλίο του με τίτλο “Τι είναι Παγκοσμιοποίηση;” ότι η ουσία του ιμπεριαλισμού βρίσκεται στα ενδότερα του καπιταλιστικού συστήματος και πολύ περισσότερο στην εξάπλωση των καπιταλιστικών σχέσεων κάθε είδους.

Εξάπλωση που αναπτύσσεται στο σύστημα σε ένα πιο προχωρημένο στάδιο στα πλαίσια του οποίου κυριαρχεί το χρηματιστικό κεφάλαιο.

Την περίοδο αυτή, οι αποικίες έχουν το πρώτο λόγο στις οικονομικές ανταλλαγές, το εμπόριο και γενικά στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η οικονομία της εποχής-κυρίως των βιομηχανικά ανεπτυγμένων χωρών που μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τις αποικιακές κτίσεις του. Η Μεγάλη Βρετανία λόγω χάρη είχε στραφεί στην ενδυνάμωση των συναλλαγών με τις αποικίες της σε 4 ηπείρους από την Βόρεια και Νότια Αμερική έως και την Ασία και Ωκεανία και στο ίδιο μοτίβο κινήθηκε και η Γαλλία αντίστοιχα, με τον μεγαλύτερο όγκο εξαγωγών να κατευθύνεται στις Αφρικανικές χώρες όπου διέθετε ισχυρή αποικιοκρατική παρουσία. Ο λόγος για τον οποίο προτίμησαν να διατηρήσουν τα κεκτημένα δικαιώματα στις αποικίες τους ήταν προφανής, καθώς είχαν λιγότερα έξοδα συναλλαγών με χαμηλούς δασμούς σε σχέση με τρίτες χώρες ενώ είχαν να αντιμετωπίσουν και το δεδομένο ευνοϊκό πολιτικό περιβάλλον (Ravenhill, 2005).

Το ενδο-αποικιακό προστατευτικό πλαίσιο οδήγησε την Αγγλία να βρεθεί στην πρώτη θέση παγκοσμίως ως βιομηχανική δύναμη συντελώντας, όμως, με αυτό τον τρόπο στην καθίζηση του παραγωγικού και βιομηχανικού πλεονεκτήματος των χωρών της Αφρικανικής ηπείρου, οδηγώντας στην καταστροφή της παραγωγικής βάσης, καθώς, έως και το 1938, το 40% από τα βιομηχανικά προϊόντα της Αγγλίας εξάγονται στις υποανάπτυκτες χώρες του Τρίτου κόσμου (Ρουμελιώτης, 2002).

Η Παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία πολυποίκιλη με αρκετές προεκτάσεις και επιπτώσεις σε ένα σημαντικό χώρο της ανθρώπινης δραστηριότητας και ζωής παρουσιάζει πολλές ιδιαιτερότητες στην ερμηνείας της αλλά και στην έρευνα του φαινομένου. Η θεωρητική προσέγγιση αλλά και άλλοι παράμετροι του φαινομένου διευρύνουν αρκετά το πλαίσιο στο οποίο μπορεί να αποδοθεί ερμηνευτικά η παγκοσμιοποίηση. Παρά την διάσταση του φαινομένου, η ερευνητική προσπάθεια επικεντρώνεται συνεχώς στην όσο το δυνατό πληρέστερη και αντικειμενικότερη προσέγγιση των βασικότερων και επικρατέστερων θεωριών και ερμηνειών που οδηγούν σε μία ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη πραγμάτωση των επίμαχων θεωρήσεων που αποτελούν καίρια σημεία της σύγχρονης πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

1.1.2 Η Παγκοσμιοποίηση και ο δρόμος της εξέλιξης

Σύμφωνα με τον Lester Thurow (1997), για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, τα πάντα μπορούν να φτιάχονται και να πουλιούνται οπουδήποτε. Στις καπιταλιστικές οικονομίες αυτό σημαίνει με απλά λόγια, να γίνεται το κάθε εξάρτημα και να πραγματοποιείται η κάθε δραστηριότητα στο μέρος του πλανήτη στο οποίο μπορεί να γίνει φτηνότερα και τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που προκύπτουν να πουλιούνται εκεί όπου οι τιμές και τα κέρδη είναι υψηλότερα. Η ελαχιστοποίηση του κόστους και η μεγιστοποίηση των εσόδων σημαίνει μεγιστοποίηση του κέρδους και αποτελεί την καρδιά του καπιταλισμού. Η συναισθηματική προσκόλληση σε κάποιο γεωγραφικό μέρος του κόσμου δεν αποτελεί μέρος του συστήματος.

Από τεχνική άποψη, η ανάπτυξη των ψηφιακών μέσων επικοινωνίας αλλά και των μέσω μεταφοράς μείωσε το κόστος δραματικά, ενώ η ταχύτητα με την οποία πραγματοποιούνται μεταφορές και επικοινωνίες αυξήθηκε. Η κατάσταση αυτή, ενίσχυσε νέα συστήματα επικοινωνιών, διοίκησης και ελέγχου σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας και ενίσχυσε σημαντικά την παραγωγικότητα.

Η παγκόσμια οικονομία αναπτύχθηκε τόσο με βάση τις ιδεολογίες όσο και με βάση τις τεχνολογίες. Όταν η καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία άρχισε την ανάπτυξή της αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, οι νέες τεχνολογίες, που θεωρούνται τώρα ουσιαστικές για την παγκόσμια οικονομία, δεν υπήρχαν ακόμη. Η ιδεολογία ώθησε τον καπιταλιστικό κόσμο στην κατεύθυνση της διεθνοποίησης, την οποία ενίσχυσε αργότερα η τεχνολογία. Η τεχνολογία επιτάχυνε την ανάπτυξη της σημερινής παγκόσμιας οικονομίας, αλλά κοινωνικές στάσεις και κρατικές δραστηριότητες, που απέρρεαν από αυτές τις στάσεις, δημιούργησαν την παγκόσμια οικονομία (Steger, 2009:32).

Στην εποχή του Μακάρθου, οι Αμερικανοί μετέτρεψαν τον κομμουνισμό σε εσωτερική απειλή και στην διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, έβλεπαν τον κομμουνισμό ως εξωτερική στρατιωτική απειλή, αλλά η πραγματικότητα ήταν ότι ο κομμουνισμός δεν υπήρξε ποτέ ούτε εσωτερική πολιτική απειλή, ούτε εξωτερική απειλή. Εσωτερικές πολιτικές απειλές και εξωτερικές στρατιωτικές απειλές υπήρχαν αλλού στον κόσμο, αλλά αναφορικά με τις Η.Π.Α ήταν έμμεσες απειλές και όχι ένας τόσο άμεσα στρατιωτικός κίνδυνος. Τελικά οι Η.Π.Α αποφάσισαν να είναι ο παγκόσμιος ηγέτης

του αντικομμουνιστικού στρατιωτικού συνασπισμού. Η έμμεση απειλή, την οποία αποτελούσε ο παγκόσμιος κομμουνισμός για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, ήταν μάλλον εκείνη που έκανε τη ζυγαριά να κλίνει στην πλευρά του διεθνισμού και όχι στου απομονωτισμού.

Χωρίς την απειλή του κομμουνισμού, μετά από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, ο κόσμος δεν θα ήταν διαφορετικός μόνον στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αν η Ευρώπη δεν αντιμετώπιζε εσωτερικές προκλήσεις από τον σοσιαλισμό και εξωτερικές στρατιωτικές απειλές από τον κομμουνισμό, θα είχε τόσο την εσωτερική συνοχή όσο και τους οικονομικούς πόρους για να ξανακερδίσει και να διατηρήσει τις προπολεμικές αποικιακές αυτοκρατορίες. Παρότι κάποιες χώρες δεν αντιμετώπιζαν ως εχθρό στο εξωτερικό τον κομμουνισμό και ως εχθρό στο εσωτερικό τον σοσιαλισμό, αποχώρησαν από τις αποικιακές αυτοκρατορίες τους με μεγάλη απροθυμία και συνήθως υπό στρατιωτική πίεση και παράλληλα αντιμετωπίζοντας τεράστια πίεση από τις ΗΠΑ, πίεση που δεν θα υπήρχε αν οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν πίστευαν ότι η αποικιοκρατία ήταν ασυμβίβαστη με την καταπολέμηση του κομμουνισμού (Thurow, 1997).

Η εξωτερική απειλή, ο κομμουνισμός, ήταν παγκόσμια ιδεολογία, επρόκειτο για ένα οικουμενικό και όχι εθνικό συμβάν. Κατά τον Μαρξ, μια οικουμενική κομμουνιστική ιδεολογία θα σάρωνε τις εθνικές πολιτικές και θα δημιουργούσε ένα ενοποιημένο παγκόσμιο κοινωνικό σύστημα με παγκόσμια εξισωτικά επίπεδα διαβίωσης, ενώ θεωρούσε τον εθνικισμό τον βασικότερο εχθρό του κομμουνισμού(Thurow, 1997).

Ενώ ο κομμουνισμός δεν έγινε άμεσα μια ενιαία απειλή, η ύπαρξη μιας ανταγωνιστικής ιδεολογίας, η οποία εγκωμιάζε την παγκόσμια προσέγγιση, υποχρέωσε τις καπιταλιστικές οικονομίες σε μια αμυντική παγκόσμια νοοτροπία της ένωσης προκειμένου να υπάρξει αγώνας και ανταγωνισμός. Ήταν αναγκαίες οι παγκόσμιες στρατιωτικές συμμαχίες. Η οικονομική μεγέθυνση εκτός Ηνωμένων Πολιτειών έγινε πιο σημαντική για τις Ηνωμένες Πολιτείες από την οικονομική μεγέθυνση εντός των Πολιτειών, καθώς χρειαζόνταν εταίρους που μοιράζονταν τις ίδιες αρχές και είχαν τα τις ίδιες καταναλωτικές δυνατότητες και θα μπορούσαν να μοιραστούν το φορτίο των στρατιωτικών δυνάμεων που ήταν αναγκαίες για να αναχαιτιστεί ο κομμουνισμός. *Το να αποτελεί η Αμερική μια μεγάλη, ανοικτή, πλούσια αγορά ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, αφού είναι πολύ ευκολότερο να γίνει κανείς πλούσιος πουλώντας πράγματα σε πλούσιους ανθρώπους παρά σε φτωχούς.* Οι Ηνωμένες

Πολιτείες είχαν την δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν αυτή την ικανότητα, να παραχωρούν ή να αρνούνται την πρόσβαση στην αγορά τους για να προσδένουν στο αμερικανικό σύστημα λαούς άλλων χωρών σε όλο τον κόσμο (Thurow, 1997: 47).

Αν εξετάσουμε τις χώρες που έγιναν πλούσιες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, όλες πέρασαν από μια περίοδο στην διάρκεια της οποίας οι εξαγωγές τους εστιάζονταν στην αμερικανική αγορά. Στην δεκαετία του 1960, το 35% των ιαπωνικών εξαγωγών έρχονταν στην Αμερική και στη δεκαετία του 1980, το 45% των εξαγωγών των τίγρεων της Ασίας έρχονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Κίνα κάνει το ίδιο στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Την τελευταία δεκαετία, πάνω από το 50% της αύξησης των εξαγωγών της αφορά εξαγωγές στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Το σχέδιο Μάρσαλ (Danau,etal, &OECD, 2008) έδωσε τεράστια ποσά βοήθειας στις πρώην πλούσιες πλην κατεστραμμένες από τον πόλεμο χώρες που είχαν συμμετάσχει στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Τόσο παλιοί εχθροί όσο και παλιοί σύμμαχοι έπρεπε να ανοικοδομηθούν ταχύτατα, προκειμένου να διατηρηθεί ο καπιταλισμός και να μπορέσουν οι ίδιες να στηρίξουν τις μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις που ήταν αναγκαίες για να αναχαιτιστεί ο κομμουνισμός.

Η εξωτερική βοήθεια ήταν για τις φτωχές χώρες ό,τι ήταν το σχέδιο Μάρσαλ για τις πλούσιες χώρες. Πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, δεν υπήρχε ο όρος “εξωτερική βοήθεια”. Ο λόγος για την ύπαρξη αποικιών στον τρίτο κόσμο ήταν να κάνει πλούσιες τις αποικιοκρατικές δυνάμεις και όχι το αντίστροφο. Στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, σχεδιάστηκε η εξωτερική βοήθεια ως κίνητρο στα έθνη του τρίτου κόσμου, για να προσπαθήσουν να επιτύχουν καπιταλιστική ανάπτυξη σε μια εποχή που πολλοί πίστευαν ότι η σοσιαλιστική ανάπτυξη ήταν ο μόνος βιώσιμος τρόπος για να μπει μια χώρα στον πρώτο κόσμο.

Προκειμένου να επιτευχθούν και να αναπτυχθούν τα συστήματα του σχεδίου Μάρσαλ και της εξωτερικής βοήθειας, υπήρξε ένα μείγμα κινήτρων, αλλά βαθμιαία στο μείγμα κυριάρχησε ο αντικομμουνισμός. Παραχωρήθηκαν οικονομική βοήθεια και ανοικτές αγορές, ώστε οι χώρες να κρατηθούν στην τροχιά των ΗΠΑ και έξω από την τροχιά της Σοβιετικής Ένωσης. Η βοήθεια, ωστόσο, πήγε σε εκείνους που συμφώνησαν να μείνουν έξω από την τροχιά του κομμουνισμού, ανεξάρτητα αν στήριζαν δικτατορίες ή πίστευαν στην οικονομία της αγοράς. Διάφοροι υπερασπίζονταν συχνά την εξωτερική βοήθεια ως φτηνό τρόπο εξαγοράς αντικομμουνιστικών στρατευμάτων (Danau, etal, OECD, 2008).

Στη σημερινή εποχή η παγκόσμια οικονομία διαμορφώνει την άποψη όλων για τον κόσμο και μεταβάλλει τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε. Οι πάντες αντιμετωπίζουν μια νέα πραγματικότητα. Οι πάντες αλληλεξαρτώνται αμοιβαία και συνδέονται με πολύ διαφορετικά πρότυπα προσφοράς και ζήτησης από εκείνα που θα υπήρχαν υπό άλλες συνθήκες. Υπάρχουν ισχυροί οργανισμοί με έντονο ενδιαφέρον να διατηρηθούν οι ίδιοι συσχετισμοί χωρίς να κάνουν αλλαγές ή προσαρμογές σε νέο περιβάλλον. Η απαλλαγή από την υπάρχουσα παγκόσμια οικονομία θα απαιτούσε μερικές επώδυνες διαρθρωτικές αναπροσαρμογές. Οι εξαγωγικές βιομηχανίες θα έπρεπε να συρρικνωθούν. Οι ανταγωνιστικές στις εισαγωγικές βιομηχανίες θα έπρεπε να επεκταθούν. Εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν ως εξαγωγείς ή εισαγωγείς στην υπάρχουσα παγκόσμια οικονομία θα υποχρεώνονταν να υποστούν τεράστιες οικονομικές ζημιές. Εφόσον δεν είναι δυνατό να επωφεληθούν από το συγκριτικό πλεονέκτημα που είναι σύμφυτο στο εξωτερικό εμπόριο, οι τιμές μερικών προϊόντων θα αυξάνονταν δραματικά και εκείνοι οι οποίοι αγοράζουν αυτά τα προϊόντα θα οδηγούνταν σε μεγάλο περιορισμό των πραγματικών εισοδημάτων τους (Amin, 2011).

1.1.3 Οι Περιφερειακοί εμπορικοί συνασπισμοί

Η μετάβαση από τις εθνικές οικονομίες στην παγκόσμια οικονομία είναι πολύ σημαντική καθώς έχει ως αποτέλεσμα να αναδύονται περιφερειακοί εμπορικοί συνασπισμοί ως μια εξελικτική διαδικασία προς μια πραγματικά παγκόσμια οικονομία. Ωστόσο, αυτοί οι συνασπισμοί οδηγούν σε κάποιες αντιφατικές τάσεις. Οι συνασπισμοί κινούνται στην κατεύθυνση της ανάπτυξης πιο ελεύθερου εμπορίου στο εσωτερικό τους, αλλά ταυτόχρονα μεταξύ των συνασπισμών αναπτύσσεται περισσότερο το κρατικά ελεγχόμενο εμπόριο. Ο δείκτης του παγκόσμιου ελεύθερου εμπορίου μπορεί να ανέρχεται, ενώ, ταυτόχρονα, ανέρχεται, επίσης, ο δείκτης του ελεγχόμενου εμπορίου.

Σε ένα κόσμο περιφερειακών εμπορικών συνασπισμών, το να πουλά τα προϊόντα της μια χώρα, που δεν είναι μέλος κάποιου εμπορικού συνασπισμού, θα γίνει όλο και πιο δύσκολο και ιδιαίτερα για αναπτυσσόμενες χώρες. Η πρόσβαση στην αγορά θα είναι προνόμιο το οποίο θα πρέπει να κερδηθεί και όχι δικαίωμα που παραχωρείται αυτόματα. Οι περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες θα πρέπει να

διαπραγματευτούν την πρόσβαση στις πλούσιες αγορές του κόσμου. Λίγες χώρες του τρίτου κόσμου θα έχουν αυτόματη πρόσβαση. Η οικονομική αποτυχία είτε στην ανατολή είτε στο νότο θα οδηγούσε σίγουρα σε ανεξέλεγκτη μετανάστευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση (όπως μετονομάστηκε η ΕΟΚ και Ευρωπαϊκή Κοινότητα μετά την συνθήκη του Μάαστριχτ) και ίσως σε πολέμους στα σύνορά της.

Στον κόσμο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, κανείς δεν έγινε πλούσιος χωρίς εύκολη πρόσβαση στις πλούσιες αγορές του πρώτου κόσμου, σχεδόν πάντοτε στις αγορές της Αμερικής, αφού η Ιαπωνία καταναλώνει πολύ λίγο τα μεταποιητικά προϊόντα του τρίτου κόσμου και η Ευρώπη καταναλώνει λίγο περισσότερο από την Ιαπωνία. Όλη η κεντρική Ευρώπη και μεγάλο μέρος της Ανατολικής Ευρώπης επιθυμούσε να ενταχθεί στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Thurow, 1999).

1.1.4 Οι Περιφερειακές οικονομίες και οι εμπορικές συμφωνίες.

Η περιφερειοποίηση (regionalism) είναι μια πολύ αμφιλεγόμενη διαδικασία. Το έθνη δεν εγκαταλείπουν εύκολα την εξουσία και την επιρροή που διαθέτουν. Αν και η πραγματική δύναμή τους είναι μη αναστρέψιμη οι περιφερειακοί εμπορικοί συνασπισμοί, η τάση του μέλλοντος, θα μοιάζουν συχνά με κάτι που ανήκει στο παρελθόν.

Ιστορικά, το ποσοστό επιβίωσης των ζωνών ελεύθερου εμπορίου είναι πολύ χαμηλό. Η Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών κατέρρευσε μπροστά στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και μετέπειτα Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Οι χώρες σε μετάβαση στην Κεντρική- Ανατολική και την Νοτιοανατολική Ευρώπη παράλληλα με τις αρχικές αιτήσεις ένταξης στην ΕΕ, είχαν, σχεδόν όλες, υποβάλει αίτηση συμμετοχής ως ισότιμα μέλη στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ). Το σκεπτικό της ένταξης στον ΠΟΕ ήταν το γεγονός ότι θα παρείχε σε αυτές τις χώρες προστασία από σημαντικά εμπόδια, ιδίως τις ποσοτώσεις στην εξαγωγή των λεγόμενων ευαίσθητων αγαθών προς στις ανεπτυγμένες χώρες. Μεταξύ αυτών των προϊόντων είναι τα γεωργικά προϊόντα, ο σίδηρος, τα υφάσματα, τα υποδήματα και άλλα στα οποία οι οικονομίες σε μετάβαση μπορεί να είχαν συγκριτικά πλεονεκτήματα. Σίγουρα όμως, η συμμετοχή στο ΠΟΕ δεν θα παρείχε μόνο δικαιώματα στις οικονομίες σε μετάβαση, αλλά θα απαιτήσει, επίσης, την πλήρωση

ορισμένων υποχρεώσεις, όπως η διατήρηση χαμηλών τιμολογίων και η κατάργηση των εμποδίων και των δασμών δημιουργώντας άμεσα την ανάγκη για την δημιουργία Ζωνών Ελεύθερου Εμπορίου (World Bank, 2002). Η αποδοχή των όρων της καπιταλιστικής οικονομίας συνεπάγεται σταδιακή μείωση ή εξάλειψη των διασυνοριακών εμποδίων, συμπεριλαμβανομένων των δασμολογικών και μη δασμολογικών μέτρων, με στόχο την προώθηση της ελεύθερης ροής κεφαλαίων, αγαθών, υπηρεσιών, τεχνολογίας και ανθρώπινου δυναμικού. Τελικά, οι εθνικές οικονομίες είναι αλληλένδετες και αλληλεξαρτώμενες στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα (ESCAP, 2006). Οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου ποτέ δεν διαρκούν πολύ και οι λόγοι είναι άμεσοι. Οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου κατεδαφίζονται μαζί με την πτώση των μισθών και των τιμών, ενώ οι κοινές αγορές χρησιμοποιούν κοινωνικές επενδύσεις για την στήριξη τους. Το ελεύθερο εμπόριο είναι επώδυνο για πολλούς και ωφέλιμο για τους ισχυρούς.

Σύμφωνα με τον Thurow (1999), για να πειστούν οι πολίτες να υποστούν επώδυνες αναδιαρθρώσεις, απαιτείται ένα όραμα ευρύτερο από εκείνο που προσφέρει μόνο η οικονομία. Οι κοινές αγορές έχουν ένα ευρύτερο όραμα, ενώ οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου δεν έχουν. Αρχικά, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θεωρούνταν ότι ήταν ένα μέσο για να μην υπάρξει πάλι πόλεμος μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας. Αν δεν πουλιέται κάποιο μη οικονομικό όραμα, κανείς δεν είναι πρόθυμος να υποφέρει τα βραχύχρονα δεινά τα οποία απαιτεί το ελεύθερο εμπόριο, προκειμένου να επιτύχει μακροχρόνια κέρδη. Η γνώση ότι η πρόθυμη αποδοχή τέτοιων επίπονων διαρθρωτικών προσαρμογών, που τυχόν θα οδηγήσει σε καλύτερη κατάσταση τον μελλοντικό μέσο πολίτη, δεν έκανε ποτέ τους σημερινούς πολίτες πρόθυμους να υποστούν άμεσα περικοπές στα προσωπικά εισοδήματά τους.

Η μεγαλύτερη οικονομική αδυναμία της Δυτικής Ευρώπης δεν ήταν τα εμφανή προβλήματά της, όπως τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας που επιδεινώνονταν κατά τις προηγούμενες δεκαετίες ή οι επαναλαμβανόμενες κερδοσκοπικές επιθέσεις στα νομίσματα αρχικά μιας χώρας - μέλους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και στη συνέχεια κάποιας άλλης. Η μεγαλύτερη αδυναμία της είναι ότι θα έπρεπε να είναι για την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη ό,τι είναι οι Κινέζοι του εξωτερικού για την Κίνα, καταναλωτικά προϊόντα υψηλής επεξεργασίας στις πρώην κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ενώ ταυτοχρόνως να προβαίνει σε αναδιαρθρώσεις για να εισάγει προϊόντα ελαφριάς μεταποιητικής βιομηχανίας και αγροτικά εμπορεύματα από αυτές τις χώρες.

Οι επιχειρηματίες στην Ανατολική Ευρώπη εκφράζουν τα παράπονα τους για τις κυβερνήσεις αναφέροντας ότι δεν παρέχουν σαφή κατεύθυνση και οι κυβερνήσεις με τη σειρά τους επικαλούνται ως δικαιολογία το προφανές χάος και την έλλειψη κυβερνητικού συστήματος στην Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη.

Στην συνέχεια όλων αυτών των παραμέτρων, το όραμα της μεγάλης και ίσως ομόσπονδης Ένωσης (Bretherton C. & Vogler J., 1999) παραμένει και δεν πρέπει να το ξεχνούμε. Υπογράφηκε η συνθήκη του Μάαστριχτ και μια πιο στενή ομάδα χωρών υποσχέθηκε να έχει κοινό νόμισμα το 1999. Τελικά αυτό επιτεύχθηκε, γιατί σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν πολύ επώδυνο τόσο για αυτούς που θα συμμετάσχουν στο κοινό νόμισμα όσο και για εκείνους που δεν θα συμμετείχαν. Εκείνοι οι οποίοι δεν θα συμμετείχαν, επειδή δεν θα εκπληρώνουν τα κριτήρια σύγκλισης, γίνονται αρχικά κράτη δεύτερης κατηγορίας, χωρίς κεφάλαιο, υποχρεωμένοι να πληρώνουν υψηλότερα επιτόκια και υποκείμενοι σε κερδοσκοπικές επιθέσεις. Εκείνοι που συμμετέχουν φοβούνται τις ανταγωνιστικές υποτιμήσεις, στις οποίες θα εξαναγκαστούν εκείνοι που θα μείνουν εκτός, επιπλέον θα χάσουν εξαγωγικές αγορές σε όφελος εκείνων που δεν θα συμμετάσχουν και θα υποχρεωθούν σε υποτίμηση.

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα είχε την τύχη να αρχίσει με σχετικά μικρό αριθμό χωρών (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία), οι οποίες είχαν κατά προσέγγιση ίσο πληθυσμό και δεν διέφερε πολύ το επίπεδο της οικονομική τους ανάπτυξης και καμία χώρα δεν μπορούσε να κυριαρχήσει έναντι της άλλης με αποτέλεσμα η συναίνεση σε βασικά ζητήματα να είναι δυνατή. Η NAFTA³ ήταν το αντίθετο, γιατί συνδύαζε τη μεγαλύτερη οικονομία του κόσμου με δύο πολύ μικρότερες οικονομίες και ήταν πάντοτε σαφές ποιος θα έπαιρνε τις περισσότερες αποφάσεις.

Γεγονός παραμένει πως τα προβλήματα της Ευρωπαϊκής ηπείρου είναι κυρίως πολιτικά έχοντας πολλές φορές ως αφετηρία εθνοτικές συγκρούσεις. Ωστόσο, αυτές οι συγκρούσεις δεν φαίνεται να απείλησαν ή να απειλούν την περιφερειακή ολοκλήρωση. Αντίθετα, την ενισχύουν, αφού οι μικρότερες χώρες που δημιουργήθηκαν θέλουν όλες να ενταχθούν σε μια μεγαλύτερη οικονομική ένωση.

³Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου Βόρειας Αμερικής (*North American Free Trade Agreement*) είναι μια εμπορική συμφωνία μεταξύ του Μεξικού των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και του Καναδά.

1.1.5 Παγκόσμιες προκλήσεις στις εθνικές οικονομικές πολιτικές

Μια παγκόσμια οικονομία δημιουργεί αποσύνδεση ανάμεσα στους εθνικούς πολιτικούς θεσμούς και τις πολιτικές ελέγχου των οικονομικών συμβάντων, αλλά και τις διεθνείς οικονομικές δυνάμεις που πρέπει να ελεγχθούν. Αντί ενός κόσμου στον οποίο οι εθνικές πολιτικές καθοδηγούν τις οικονομικές δυνάμεις, η παγκόσμια οικονομία δημιουργεί έναν κόσμο στον οποίο οι υπερεθνικές οικονομικές δυνάμεις υπαγορεύουν τις εθνικές οικονομικές πολιτικές. Με τη διεθνοποίηση, οι εθνικές κυβερνήσεις χάνουν πολλούς από τους παραδοσιακούς μοχλούς οικονομικού ελέγχου (Peck&Wai-chungYeung, 2003).

Μετά από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όταν η αμερικανική κυβέρνηση επιχείρησε να ρυθμίσει τα χρεόγραφα των οποίων η ονομαστική αξία εκφραζόταν σε δολάρια, για να ελέγξει καλύτερα την προσφορά χρήματος, η αγορά του δολαρίου αναπτύχθηκε με ταχείς ρυθμούς ιδιαίτερα στο Λονδίνο. Χρεόγραφα των οποίων η ονομαστική αξία εκφραζόταν σε δολάρια αγοράζονταν και πουλιούνταν περισσότερο στο Λονδίνο παρά στη Νέα Υόρκη, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι αμερικανικές αρχές δεν μπορούσαν να ρυθμίσουν αυτές τις συναλλαγές, αφού δεν πραγματοποιούνταν σε αμερικανικό έδαφος, και οι βρετανικές ρυθμίσεις δεν εφαρμοζόταν σε συναλλαγές των οποίων η ονομαστική αξία εκφραζόταν σε δολάρια και όχι σε αγγλικές λίρες. Οι βρετανικές αρχές θα μπορούσαν να επεκτείνουν τις ρυθμίσεις τους στα χρεόγραφα των οποίων η ονομαστική αξία ήταν σε δολάρια, αλλά δεν είχαν κανένα συμφέρον να το κάνουν. Αυτά τα χρηματοπιστωτικά εργαλεία δεν επηρέαζαν τις βρετανικές νομισματικές πολιτικές και οι συναλλαγές τους δημιουργούσαν πολλές θέσεις εργασίας στο Λονδίνο. Οι βρετανικές αρχές ήξεραν επίσης ότι αν το Λονδίνο επιχειρούσε να επιβάλει ρυθμίσεις για τα χρεόγραφα των οποίων η ονομαστική αξία εκφραζόταν σε δολάρια, η συναλλαγή τους θα μεταφερόταν αλλού.

Μετά την εισαγωγή του Ευρώ, ως μια νομισματική και οικονομική πρωτεύουσα της ισχυρότερης ευρωπαϊκής οικονομίας η Φρανκφούρτη θα έπρεπε να γίνει παράλληλα και η ευρωπαϊκή πρωτεύουσα, αλλά οι γερμανικές αρχές επέμεναν να υπάρχουν ρυθμίσεις στις χρηματικές συναλλαγές και αυτή η επιμονή ήταν ο δεύτερος παράγοντας που επέτρεψε στο Λονδίνο να γίνει η χρηματιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης. Χωρίς τις ρυθμιστικές πολιτικές των ΗΠΑ και της Γερμανίας, το Λονδίνο θα ήταν απλώς μια ακόμη περιφερειακή χρηματιστική πρωτεύουσα στην Ευρώπη.

Μετά από το τραπεζικό κραχ του 1932, η αμερικανική κυβέρνηση ψήφισε νόμους που καθιστούσαν παράνομες για τις αμερικανικές εμπορικές τράπεζες τις επενδυτικές τραπεζικές δραστηριότητες. Η κυβέρνηση δεν ήθελε οι ζημιές στις επενδυτικές τραπεζικές δραστηριότητες να έχουν ως αποτέλεσμα να υφίστανται ζημιές οι εμπορικοί καταθέτες στους λογαριασμούς όψεως και στους λογαριασμούς καταθέσεων ταμειυτηρίου.

Σε μια απλή αποτύπωση των κρατικών παρεμβατικών ρυθμίσεων μπορεί να επισημανθεί ότι οι δαπανηρές γερμανικές ρυθμίσεις για την βιοτεχνολογία υποχρέωσαν τις γερμανικές χημικές βιομηχανίες και φαρμακοβιομηχανίες να μεταφέρουν τις έρευνές τους στον τομέα της βιοτεχνολογίας στην Αμερική. Θέσεις εργασίας στον τομέα της έρευνας που θα έπρεπε να είναι γερμανικές βρίσκονταν στην Αμερική και, όταν άρχισε η παραγωγή, αυτές οι θέσεις εργασίας εξακολουθούσαν να βρίσκονται επίσης στην Αμερική και όχι στη Γερμανία. Απλά η εποχή των εθνικών κρατικών ρυθμίσεων στον τομέα των επιχειρήσεων τελείωσε. Οι δραστηριότητες οδηγούνται εκεί όπου δεν υπάρχουν περιορισμοί και ρυθμίσεις και συχνά αυτή η μετεγκατάσταση μπορεί να γίνει χωρίς τη φυσική μετακίνηση κανενός. Ασφαλιστικές και χρηματικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται ηλεκτρονικά στις Βερμούδες ή στις Μπαχάμες, ενώ σχεδόν όλοι όσοι πραγματοποιούν αυτές τις δραστηριότητες βρίσκονται σε διάφορα μέρη του πλανήτη (Peck & Wai-chung Yeung, 2003).

Η Ευρώπη (Gros & Steinherr, 2004) προσπάθησε να προσφέρει στους εργαζομένους προστασία έναντι των απολύσεων κατά την διάρκεια υφέσεων ή όταν οι επιχειρήσεις προωθούσαν προγράμματα που μειώνουν το προσωπικό τους, κάνοντας τις απολύσεις χρονοβόρες και πολύ δαπανηρές για το υπάρχον εργατικό δυναμικό. Η προστασία περιλάμβανε ρυθμίσεις σύμφωνα με τις οποίες η απόλυση εργαζομένων θα ήταν τόσο ακριβή ώστε λίγες εταιρείες θα υποβάλλονταν στο απαιτούμενο κόστος. Οι ίδιες ρυθμίσεις οδήγησαν σε μια ευρωπαϊκή οικονομία στην οποία κανείς δεν είναι πρόθυμος να προσλάβει νέους εργαζόμενους και να αντιμετωπίσει το οικονομικό κόστος της απόλυσής του στην επόμενη κυκλική πτώση της οικονομικής δραστηριότητας. Οι ευρωπαϊκές εταιρείες μετέφεραν την επέκταση των δραστηριοτήτων τους σε άλλα μέρη του κόσμου, όπου δεν είναι τόσο δαπανηρό να προσλαμβάνουν και να απολύουν. Η ευρωπαϊκή απασχόληση για κάποιο διάστημα έμεινε στάσιμη και με το πέρασμα του χρόνου η ανεργία αυξήθηκε σε υψηλότερα επίπεδα από ό,τι θα αυξανόταν αν επιτρεπόταν στις εταιρείες να προσλαμβάνουν και να απολύουν ελεύθερα.

Με νωπή την ανάμνηση των οικονομικών καταστροφών τις οποίες προκάλεσαν οι ανεξέλεγκτες ροές κεφαλαίου πριν από τον πόλεμο, όλες οι κυβερνήσεις, εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών, μετά τον πόλεμο, θεσμοθέτησαν ελέγχους των ροών κεφαλαίου από και προς τις χώρες τους. Θεωρητικά, οι κυβερνήσεις γνώριζαν πως να σταματήσουν την παράνομη μεταφορά κεφαλαίων. Όμως με τις τεχνολογίες και τους χρηματιστικούς οργανισμούς που επιτρέπουν τη μεταφορά χρημάτων μέσω ενός προσωπικού ηλεκτρονικού υπολογιστή, ήταν αρχικά δύσκολο να φανταστούμε την εφαρμογή του ελέγχου στις ροές κεφαλαίου.

Εφόσον η καπιταλιστική οικονομική δραστηριότητα μεταφέρεται σε περιοχές με τις λιγότερες ρυθμίσεις και τις χαμηλότερες κοινωνικές υποχρεώσεις, οι εθνικές κυβερνήσεις ανταγωνίζονται τώρα μεταξύ τους για να προσελκύσουν οικονομικές δραστηριότητες, σε βαθμό παρόμοιο όπως οι αμερικανικές πολιτείες ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να πείσουν τις επιχειρήσεις να εγκατασταθούν στη δική τους πολιτεία. Σε μια παγκόσμια οικονομία, αν μια χώρα έχει υψηλούς φόρους και υψηλές κοινωνικές δαπάνες, οι εταιρείες θα μεταφερθούν σε κοινωνίες με χαμηλούς φόρους και χαμηλές κοινωνικές δαπάνες.

Μπορεί κανείς να υπερασπιστεί κυβερνητικά προγράμματα που περιλαμβάνουν κρατικές δαπάνες που είναι επωφελείς για τις επιχειρήσεις, αλλά γίνεται όλο και πιο δύσκολο να χρηματοδοτούνται από την φορολογία των επιχειρήσεων καταναλωτικές παροχές, οι οποίες πηγαίνουν άμεσα στους πολίτες. Η ΕΕ προσπαθεί να εναρμονίσει τις ρυθμίσεις, τους φόρους και τις κοινωνικές δαπάνες, έτσι ώστε οι εταιρείες να μην λαμβάνουν τις αποφάσεις τους για το που θα εγκατασταθούν με βάση το ποια χώρα εντός της Ένωσης έχει τις λιγότερες ρυθμίσεις ή τους μεγαλύτερους φόρους. Όμως, η εναρμόνιση των φόρων φέρνει την έμμεση εναρμόνιση των επιπέδων δαπανών, αφού τα συνολικά φορολογικά βάρη πρέπει να είναι βασικά όμοια. Οι διατάξεις της συνθήκης του Μάαστριχτ για τη δημιουργία ενιαίου νομίσματος αύξησαν αυτή την πίεση απαιτώντας τη σύγκλιση των κυβερνητικών προϋπολογισμών και των πολιτικών που αφορούν στο χρέος. Τελικά, οι εθνικές κυβερνήσεις χάνουν μεγάλο μέρος της εξουσίας τους (Beck, 1997).

Σε μια παγκόσμια αγορά, όλες οι πιέσεις ασκούνται στην κατεύθυνση της εναρμόνισης προς τα κάτω, σε μεγάλο βαθμό παρόμοια με τις αμερικανικές πολιτείες που ανταγωνίζονται για να παρακινήσουν τις επιχειρήσεις να εγκατασταθούν στη δική τους επικράτεια δίνοντάς του ειδικές φορολογικές εκπτώσεις. Οι περιοχές με χαμηλούς φόρους ή λίγες ρυθμίσεις δεν υφίστανται πίεση στην κατεύθυνση της

αλλαγής. Οι περιοχές με πολλές ρυθμίσεις ή υψηλούς φόρους υφίστανται μεγάλη πίεση για αλλαγή.

Παγκόσμιες ρυθμίσεις δεν πρόκειται να αντικαταστήσουν τις εθνικές ρυθμίσεις. Κανείς δεν συμφωνεί για το ποιος θα έπρεπε να ρυθμίσει, τι θα έπρεπε να ρυθμίσει ή πως θα έπρεπε να το ρυθμίσει. Οτιδήποτε και αν συμφωνούνταν, θα είχε μικρή σημασία, αφού πάντοτε κάποιος θα είχε κίνητρα να μην υιοθετήσει αυτές τις συμφωνημένες ρυθμίσεις. Αν κάποιος δεν συμφωνούσε, τότε η αντίστοιχη μορφή οικονομικής δραστηριότητας θα μεταφερόταν στην περιοχή της δικαιοδοσίας του και θα συνέβαλε στην οικονομική επιτυχία του. Θα μπορούσε να συμφωνεί θεωρητικά ότι ορισμένες ρυθμίσεις θα βοηθούσαν την παγκόσμια οικονομία, ωστόσο να μη υιοθετεί ή να μην εφαρμόζει αυτές τις ρυθμίσεις στην περιοχή της δικαιοδοσίας του, επειδή αυτή η άρνηση αυξάνει τα εισοδήματα των πολιτών. Σήμερα, πολλοί θα συμφωνούσαν ότι οι διεθνείς πιέσεις για λιγότερες ρυθμίσεις και λιγότερους φόρους είναι θετικές πιέσεις. Όμως, η εποχή των εθνικών οικονομικών ρυθμίσεων τελειώνει και η εποχή των παγκόσμιων οικονομικών ρυθμίσεων δεν ήρθε ακόμα. Αυτό που θα δοκιμαστεί και δοκιμάζεται έντονα είναι ένας καπιταλισμός με πολύ λιγότερες κρατικές ρυθμίσεις (Abbott & Snidal, 2009).

1.1.6 Οι Παγκόσμιες προκλήσεις στους διεθνείς οργανισμούς μετά το 1990

Με τη συμμετοχή όλων των πρώην κομμουνιστικών χωρών του κόσμου στο καπιταλιστικό σύστημα και την απόφαση ενός μεγάλου μέρους του λεγόμενου τρίτου κόσμου να ενταχθεί στο παγκόσμιο σύστημα, η παγκόσμια οικονομία είναι μαζικότερη και αποτελεί μια πραγματικότητα περισσότερο από ποτέ, καθώς δεν υπάρχει κανένα ενιαίο σύστημα κανόνων για να καθοδηγεί ή να ελέγχει πλέον αυτή την οικονομία. Το υπάρχον σύστημα συναλλαγών σχεδιάστηκε για τον μονοπολικό κόσμο που υπήρχε μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου και όχι για τον σημερινό πολύπλοκο και διευρυμένο κόσμο. Κρίνεται ως επιτακτική ανάγκη από πολλούς ότι το υπάρχον σύστημα συναλλαγών θα πρέπει να επανασχεδιαστεί για να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα τα οποία περιλαμβάνουν τους περιφερειακούς εμπορικούς συνασπισμούς.

Το επίκεντρο του συστήματος της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) και του Breton Woods αποτελεί αυτό που είναι γνωστό ως η ρήτρα

του πλέον ευνοούμενου έθνους. Αυτό σημαίνει ότι η κάθε χώρα θα παραχωρεί σε όλες τις υπόλοιπες χώρες τους καλύτερους όρους συναλλαγών, με επακόλουθο την ισχυροποίηση των μεγάλων οικονομιών του πλανήτη. Αν ζητηθεί από κάποιες χώρες η αυστηρή εφαρμογή -τήρηση κανόνων, μπορεί να υποστηριχτεί ότι ο αρχικός κανόνας της GATT επέτρεπαν την ευελιξία στην ΕΕ (αρχικά ΕΟΚ), αλλά όχι και στην ΝΑΦΤΑ. Υπάρχει μια ειδική διάταξη στη συνθήκη, η οποία επιτρέπει τις τελωνειακές ενώσεις, όταν ο τελικός στόχος τους είναι η πολιτική ενοποίηση. Υπό αυτή την οπτική, η ΕΕ εκπληρώνει τους βασικούς όρους, αφού τουλάχιστον ένας αριθμός από τις χώρες που συμμετέχουν συζητούν για τη δημιουργία ομοσπονδίας και αντίστοιχα υπέγραψαν συνθήκη για τη δημιουργία ενιαίου νομίσματος (Eichengreen (ed.), 1992). Όμως, η ΝΑΦΤΑ δεν εκπληρώνει με κανέναν τρόπο αυτούς τους όρους. Είναι απλώς μια ζώνη ελεύθερου εμπορίου, που δεν έχει σχέδια για τελική πολιτική ένωση. Επιπλέον, ακόμη και αν η ΕΕ είναι νόμιμη σύμφωνα με τους κανόνες, καταργεί τους κανόνες, αφού αποτελεί μια μεγάλη εξαίρεση σε σχέση με τη ρήτρα του πλέον ευνοούμενου έθνους. Το σύστημα της GATT και του Breton Woods έφθασε στο τέλος του και από οικονομική άποψη.

Σύμφωνα με τον Thurow (1997), προκειμένου ο «τρίτος» ή ο δυτικός κόσμος να αναπτυχθούν χρησιμοποιώντας εξαγωγικές στρατηγικές, ο υπόλοιπος πλούσιος κόσμος θα πρέπει να εισάγει περισσότερα. Η Γαλλία είναι η έβδομη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο, ωστόσο ορισμένα αγροτικά προϊόντα, όπως οι μπανάνες κατέχουν την πρώτη θέση στις εισαγωγές, τις οποίες κάνει κυρίως από την Λατινική Αμερική, ενώ παράλληλα αποφεύγει ή δεν αγοράζει προϊόντα μεταποίησης που εξάγονται από τον τρίτο κόσμο, όπως κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα (Investopedia, 2020). Αν οι σημερινοί φτωχοί πρέπει να γίνουν πλούσιοι πουλώντας ο ένας στον άλλο, θα πλουτίσουν με πολύ αργό ρυθμό, αν τελικά πλουτίσουν.

Εντός του ανεπτυγμένου κόσμου, το ζήτημα της προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων είναι κεντρικό, ένα ζήτημα κοινωνικών δικαιωμάτων. Αν οι μικρές χώρες επιθυμούν να διατηρήσουν την εθνική κληρονομιά τους, θα έρθουν αντιμέτωπες με την μεγάλη αντίφαση που υφίσταται για το αν αποτελεί σημαντικότερη αξία η διατήρηση της πολιτιστικής και κοινωνικής κληρονομιάς ή αν στο βωμό της οικονομίας θα αλλοιωθεί το ιδιαίτερο κοινωνικό χαρακτηριστικό και η κουλτούρα. Ωστόσο, δεν είναι εύκολο να χαραχθεί η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην οικονομία και την κουλτούρα. Μια πολιτισμική εισβολή για παράδειγμα παρατηρείται με τον κινηματογράφο. Οι ταινίες είναι πολιτιστικό προϊόν, αλλά την

πρώτη θέση στις εξαγωγές της Αμερικής κατέχουν οι ταινίες και όχι τα αεροπλάνα. Ο βιομηχανικός κλάδος που συνδέει την τηλεόραση, τα τηλέφωνα, τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και τις εικαστικές τέχνες είναι ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος κλάδος στον κόσμο. Η αφθονία και τα ηλεκτρονικά μέσα μετέτρεψαν την κουλτούρα στη μεγαλύτερη επιχειρηματική δραστηριότητα. Ανεξάρτητα από το που θα έπρεπε να χαραχτεί αυτή η διαχωριστική γραμμή και ανεξάρτητα από το τι θέλουν να κάνουν οι μικρές χώρες, ο κόσμος έχει πιθανόν διαβεί το σημείο μη επιστροφής, όσον αφορά τον περιορισμό της εισαγωγής της παγκόσμιας ηλεκτρονικής κουλτούρας με την οποία ζουν όλοι (Baker, Epstein & Pollin, 1998).

Για τον ανεπτυγμένο κόσμο, η πώληση πνευματικής ιδιοκτησίας με τις υψηλότερες δυνατές τιμές έχει κεντρική σημασία. Για τον αναπτυσσόμενο κόσμο, κεντρική σημασία έχει να αγοράζει πνευματική ιδιοκτησία με τις χαμηλότερες δυνατές τιμές. Σε ένα κόσμο βιομηχανικών κλάδων τεχνητής νοημοσύνης, θα πρέπει να υπάρχουν αποτελεσματικά κίνητρα για να αναπτυχθούν νέες ιδέες. Όσον αφορά τις πατέντες και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, υπάρχει πάντα μια εσωτερική ένταση μεταξύ της μεγιστοποίησης των κινήτρων για εφευρέσεις, κάτι που απαιτεί μακρόχρονα, αυστηρά επιβαλλόμενα μονοπωλιακά δικαιώματα, και των κινήτρων για την εξάπλωση της γνώσης, κάτι που απαιτεί να είναι εύκολη και ελεύθερη η αντιγραφή. Και τα δύο είναι αναγκαία για να μεγιστοποιηθούν το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των χωρών και το παγκόσμιο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Οι πολιτικές των κυβερνήσεων είχαν ως πάγια τακτική να κατευθύνουν τα χρήματα για την έρευνα - ανάπτυξη όλο και περισσότερο στην ανάπτυξη και όλο και λιγότερο στη βασική έρευνα, ώστε να δημιουργούν τις θέσεις εργασίας και τους υψηλούς μισθούς που θα τους επέτρεπαν να επανεκλεγούν. Ωστόσο, αν όλοι ακολουθήσουν αυτή τη στρατηγική και κανείς δεν επενδύει στην έρευνα - ανάπτυξη, δεν θα αναπτυχθούν νέοι βιομηχανικοί κλάδοι. Από οικονομική άποψη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο κόσμος θα έπρεπε να έχει ένα παγκόσμιο επιστημονικό ίδρυμα, το οποίο θα χρηματοδοτούσε τη βασική έρευνα, ενώ το κόστος για την ανάπτυξη θα έπρεπε να αφηθεί, ίσως, στις ιδιωτικές εταιρείες. Η έρευνα - ανάπτυξη των πολυεθνικών εταιρειών τείνει να γίνεται στην έδρα λειτουργίας τους, αλλά οι περισσότερες θέσεις εργασίας δημιουργούνται εκεί όπου χρησιμοποιείται η έρευνα - ανάπτυξη. Επειδή οι εταιρείες διακινούν ταχύτερα τα παράγωγα της έρευνας - ανάπτυξης σε όλον τον κόσμο, οι κυβερνήσεις θα είναι όλο και πιο απρόθυμες να ενισχύσουν οικονομικά την έρευνα των πολυεθνικών και να ισχυροποιηθεί το αίσθημα

ότι οι εθνικές εταιρείες προδίδουν τους συμπολίτες τους μη επενδύοντας στην έρευνα, ενσωματώνοντας αφανώς το κόστος της έρευνας στις τιμές αυτού που πουλούν, αλλά χρησιμοποιώντας την για να αυξήσουν το εισόδημα ορισμένων (Eichengreen (ed.), 1992).

Η σύγχρονη οικονομία χρειάζεται σαφώς ένα νέο εμπορικό σύστημα που να αντιστοιχεί στη σημερινή πολύπλοκη πραγματικότητα, ένα σύστημα το οποίο να μπορεί να αντιμετωπίζει τα σημερινά ζητήματα της εξαγωγής προϊόντων στον τομέα της κουλτούρας και των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (Smith, P. & Smythe, L., 1999). Η Κοινή Αγορά είναι τώρα η μεγαλύτερη αγορά στον κόσμο και οι κανόνες του παγκόσμιου εμπορίου γράφονται πάντοτε από εκείνους που ελέγχουν τους όρους εισόδου στη μεγαλύτερη αγορά του κόσμου. Για τον λόγο αυτό η Μεγάλη Βρετανία έγραψε τους κανόνες για το παγκόσμιο εμπόριο τον 19ο αιώνα και οι Ηνωμένες Πολιτείες αντίστοιχα για τον 20ο αιώνα. Έκφραση αυτής της νέας πραγματικότητας είναι τα πρότυπα όπως το “ISO 9000” για τον έλεγχο ποιότητας, τα οποία προσπαθούν να εκπληρώνουν οι περισσότερες μεταποιητικές εταιρείες στον κόσμο. Για να πουλήσει κανείς προϊόντα υψηλής ακρίβειας στις παγκόσμιες αγορές, πρέπει να ανταποκρίνεται στα πρότυπα ISO 9000. Το ISO 9000 είναι ευρωπαϊκό πρότυπο, που εφαρμόζεται και στον υπόλοιπο κόσμο.

Σε κάποιο βαθμό η Κοινή Αγορά στην ΕΕ διατύπωσε τους κανόνες για το παγκόσμιο εμπόριο, εξαιτίας του δεδομένου ότι είναι η μόνη διεθνής ομάδα που ασχολείται τώρα με την αναπροσαρμογή και θεσμοθέτηση των κανόνων. Σε αυτό το πλαίσιο, καλείται να θέτει και να ρυθμίζει τους κανόνες για εκείνους που συμμετέχουν στην ΕΕ και επιπλέον να ορίσει σε εκείνους που είναι εκτός της ΕΕ, τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να συμμετέχουν.

Ενώ τα ζητήματα του εμπορικού συστήματος της GATT και του Breton Woods είναι ζωτικά, οι άλλοι θεσμοί του συστήματος που δημιουργήθηκαν μετά από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Παγκόσμια Τράπεζα, είναι παρομοίως σε μία ιδιότυπη κατάσταση. Ορισμένες φορές δείχνουν να παραπαίουν αναζητώντας ένα ρόλο. Το ΔΝΤ σχεδιάστηκε αρχικά για να παρέχει δάνεια στις πλούσιες βιομηχανικές χώρες για την προσωρινή ισοσκελίση του ισοζυγίου πληρωμών, ωστόσο καμία σημαντική βιομηχανική χώρα δε δανείστηκε από το ΔΝΤ τις τελευταίες δεκαετίες έως και το 2000. Έτσι παρέμεινε ο βασικός δανειστής και το τελευταίο καταφύγιο για την Αφρική, την Λατινική Αμερική και το πρώην Ανατολικό μπλοκ, αλλά δεν είχε επαρκείς πόρους ώστε να συγκρατεί τις εκροές

κεφαλαίου. Οι τωρινές λειτουργίες του ΔΝΤ είναι αναγκαίες, αλλά αν σχεδιαζόταν ένας οργανισμός για να εκπληρώνει τον σύγχρονο ρόλο, κανείς δεν θα σχεδίαζε έναν οργανισμό που θα έμοιαζε με το τωρινό ΔΝΤ. Η ανάπτυξη των παγκόσμιων κεφαλαιαγορών και η ικανότητά τους να μετακινούν τεράστια ποσά χρήματος εντός και εκτός των χωρών, αν όχι κάτι άλλο, σημαίνει σίγουρα ότι το ΔΝΤ πρέπει να αναδιαρθρωθεί ριζικά και να έχει στη διάθεσή του πολύ περισσότερα κεφάλαια (Beck, 1997).

Η Παγκόσμια Τράπεζα (Baker, Epstein & Pollin, 1998) σχεδιάστηκε για να χρηματοδοτεί δημόσιες υποδομές. Οι χώρες σε μετάβαση και κυρίως οι αναπτυσσόμενες χρειάζονταν και χρειάζονται ακόμα υποδομές στον δημόσιο τομέα, ώστε ο ιδιωτικός τομέας να λειτουργεί αποδοτικά, αλλά ο δανεισμός για υποδομές του δημόσιου τομέα συχνά καταλήγει στην πράξη να στηρίζει κάτι άλλο εκτός από τις δημόσιες υποδομές. Το χρήμα μπορεί, υπό όρους, να κεφαλαιοποιηθεί. Αν η Παγκόσμια Τράπεζα χρηματοδοτεί ένα καλό σχέδιο, είναι πιθανόν ότι η δανειολήπτρια χώρα θα είχε πραγματοποιήσει αυτό το σχέδιο ακόμη και αν δεν είχε τη χρηματοδότηση της Παγκόσμιας Τράπεζας. Σε αυτήν την περίπτωση, το δάνειο της Παγκόσμιας Τράπεζας απελευθερώνει τους πόρους της χώρας έτσι ώστε αυτή να μπορεί να τους δαπανήσει όπου θέλει. Στην περίπτωση, όμως, που η Παγκόσμια Τράπεζα χρηματοδοτεί σχέδια τα οποία δεν θα πραγματοποιούσαν υπό άλλους όρους οι χώρες αποδέκτες, τότε χρηματοδοτεί περιθωριακά σχέδια με υψηλά ποσοστά αποτυχίας που κάνουν την Παγκόσμια Τράπεζα να φαίνεται ανεπαρκής.

Αφού μέχρι πριν τρεις δεκαετίες μεγάλο μέρος των χωρών πίστευε στο σοσιαλισμό, αυτό που έκαναν οι χώρες αυτές με τους δικούς τους πόρους, όταν αυτοί απελευθερώνονταν χάρη σε κάποιο δάνειο της Παγκόσμιας Τράπεζας, δεν ήταν αρεστό σε πολλούς πολιτικούς ή φορολογούμενους, ιδιαίτερα σε συντηρητικούς Αμερικανούς και Ευρωπαίους πολιτικούς. Απαντώντας σε αυτές τις κριτικές, η Παγκόσμια Τράπεζα διαθέτει τώρα ένα παράθυρο δανείων στον ιδιωτικό τομέα. Όπως συμβαίνει και με το ΔΝΤ, υπάρχουν πραγματικά προβλήματα που χρειάζεται βοήθεια για να τα επιλύσει, αλλά ο οργανισμός ο οποίος απαιτείται να σχεδιαστεί για να παίξει αυτόν τον ρόλο, δεν θα έμοιαζε πιθανόν με τη σημερινή μορφή και εικόνα που έχει η Παγκόσμια Τράπεζα (Gilpin, 2001).

1.1.7 Δημοκρατία, έθνος - κράτος

Αν θεωρηθεί μια μικρογραφία του κόσμου ένας οργανισμός όπως η ΕΕ, σε ευρύτερο πλαίσιο απαιτούνται πολιτικές συνεργασίας για να λειτουργήσει η παγκόσμια οικονομία (Gros&Steinherr, 2004), αλλά αυτή η συνεργασία θα απαιτήσει να εκχωρηθεί μεγάλο μέρος της εθνική κυριαρχίας στους παράγοντες που θα διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στη νέα περίοδο. Μια δομή με χαρακτηριστικά συνεργασίας και ανταλλαγής πρακτικών θα περιορίζει δραστικά την ελευθερία των κυβερνήσεων, να δρουν ανεξάρτητα στην οικονομική τους πολιτική. Το σύνολο των χωρών που θα συμμετέχει στον οργανισμό θα πρέπει να συμφωνεί συλλογικά για διάφορα ζητήματα όπως είναι τα επιτόκια και οι δαπάνες του προϋπολογισμού. Τα μικροοικονομικά συστήματα των ρυθμίσεων πρέπει να εναρμονιστούν προς όφελος της κοινής αγοράς, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα για μεταβολή. Αυτό που απαιτείται για να λειτουργήσει η συνεργασία δεν διαφέρει καθόλου από αυτό που απαιτείται για να λειτουργήσει μια τυπική κοινή αγορά.

Για να λειτουργήσει μια παγκόσμια οικονομία, απαιτείται να εγκαταλειφθεί η εθνική κυριαρχία σε ουσιώδη ζητήματα, δημιουργώντας τη βάση για ένα έντονο πολιτικό και ιδεολογικό υπόβαθρο, σε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών δυνάμεων, που υποστηρίζουν ότι αυτό είναι αντιδημοκρατικό. Κατά συνέπεια, για τη νέα περίοδο, το παγκόσμιο οικονομικό βάρος βρίσκεται σε ένα περιβάλλον στο οποίο οι κανόνες είναι ρευστοί και δεν αποσαφηνίζονται και πολύ περισσότερο δε γίνεται γνωστό ποιος τελικά τους επιβάλλει.

Ανάμεσα σε όλα αυτά υπάρχουν νόμοι, κανόνες και ρυθμιστικές ζώνες. Σύμφωνα με τον Κοτζιά (1999), η ιστορία της οικονομικής σκέψης από τα μέσα του 15ου αιώνα, ξεκίνησε από μια αργή αλλά αμείλικτη διαδικασία οικονομικού, κοινωνικού, πολιτικού και πολιτιστικού μετασχηματισμού που θα διαρκούσε πέρα από τα μέσα του 18ου αιώνα, οπότε δημιουργήθηκαν όλες οι προϋποθέσεις για τη γέννηση του σύγχρονου βιομηχανικού καπιταλισμού. Ένας από τους κύριους παράγοντες σε αυτή τη διαδικασία μετασχηματισμού ήταν η ροή χρυσού από την Αμερική. Οι τιμές στην Ευρώπη τριπλασιάστηκαν από το 1500 – 1650 και οι οικονομικές - κοινωνικές επιπτώσεις ήταν τεράστιες. Από τη μία, υπήρχε σταδιακή μείωση της περιουσίας των τάξεων όπως οι αριστοκράτες, που ζούσαν από εισοδήματα τα οποία, επειδή καθορίζονταν εθιμικά, προσαρμόζονταν εξαιρετικά αργά στην πτώση της αξίας του χρήματος και από την άλλη, υπήρχε ένα πλουτισμός

ιδιαίτερα ταχύς της νέας εμπορικής τάξης που ζούσε από εισοδήματα που προέρχονταν από τη διαφορά μεταξύ τιμών αγοράς και πώλησης των αγαθών. Η αύξηση του πλούτου της μεσαίας τάξης και η αντίστοιχη βαθμιαία συρρίκνωση του πλούτου των παλαιών κυρίαρχων τάξεων ήταν ένας από τους θεμελιώδεις παράγοντες στη διαδικασία της μεταβολής των κοινωνικών δομών. Η επέκταση του εμπορίου, ειδικά του διαμετακομιστικού, οδήγησε στον σχηματισμό των εμπορικών και βιομηχανικών κέντρων, προκαλώντας ριζικές αλλαγές στην παραγωγική δραστηριότητα. Η ανάγκη για μια αυξανόμενη και σταθερή προσφορά στην ποσότητα βιομηχανικών προϊόντων, οδήγησε τους εμπόρους να επεκτείνουν τον έλεγχό τους και την παραγωγική δραστηριότητα. Ήδη στο τέλος του 16ου αιώνα το ατομικό πρότυπο παραγωγής όπου ο σιδηρουργός ήταν ο κάτοχος των εργαλείων του και του εργαστηρίου του και εργαζόταν ως ανεξάρτητος μικρός επιχειρηματίας, άρχισε να αντικαθίσταται. Ο έμπορος παρείχε τα ακατέργαστα υλικά και ανέθετε στον τεχνίτη να τα μεταποιήσει σε προϊόντα, ενώ η δουλειά συνέχισε να γίνεται σε ανεξάρτητα εργαστήρια. Στην επόμενη φάση ο ιδιοκτήτης των εργαλείων παραγωγής και συχνά τα ίδια τα εργαστήρια περνούσαν στον έμπορο που μπορούσε να προσλάβει ο ίδιος εργάτες. Οι εργάτες δεν πουλούσαν πλέον τα προϊόντα που παρήγαγαν στον έμπορο, αλλά πουλούσαν την εργασία τους και στην προκειμένη περίπτωση τη μερική εξειδίκευση στο αντικείμενο. Με αυτόν τον τρόπο πραγματοποιήθηκε ο μετασχηματισμός της σύγχρονης εργατικής τάξης, τα μέλη της οποίας έχουν χάσει τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας και ο μόνος τρόπος επιβίωσης πλέον είναι η πώληση της ίδιας τους της ικανότητας για εργασία. Η αύξηση των τιμών των αγαθών και των προϊόντων ήταν ιδιαίτερα επιβαρυντική για τους αστικούς πληθυσμούς και προκάλεσε την εξαθλίωση των κατηγοριών εκείνων των ανειδίκευτων τεχνητών που αποτελούσαν την κατώτερη βαθμίδα των παλιών συντεχνιών και που τα εισοδήματά τους, μερικώς τουλάχιστον καθορίζονταν εθιμικά. Αυτά τα εισοδήματα μειώθηκαν δραστικά λόγω της αύξησης του πληθωρισμού.

Μία άλλη σημαντική αλλαγή που συντελέστηκε σε αυτούς τους τρεις αιώνες, ήταν η δημιουργία και ενδυνάμωση των σύγχρονων εθνικών κρατών, διαδικασία που προκλήθηκε από τους αγώνες μεταξύ των ελεύθερων πόλεων, της παπικής εξουσίας και της Αυτοκρατορίας που έγιναν στην Ιταλία στον ύστερο Μεσαίωνα. Ο μετασχηματισμός ολοκληρώθηκε με τη διάλυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δίνοντας ζωή σε διάφορες διαδικασίες εθνικής ενοποίησης που ολοκληρώθηκαν προς το τέλος του 15ου αιώνα, τουλάχιστον στην Αγγλία, στη Γαλλία και στην Ισπανία.

Στους επόμενους τρεις αιώνες, οι ευρωπαϊκοί πόλεμοι ήταν πόλεμοι μεταξύ εθνικών κρατών, όπου λόγοι κρατικού συμφέροντος ήταν ανώτεροι όλων, ακόμα και όταν, όπως με τους θρησκευτικούς πολέμους, το ιδεολογικό στοιχείο ήταν πολύ δυνατό (Scrapanti - Zamagni, 2004:73 - 87).

Η περίοδος από τον Αυστριακό πόλεμο το 1741, μέχρι την Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας το 1776, στάθηκε ιδιαίτερη σημαντική τόσο για την ιστορία όσο και για τη διαμόρφωση της οικονομικής σκέψης. Ένα από τα κύρια αποτελέσματα αυτής της πολιτικής κρίσης ήταν η απαρχή της στρατιωτικής, πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας της Αγγλίας στην Ευρώπη. Ο σημαντικότερος οικονομικός μετασχηματισμός εκείνης της περιόδου, ήταν η εξάπλωση του καπιταλισμού στην ύπαιθρο. Το συγκεκριμένο φαινόμενο ήταν μια γρήγορη διαδικασία ιδιαίτερα για την Αγγλία και τη Γαλλία. Ανάμεσα στις σημαντικότερες συνέπειες βρίσκονται οι μεγάλες τεχνικές καινοτομίες στις μεθόδους καλλιέργειας, η συνακόλουθη αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας και παραγωγής και η επιτάχυνση της εκδίωξης των εργατών γης από την ύπαιθρο. Αν υπολογιστεί και η επιτάχυνση της δημογραφικής μεγέθυνσης που παρατηρήθηκε από το 1740, είναι εύκολο να κατανοήσουμε γιατί η έναρξη της Βιομηχανικής Επανάστασης δεν εμποδίστηκε από την έλλειψη εργατών. Σημαντική προϋπόθεση για την εξέλιξη της Βιομηχανικής Επανάστασης ήταν ο μεγάλος αριθμός των τεχνικών καινοτομιών στις νέες βιομηχανίες, όπως η βιομηχανική παραγωγή των ενδυμάτων. Όλες οι οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές προϋποθέσεις για τη βιομηχανική άνθιση δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο. Σημαντικότερες ωστόσο ήταν οι πολιτιστικές προϋποθέσεις, από τις οποίες ξέσπασε η πολιτιστική επανάσταση, η οποία έγινε γνωστή ως Διαφωτισμός. Ο Διαφωτισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Προσέφερε τις φιλοσοφικές βάσεις για την επίθεση που επιχείρησαν να κάνουν οι οικονομολόγοι εκείνης της περιόδου, ενάντια στη μερκαντιλιστική σκέψη. Οι νέοι οικονομολόγοι δεν παρουσίασαν μια ομοιογενή θεωρητική προσέγγιση, ούτε σε εθνικό ούτε σε διεθνές επίπεδο. Ο Quesnay και οι Φυσιοκράτες, μέσω της φυσιοκρατικής σχολής που επικράτησε εκείνη την περίοδο στη Γαλλία αποτέλεσε μια πραγματική σχολή σκέψης, με ένα δόγμα να υπερασπίσει και να διασώσει, έναν ιδρυτή και δάσκαλο κοινής αναγνώρισης, τον Francois Quensay, και μια ομάδα ένθερμων υποστηρικτών. Η φυσιοκρατική επιστημονική συνεισφορά του ήταν αξιοσημείωτη, παρακάτω θα αναφερθούμε στα τρία σημαντικότερα σημεία. Αρχικά, θα σημειωθούν οι νέες, επαναστατικές έννοιες της

παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, που εισήχθησαν σε συνδυασμό με μια νέα έννοια του πλούτου, σύμφωνα με την οποία η πραγματική πηγή του πλούτου είναι το καθαρό προϊόν που αποκτάται με την εφαρμογή εργασίας στη γη. Επιπλέον, η ιδέα της αλληλεξάρτησης μεταξύ των διαφόρων παραγωγικών διαδικασιών και η συναφής ιδέα της μακροοικονομικής ισορροπίας, αναπτύχθηκαν από τη φυσιοκρατική σχολή. Τέλος, η παρουσίαση των οικονομικών ανταλλαγών ως κυκλική ροή χρήματος και αγαθών μεταξύ των διαφόρων οικονομικών τομέων ήταν το τρίτο σημαντικό σημείο της συνεισφοράς της φυσιοκρατικής σχολής.

Ο Quensay (Franklin Serano & Numa Mazat, 2013) υπέθεσε ότι ο παραγωγικός κύκλος διαρκεί ένα χρόνο και ότι το τελικό προϊόν κάθε έτους εν μέρει καταναλωνόταν και εν μέρει χρησιμοποιούνταν ξανά ως αναγκαία εισροή για το επόμενο έτος. Επικεντρώθηκε στην αγροτική παραγωγή, τον μόνο τομέα που ήταν σε θέση να παράγει πλεόνασμα επί του κόστους αντικατάστασης και ο οποίος αποτελούσε μόνη πραγματική πηγή πλούτου. Οι φυσιοκράτες θεωρούσαν το πλεόνασμα ως ένα είδος φυσικού δώρου από τη γη. Οι αγρότες σχημάτιζαν την “παραγωγική τάξη” και οι βιοτέχνες την “άγωνα τάξη”, και αυτό γιατί η αξία της παραγωγής των δευτέρων θεωρούνταν ίση με τη συνολική αξία των εισροών. Ακόμη, υπήρχε η τάξη των γαιοκτημόνων, η “διανεμητική τάξη”, της οποίας ο οικονομικός ρόλος ήταν να καταναλώσει το πλεόνασμα που δημιουργούσε η παραγωγική τάξη και να προωθήσει τη διαδικασία κυκλοφορίας χρήματος και αγαθών μεταξύ των διαφόρων οικονομικών τομέων, που σήμαινε μια αποτελεσματική “διανομή” του εισοδήματος και των αγαθών. Μέσω του υποδείγματος «tableau economique» (οικονομικός πίνακας), στο οποίο φαίνεται πως τα προϊόντα κατανέμονται στο σύστημα και πως η κυκλοφορία του χρήματος εξασφαλίζει τη συνεχή αναπαραγωγή του συστήματος, ο Quensay κατέληξε σε δύο σημαντικά πολιτικά συμπεράσματα. Το πρώτο είχε να κάνει με τη φυσική ικανότητα αναπαραγωγής ενός οικονομικού συστήματος, όσο αυτό δεν εμποδίζεται από παρεμβάσεις των πολιτικών αρχών. Η ισορροπία αναπαραγωγής, στην οποία βρίσκεται με φυσικό τρόπο το σύστημα, μπορεί να οριστεί ως μια κατάσταση στην οποία κάθε τομέας προσφέρει στους άλλους τομείς ακριβώς την απαιτούμενη ποσότητα εισροών, έτσι ώστε να διαμορφώνονται λειτουργικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων τομέων και τάξεων. Η ισορροπία στην οποία βρισκόταν η οικονομία με φυσικό τρόπο θεωρείτο ως εκδήλωση της φυσικής τάξης των πραγμάτων, με την επιρροή του φυσικού δικαίου να είναι εμφανής. Η δεύτερη πολιτική συνέπεια του φυσιοκρατικού υποδείγματος, αφορά στη θεωρία του

importuniqué. Η θεωρία αυτή ώθησε στη λογική του κατάληξη και έδωσε μια νέα επιστημονική βάση στο επιχείρημα που είχε ήδη διατυπωθεί από τον Vauban και τον Boisguillebert στις αρχές του αιώνα: το καλύτερο που μπορούσαν να κάνουν οι κεντρικές αρχές σε σχέση με τα δημόσια οικονομικά ήταν να εξαλείψουν όλο αυτόν τον περίπλοκο και αναποτελεσματικό δημοσιονομικό μηχανισμό που ήταν κατάλοιπο του μεσαίωνα και ο οποίος το μόνο που έκανε, εκτός από το να κάνει την είσπραξη φόρων πολυέξοδη και δύσκολη, ήταν να εμποδίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων και την ελεύθερη ιδιωτική πρωτοβουλία. Το σχέδιο περιλάμβανε την επιβολή ενός και μοναδικού φόρου στον μόνο παραγωγικό συντελεστή, τη γη, ο οποίος θα πληρωνόταν με το καθαρό προϊόν. Τα άλλα εισοδήματα θα ξοδεύονταν στην “αναγκαία κατανάλωση” που ήταν απαραίτητη στην παραγωγική διαδικασία, ούτως ώστε να μην μπορούν να σπαταληθούν σε πραγματικούς όρους. Οι φόροι που θα εισπράττονταν από αυτά τα εισοδήματα θα μεταβιβάζονταν και στο τέλος, σε κάθε περίπτωση θα μετέπιπταν στην πρόσοδο. Επομένως, θα ήταν καλύτερο να φορολογηθεί άμεσα η πρόσοδος της εκμετάλλευσης. Η κριτική η οποία ασκήθηκε στη φυσιοκρατική θέση, υποστήριζε ότι μόνο η γη μπορεί να παράγει πλεόνασμα, ενώ ταυτόχρονα διατυπώθηκαν κάποιες ενδιαφέρουσες ιδέες σχετικά με τις φθίνουσες αποδόσεις που δημιουργούνται στη γεωργία με την εντατικοποίηση της επένδυσης (Serano&Mazat: 2013).

Ο Galliani και οι άλλοι σημαντικοί Ιταλοί οικονομολόγοι βρέθηκαν στο προσκήνιο την περίοδο 1750 – 1780, όπου η ιταλική οικονομική σκέψη βρισκόταν σε άνθηση. Ο Galiani, πραγματοποίησε μια φιλόδοξη προσπάθεια κατασκευής μιας γενικής θεωρίας της αξίας βασισμένη στη χρησιμότητα, ενώ επιτέθηκε στη φυσιοκρατική σκέψη και τις θεωρίες περί οικονομικής πολιτικής. Η πιο σημαντική συνεισφορά του Ιταλού οικονομολόγου Galiani, που έζησε τον 18^ο αιώνα, στον τομέα της θεωρητικής έρευνας αφορά στη θεωρία της αξίας της χρησιμότητας την οποία παρέλαβε από τους Ιταλούς θεωρητικούς που προηγήθηκαν και την ανέπτυξε όσο αυτό ήταν δυνατό σε μια προ - χειραγωγημένη περίοδο. Υποστήριξε ότι η αξία δεν είναι εγγενής ιδιότητα των αγαθών, όπως πίστευαν οι περισσότεροι θεωρητικοί του κόστους παραγωγής, αλλά μια ιδιότητα που πηγάζει από τις επιλογές των οικονομικών υποκειμένων. Αμέσως μετά, εδραίωσε την άποψη ότι είναι απαραίτητο να ξεκινάμε από τα άτομα προκειμένου να ορίσουμε αυτές τις επιλογές. Τόσο η χρησιμότητα όσο και η σπανιότητα εξαρτώνται από τις ανάγκες των ατόμων. Συνεπώς, το ίδιο αγαθό έχει για ένα άτομο διαφορετική χρησιμότητα, ανάλογα με την ποσότητα του αγαθού

που έχει ήδη καταναλώσει. Όσο μεγαλύτερη η ποσότητα του αγαθού που έχει καταναλώσει, τόσο χαμηλότερη θα είναι η χρησιμότητά του, μέχρι να φτάσει στο μηδέν. Τέλος, προσπάθησε να μελετήσει την ατομική συμπεριφορά σε όρους επιλογής μεταξύ ζητούμενων ποσοτήτων από περισσότερα του ενός αγαθά, δηλαδή σε όρους σύνθεσης της ζήτησης. Ο Galiani είχε επίγνωση της πορείας που ακολούθησε η οικονομική θεωρία στη Μεγάλη Βρετανία της εποχής του και προσπάθησε να ενσωματώσει στο έργο του μερικές από τις θέσεις των οικονομολόγων εκείνης της χώρας, ειδικά αναφορικά με το κόστος παραγωγής. Επιπλέον, μπορούσε να δηλώσει για τα αγαθά των οποίων η προσφορά μπορεί να αυξηθεί με τη χρήση εργασίας, ότι η αξία τους εξαρτάται από την κόπωση που προκαλείται κατά την παραγωγή τους, κάτι που ερμηνεύθηκε από ορισμένους σε όρους μιας εργασιακής θεωρίας της αξίας. Υποστήριξε επίσης, ότι η αξία των ταλέντων πρέπει να υπολογιστεί με τον ίδιο τρόπο όπως συμβαίνει με τα άψυχα πράγματα και ότι βασίζεται στις ίδιες αρχές της σπανιότητας και της χρησιμότητας. Πρόκειται δηλαδή, για μια θεωρία του πραγματικού κόστους που υπολογίζεται με όρους μόχθου ή εργασίας και εκτιμάται σε μια τιμή που εξαρτάται από τη χρησιμότητα και τη σπανιότητα των φυσικών χαρισμάτων.

Ο Galiani προκατάβαλε, επίσης, τις πιο πρόσφατες νεοκλασικές θεωρίες επιτοκίου. Προσπάθησε να εξηγήσει το επιτόκιο συνδέοντάς το με την τιμή που πρέπει να καταβληθεί για να εξισωθεί η τιμή της παρούσας αξίας με εκείνη της μελλοντικής. Η αναγκαιότητα καταβολής αυτής της τιμής πηγάζει από το γεγονός ότι το μελλοντικό χρήμα εκτιμάται λιγότερο από το παρόν χρήμα. Σε κάποια έργα του άσκησε κριτική σε συγκεκριμένες φυσιοκρατικές θεωρίες, όπως αυτή του καθαρού προϊόντος και του μοναδικού φόρου. Αποδέχτηκε την άποψη ότι η οικονομία τείνει αυθόρμητα προς τη φυσική τάξη. Εισηγάγε ένα ενδιαφέρον επιχείρημα οικονομικής δυναμικής, παρατηρώντας ότι οποιαδήποτε προσαρμογή θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μακροπρόθεσμα. Βραχυπρόθεσμα θα εκδηλώνονταν αναταραχές και δυσλειτουργίες. Το βραχυπρόθεσμο, όμως, μπορεί να διατηρηθεί επί μακρόν. Επομένως, θα υπήρχαν μεγάλα περιθώρια δράσης και σοβαροί λόγοι να διορθωθούν οι δυσλειτουργίες αυτές με κρατική παρέμβαση. Ο Galiani δεν αποδέχτηκε ότι υπάρχουν γενικά κριτήρια για την κρατική παρέμβαση στην οικονομία. Τα κατάλληλα μέτρα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον χώρο και τον χρόνο στον οποίο λαμβάνονται. Την ίδια στάση ακολουθούσαν και άλλοι Ιταλοί οικονομολόγοι της περιόδου, και υποστήριζαν την οικονομική ελευθερία, την οποία αντιμετώπιζαν από μια Διαφωτιστική οπτική γωνία

ως εκδήλωση της γενικότερης αρχής της ανθρώπινης ελευθερίας. Στην πράξη περιόρισαν την εφαρμογή του ελεύθερου εμπορίου εντός των εθνικών ορίων. Για το εξωτερικό εμπόριο πίστευαν ότι το κράτος έπρεπε να καθοδηγήσει και να ρυθμίσει τις ροές εισαγωγών και εξαγωγών σύμφωνα με το εθνικό συμφέρον, το οποίο μπορεί να συμβαδίζει με τα ατομικά συμφέροντα των πολιτών. Γενικότερα, μπορεί να θεωρηθεί ότι οι οικονομολόγοι είχαν μια τάση προς τον θεωρητικό εκλεκτικισμό και τον πολιτικό πραγματισμό (Serano & Mazat, 2013).

Στη Μεγάλη Βρετανία οι σημαντικότερες συνεισφορές στην επιστημονική προσέγγιση της περιόδου προήλθαν από τον Hume που έθεσε τα θεμέλια της αγγλικής οικονομικής επιστήμης και του ελεύθερου εμπορίου (Forget, 2001). Στη θεωρία που ανέπτυξε, αναφέρεται η προσαρμογή του ισοζυγίου πληρωμών. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ένα πλεόνασμα στο εμπορικό ισοζύγιο δεν παράγει μόνιμα πλεονεκτήματα, καθώς αυτόματα ενεργοποιεί μια εξισορροπητική διαδικασία. Επιπρόσθετα, η εισροή χρυσού, που προκαλείται από το εμπορικό πλεόνασμα θα οδηγούσε στην αύξηση των εγχώριων τιμών και τη μείωση τιμών των ανταγωνιζόμενων χωρών που έχουν έλλειμμα. Λόγω των επακόλουθων μεταβολών στην ανταγωνιστικότητα, τα εμπορικά ισοζύγια θα προσαρμόζονταν βαθμιαία. Σχετικά με το χρήμα, ο Hume ανέπτυξε μια δυναμική εκδοχή της ποσοτικής θεωρίας στην οποία αναγνώριζε ότι η αύξηση της προσφοράς χρήματος θα μπορούσε να έχει σημαντικά πραγματικά αποτελέσματα. Παρατήρησε ότι η αύξηση τιμών που προκαλείται από την αύξηση του κυκλοφορόντος χρήματος, θα μεταβιβαζόταν βαθμιαία από τον έναν τομέα στον άλλο, καθώς θα δαπανιούνταν η αρχική εισροή χρήματος. Σε αυτή τη διαδικασία μεταβίβασης, η αύξηση της δαπάνης μπορεί, επίσης, να προκαλέσει μαζί με αυξήσεις τιμών, μια επέκταση της παραγωγής και της απασχόλησης. Αυτό αποτελεί μια αξιοσημείωτη παραδοχή της εγκυρότητας των μερκαντιλιστικών θεωριών, τουλάχιστον στον βαθμό που το χρονικό διάστημα στο οποίο συντελείται η πολλαπλασιαστική διαδικασία δεν ορίζεται επακριβώς. Ο Hume⁴ αρνήθηκε ότι ο όγκος του διεθνούς εμπορίου ήταν καθορισμένος και επομένως ότι μια χώρα μπορούσε να αυξήσει τον πλούτο της μόνο εις βάρος κάποιας άλλης. Υποστήριζε ότι η αύξηση του πλούτου μια χώρας θα οδηγούσε μέσω των εισαγωγών σε μια παράλληλη αύξηση της παραγωγής σε άλλες χώρες. Δεύτερον, αρνήθηκε ότι αναγκαστικά το επιτόκιο μεταβάλλεται αντιστρόφως με την προσφορά χρήματος.

⁴Hume, (1751) *Enquiry concerning the principles of morals*.

Αντίθετα, παρατήρησε ότι η αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας ήταν αυτή που με την αύξηση του πραγματικού αποθέματος κεφαλαίου μιας χώρας θα προκαλούσε τη μείωση του ποσοστού κέρδους και κατά συνέπεια τη μείωση του επιτοκίου (Ravenhill, 2005).

Χαρτογραφώντας την οικονομική επιφάνεια της γης, η κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου ισοδυναμεί με την επιφάνεια της Γης και καθορίζει τις οικονομικές συνθήκες, ενώ και στις καπιταλιστικές οικονομίες, η κατανομή της καταναλωτικής δύναμης καθορίζει τι θα παραχθεί, ποιος θα πληρωθεί και ποιος θα χρησιμοποιήσει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες της οικονομίας. Για τους περισσότερους μισθωτούς, η καταναλωτική δύναμη εξαρτάται από τις παρούσες και τις προηγούμενες αποδοχές. Η οικονομική επιφάνεια μετασχηματίζεται για χάρη της εργασίας και των αποδοχών με ιδιαίτερα μεγάλη ταχύτητα. Οι διαφορές εισοδημάτων σμικρύνθηκαν, ο καπιταλιστικός πλούτος εξαφανίστηκε και το εισόδημα και ο πλούτος όλων μειώθηκαν κατά τη Μεγάλη Κρίση. Το εντυπωσιακό είναι ότι μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όταν καταργήθηκαν οι έλεγχοι μισθών και τιμών και επανήλθε η οικονομική άνθηση, δεν επανήλθαν οι ευρύτερες διαφοροποιήσεις αποδοχών της δεκαετίας του 1920 (Beck:1997).

Η σταθερότητα κυριάρχησε τη δεκαετία του 1950 και του 1960. Τις επόμενες, όμως, δύο δεκαετίες, και κυρίως από το 1968 και έπειτα, η ανισότητα άρχισε να αυξάνεται (Ravenhill, 2005). Η ανισότητα επεκτάθηκε και εντάθηκε, έτσι ώστε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι ανισότητες μεταξύ των ομάδων και στο εσωτερικό τους να αυξάνονται ταχέως για όλες τις βιομηχανικές, επαγγελματικές, εκπαιδευτικές, δημογραφικές και γεωγραφικές ομάδες. Στη δεκαετία του 1980, όλες οι αυξήσεις στις αποδοχές των ανδρών πήγαν στο ανώτερο, εισοδηματικά, 20% του εργατικού δυναμικού και ένα σημαντικό 64% περιήλθε στο ανώτερο 1%. Οι αποδοχές των γυναικών ακολούθησαν τις αποδοχές των ανδρών με καθυστέρηση δέκα έως δεκαπέντε χρόνια. Παρά τις προσπάθειες εκατομμυρίων γυναικών για αντιστάθμιση των απωλειών των αποδοχών των συζύγων τους, χρόνο με το χρόνο, το μερίδιο του εισοδήματος του ανώτερου ενός πέμπτου (20%) των νοικοκυριών αυξάνεται και το μερίδιο του εισοδήματος του κατώτερου ενός πέμπτου μειώνεται.

Η διευρυμένη διασπορά μεταξύ αποδοχών παράγεται κυρίως στο εσωτερικό, υποτιθέμενα ομοιογενών, ομάδων εργαζομένων. Αυτό σημαίνει ότι η αύξηση συντελέστηκε ανάμεσα σε άτομα ίδιας ηλικίας, ανάμεσα σε άτομα με το ίδιο επίπεδο μόρφωσης και σε εργαζόμενους του ίδιου βιομηχανικού κλάδου. Οι μεταβολές στον

φυσικό πλούτο αντανακλούν τις μεταβολές στις αποδοχές και στο εισόδημα. Το 1973, οι αποπληθωρισμένοι πραγματικοί μισθοί των εργαζομένων άρχισαν να πέφτουν. Η μείωση των πραγματικών μισθών εξαπλώθηκε βαθμιαία στο εργατικό δυναμικό, μέχρι τις αρχές του 1990, όπου οι πραγματικοί μισθοί των ανδρών έπεσαν σε όλες τις ηλικίες, όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, όλα τα επαγγέλματα και όλες τις ομάδες όσον αφορά τη μόρφωση. Οι μειώσεις αποδοχών ήταν ιδιαίτερα μεγάλες στους νέους, οι οποίοι παρά την αύξηση του μορφωτικού τους επιπέδου, γνώρισαν μείωση κατά 25% στις πραγματικές αποδοχές τους. Οι πραγματικοί μισθοί των νέο προσλαμβανόμενων μειώθηκαν και οι νέοι δεν έπαιρναν τις προαγωγές τις οποίες θα μπορούσαν να περιμένουν στο παρελθόν. Ποτέ άλλοτε οι μέσοι πραγματικοί μισθοί των Αμερικανών δε γνώρισαν πτώση επί δύο δεκαετίες. Η πλειοψηφία των Αμερικανών εργαζομένων δεν υπέστη ποτέ πριν, μείωση πραγματικών μισθών, ενώ κατά την ίδια περίοδο το πραγματικό κατά κεφαλήν Ακαθόριστο Εγχώριο Προϊόν αυξήθηκε. Για τις γυναίκες οι μειώσεις των πραγματικών μισθών άρχισαν αργότερα και μειώθηκαν για όλες τις γυναίκες πλην αυτών που είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση τεσσάρων ετών και άνω (Baker, Epstein & Pollin, 1998).

Στα τέλη του 1994, οι πραγματικοί μισθοί έπεσαν στα επίπεδα που ήταν στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Σύμφωνα με τον Thurow (1997) με τους υπολογισμούς και τα δεδομένα εκείνης της περιόδου, οι πραγματικοί μισθοί θα ήταν κάτω από τα επίπεδα του 1950. Αυτά τα μισθολογικά πρότυπα υπήρχαν πάνω από δύο δεκαετίες και ως το 1995 και δε σχετίζονται με τις φάσεις των κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομίας. Αν κάνουμε οποιεσδήποτε μετρήσεις για το χρονικό διάστημα από την κορυφή του ενός οικονομικού κύκλου μέχρι την κορυφή του επόμενου κύκλου ή από το κατώτερο σημείο μιας ύφεσης μέχρι το κατώτερο σημείο της επόμενης ύφεσης κατά τη διάρκεια αυτών των δύο δεκαετιών, θα προκύψουν τα ίδια πρότυπα. Αν και ιστορικά η λύση για τους χαμηλούς μισθούς υπήρξε η μόρφωση, κάτι τέτοιο φαίνεται να μην ισχύει σήμερα.

1.1.8 Οικονομική Παγκοσμιοποίηση: μια αναδρομή

Στις συζητήσεις για τη σύγχρονη οικονομική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται συχνά πως αυτή η τάση είχε ένα σημαντικό προηγούμενο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του εικοστού αιώνα, γεγονός που ισχύει για τον νομισματικό και τον χρηματοπιστωτικό τομέα. Κατά την περίοδο αυτήν, οι διασυνοριακές ροές χρήματος αυξήθηκαν σημαντικά και, σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια, υπερέβησαν ακόμη και εκείνες της σημερινής εποχής. Ορισμένες από αυτές τις ροές περιλάμβαναν βραχυπρόθεσμες κινήσεις κεφαλαίων που αντιστοιχούσαν, κυρίως, στις διαφορές επιτοκίων μεταξύ χρηματοπιστωτικών κέντρων σε όλο τον κόσμο. Άλλες αφορούσαν μακροπρόθεσμες εξαγωγές κεφαλαίων από τις κορυφαίες ευρωπαϊκές δυνάμεις σε όλον τον κόσμο. Για παράδειγμα, το Ηνωμένο Βασίλειο εξήγαγε τεράστιες ποσότητες μακροπρόθεσμου κεφαλαίου μετά το 1870, κεφάλαιο που ήταν πολύ μεγαλύτερο ως ποσοστό επί του εθνικού εισοδήματος από ό,τι οποιαδήποτε πιστώτρια χώρα εξάγει σήμερα (James, 2001:12). Αυτές οι ροές κεφαλαίων διευκολύνθηκαν από την εμφάνιση ενός διεθνούς νομισματικού καθεστώτος, το οποίο υπήρξε πολύ πιο ολοκληρωμένο από ό,τι σήμερα. Μέχρι το 1914, τα νομίσματα των περισσότερων ανεξάρτητων χωρών και των αποικιών συνδέονταν με το ίδιο πρότυπο χρυσού. Το αποτέλεσμα ήταν ένα σταθερό καθεστώς συναλλαγματικών ισοτιμιών με σχεδόν παγκόσμια εμβέλεια. Πράγματι, ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες προχώρησαν ακόμη περισσότερο στη δημιουργία παγκόσμιων «νομισματικών ενώσεων», στις οποίες τα νομίσματα των χωρών-μελών θα μπορούσαν να κυκλοφορήσουν σε κάθε περιοχή. Δύο παρόμοιες συμφωνίες δημιουργήθηκαν το 1865: με τη Γαλλία, την Ελβετία, το Βέλγιο και την Ιταλία, και η Σκανδιναβική Νομισματική Ένωση το 1873 με τη Σουηδία, τη Δανία και τη Νορβηγία μετά το 1875.

Το 1867 διεξήχθη ένα διεθνές συνέδριο υψηλού κύρους για να εξετάσει τη δυνατότητα μιας παγκόσμιας «νομισματικής ένωσης» αυτού του είδους. Καθώς ο αγώνας για τις αποικίες εντάθηκε μετά το 1870, πολλές αυτοκρατορικές δυνάμεις ενθάρρυναν συχνά την κυκλοφορία των νομισμάτων τους στις νεοαποκτηθείσες αποικίες (Helleiner, 2003: 192). Αυτές οι νομισματικές ενώσεις και τα αυτοκρατορικά νομισματικά μπλοκ σχεδιάστηκαν για να διευκολύνουν ακόμη περισσότερο τη διεξαγωγή οικονομικών συναλλαγών εντός κάθε ένωσης ή μπλοκ.

1.2 Το τέλος της πρώτης περιόδου της παγκοσμιοποίησης

Το ερώτημα που αφορά την πρώτη περίοδο της παγκοσμιοποίησης και παραμένει επίκαιρο είναι, κατά πόσο μπορούμε να βασιστούμε σε αυτή την εποχή, έτσι ώστε να κατανοήσουμε τα πολιτικά θεμέλια κίνησης του χρήματος διεθνώς και των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον συμπέρασμα είναι ότι αυτή η παγκόσμια ολοκληρωμένη οικονομική και νομισματική τάξη δεν μακροημέρευσε. Στη σύγχρονη εποχή, η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται μερικές φορές ως μη αναστρέψιμη. Η τύχη αυτής της προηγούμενης τάσης της παγκοσμιοποίησης, ωστόσο, μας θυμίζει να είμαστε πιο προσεκτικοί. Ειδικότερα, υπογραμμίζει τη σημασία της πολιτικής βάσης του διεθνούς χρήματος και των οικονομικών. Τα πρώτα σημάδια αποσύνθεσης προήλθαν κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι διασυννοριακές οικονομικές ροές μειώθηκαν δραματικά και πολλές χώρες εγκατέλειψαν το χρυσό πρότυπο υπέρ των κυμαινόμενων νομισμάτων. Μετά το τέλος του πολέμου, υπήρξε συντονισμένη προσπάθεια από το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες για αποκατάσταση της διεθνούς νομισματικής και χρηματοοικονομικής τάξης, όπως αυτή υπήρξε πριν το 1914. Η πρωτοβουλία υπήρξε αρκετά επιτυχημένη αρχικά.

Πολλές χώρες υιοθέτησαν εκ νέου το χρυσό πρότυπο τη δεκαετία του 1920 και οι διεθνείς κεφαλαιακές ροές –τόσο βραχυπρόθεσμες όσο και μακροπρόθεσμες– άρχισαν να αποκαθίστανται σε μεγάλο βαθμό ως τα τέλη της δεκαετίας του 1920 (Pauly, 1997: 79). Ωστόσο, επρόκειτο για βραχύβια επιτυχία. Λίγο πριν τις αρχές της δεκαετίας του 1930, μια μεγάλη διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση προκάλεσε την κατάρρευση τόσο του διεθνούς δανεισμού όσο και του διεθνούς χρυσού προτύπου. Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε αυτό που ο Harold James (2001) χαρακτήρισε ως «το τέλος της παγκοσμιοποίησης». Το διεθνές νομισματικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα χωρίστηκε σε μια σειρά σχετικά κλειστών νομισματικών συνασπισμών. Μέσα σε κάθε μπλοκ, τα νομίσματα συνήθως καθορίζονταν μεταξύ τους και επανεμφανίστηκε ένας διεθνής δανεισμός μικρότερου μεγέθους. Αλλά ανάμεσα στα οικονομικά μπλοκ, τα νομίσματα ήταν συχνά αναλλοίωτα και η αξία τους μεταβλήθηκε σημαντικά για μεγάλο μέρος της δεκαετίας. Οι διεθνείς ροές κεφαλαίων μεταξύ των ομάδων ήταν επίσης περιορισμένες και συχνά ρυθμιζονταν στενά από νέα καθεστώτα κεφαλαιακού ελέγχου (Helleiner, etal, 2005). Στις επόμενες περιόδους της

παγκοσμιοποίησης όπου τα μέσα επικοινωνίας διασφάλιζαν την ταχύτητα και την αξιοπιστία των μεταφορών, οι ροές του χρήματος και οι συναλλαγές αυξήθηκαν με αλματώδη ρυθμό.

1.2.1 Η Θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας

Πώς εξηγείται αυτή η δραματική αλλαγή στη φύση του διεθνούς νομισματικού και χρηματοπιστωτικού καθεστώτος; Μια σημαντική εξήγηση στο πλαίσιο της έρευνας της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας (IPEI) είναι ότι ο μετασχηματισμός σχετίζεται με μια αλλαγή στην κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στα κράτη που συναπάρτιζαν τη διεθνή νομισματική και οικονομική σκηνή(για παράδειγμα, Kindleberger, 1973)⁵. Η Θεωρία της Ηγεμονικής Σταθερότητας παραμένει ίσως η πιο δημοφιλής στα ζητήματα της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας. Το βασικό αξίωμα της θεωρίας είναι το γεγονός πως στην ανοιχτή φιλελεύθερη παγκόσμια οικονομία απαιτείται η ύπαρξη μιας ηγεμονικής κυρίαρχης δύναμης (Gilpin, 2001: 93). Σύμφωνα με αυτήν τη «θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας», το διεθνές χρηματοπιστωτικό και νομισματικό καθεστώς πριν από το 1914 παρέμεινε σταθερό όσο αυτό διατηρήθηκε υπό τη βρετανική ηγεμονία. Πριν από τον πόλεμο, το νόμισμα του Ηνωμένου Βασιλείου, η στερλίνα, θεωρήθηκε «τόσο καλό όσο ο χρυσός» και χρησιμοποιήθηκε ως παγκόσμιο νόμισμα. Η Μεγάλη Βρετανία ήταν ακόμη ο μεγαλύτερος πιστωτής στον κόσμο και οι χρηματοπιστωτικές αγορές του Λονδίνου πρωταγωνιστούσαν στην παγκόσμια χρηματοδότηση. Οι κεφαλαιουχικές εξαγωγές του Ηνωμένου Βασιλείου συνέβαλαν στο να χρηματοδοτηθούν οι παγκόσμιες ανισοροπίες στις πληρωμές και ήταν χρήσιμα αντικυκλικές, έτσι ώστε ο εξωτερικός δανεισμός επεκτάθηκε όταν το Ηνωμένο Βασίλειο εισήλθε σε ύφεση, αντισταθμίζοντας έτσι τις ξένες χώρες για την απώλεια της βρετανικής αγοράς εξαγωγής. Κατά τη διάρκεια διεθνών χρηματοπιστωτικών κρίσεων, η Τράπεζα της Αγγλίας διαδραμάτισε επίσης ηγετικό ρόλο στη σταθεροποίηση των αγορών μέσω των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων της.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το Ηνωμένο Βασίλειο έχασε την ικανότητά του να επιτελεί ηγετικό ρόλο στη σταθεροποίηση της παγκόσμιας νομισματικής και

⁵Charles P. Kindleberger, *The World in Depression, 1929-39* (Berkeley, 1973)

χρηματοοικονομικής τάξης. Η χώρα έγινε οφειλέτης σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες την αντικατέστησαν ως κύρια πιστώτρια χώρα, παγκοσμίως. Το αμερικανικό δολάριο αναδύθηκε ως το πιο ισχυρό και αξιόπιστο νόμισμα και η Νέα Υόρκη διεκδίκησε τη θέση του Λονδίνου ως το σημαντικότερο διεθνές χρηματοπιστωτικό κέντρο. Υπό αυτές τις νέες συνθήκες, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα μπορούσαν να έχουν αναλάβει τον ηγεμονικό ρόλο που είχε διαδραματίσει το Ηνωμένο Βασίλειο πριν από τον πόλεμο. Ωστόσο, αποδείχθηκαν απρόθυμες αφενός λόγω του απομονωτισμού τους και αφετέρου, επειδή υπήρξαν εγχώριες πολιτικές συγκρούσεις ανάμεσα σε έναν διεθνώς προσανατολισμένο και από την άλλη πλευρά ενός περισσότερο εγχώριου κενού πολιτικής ηγεσίας με αποτέλεσμα να κατηγορείται για την αστάθεια και την ενδεχόμενη κατάρρευση του χρυσού προτύπου και της ολοκληρωμένης χρηματοοικονομικής τάξης κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου.

Θεωρητικοί της ηγεμονικής σταθερότητας (Gilpin, 2001: 98) επικρίνουν τη συμπεριφορά των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τη δεκαετία του 1920 και στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Οι εξαγωγές κεφαλαίου τους τη δεκαετία του 1920 ήταν προκυκλικές. Επεκτάθηκαν ταχύτατα όταν η αμερικανική οικονομία εμφάνιζε ανάπτυξη στα μέσα του τέλους της δεκαετίας του 1920, αλλά στη συνέχεια έπεσαν ξαφνικά το 1928, καθώς η ανάπτυξη της αμερικανικής οικονομίας επιβραδύνθηκε. Η κατάρρευση των δανείων των ΗΠΑ προκάλεσε κρίσεις στο ισοζύγιο πληρωμών για πολλές ξένες χώρες, οι οποίες είχαν στηριχθεί σε δάνεια των ΗΠΑ για να καλύψουν τα ελλείμματα των εξωτερικών τους πληρωμών. Η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο, όταν οι ΗΠΑ αύξησαν τους προστατευτικούς εμπορικούς φραγμούς κατά των εισαγωγών με την εφαρμογή του νόμου Smoot-Hawley του 1930. Καθώς η εμπιστοσύνη στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές κατέρρευσε στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι ΗΠΑ αρνήθηκαν, επίσης, να αναλάβουν το ρόλο του διεθνούς δανειστή και να διαγράψουν τα χρέη των πολέμων που επιδείνωσαν την κρίση.

1.2.2 Μεταβολή των εγχώριων πολιτικών συνθηκών

Αυτή η ερμηνεία της εξέλιξης του διεθνούς νομισματικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος από την περίοδο πριν από το 1914 μέχρι τη μεσοπολεμική περίοδο δεν είναι καθολικά αποδεκτή (όπως υποστηρίζουν οι Eichengreen, 1992, Simmons, 1994,

Calleo, 1976). Οι μελετητές θεωρούν υπερεκτιμημένη τη σημασία της βρετανικής ηγεμονίας για τη διατήρηση της νομισματικής και χρηματοοικονομικής τάξης προ του 1914. Ισχυρίζονται πως η κατανομή της χρηματοπιστωτικής και νομισματικής εξουσίας ήταν μάλλον πλουραλιστική παρά ηγεμονική, με τη σταθερότητα να διατηρείται από τη συνεργασία μεταξύ των ισχυρότερων κεντρικών τραπεζών και όχι υπό τη μονομερή κηδεμονία του Ηνωμένου Βασιλείου. Ακόμη, σημαντικότερο, όμως είναι το επιχείρημα ότι η μετατροπή του διεθνούς χρηματοπιστωτικού και νομισματικού συστήματος προήλθε περισσότερο από μια αλλαγή στην κατανομή της εξουσίας (Eichengreen, 1992).

Σύμφωνα με την τελευταία αυτή άποψη, η σταθερότητα της διεθνούς νομισματικής και χρηματοπιστωτικής τάξης πριν από το 1914, εξαρτιόνταν από ένα πολύ συγκεκριμένο εσωτερικό πολιτικό πλαίσιο. Οι κυριαρχούσες ελίτ της εποχής ήταν αποφασισμένες να υιοθετήσουν την κλασική φιλελεύθερη ιδέα ότι η εγχώρια νομισματική και δημοσιονομική πολιτική πρέπει να προσανατολίζεται στη διατήρηση της μετατρεψιμότητας του εθνικού νομίσματος σε χρυσό. Όταν τα εθνικά νομίσματα πιάστηκαν από την εκροή κεφαλαίων ή τα εμπορικά ελλείμματα, οι νομισματικές και φορολογικές αρχές αντέδρασαν ως επί το πλείστον ενισχύοντας τις νομισματικές συνθήκες και μειώνοντας τις δαπάνες. Αυτές οι κινήσεις σχεδιάστηκαν εν μέρει για να προκαλέσουν αποπληθωριστικές τάσεις, που βελτίωσαν τη διεθνή ανταγωνιστική θέση της χώρας και, συνεπώς, το εμπορικό της ισοζύγιο. Εξίσου σημαντικές ήταν η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των φορέων της χρηματοπιστωτικής αγοράς και η ενθάρρυνση των βραχυπρόθεσμων εισροών κεφαλαίων. Πράγματι, το ίδιο το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις ήταν τόσο αφοσιωμένες σε αυτές τις πολιτικές και στη διατήρηση του προτύπου χρυσού εξασφάλιζε ότι οι βραχυπρόθεσμες κινήσεις κεφαλαίων ήταν σε μεγάλο βαθμό «σταθεροποιητικές» και «εξισορροπητικές».

Ωστόσο, η ισχύς των δεσμεύσεων που ανέλαβαν οι κυβερνήσεις σε αυτές τις πρακτικές βασίστηκε σε μια συγκεκριμένη εγχώρια πολιτική τάξη. Εντός συνόρων, οι αποπληθωριστικές πιέσεις θα μπορούσαν να είναι πολύ οδυνηρές για κάποιες κοινωνικές τάξεις, ιδιαίτερα για τους φτωχούς, οι οποίοι αντιμετώπιζαν είτε τη μείωση μισθών είτε την ανεργία. Επιπλέον, οι φτωχοί επιβαρύνονταν περισσότερο όταν μειώνονταν οι κρατικές δαπάνες. Οι πολιτικές αυτές ήταν πολιτικά βιώσιμες μόνο επειδή οι φτωχοί είχαν μικρή αντιπροσώπευση στην πολιτική σκηνή. Στις περισσότερες χώρες, το εκλογικό δικαίωμα παρέμεινε περιορισμένο πριν από το 1914. Σε πολλές χώρες, οι κεντρικές τράπεζες δεν ήταν καν δημόσιοι φορείς, ενώ στις

αποικίες ή τις περιοχές της περιφέρειας οι νομισματικές αρχές συχνά ελέγχονταν από ξένα συμφέροντα. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η εσωτερική πολιτική τάξη μετασηματίστηκε. Η εκλογική δικαιοσύνη διευρύνθηκε, η ισχύς της εργατικής τάξης αυξήθηκε και υποστηρίχθηκαν πιο παρεμβατικές οικονομικές πολιτικές. Σε αυτό το πλαίσιο, θα ήταν παράδοξο να υπάρξουν νέες απαιτήσεις για νομισματική και δημοσιονομική πολιτική που να μην ανταποκρίνονται στις εγχώριες ανάγκες και όχι να διατηρείται η εξωτερική μετατρεψιμότητα του νομίσματος σε χρυσό και η εμπιστοσύνη των ξένων επενδυτών. Οι κυβερνήσεις άρχισαν να συσσωρεύουν δημοσιονομικά ελλείμματα και οι κεντρικές τράπεζες πείστηκαν εκ νέου να μεταβάλουν τα επιτόκια για την αντιμετώπιση της ανεργίας στο εσωτερικό.

Συμπερασματικά, κατανοώντας ως έναν βαθμό τη δομή της λεγόμενης οικονομικής παγκοσμιοποίησης και λαμβάνοντας το αξίωμα ότι είναι ο πλέον διαδεδομένος όρος και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται η προσέγγιση αλλά και η ερμηνεία του φαινομένου, είναι σκόπιμο να γίνει αναφορά και σε άλλες μορφές παγκοσμιοποίησης που εμφανίζονται στο διεθνές προσκήνιο και αφορούν διάφορους τομείς του ανθρώπινου βίου, όπως στην πληροφορική, στα πολιτικά συστήματα, στα ατομικά δικαιώματα, στην ασφάλεια των πολιτών και στον τομέα της πολιτισμικής διαφορετικότητας.

Για τους ερευνητικούς σκοπούς της εργασίας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη και η κοινωνικοπολιτική προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης που θα δίνει βάρος και στην πολιτισμική διάσταση του φαινομένου. Η τελευταία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, όπου διαπιστώνεται πως η μετάβαση στο καπιταλιστικό οικονομικό μοντέλο άλλαξε σε μεγάλο βαθμό τον κοινωνικό βίο, επηρεάζοντας τις πτυχές της καθημερινότητας και της ζωής των πολιτών.

1.3 Η άποψη του Manfred Steger για την παγκοσμιότητα και την παγκοσμιοποίηση

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει η έρευνα του Manfred Steger⁶ στην έκδοση «*Globalism: The New Market Ideology*», όπου απορρίπτεται η άποψη ότι η διαμάχη μεταξύ των ιδεολογιών έχει πλέον ολοκληρωθεί και η δημοκρατία έχει επικρατήσει. Αντίθετα, ο Steger στα τέλη του 20ού αιώνα καταθέτει τα επιχειρήματα ότι ο 21^{ος} αιώνας θα αποτελέσει πεδίο πάλης και ανταγωνισμού μεταξύ των ιδεολογιών. Σύμφωνα με τον ερευνητή, κυρίαρχη ιδεολογία είναι σαφώς ο νεοφιλελευθερισμός και η δίχως φραγμούς η λειτουργία της αγοράς που την χαρακτηρίζει ως “παγκοσμιότητα” (globalism). Αυτή η νέα έννοια δημιουργεί έντονες διεργασίες και αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις πολιτικές θέσεις της αριστεράς και της δεξιάς και δημιουργεί μια σειρά από κοινωνικές αναταραχές.

Όπως έχει ήδη αξιολογηθεί, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί φαινόμενο πολυδιάστατο με αντίκτυπο σε πολλές πτυχές του ανθρώπινου βίου. Εξαιτίας αυτής της ιδιομορφίας και του τεράστιου αντίκτυπου των επιπτώσεών της, η έρευνα θα πρέπει να επικεντρωθεί στα σημεία που εντοπίζονται τα γενικότερα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα. Ωστόσο, πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι τυχόν αμφίδρομες σχέσεις στην εξέλιξη της τεχνολογίας και των επικοινωνιών, οι οποίες έχουν επίσης επιταχύνει τη δημιουργία του διεθνούς στερεώματος.

Οι μορφές της παγκοσμιοποίησης, αναφέρει ο Steger, προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο που πρέπει να κινηθούν οι εφαρμοζόμενες πολιτικές ανάλογα πάντα με τα ιδιαίτερα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εκάστοτε χώρου. Αφενός υπάρχει η επικρατούσα άποψη που ταιριάζει στο σύνολο των χωρών, της λεγόμενης αυτορρυθμίσσης της αγοράς, ή, με άλλα λόγια, η πρόταση της νεοφιλελεύθερης θεωρίας, και αφετέρου η πρόταση μιας πιο προσαρμοσμένης και ελεγχόμενης αγοράς, όπου θα επιβάλλονται οι όροι ισότητας και ισορροπίας ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις και τις ταξικές δομές.

Η παγκοσμιοποιημένη αγορά δεν μπορεί να διασφαλίσει ικανοποιητικά τη διανομή των αγαθών, των κοινωνικών υπηρεσιών και να καλύψει την ανάγκη για δικαιοσύνη και δημοκρατία. Επιπρόσθετα, η πλήρης απελευθέρωση των παγκόσμιων

6 Ο Manfred Steger είναι καθηγητής στο University of Hawaii at Manoa, και ένας από τους πλέον γνωστούς ακαδημαϊκούς, με έρευνα σχετική με την Παγκοσμιοποίηση και τις Παγκόσμιες Σπουδές.

αγορών περιορίζει ή και απαλείφει τον ρόλο των εθνικών κυβερνήσεων και άλλων θεσμών που συνδέονται άμεσα με τη γενικότερη ομαλή λειτουργία του κράτους. Η άποψη αυτή του Steger (2001:19) στηρίζεται στο γεγονός ότι οι αγορές δεν έχουν κατασκευαστεί για να διασφαλίζουν την κοινωνική αρμονία, την αλληλεγγύη, την ισονομία και τον σεβασμό των βασικών αρχών του ανθρωπισμού, αλλά σε πολλές περιπτώσεις, ισοπεδώνουν και αλλοιώνουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα κοινωνικών ομάδων και λαών, αδιαφορώντας για την κουλτούρα και προωθώντας το μοντέλο του καταναλωτισμού και της κερδοφορίας χωρίς όρια (Steger, 2001:95).

Οι θιασώτες του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης θεωρούν ότι η παγκόσμια οικονομία μπορεί να λειτουργήσει μόνο σύμφωνα με τους σύγχρονους όρους της ελεύθερης αγοράς. Αντιλαμβανόμενος αυτό το αξίωμα, ο Steger (2001:120), ορίζει την έννοια της παγκοσμιοποίησης με διαφορετική οπτική. Πρωταρχικός στόχος είναι η προσπάθεια του να διαχωρίσει τον διάλογο περί παγκοσμιοποίησης σε δύο τμήματα, που από την μία πλευρά είναι η ακαδημαϊκή προσέγγιση και από την άλλη η δημόσια συζήτηση, παραθέτοντας δύο βασικά επιχειρήματα:

1) Η παγκοσμιοποίηση είναι ένας όρος κενός νοήματος και στην πραγματικότητα δεν μπορεί να εξηγήσει κανένα φαινόμενο και καμία λειτουργία παρά μόνο όταν και εφόσον υπάρχει πλήρης ανάλυση της παγκοσμιοποίησης παράλληλα με την κριτική ανάλυση του ιδεολογικού υπόβαθρου που βρίσκεται πίσω από τον όρο. Η παγκοσμιοποίηση ως έννοια είναι λανθασμένη, καθώς αποφεύγει να διακρίνει την πραγματικότητα των τοπικών και των περιφερειακών δομών. Οι θεωρητικοί της παγκοσμιοποίησης, όπως, οι Hirst και Thompson συγκλίνουν στην άποψη ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια εικονική πραγματικότητα, που προωθείται από τον νεοφιλελευθερισμό για την επέκταση της δύναμης των φιλελεύθερων αγορών, με αποτέλεσμα να περιορίσει την επιβολή του εγχώριου πολιτικού ελέγχου που ασκούν οι θεσμοί.

2) Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια απλή ιστοριογραφία με κεφαλίδα «Το σύγχρονο παράδειγμα της αγοράς», όπως διατείνονται οι νεοφιλελεύθεροι. Στην πραγματικότητα αποτελεί διεργασία που διαμορφώθηκε μέσα από την πρόοδο σε πολιτικό, τεχνολογικό, επιστημονικό και βιομηχανικό επίπεδο. Οι οικονομολόγοι όπως ο Robert Gilpin (2000) επισημαίνουν ότι οι παγκόσμιες οικονομικές συναλλαγές

με έμφαση την εργασία και την κίνηση των κεφαλαίων πραγματοποιούνταν εν πολύς και σε υψηλό επίπεδο ήδη πριν από τον 1918. Αντίθετα, οι θεωρητικοί των Παγκόσμιων συστημάτων όπως οι Frank & Wallerstein, βασίζουν την άποψη τους στην άκρατη εκμετάλλευση που υπέστησαν οι αποικίες επιβάλλοντας τον ιμπεριαλισμό. Αυτή η ιμπεριαλιστική λογική έχει τις ρίζες στις επεκτατικές επιτυχίες των αυτοκρατοριών όπως η Ρώμη, η Περσία και η Κίνα, λέγοντας χαρακτηριστικά πως «η παγκοσμιοποίηση συνεχίζει να υπάρχει, όπως και ο εκσυγχρονισμός της κοινωνίας, και εξελίσσεται επί μακρόν». Ο Steger, πάνω σε όλα αυτά παραθέτει ότι παρά το γεγονός πως είναι λογικό ο κόσμος να παρακολουθεί τα συστήματα της παγκόσμιας ολοκλήρωσης ως μια συνεχή, ιστορική διαδικασία, οι ερευνητές έχουν παρουσιάσει ως κύριο μοχλό της παγκοσμιοποίησης την οικονομική διαδικασία, με τα κοινωνικά φαινόμενα και τον πολιτισμό να διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο. Έτσι, οδηγηθήκαμε σε μια θεωρία που βασίζεται σε στατιστικές αναλύσεις που αδιαφορούν για τον ισχυρό κοινωνικό αντίκτυπο αυτών των αλλαγών. Κατά τον Steger, η ερμηνευτική διαδικασία θα πρέπει να είναι ανθρωποκεντρική. Παράλληλα, οι κανόνες της ελεύθερης αγοράς πρέπει να διαμορφώνονται σύμφωνα πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες, και όχι από κατά την βούληση των αδηφάγων κανόνων της αγοράς.

1.4 Ο ρόλος του κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Ο μετασχηματισμός του κράτους, η σταδιακή αποδυνάμωση του ρόλου του και η ανάδειξη νέων παγκόσμιων ισορροπιών αποτελούν σήμερα τα βασικά χαρακτηριστικά που η παγκοσμιοποίηση έφερε στη διαχείριση της εξουσίας. Η διαμόρφωση των πολιτικών βασίζεται στη συλλογική διαχείριση διαφόρων επιπέδων διακυβέρνησης. Οι κυβερνήσεις και η τοπική αυτοδιοίκηση, όπως και οργανισμοί με δημόσιο χαρακτήρα, αλλά και ιδρύματα και μη κυβερνητικές οργανώσεις αναπτύσσουν μεταξύ τους ισχυρούς δεσμούς, διαμορφώνοντας νέο χαρακτήρα στο πλαίσιο των παγκόσμιων δεδομένων διακυβέρνηση. Στη χάραξη πολιτικών αναδεικνύεται η σημαντική θέση των διεθνών οργανισμών (ΟΗΕ, Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Ευρωπαϊκή Ένωση, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου), που διαμορφώνουν το σύγχρονο του πρόσωπο του νεοφιλελευθερισμού και εκφράζονται κυρίως με τις βασικές απαιτήσεις και αποφάσεις των οικονομικών

και πολιτικών δυνάμεων που συνθέτουν και διαμορφώνουν την οργάνωση και την λειτουργία αυτών των παγκόσμιων φορέων.

Από όποιο πρίσμα και όποια οπτική και αν εξεταστεί ο ρόλος του σύγχρονου κράτους σήμερα, αυτό που παρατηρούμε είναι η αποδέσμευση από τα αμιγώς εθνικά χαρακτηριστικά, υπό την έννοια ότι οι κοινωνικές και οικονομικές διεργασίες δεν μπορούν πλέον να περιοριστούν στα στενά πλαίσια των εθνικών συνόρων. Η οικονομία ορίζεται από τους φορείς που θέτουν τους όρους λειτουργίας των αγορών και τους διεθνής και πολυεθνικούς φορείς τους που έχουν τα συμφέροντα σε κάθε χώρα, έτσι ώστε να διατηρούν και να ενισχύουν ακόμη περισσότερο τον ρόλο τους.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ο ρόλος του κράτους είναι διττός. Από τη μία πλευρά παρατηρούμε την προσπάθεια άμεσης προσαρμογής και συμμετοχής στην παγκόσμια οικονομία και από την άλλη την ανάγκη για διεύρυνση και ενδυνάμωση της θέσης του στο σύγχρονο διεθνές οικονομικό γίγνεσθαι.

Η ανάγκη για την άνευ όρων παράδοση στις διεθνής επιταγές είναι ως ένα βαθμό αυτονόητη, καθώς η φιλελεύθερη λειτουργία της οικονομίας επιδιώκει την απομάκρυνση του κράτους από κάθε παραγωγική ή άλλη διαδικασία και τον περιορισμό σε παράγοντα ελέγχου και περιορισμένης παρεμβατικότητας. Αυτό καταδεικνύεται από κινήσεις, όπως οι ιδιωτικοποιήσεις και ο δραστικός περιορισμός των δημόσιων επενδύσεων και άλλων κρίσιμων αναπτυξιακών δαπανών καθώς και η απαξίωση των κοινωνικών θεσμών. Η ανάπτυξη των κρατών συναρτάται με την αποτελεσματική λειτουργία της απελευθερωμένης αγοράς και την ικανότητά τους να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις και μεγάλες εισροές κεφαλαίων.

1.5 Οι άμεσες ξένες επενδύσεις και η συμβολή τους στην ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας

Οι περιορισμοί στην ελεύθερη διακίνηση ιδεών και ανθρώπων, το κλειστό κύκλωμα της αγοράς που εμπόδιζε κάθε είδους ανταγωνισμό προς όφελος της ποιότητας και ικανοποιούσε το αίσθημα της κατανάλωσης, και η επιζήμια –κατά τα λεγόμενα των υποστηρικτών του νεοφιλελευθερισμού– για την ανάπτυξη κρατική παρεμβατικότητα, αποτελούν πλέον παρελθόν.

Οι πρωτόγνωρες αλλαγές στην τεχνολογία δημιούργησαν έναν πλανήτη που κινείται και αναπτύσσεται με ταχύτητα. Η ελαχιστοποίηση των αποστάσεων, η διευκόλυνση των μεταφορών και η εξέλιξη των τηλεπικοινωνιών δημιούργησε νέα δεδομένα, διαμόρφωσε και διαμορφώνει ραγδαία τις εξελίξεις της παγκοσμιοποίησης. Οι εθνικές οικονομίες περιορίζονται συνεχώς αφήνοντας χώρο στις μεγάλες ενώσεις κρατών και περιφερειών με πρωταρχικό ρόλο στους διεθνείς οργανισμούς, ενώ το παγκόσμιο οικονομικό πεδίο αποτελεί μονίμως χώρο ανελέητου ανταγωνισμού.

Σε μια ανασκόπηση σχετικά με τους κανόνες που όριζαν εξαρχής το παγκόσμιο εμπόριο, διαπιστώνει κανείς ότι επιβάλλονταν και εφαρμόζονταν στην πράξη από τις κυρίαρχες δυνάμεις της εποχής (τη Μεγάλη Βρετανία τον 19ο αιώνα και τις ΗΠΑ τον 20ο) (Thurow, 1997: 26). Η εποχή που διανύουμε, όμως, αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση, καθώς διαφαίνεται η ανακατανομή των δυνάμεων που επέβαλαν τους όρους, καθώς και η ύπαρξη μίας κυρίαρχης δύναμης ή τουλάχιστον οργάνωσης και διαμόρφωσης των όρων και των κανόνων της οικονομίας.

Η οικονομία λαμβάνει πλέον παγκόσμιο χαρακτήρα, καθώς οι πολυεθνικές εταιρείες εισβάλλουν σε πολυεπίπεδο βαθμό και με δυνατότητα να καθορίσουν πολιτικές που θα ήταν αδιανόητες στις δύο προηγούμενες παγκοσμιοποιήσεις. Έτσι, κατά τη δεκαετία του '70 εμφανίζονται⁷ στις Δυτικές οικονομίες τα πρώτα σημάδια φθοράς του κεϋνσιανού μοντέλου, που μετά τα πρώτα θετικά αποτελέσματα αποδείχτηκε ανεπαρκές και παράγοντας οξύτερων προβλημάτων από αυτά που έλυσε. Στο ίδιο πλαίσιο, αλλά με μεγαλύτερη ένταση και πολύ νωρίτερα, είχε διαφανεί και η ανεπάρκεια και ταυτόχρονα αποτυχία του σοσιαλιστικού μοντέλου.

Ως εκ τούτου, οι σοσιαλιστικές κυβερνήσεις με μικρά βήματα αρχικά στράφηκαν ξανά στην ελεύθερη οικονομία της αγοράς, στην απορρύθμιση (*deregulation*) και τις ιδιωτικοποιήσεις, με σκοπό να περιορίσουν τον γραφειοκρατικό υπέρογκο δημόσιο τομέα και να δώσουν μια νέα πνοή στην πολύπαθη οικονομία τους. Το φαινόμενο της στροφής στην ελεύθερη αγορά κερδίζει πλέον όλα τα κράτη, ασχέτως πολιτεύματος, κοινωνικού ή οικονομικού συστήματος και γεωγραφικής θέσης, πάντα, βέβαια, με τις στρεβλώσεις που παρατηρούνται ιδιαίτερα σε απολυταρχικά καθεστώτα.

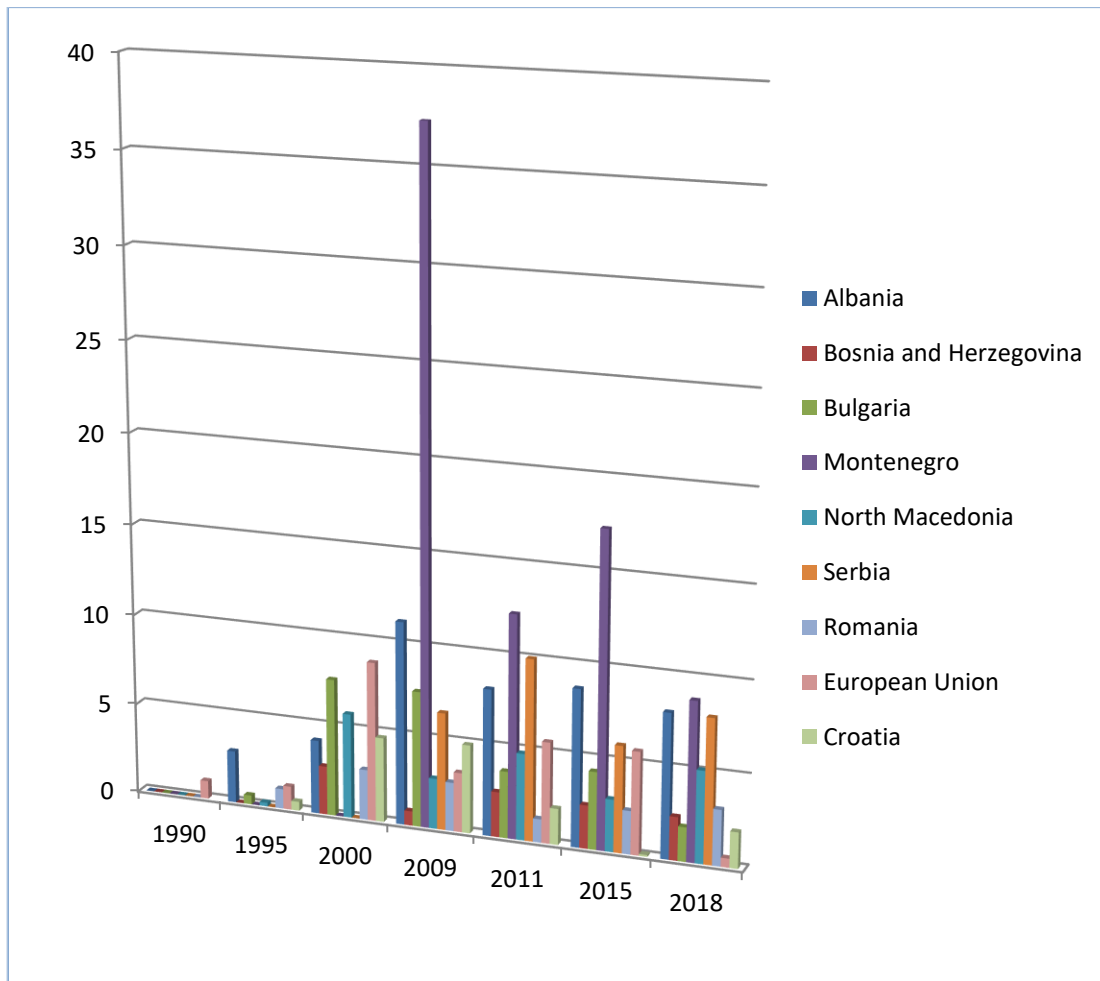
Οι σύγχρονες τάσεις της παγκοσμιοποίησης προσδιορίζουν το πλαίσιο που καθορίζει την εφαρμοζόμενη πολιτική, που συνδέεται ανάλογα με τα ιδιαίτερα

7 I. Χατζής, «Η Επίσημη Ιδεολογία της Παγκοσμιοποίησης», *Express* (29/2/2004)
<http://www.phs.uoa.gr/~ahatzis/Neoliberalism.htm> πρόσβαση 17/06/2010

κοινωνικό- οικονομικά χαρακτηριστικά του κάθε τόπου ξεχωριστά. Αφενός, είναι πλέον σύνηθες να εφαρμόζεται η σύγχρονη μέθοδος της καπιταλιστικής διαχείρισης και ανεξέλεγκτης αυτορρύθμιση της αγοράς ή με άλλα λόγια η επικρατούσα πρόταση της νεοφιλελεύθερης θεωρίας και αφετέρου την άλλη, η θεώρηση μιας προσαρμοσμένης και ελεγχόμενης αγοράς που θα επιβάλλονται όροι ισότητας και ισονομίας ανάμεσα στους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες και στις ταξικές δομές (Welford, 2002).

Η παγκοσμιοποιημένη αγορά δεν μπορεί να διασφαλίσει ικανοποιητικά τη διανομή των αγαθών, των κοινωνικών υπηρεσιών και να στηρίξει με επαρκείς πόρους και μέσα τις κοινωνικές ανάγκες, την δικαιοσύνη και πολύ περισσότερο την δημοκρατία. Επιπλέον, η πλήρης απελευθέρωση των παγκόσμιων αγορών περιορίζει με συνοπτικούς όρους το ρόλο και την δυνατότητα παρέμβασης των εθνικών κυβερνήσεων καθώς και των άλλων κρατικών οντοτήτων και θεσμών που συνδέονται άμεσα με τη γενικότερη ομαλή λειτουργία μιας χώρας.

Λιγότερο σημαντικό από άποψη του όγκου συναλλαγών αλλά πιο σταθεροποιητικό ρόλο διαδραμάτισαν οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) στην παγκόσμια οικονομία. Οι ΑΞΕ πραγματοποιούνται, κυρίως, από πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε πολλές χώρες. Καταλαμβάνουν σημαντικό τμήμα της παρούσας μελέτης, καθώς τα τελευταία χρόνια αναδεικνύονται ως βασικό όχημα της διεθνοποίησης και ανάπτυξης της οικονομίας και έχουν ξεπεράσει κατά πολύ ακόμη και τη δυναμική του διεθνούς εμπορίου, σηματοδοτώντας έτσι τη νέα παγκόσμια οικονομική τάση.

Πίνακας 1. Μεταβολή των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων ως προς το ΑΕΠ, Πηγή: World Bank IBRD –IDA (2018)

Είναι πολύ χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Παναγιώτη Ρουμελιώτη (2000): ο όγκος των ΑΞΕ το 2000 πενταπλασιάστηκε σε σχέση με το 1990 και εκτοξεύτηκε από τα 200 δισεκατομμύρια δολάρια στα 1,23 τρισεκατομμύρια. Στον Πίνακα 1 είναι εμφανής αυτή η έκρηξη για τις χώρες τις ΕΕ, ενώ, αντίστοιχα, για τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης που εξετάζονται βλέπουμε, με εξαίρεση την Αλβανία και τη Βοσνία, μια καθυστέρηση και σχετικά μικρή αύξηση των ΑΞΕ πολύ αργότερα από το 2000. Αναφορικά με την περίοδο από το 1991 έως και το 1993, οι ΑΞΕ είναι σχεδόν μηδενικές όχι μόνο για τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά για το σύνολο των χωρών σε μετάβαση τουλάχιστον ως τα τέλη της δεκαετίας του 1990 (Πίνακας 2).

Περιοχή	1991	1996	1999
	<i>Άμεσες Ξένες Επενδύσεις σε USD δις.</i>		
Ανεπτυγμένες Χώρες	114,7	205,8	208,2
Αναπτυσσόμενες Χώρες ΚΑΕ και ΝΑΕ	41,6	96,3	129
Σύνολο	158,9	317	349,4
	<i>Άμεσες Ξένες Επενδύσεις σε %</i>		
Ανεπτυγμένες Χώρες	72,15	65	60
Αναπτυσσόμενες Χώρες ΚΑΕ και ΝΑΕ	26	30	37
Σύνολο	100	100	100

Πίνακας 2 Οι ΑΞΕ Από το 1991 έως και το 1998. Πηγή: UNCTAD, Division of TNC and Investment (2002)

Τεράστια είναι και η ισχύς που κατέχουν οι πολυεθνικές εταιρείες αποτελώντας και τη βασική πηγή των ξένων επενδύσεων, ενώ το μέγεθος τους και η πραγματική τους αξία σε οικονομικούς όρους ξεπερνά κατά πολύ το μέγεθος των μικρών και μεσαίων οικονομιών. Κατά συνέπεια, καθίσταται ορατός κίνδυνος να ελέγχουν τις αποφάσεις και την εφαρμογή των οικονομικών και νομισματικών πολιτικών των αναπτυσσόμενων οικονομιών σε σχεδόν όλες τις ηπείρους.

Παρά τους υπαρκτούς κινδύνους που εκπορεύονται από την υπέρμετρη μεγέθυνση των πολυεθνικών ομίλων, η επιμονή όλο και περισσότερων οικονομιών να εφαρμόσουν πολιτικές προσέλκυσης Ξένων Επενδύσεων με ρυθμίσεις που έχουν στόχο την ευνοϊκότερη εγκατάσταση και λειτουργία αλλοδαπών επιχειρήσεων είναι πάντα επίκαιρο. Οι περιορισμοί που εφαρμόζονταν μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980 βρέθηκαν στο περιθώριο. Όλα τα μέτρα προστασίας της εγχώριας

οικονομίας και όλες οι δασμολογικές και φορολογικές ρυθμίσεις που περιόριζαν τις ξένες επενδύσεις άρθηκαν ενώ παράλληλα εφαρμόστηκαν πολιτικές αποκρατικοποίησης μεγάλων και μικρών βιομηχανιών και επιχειρήσεων στρατηγικού ενδιαφέροντος αλλάζοντας τον κεντρικό αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Οι πολυεθνικές δεν περιορίζουν μόνο το εύρος των αποφάσεων του θεσμικού κράτους ούτε μόνον αντικαθιστούν την παραγωγική διαδικασία και αλυσίδα παραγωγής, αλλά μέσα από την ιδιαίτερη διαδικασία λειτουργίας τους και τη ραγδαία εξάπλωση και επέκταση τους μέσω της διακίνησης κεφαλαίων, απορροφούν και στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αποδίδουν τους ανάλογους φόρους, που αποτελούν βασικούς πόρους για το κράτος, οι οποίοι θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε άλλους σημαντικούς τομείς που υπάρχει η αδήριτη ανάγκη στήριξης, όπως κοινωνικούς πόρους, καθώς και οι δαπάνες για την εκπαίδευση.

Με την παγκοσμιοποίηση, σχεδόν όλοι οι εμπορικοί και άλλοι φραγμοί έχουν ελαχιστοποιηθεί σε βαθμό που οι κρατικές οντότητες και οι επιχειρήσεις επιδιώκουν να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητά τους σε έναν αγώνα εξασφάλισης της βιωσιμότητάς τους στο σύγχρονο καπιταλισμό. Πρέπει, δε, να σημειωθεί πως για μία χώρα η προσέλκυση επενδύσεων δεν αποτελεί μόνο εθνικό στόχο αλλά διαμορφώνει συνάμα και ένα νέο βάθρο ανταγωνισμού ανάμεσα στις περιφέρειές της.

1.6 Παγκοσμιοποίηση, κοινωνία των πολιτών, και παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση

Διαπιστώνουμε την ύπαρξη της κοινωνίας των πολιτών και την εμφάνιση της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών, αλλά δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις δομές της παγκόσμιας διακυβέρνησης, χωρίς να εξετάσουν πρώτα τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης στην εθνική και διεθνή χάραξη πολιτικής. Πριν εξετάσουμε λεπτομερώς τους τρόπους με τους οποίους συμμετέχουν οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών στην παγκόσμια πολιτική οικονομία, είναι απαραίτητο να διερευνηθούν οι μεταβαλλόμενες δομές της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Με ποιους τρόπους και σε ποιον βαθμό άλλαξε η παγκοσμιοποίηση τις σχετικές θέσεις των κρατικών και μη φορέων στην παγκόσμια οικονομία;

Η παγκοσμιοποίηση ορίζεται και κατανοείται σε διάφορα επίπεδα, αλλά μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει υλικές και κανονιστικές διαστάσεις. Μπορεί να οριστεί ως σύνολο τεχνολογικών, οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών διαδικασιών που αυξάνουν την παγκόσμια διασύνδεση και την αλληλεξάρτηση. Η παγκοσμιοποίηση μεταβάλλει το πλαίσιο της οικονομίας και της πολιτικής και δημιουργεί νέες ανησυχίες για τη χάραξη και την εφαρμογή των οικονομικών και πολιτικών συμφωνιών. Αντίθετα, η διακυβέρνηση αποτελεί το άθροισμα των πολλών τρόπων διαχείρισης των κοινών υποθέσεων από ιδιώτες και θεσμούς, δημόσιους και ιδιωτικούς (Commission on Global Governance, 1995), με σημαντικές επιπτώσεις στην εθνική και διεθνή πολιτική. Παρότι το κράτος και οι επιχειρήσεις παραμένουν σημαντικοί παράγοντες στις δομές διακυβέρνησης, οι ενώσεις πολιτών καθίστανται ολοένα και περισσότερο ορατές, ενώ οι δραστηριότητές τους κατανοούνται καλύτερα μέσα από την αλληλεπίδραση τους με τα κράτη και τις εταιρείες.

Το κράτος παραμένει σημαντικός παράγοντας στη σύναψη και διατήρηση των συμφωνιών σε ό,τι αφορά την παγκόσμια διακυβέρνηση, αλλά ο ρόλος του αλλάζει. Αφενός, ακόμη και αν ο εδαφικός χώρος «συρρικνώνεται», το κράτος διατηρεί τον επίσημο έλεγχο του εδαφικού χώρου και είναι η νόμιμη πηγή εγχώριας εξουσίας. Με άλλα λόγια, τα κράτη δραστηριοποιούνται στην παγκόσμια πολιτική οικονομία με τρόπους που έχουν κρίσιμες συνέπειες για την οργάνωση της οικονομικής και πολιτικής τους δραστηριότητας. Συνεχίζουν να επιτελούν οργανωτικό ρόλο για τις «εσωτερικές υποθέσεις» εντός των εθνικών, περιφερειακών και παγκόσμιων δομών. Επίσης, διατηρούν το νόμιμο δικαίωμα να διαπραγματεύονται και να κυρώνουν πολυμερείς συνθήκες και αποτελούν βασικό μοχλό της παγκοσμιοποίησης (Kymlicka, 2000 & Weiss, 1997).

Από την άλλη πλευρά, η παγκοσμιοποίηση είχε αντίκτυπο στο κράτος και στην ικανότητά του να διαπραγματεύεται και να εφαρμόζει διεθνείς συμφωνίες. Για πολλές κυβερνήσεις, παγκοσμιοποίηση σημαίνει αναγκαστικό μετασχηματισμό με τον τρόπο που ορίζουν την ύπαρξή τους ως κράτη και την εξουσία που ασκούν. Πλέον τα κράτη έχουν γίνει ολοένα και πιο ευάλωτα σε επιρροές και συναλλαγές εκτός των συνόρων τους με αποτέλεσμα να μειώνεται η κυριαρχία και η ικανότητά τους να ελέγχουν αυτά τα διακρατικά τεκταινόμενα, καθιστώντας τα ανήμπορα να αντισταθμίσουν τις αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης. Για παράδειγμα, η εμφάνιση ισχυρών ανταγωνιστικών πιέσεων σε παγκόσμια κλίμακα έχει επιβάλει δημοσιονομική

πειθαρχία στις κυβερνήσεις, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό αδυνατούν πλέον να καθορίσουν την οικονομική τους ανάπτυξη (Held et al., 1999: 13). Τα περισσότερα κράτη σήμερα αναζητούν απεγνωσμένα ξένες επενδύσεις και ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να παράσχουν συνθήκες ευνοϊκές για τη λειτουργία των πολυεθνικών εταιρειών. Η εμφάνιση του νεοφιλελευθερισμού και του «ανταγωνιστικού κράτους» συνεπάγεται, επομένως, μια μεταβαλλόμενη παγκόσμια τάξη στην οποία ορισμένες εταιρείες έχουν περισσότερη (οικονομική) εξουσία από τα κράτη που τις φιλοξενούν. Έτσι, είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν την επενδυτική τους δύναμη για να υπαγορεύσουν τους κανόνες που επιθυμούν οι ίδιες.

Υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης, οι εταιρικοί φορείς αποκτούν όλο και σημαντικότερο ρόλο στο άνοιγμα των εθνικών οικονομιών στις δυνάμεις της αγοράς. Ως βασικοί παράγοντες της παγκοσμιοποίησης, επηρεάζουν σημαντικά τους αναδυόμενους τρόπους διακυβέρνησης: το κάνουν με τρεις μηχανισμούς: την ισχύ της αγοράς, την πολιτική πίεση και την ιδιωτική εξουσία. Οι διακρατικές εταιρείες ασκούν την εξουσία μέσω του ελέγχου τους πάνω σε περιουσιακά στοιχεία που θεωρούνται πολύτιμα από κράτη και άτομα. Συμμετέχουν σε πολιτικές ομάδες πίεσης εντός εθνικών συνόρων αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Οι επιχειρήσεις προσπαθούν να ασκήσουν επιρροή στις αποφάσεις που λαμβάνουν κράτη και διεθνείς οργανισμοί. Οι εταιρείες ελέγχουν σε σημαντικό βαθμό την ημερήσια διάταξη, κινητοποιώντας εθνικά και διεθνή δίκτυα και ομπρέλες οργανισμών, για να χαράξουν μια επιχειρηματική προοπτική για την παγκοσμιοποίηση. Η ιδιωτική αρχή αναφέρεται στην κατάσταση κατά την οποία οι επιχειρήσεις ασκούν νόμιμη εξουσία λήψης αποφάσεων σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Οι Cutler, Haufler και Porter (1999) έχουν εντοπίσει έξι μηχανισμούς μέσω των οποίων ασκείται η ιδιωτική αρχή: πρότυπα της βιομηχανίας, επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών συντονισμού (για παράδειγμα, αξιολογήσεις ομολόγων), συμμαχίες παραγωγής, καρτέλ, επιχειρηματικές ενώσεις και ιδιωτικά καθεστώτα. Φυσικά, στην παγκόσμια οικονομία είναι ορατή η ποικιλομορφία των εταιρικών συμφερόντων και των στρατηγικών που αντανακλούν τις εθνικές, βιομηχανικές και τομεακές διαφορές, παρά ένα μονολιθικό ή ενιαίο εταιρικό συμφέρον.

Πώς αλληλοεπιδρούν οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών με τις μεταβαλλόμενες μορφές του κράτους και τη μεταβαλλόμενη φύση της εταιρικής δύναμης; Πώς οι αλλαγές αυτές ώθησαν τις ενώσεις πολιτών να ασχοληθούν με την παγκόσμια πολιτική οικονομία; Οι εξελίξεις στους τομείς της ρύθμισης και απελευθέρωσης

αποτελούν το κλειδί για να κατανοήσουμε τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνία των πολιτών και την παγκόσμια διακυβέρνηση. Ο όρος σε αυτό το σημείο αναφέρεται τόσο σε υλική όσο και σε ιδεολογική αλλαγή.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας είχε θεμελιώδη επίδραση στα πρότυπα ρύθμισης, με τη μετάβαση από ένα σύστημα στο οποίο οι εθνικοί νόμοι ήταν πρωταρχικοί, σε ένα σύστημα στο οποίο ορισμένες ρυθμιστικές δραστηριότητες μετατοπίστηκαν σε υποεθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Αυτό το φαινόμενο της αποκέντρωσης, της περιφερειοποίησης και της διεθνοποίησης των ρυθμιστικών δραστηριοτήτων παρουσιάζει αυξημένους πολιτικούς χώρους και ευκαιρίες για πολιτικές ενώσεις να στηρίζουν, να διαμαρτύρονται ή να αντιστέκονται. Η αναγνώριση του γεγονότος ότι το συμφέρον πρέπει να προχωρήσει μερικές φορές συλλογικά, σε συνδυασμό με την εμφάνιση νέων προβλημάτων που συνδέονται με την παγκοσμιοποίηση, έχει οδηγήσει στην εμφάνιση νέων μορφών παγκόσμιας διακυβέρνησης. Έχει αυξηθεί η συμμετοχή του κράτους σε περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς και όλο και περισσότερο τα κράτη μεταβιβάζουν μεγαλύτερη εξουσία σε αυτά τα όργανα. Αυτό είναι εμφανές, για παράδειγμα, στην ενισχυμένη αρμοδιότητα του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου σε σύγκριση με τον προκάτοχό του, τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου. Επιπλέον, οι συζητήσεις σχετικά με το περιεχόμενο της ρύθμισης και την αμφισβήτηση του τόπου της ρυθμιστικής δραστηριότητας ώθησαν τους φορείς της κοινωνίας των πολιτών να συνεργαστούν με κράτη και επιχειρήσεις. Παραδείγματα αυτών των δραστηριοτήτων θα αναπτυχθούν παρακάτω. Μια άλλη σημαντική πτυχή των μεταβαλλόμενων προτύπων ρύθμισης ήταν η τάση για ιδιωτικοποίηση. Και η αυξανόμενη δύναμη των εταιρικών φορέων σε αυτό το κίνημα, μακριά από τη δημόσια πρόνοια προς την ιδιωτικοποιημένη διακυβέρνηση, ώθησε τις τοπικές και διακρατικές μορφές αντίστασης, εκ μέρους των ακτιβιστών των κοινωνικών κινημάτων (Welford, 2002).

Η απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και του εμπορίου, και η συνακόλουθη επίδρασή τους στα κράτη και τις επιχειρήσεις έχουν ανοίξει δρόμους για μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στην παγκόσμια οικονομία. Το άνοιγμα των εθνικών οικονομιών στις παγκόσμιες αγορές, η απορρύθμιση και η απομάκρυνση πολλών προστατευτικών πολιτικών καθιστά τον ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρήσεων ολοένα και πιο παγκόσμιο. Επιπλέον, η κατάργηση των περισσότερων ελέγχων κεφαλαίου έχει οδηγήσει σε μια άνευ προηγουμένου αύξηση της επέκτασης και ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών σε όλο τον κόσμο. Η παγκόσμια

χρηματοπιστωτική αγορά έχει γίνει πιο αυτόνομη, διαχωρισμένη από την πραγματική οικονομία και έχει επιτείνει την οικονομική αστάθεια και ως προς τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις. Μια σειρά χρηματοπιστωτικών κρίσεων την τελευταία εικοσαετία στο Μεξικό, τη Ρωσία, την Ανατολική Ασία και την Αργεντινή οδήγησαν, μεταξύ άλλων, την κοινωνία των πολιτών να επικρίνει σφοδρά τις εθνικές κυβερνήσεις, τα διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τις διεθνικές εταιρείες. Οι δραστηριότητες των ομάδων πολιτών σε ρόλο υπερασπιστών σε αυτόν τον ιδεολογικό αγώνα αντισταθμίστηκαν, επίσης, από την ενεργό συμμετοχή των πολιτικών ενώσεων στην παροχή υλικού για την αντιμετώπιση των καταστροφικών επιπτώσεων αυτών των κρίσεων στους πιο περιθωριοποιημένους τομείς των αντίστοιχων κοινωνιών τους.

Μια εκτενής βιβλιογραφία για τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Willets, 2011), τα κοινωνικά κινήματα και άλλα είδη συλλογικών δράσεων πολιτών, καταγράφει σημαντικούς και εποικοδομητικούς ρόλους για τους φορείς της κοινωνίας των πολιτών στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση. Ένας σημαντικός ρόλος είναι αυτός της υπεράσπισης. Οι κοινοβουλευτικές ενώσεις παρέχουν σημαντική φωνή σε ομάδες που δεν εκπροσωπούνται από κρατικά ή εταιρικά συμφέροντα και, συνεπώς, συμβάλλουν στον μεγαλύτερο εκδημοκρατισμό των δομών διακυβέρνησης. Για παράδειγμα, οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών διαμαρτυρήθηκαν ενάντια σε νεοφιλελεύθερες πολιτικές οργανώσεις, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου. Δίνοντας φωνή στους περιθωριοποιημένους παράγοντες της κοινωνίας, συμβάλλουν στην παγκόσμια δημοκρατία. Μια δεύτερη συμβολή είναι η παροχή υλικού και αφορά εκείνες τις περιπτώσεις όπου οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ιδίως) δρουν ως πάροχοι υπηρεσιών. Όλο και περισσότερο, οι συλλογικές ενώσεις πολιτών προσφέρουν ευημερία, αναπτυξιακή και ανθρωπιστική βοήθεια. Σε περιπτώσεις όπου το κράτος είτε δεν μπορεί είτε δεν επιλέγει να παράσχει βοήθεια, οι ενώσεις πολιτών δρουν αποφασιστικά, υποστηρίζοντας τις υλικές ανάγκες των ανθρώπων.

Οι οργανώσεις πολιτών νομιμοποιούν όλο και περισσότερο την παγκόσμια οικονομία. Η ισχύς τους έχει ζωτική σημασία για την αποδοχή πολλών πρακτικών στην παγκόσμια πολιτική οικονομία. Η εκστρατεία κατά της παιδικής εργασίας αποτελεί παράδειγμα τέτοιων νομιμοποιητικών πρακτικών στον τομέα της εργασίας. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις παρέχουν, επίσης, σημαντικούς δεσμούς μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου τομέα, συμβάλλοντας έτσι στην αποτελεσματικότητα των διάφορων θεσμών. Ως πολιτικοί παράγοντες, αξιοποιούν τη διαπραγματευτική

τους δύναμη για να επηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και για να διευκολύνουν τη διεθνή συνεργασία. Βρίσκονται στην πρώτη γραμμή των προσπαθειών κινητοποίησης της δράσης των πολιτών κατά των πολιτικών που θεωρούν επιβλαβείς. Οι αναπτυξιακές, οι περιβαλλοντικές και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, για παράδειγμα, συνέβαλαν στη διαδικασία θεσμικής ανάπτυξης μέσω δραστηριοτήτων καθορισμού ατζέντας. Τέλος, οι ενώσεις πολιτών διεξάγουν έρευνες και διαδίδουν τα ευρήματά τους στο κοινό και στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής. Οι περιβαλλοντικές ομάδες, οι αναπτυξιακοί οργανισμοί, οι ομάδες δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα συνδικάτα και οι ομάδες των γυναικών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διάδοση των πληροφοριών.

Είναι κατά μία έννοια αποδεκτό ότι οι οργανώσεις πολιτών διαδραματίζουν ολοένα και σημαντικότερους ρόλους υπεράσπισης στο περίγραμμα της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας. Ο βαθμός στον οποίο έχουν εξελιχθεί σε σημαντικούς παράγοντες κατά τη διαπραγμάτευση και την εφαρμογή της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης παραμένει αμφισβητήσιμος. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι, στο πλαίσιο της δέσμευσής τους σε κρατικούς φορείς και παράγοντες της αγοράς, οι ενώσεις πολιτών συνέβαλαν με περιορισμένους τρόπους τόσο στη διαπραγμάτευση όσο και στην εφαρμογή των ρυθμίσεων διακυβέρνησης. Όσον αφορά τη διαπραγμάτευση των διακυβερνητικών ρυθμίσεων, οι ενώσεις πολιτών συμμετείχαν άμεσα σε επίσημες αντιπροσωπείες και ενεργά στις συζητήσεις. Για παράδειγμα, κατά την υπουργική συνάντηση του ΠΟΕ στο Κανκούν τον Σεπτέμβριο του 2003, η Αντιπροσωπεία της ΕΕ περιλάμβανε μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και εκπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών (οι οργανώσεις ως παρατηρητές) και οι διαπραγματευτές από τις αναπτυσσόμενες χώρες βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό στην έρευνα και την ανάλυση που διεξήγαγαν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις κατά τη διαμόρφωση των διαπραγματευτικών τους θέσεων. Η συμμετοχή των μη κυβερνητικών οργανώσεων στην εταιρική κοινωνική ευθύνη απεικονίζει τον ρόλο των ενώσεων πολιτών στην εφαρμογή των επιλογών διακυβέρνησης.

Ορισμένες οργανώσεις έχουν συνάψει ποικίλες εποικοδομητικές στρατηγικές δεσμεύσεων με πολυεθνικές εταιρείες. Η στρατηγική δέσμευση στο πλαίσιο αυτό, αφορά μια συνεργατική εταιρική σχέση μεταξύ μιας επιχείρησης και της κοινωνίας των πολιτών, στην οποία η οργάνωση διαμορφώνει την «κοινωνική συμπεριφορά» της επιχείρησης. Η σχέση μεταξύ του Ταμείου Περιβαλλοντικής Άμυνας και της Mc Donald's κατά την τελευταία δεκαετία περιλάμβανε συζητήσεις για την πολιτική της

εταιρείας σε θέματα όπως η ανακύκλωση και η χρήση αντιβιοτικών στην παραγωγή ζωοτροφών. Χωρίς τις ενώσεις πολιτών, πολλά θέματα θα παρέμεναν άγνωστα στις κυβερνήσεις και στους πολίτες. Η κοινωνία των πολιτών, συχνά μέσω των δεσμών με τα μέσα ενημέρωσης και ιδιαίτερα με τα κοινωνικά δίκτυα, έχει εκπαιδεύσει το κοινό σχετικά με συγκεκριμένους κινδύνους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα περιβαλλοντικά ζητήματα.

Συνοπτικά τα ζητήματα ενδιαφέροντος:

- Η παγκοσμιοποίηση έχει μετασχηματίσει την παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση.
- Τα κράτη παραμένουν σημαντικοί παράγοντες.
- Οι εταιρίες ασκούν επιρροή μέσω της ισχύος της αγοράς, της δραστηριότητας της ομάδας πίεσης και της ιδιωτικής εξουσίας.
- Οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών διαδραματίζουν βασικούς ρόλους στις δομές διακυβέρνησης – υπεράσπιση, παροχή υλικού, κινητοποίηση, νομιμοποίηση και συντονισμός.

1.7 Κοινωνία των πολιτών και αναζήτηση κοινωνικής δικαιοσύνης

Τα δύο χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν νωρίτερα –η αναζήτηση κανονιστικών πλαισίων και η επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας– αποτελούν ένα χρήσιμο πλαίσιο για τη συζήτηση των ποικίλων μορφών δέσμευσης μεταξύ των ενώσεων πολιτών και της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας. Οι οργανώσεις συγκρούονται με το κράτος και την αγορά, συμμετέχοντας όλο και περισσότερο στην αναζήτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι δραστηριότητες διαφόρων οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων. Οι προσπάθειες υποστήριξης των πολιτικών οργανώσεων απευθύνονται σε κράτη, διακυβερνητικούς οργανισμούς και πολυεθνικές εταιρείες. Δεν υπάρχει ενιαία

στρατηγική ή προσέγγιση μεταξύ των διαφόρων ενώσεων πολιτών, αλλά ούτε κάποια σειρά στόχων και τακτικών είναι εμφανής στη σχέση δέσμευσης μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και άλλων θεσμών στην παγκόσμια οικονομία. Στο περιθώριο μιας εξελισσόμενης και δυναμικής παγκόσμιας οικονομίας, τρία ζητήματα έχουν αναδειχθεί ως σημαντικά πεδία πάλης – η ανισότητα, η ασφάλεια και η δημοκρατία (Welford, 2002).

Η παγκοσμιοποίηση είναι μια εξαιρετικά ανομοιογενής διαδικασία, που δημιουργεί δυστυχώς εύκολα νικητές και ηττημένους. Πρόσφατα στοιχεία καταδεικνύουν ότι η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την αύξηση της ανισότητας (μεταξύ πλούσιων και φτωχών κρατών). Ενώ οι αιτίες της ανισότητας εξακολουθούν να αμφισβητούνται, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις διαδικασίες εμπορίου και στην απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Αυτό οφείλεται, εν μέρει, στο γεγονός ότι η απελευθέρωση του εμπορίου παραμένει μια επιλεκτική διαδικασία. Για παράδειγμα, ενώ οι βιομηχανικές χώρες συνεχίζουν να παρέχουν σημαντικές επιδοτήσεις στους γεωργικούς τους τομείς, ασκούν πίεση στις αναπτυσσόμενες χώρες για να ανοίξουν τις εγχώριες οικονομίες τους ως προϋπόθεση οικονομικής στήριξης. Οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης έχουν βαθιές επιπτώσεις στην ανθρώπινη ασφάλεια. Η αναζήτηση ασφάλειας δεν αφορά πλέον μόνο τη στρατιωτική απειλή. Σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από οικονομικά, περιβαλλοντικά, κοινωνικά και πολιτιστικά προβλήματα, τα κράτη, οι επιχειρήσεις και η κοινωνία των πολιτών αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερες ανασφάλειες. Οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών εργάστηκαν για την ενίσχυση της ασφάλειας των ευάλωτων ομάδων και πληθυσμών. Από εργασιακά ζητήματα (εκστρατείες για τα εργασιακά πρότυπα) ως αυτόνομα ζητήματα (εκστρατείες για τη βιοποικιλότητα), από κινητοποιήσεις γυναικών (εκστρατείες για την ισότητα των φύλων) μέχρι την υγεία (εκστρατείες για τα βασικά φάρμακα), οι ενώσεις πολιτών συνέβαλαν στην αλλαγή, την προώθηση, τον ανταγωνισμό και την αντίσταση στις διαδικασίες απελευθέρωσης και τις ρυθμιστικές διαδικασίες.

Ακόμη, η μεταβαλλόμενη παγκόσμια οικονομική τάξη θέτει θεμελιώδη ζητήματα σχετικά με την άσκηση δημοκρατικής διακυβέρνησης. Ειδικότερα, οι πολίτες ανησυχούν όλο και περισσότερο για τη φύση της οικονομικής διακυβέρνησης, ιδίως για τη λογοδοσία των επιχειρήσεων και των διακυβερνητικών θεσμών. Οι Coleman και Porter (2000), προτείνουν έξι κριτήρια που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να αξιολογήσουμε τα δημοκρατικά αντανακλαστικά ενός θεσμού ή ενός καθεστώτος –

όπως τη διαφάνεια, το άνοιγμα στην άμεση συμμετοχή, την ποιότητα του λόγου, την εκπροσώπηση, την αποτελεσματικότητα και τη δικαιοσύνη.

Με ποιους συγκεκριμένους τρόπους ανταποκρίθηκαν οι ενώσεις πολιτών στις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην ισότητα, την ασφάλεια και τη δημοκρατία; Λόγω της ποικιλίας των παραγόντων της κοινωνίας των πολιτών και του φάσματος των ζητημάτων, είναι δύσκολο να καταλήξουμε σε οριστικά και γενικά συμπεράσματα. Μια ανάλυση τριών βασικών δομών στο παγκόσμιο εμπόριο, τη χρηματοδότηση και την παραγωγή της πολιτικής οικονομίας παρέχει μερικές προκαταρκτικές απαντήσεις.

1.7.1 Η Κοινωνία των πολιτών, το διεθνές εμπόριο και η κατάσταση της εργασίας

Οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών προσπαθούν να επηρεάσουν την εμπορική πολιτική και πρακτική μέσω δραστηριοτήτων πίεσης και υπεράσπισης σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Οι εμπορικές ενώσεις πολιτών κατευθύνουν την προσοχή τους σε κράτη, εταιρείες και διακυβερνητικούς οργανισμούς. Ορισμένες οργανώσεις βασίζονται κυρίως σε εθνικό επίπεδο με ενδιαφέρον για τον αντίκτυπο του εμπορίου στις τοπικές κοινότητες. Οι οργανισμοί αυτοί τείνουν να κατευθύνουν την προσοχή τους στις εθνικές κυβερνήσεις. Άλλοι οργανισμοί επικεντρώνονται εκτός του εθνικού κράτους και επινοούν στρατηγικές που στοχεύουν στις εθνικές κυβερνήσεις, τους διεθνείς οργανισμούς και τις διεθνικές εταιρείες. Δεν υπάρχει ενιαία προσέγγιση της κοινωνίας των πολιτών σε θέματα εμπορίου. Η υποστήριξη ή η αντίθεσή τους στην περαιτέρω απελευθέρωση του εμπορίου προκύπτει από την ιδεολογική προτίμηση και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ορισμένοι παράγοντες της κοινωνίας των πολιτών έχουν προωθήσει την απελευθέρωση εν γένει, άλλοι έχουν υποστηρίξει συγκεκριμένες πρωτοβουλίες απελευθέρωσης και άλλοι έχουν επιχειρήσει να αντιμετωπίσουν τα μέτρα πλήρους απελευθέρωσης.

Υπάρχουν τρεις τύποι οργανώσεων που σχετίζονται με το εμπόριο (Scholte, O'Brien & Williams, 1999). Οι πρώτοι συμφωνούν με τον στόχο της ελευθέρωσης του εμπορίου και της επέκτασης των ρυθμιστικών δραστηριοτήτων του ΠΟΕ. Ωστόσο, ορισμένες ορθόδοξες ομάδες επικρίνουν ορισμένες πτυχές της οργάνωσης της εμπορικής ατζέντας. Μεταξύ των πιο δραστήριων ομάδων διαμορφώνονται οι

οργανώσεις που εκπροσωπούν επιχειρηματικά συμφέροντα όπως το «Επιχειρηματικό Συμβούλιο για την Αειφόρο Ανάπτυξη» και το «Διεθνές Εμπορικό Επιμελητήριο», ενώσεις αγροτών, όπως το «Αμερικανικό Γεωργικό Γραφείο» και ινστιτούτα οικονομικής έρευνας, όπως το «Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών».

Οι μεταρρυθμιστές υποστηρίζουν τους κανόνες του φιλελεύθερου εμπορίου, αλλά και την εκστρατεία για την κοινωνική δικαιοσύνη ή τη δημοκρατία για την αλλαγή των κανόνων και διαδικασιών του ΠΟΕ. Όσον αφορά τις πολιτικές, οι μεταρρυθμιστές έχουν πραγματοποιήσει συγκεκριμένες εκστρατείες σε σχέση με τη διαδικασία αλλαγής και έχουν προωθήσει τη μετατροπή του ΠΟΕ από αυτό που ονομάζουν μια μυστική και μη αντιπροσωπευτική οργάνωση σε μια γενική δημοκρατική αρχή που αντικατοπτρίζει τη δικαιοσύνη. Μεταρρυθμιστικές ομάδες περιλαμβάνουν συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως η «Διεθνής Συνομοσπονδία Ελεύθερων Συνδικάτων», περιβαλλοντικές ομάδες, όπως το «Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση» και αναπτυξιακές μη κυβερνητικές οργανώσεις, όπως η Oxfam. Τόσο οι διαμορφωτές όσο και οι μεταρρυθμιστές υιοθετούν στρατηγικές δέσμευσης.

Την τρίτη κύρια προσέγγιση του ΠΟΕ ενστερνίζονται οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που υιοθετούν μια ριζοσπαστική στάση. Μέλη ριζοσπαστικών ομάδων επικρίνουν τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και συμμετέχουν στην εκστρατεία για τον περιορισμό των εξουσιών του ή για την αντικατάσταση του οργανισμού. Η «Λαϊκή Παγκόσμια Δράση (PGA)» είναι ο πιο γνωστός από τους διάφορους ριζοσπαστικούς συνασπισμούς που ασχολούνται με θέματα εμπορίου.

Η σχέση μεταξύ εμπορίου και ανάπτυξης και τα οφέλη και το κόστος της περαιτέρω ελευθέρωσης του εμπορίου βρίσκονται στο επίκεντρο της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών στο σύστημα εμπορίας. Οι παράγοντες της κοινωνίας των πολιτών έχουν συμμετάσχει στη διερεύνηση και αμφισβήτηση των ωφελειών της απελευθέρωσης του εμπορίου. Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα για τους φορείς της κοινωνίας των πολιτών ήταν ο κοινωνικός αντίκτυπος του εμπορίου και οι ανησυχίες αυτές έχουν αυξηθεί με την επέκταση του εμπορικού προγράμματος. Οι κοινωνικοί ακτιβιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια αντιμετώπισης των άνισων επιπτώσεων της απελευθέρωσης του εμπορίου (Johnston, 2002).

Η συμφωνία για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στον τομέα του εμπορίου (TRIPS⁸) αποτελεί παράδειγμα ανταγωνιστικών προοπτικών της κοινωνίας των πολιτών και ακτιβισμού. Η συμφωνία προωθήθηκε ενεργά από έναν συνασπισμό αμερικανικών διεθνικών εταιρειών που αγωνίστηκαν σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η ένταξή του στον ΠΟΕ αντιτίθεται ενεργά στις μεταρρυθμιστικές και ριζοσπαστικές ομάδες και η λειτουργία της συμφωνίας TRIPS εξακολουθεί να προκαλεί σημαντική συζήτηση. Ένα κρίσιμο ζήτημα που αντιμετωπίζει η συμφωνία TRIPS ήταν ο τρόπος με τον οποίο προφυλάσσει τις αναπτυσσόμενες χώρες από το να αποκτήσουν φθηνή πρόσβαση σε βασικά φάρμακα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αδυναμία των ασθενών στον αναπτυσσόμενο κόσμο που πάσχουν από HIV / AIDS να αποκτήσουν πρόσβαση σε φθηνότερα φαρμακευτικά προϊόντα. Μια εκστρατεία εναντίον της TRIPS και ιδίως η φαινομενικά περιοριστική της εφαρμογή στα φάρμακα ξεκίνησε από φορείς της κοινωνίας των πολιτών (Orbinski, 2002, Panagariya, 2002).

Ορισμένες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών διαδραμάτισαν διαφορετικό ρόλο στην πολιτική του εμπορίου μέσω της προώθησης του θεμιτού εμπορίου ως εναλλακτική λύση στο υφιστάμενο εμπορικό σύστημα. Μια κορυφαία αμερικανική ένωση δίκαιου εμπορίου (Fair Trade International) ορίζει το δίκαιο εμπόριο ως μια «δίκαιη και εταιρική σχέση μεταξύ των εμπόρων στη Βόρεια Αμερική και των παραγωγών της Ασίας, της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής και άλλων περιοχών του κόσμου. Μια δίκαιη εμπορική εταιρία εργάζεται για την παροχή χαμηλού εισοδήματος τεχνίτες και αγρότες με ένα ζωντανό μισθό για την εργασία τους». Περιέχει τα ακόλουθα κριτήρια ως ουσιώδη για το δίκαιο εμπόριο⁹:

- Πληρωμή δίκαιου μισθού και εργασιακή ειρήνη
- Εκπαίδευση στους υπαλλήλους και ευκαιρίες για πρόοδο
- Παροχή ίσων ευκαιριών απασχόλησης σε όλους τους ανθρώπους, ιδιαίτερα στους πιο αδύναμους
- Συμμετοχή σε περιβαλλοντικά βιώσιμες πρακτικές
- Διάθεση για δημόσια λογοδοσία
- Δημιουργία μακροπρόθεσμων εμπορικών σχέσεων

⁸ Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, Including Trade in Counterfeit Goods
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_03_e.htm πρόσβαση 02/05/2019

⁹FairTrade-Δίκαιο Εμπόριο
www.fairtradefederation.com/memcrit.html πρόσβαση 17/12/2017

- Παροχή ασφαλών συνθηκών εργασίας στο τοπικό πλαίσιο
- Παροχή οικονομικής και τεχνικής βοήθειας στους παραγωγούς όποτε είναι δυνατόν

Οι υποστηρικτές του δίκαιου εμπορίου (Fair Trade) βλέπουν ένα μέλλον στο οποίο «οι καταναλωτές των Δυτικών οικονομιών που επιζητούν τη δικαιοσύνη στον Τρίτο Κόσμο, μπορούν να καταστήσουν ισχυρή την δήλωση της δέσμευσής τους για δικαιοσύνη προς τους φτωχούς μέσω της δυνατότητας των καταναλωτικών τους επιλογών» (Coote, 1992: 178). Αλλά τέτοια συναισθήματα έχουν αποτελέσει αντικείμενο σοβαρής κριτικής από ριζοσπάστες σχολιαστές. Ο Robins, για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι «ίσως είναι αλήθεια ότι οι φτωχοί του κόσμου μπορούν να ελπίζουν ότι είναι καλύτεροι διαχειριστές για τα προϊόντα τους» (Johnston, 2002: 38), ενώ ο Jose Johnston (2002) προτείνει ότι το δίκαιο εμπόριο δεν είναι μια ριζοσπαστική επιλογή, αλλά μάλλον ένα άλλο στοιχείο της καταναλωτικής κουλτούρας.

1.7.2 Η Κοινωνία των πολιτών και η παγκόσμια χρηματοδότηση

Οι κυριότεροι παράγοντες της παγκόσμιας οικονομικής δομής είναι οι τράπεζες, τα κράτη και οι πολυεθνικές εταιρείες. Η χρηματοπιστωτική καινοτομία και η απελευθέρωση παρουσιάζουν προβλήματα για τις εθνικές νομισματικές αρχές και προσπάθειες διαχείρισης των διεθνών κεφαλαιαγορών. Αναπόσπαστο γεγονός είναι και το ερώτημα: *Με ποιον τρόπο, εάν υπάρχουν, οι παράγοντες της κοινωνίας των πολιτών επηρέασαν τις εξελίξεις στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα;* Οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών έχουν ασχοληθεί με οικονομικά ζητήματα με διάφορους τρόπους και σε διάφορα φόρουμ. Μεταξύ των βασικών ζητημάτων που αντιμετωπίζει η κοινωνία των πολιτών υπήρξαν οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις, οι δανειοδοτικές πολιτικές του ΔΝΤ και οι σχέσεις μεταξύ κεφαλαιαγορών και εθνικών κυβερνήσεων. Δύο σημαντικές εκστρατείες εκ μέρους των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών παρέχουν μια εικόνα της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική δομή (Johnston, 2002).

Σε ό,τι αφορά τις προσπάθειες για τη μείωση των παγκόσμιων ανισοτήτων και την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, ο αγώνας για την ελάφρυνση του χρέους για τις υπερχρεωμένες φτωχές χώρες είναι αναμφισβήτητα η πιο σημαντική εκστρατεία των φορέων της κοινωνίας των πολιτών. Το χρέος των αναπτυσσόμενων

χωρών προέκυψε ως βασικό πολιτικό ζήτημα τη δεκαετία του 1980. Το τεράστιο χρέος των αναπτυσσόμενων χωρών υπονομεύει την τεχνολογική και οργανωτική τους ικανότητα και η μακροπρόθεσμη εκτροπή κεφαλαίων από τις κοινωνικές επενδύσεις, αυξάνει τη φτώχεια και τις συγκρούσεις (Baker, Epstein&Pollin, 1998).

Πρωτοβουλίες για την ελάφρυνση του χρέους έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο των πολυμερών διαπραγματεύσεων στις συνόδους κορυφής των G7 (08), του Ομίλου των Παρισίων, του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Το καθεστώς του διεθνούς χρέους δημιουργήθηκε από κράτη και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και αντικατοπτρίζει τις προτιμήσεις των κυριότερων πιστωτών. Ως εκ τούτου, ο στόχος της δράσης της κοινωνίας των πολιτών ήταν οι κυβερνήσεις των δυτικών χωρών, οι οποίες ασκούν ουσιαστικά τον έλεγχο των αποφάσεων σχετικά με τη μείωση και την ακύρωση του χρέους (Welford, 2002). Η οργανωμένη άσκηση πολιτών για να προσπαθήσει να σπάσει τον κύκλο του χρέους έχει συμβεί εδώ και δεκαετίες. Οι κοινωνικές ενώσεις αμφισβήτησαν την ισχύ των κρατών πιστωτών και μια οικονομική τάξη που ανέχεται το χρέος των φτωχών χωρών. Στο προσκήνιο της εκστρατείας για τη μείωση του χρέους είναι ένας παγκόσμιος συνασπισμός, το κίνημα του Jubilee¹⁰. Το Κίνημα του Jubilee κινητοποιεί χιλιάδες ανθρώπους, μέσω άμεσων δράσεων και εκστρατειών ευαισθητοποίησης, να απαιτήσει την εγκαθίδρυση μιας νέας διεθνούς οικονομικής τάξης μέσω της ακύρωσης του χρέους των φτωχών χωρών και της κατασκευής νέων δεσμών σχέσεων μεταξύ Βορρά και Νότου.

Η κριτική που προσφέρουν οι αγωνιστές κατά του χρέους προσφέρει μια κριτική αξιολόγηση της υπάρχουσας παγκόσμιας οικονομικής τάξης και βασίζεται σε ένα όραμα της παγκόσμιας τάξης χωρίς φτώχεια. Το κοινωνικό κίνημα κατά του χρέους ισχυρίστηκε ότι η επικρατούσα οικονομική τάξη είναι καταπιεστική και άδικη. Η κινητοποίηση των ενώσεων πολιτών παρείχε άμεση πρόκληση στις θεμελιώδεις αρχές της φιλελεύθερης οικονομικής τάξης.

Μια κρίση χρέους μπορεί να θεωρηθεί ως δύο χωριστές, αλλά αλληλένδετες κρίσεις, μία οικονομική και η άλλη κοινωνικοοικονομική. Η οικονομική κρίση ουσιαστικά σχετίζεται με κυβερνήσεις και επενδυτές, ενώ η κοινωνικοοικονομική κρίση επιδρά στον πληθυσμό μιας χώρας. Μέχρι την έναρξη του προγράμματος Jubilee 2000, η οικονομική κρίση επιλύθηκε, αλλά η κοινωνικοοικονομική κρίση

10Παγκόσμιο Κίνημα για την διαγραφή του χρέους στον Τρίτο Κόσμο(2000)

<https://jubileedebt.org.uk/about/global-movement> πρόσβαση 17/12/2017

παρέμεινε. Η σημασία της Jubilee Research (όπως λέγεται σήμερα) έγκειται στην ικανότητά της να κρατήσει το χρέος ως θέμα υψηλής προτεραιότητας στην παγκόσμια οικονομική ατζέντα. Ο βρετανός πρωθυπουργός Τόνι Μπλερ αναγνώρισε τη σημασία του κινήματος το 1998 όταν είπε: *«Αποτίνω φόρο τιμής στην εκστρατεία Jubilee 2000 και το αξιοπρεπές σπάσιμο της αλυσίδας στο Μπέρμιγχαμ. Η πιο πειστική περίπτωση για την ελάφρυνση του χρέους είναι ότι μόνο όταν οι χώρες μπορούν να αποφύγουν το φορτίο του χρέους μπορούν να ωφεληθούν οικονομικά* (αναφέρεται στο Hajnal, 2002: 220).

Η επιτυχία του κινήματος κατά του χρέους είναι δύσκολο να μετρηθεί. Είναι δυνατόν να υποστηριχτεί, για παράδειγμα, ότι η Πρωτοβουλία Χορηγήσεων της Κολωνίας (Eurolex, 1999) που ενίσχυσε την απαλοιφή του χρέους ήταν το αποτέλεσμα πίεσης της εκστρατείας (Michael, 2001), αλλά είναι επίσης δυνατό να υποδηλωθεί η συνεχιζόμενη ύπαρξη άλλων ανεπιτυχών κινήματων ως απόδειξη της έλλειψης επιτυχίας. Σε μεγάλο βαθμό, η πολιτική της ελάφρυνσης του χρέους δείχνει τη δύναμη και την αδυναμία της κοινωνίας των πολιτών στην παγκόσμια πολιτική οικονομία. Οι βασικοί φορείς λήψης αποφάσεων παραμένουν τα κράτη και η επιτυχής αλλαγή είναι δυνατή μόνο μέσω των ενεργειών των κρατών. Η κοινωνία των πολιτών δεν μπορεί, από μόνη της, να παράσχει τη λύση στα βάρη του χρέους των αναπτυσσομένων χωρών. Ωστόσο, η κοινωνία των πολιτών διαδραμάτισε προφανώς νομιμοποιητικό ρόλο στη διαδικασία αυτή. Διατήρησε το προφίλ του χρέους και κινητοποίησε αρκετούς ανθρώπους, με αποτέλεσμα η ελάφρυνση του χρέους να γίνει και να παραμείνει προτεραιότητα για τους πολιτικούς ηγέτες. Ο συνασπισμός κατά του χρέους ήταν επιτυχής, υποστηρίζοντας ότι η μείωση του χρέους είναι θέμα δικαιοσύνης και όχι μόνο οικονομικής αποτελεσματικότητας. Και η μερική εκπλήρωση των αιτημάτων του Jubilee 2000, για την ακύρωση των χρεών των φτωχών χωρών δείχνει την ευκαιρία για τα κοινωνικά κινήματα να επηρεάσουν τη διεθνή οικονομική λήψη αποφάσεων. Ένα άλλο ζήτημα σχετικά με τη διεθνή χρηματοδότηση αφορά κανόνες σχετικά με τη ροή των επενδύσεων. Μια σημαντική πρόσφατη εκστρατεία εκ μέρους φορέων της κοινωνίας των πολιτών αφορούσε διαμαρτυρία ενάντια σε έναν προτεινόμενο κώδικα για την αντιμετώπιση των ξένων επενδύσεων.

Οι διαπραγματεύσεις για μια πολυμερή συμφωνία για τις επενδύσεις¹¹(ΜΑΙ) ξεκίνησαν κατά την υπουργική σύνοδο του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) του Μαΐου 1995. Στόχος ήταν η σύναψη συμφωνίας για την ελευθέρωση των επενδυτικών καθεστώτων και την προστασία των διεθνών επενδυτών. Αυτή η συμφωνία θα είχε αρχικά εφαρμοστεί στα κράτη μέλη του ΟΟΣΑ, αλλά ελπίζαμε ότι θα υιοθετηθεί σταδιακά από άλλα κράτη που δεν είναι μέλη του ΟΟΣΑ και τα οποία θα ασκούσαν αναμφισβήτητα πίεση. Παρόλο που οι διαπραγματεύσεις για τη ΜΑΙ διεξήχθησαν μεταξύ των κυβερνήσεων, συνάφθηκαν διαβουλεύσεις με τις ομάδες της κοινωνίας των πολιτών. Η εκστρατεία κατά της πολυμερούς συμφωνίας ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1997, όταν ένα δίκτυο είκοσι πέντε οργανώσεων αποχώρησε από τη διαδικασία διαβούλευσης με τον ΟΟΣΑ. Η εκστρατεία εναντίον της συμφωνίας συχνά χαιρετίζεται ως θρίαμβος για την κοινωνία των πολιτών (Goodman, 2002). Μπορεί αυτή η αντίδραση να υποστηριχθεί; και τι μας λέει ο ρόλος του συνασπισμού κατά της ΜΑΙ σχετικά με την κοινωνία των πολιτών και την παγκόσμια οικονομία; Μεταξύ του Οκτωβρίου του 1997, όταν οι οργανώσεις ξεκίνησαν την εκστρατεία τους και το πραγματικό τέλος των διαπραγματεύσεων τον Οκτώβριο του 1998, όταν η γαλλική κυβέρνηση αποχώρησε από τη διαπραγματευτική διαδικασία, η ΜΑΙ βγήκε από την αφάνεια και μεταμορφώθηκε σε ένα πολύ ορατό και αμφιλεγόμενο πολιτικό ζήτημα. Ήταν τελικά επιτυχία αυτού του κινήματος να μεταβάλει ένα μυστικό και εξειδικευμένο περιβάλλον διαπραγμάτευσης σε μια δημόσια σφαίρα που σήμανε την αρχή του τέλους της. Οι πολέμιοι της συμφωνίας κατάφεραν να δημιουργήσουν έναν παγκόσμιο συνασπισμό για να διαμαρτυρηθούν ενάντια στην προταθείσα συνθήκη. Το κύριο θέμα για τις εκστρατείες αφορούσε την απώλεια του εθνικού ελέγχου των πολιτικών των διακρατικών εταιρειών. Ένα επιτυχές συμπέρασμα στις διαπραγματεύσεις εξαρτάται πάντοτε από τον συμβιβασμό μεταξύ των είκοσι εννέα κρατών του ΟΟΣΑ σχετικά με τους τομείς στους οποίους θα απαλλαγούν από τις γενικές υποχρεώσεις της συνθήκης - συμφωνίας. Καταγράφοντας τους όρους της συνθήκης, οι πολέμιοι της συμφωνίας εξασφάλισαν ότι οι ομάδες που επιθυμούν να εξαιρεθούν από τις διατάξεις θα ασκήσουν πίεση στις κυβερνήσεις τους. Η πολιτική πίεση στις κυβερνήσεις επιταχύνθηκε, καθώς οι εγχώριες ομάδες ζητούσαν

11 Multilateral Agreement on Investment (MAI),

<http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm>

πρόσβαση 17/12/2017

προστασία από την «παγκοσμιοποίηση» (Goodman και Ranald, 2000). Κρίσιμη για την επιτυχία της εκστρατείας ήταν η χρήση του διαδικτύου (Smith and Smythe, 1999), το οποίο χρησιμοποιήθηκε από μια μεγάλη ποικιλία πολιτικών ενώσεων και κυβερνητικών υπηρεσιών και ευκολότερη και άμεση ενημέρωση.

Όσοι εναντιώνονταν, αμφισβήτησαν αποτελεσματικά τη νομιμότητα της διαδικασίας του ΟΟΣΑ. Η αναγνώριση της πρόκλησης αυτής στον ΟΟΣΑ ήταν η ευρεία φύση του συνασπισμού, τόσο όσον αφορά τη γεωγραφική εξάπλωση, όσο και από άποψη αριθμού εκπροσώπων (π.χ. πολιτιστικές ομάδες, περιβαλλοντικές ομάδες, δημόσιες οργανώσεις υπεράσπισης, θρησκευτικές ομάδες και συνδικάτα). Όπως σχεδόν πάντα συμβαίνει, είναι δύσκολο να γενικευθεί από μία μόνο περίπτωση - αλλά μπορούν να αντληθούν τρία βασικά διδάγματα από την εκστρατεία κατά της συμφωνίας. Πρώτον, οι ενώσεις πολιτών αξιοποίησαν επιτυχώς το «έλλειμμα νομιμότητας» του ΟΟΣΑ. Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών στη νομιμοποίηση της αλλαγής στην παγκόσμια πολιτική οικονομία έχει ολοένα και μεγαλύτερη σημασία για τους κρατικούς και άλλους παράγοντες της αγοράς. Δεύτερον, η εκστρατεία λειτούργησε επειδή συγκέντρωσε επιτυχώς τις ενέργειες διακρατικών ομάδων σε ένα ζήτημα με διατομεακές προεκτάσεις. Οι εθνικές κυβερνήσεις αντιμετώπισαν πιέσεις από διάφορες εκλογικές περιφέρειες. Το τρίτο και τελευταίο ζήτημα αφορά τη σημασία του διαδικτύου ως εργαλείου για τη διεθνή κινητοποίηση, στην περίπτωση αυτή για την κινητοποίηση ενός δικτύου δίκαιης κοινωνική αντίδρασης.

1.7.3 Η Κοινωνία των πολιτών και η παγκόσμια παραγωγή

Οι βασικοί συντελεστές της παγκόσμιας παραγωγικής δομής παραμένουν οι εταιρείες και τα κράτη. Οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών δεν ασχολούνται άμεσα με παραγωγικές δραστηριότητες, αλλά, χάρη σε πολλές μελέτες της κοινωνίας των πολιτών έχουν αναπτυχθεί ειδικές εκστρατείες, που απευθύνονται σε πολυεθνικές εταιρείες και στις δραστηριότητες τους.

Τα εργασιακά πρότυπα έχουν καταστεί ζήτημα κεντρικής σημασίας για την παγκοσμιοποίηση. Αν και το ζήτημα αυτό αναλύεται κυρίως από την άποψη του διεθνούς εμπορικού συστήματος, βρίσκεται στη βάση για τις συνθήκες υπό τις οποίες

κατασκευάζονται και παράγονται τα προϊόντα και τα καταναλωτικά αγαθά. Η παιδική εργασία, η ανισότητα των φύλων στην εργασία και τα συνδικαλιστικά δικαιώματα εμφανίστηκαν πρωταρχικά στις πολιτικές συζητήσεις σχετικά με τα πρότυπα εργασίας. Οι συνδικαλιστικές ενώσεις σε εθνικό επίπεδο και οι διεθνικοί συνασπισμοί αμφισβήτησαν τις πρακτικές απασχόλησης των εταιρειών. Στο επίκεντρο των εργασιακών προτύπων στη συζήτηση έρχεται να προστεθεί και η σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Επιπρόσθετα, άλλη μια φορά, η ποικιλομορφία της πολιτικής δράσης είναι εμφανής σε αυτό το θέμα. Για παράδειγμα, η πρόταση για την ενσωμάτωση των βασικών κανόνων εργασίας στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εργασίας απορρίπτεται από ορισμένες οργανώσεις και συνδικάτα, επειδή αντιλήφθηκαν την πρόταση αυτή ως μέσο για την ελαστική προστασία των θέσεων εργασίας των εργαζομένων στον δυτικό κόσμο (O'Brien, 2000: 85-6).

Το ενδιαφέρον της κοινωνίας των πολιτών για τις συνθήκες εργασίας των αναπτυσσόμενων χωρών δεν περιορίζεται στις προσπάθειες αλλαγής εθνικής ή διεθνούς νομοθεσίας, αλλά απευθύνεται και σε συγκεκριμένες πολυεθνικές εταιρείες. Δύο στρατηγικές χρησιμοποιούνται συχνά για να υπογραμμίσουν τις πρακτικές των εταιρειών. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις χρησιμοποιούν τα μέσα ενημέρωσης για να υπογραμμίσουν τις καταχρήσεις και οργανώνουν επίσης εθνικά και διεθνή μποϊκοτάζ των προϊόντων μιας επιχείρησης, επιδιώκοντας παράλληλα, μετασχηματισμούς στις πρακτικές των εταιρειών. Οι οργανώσεις, τελικά, συνεργάστηκαν άμεσα με τις επιχειρήσεις σε προσπάθειες να αλλάξουν τις πρακτικές και τις προτεραιότητές τους. Ορισμένες ενώσεις πολιτών έχουν υιοθετήσει στρατηγικές αντιμετώπισης και άλλες έχουν επιδιώξει διάλογο με τις επιχειρήσεις (Evans, Goodman & Landsbury, 2001). Άλλες εκστρατείες ήταν κατά των πρακτικών μάρκετινγκ των πολυεθνικών, όπως της διαφημιστικής καμπάνιας το 1997 του πολυεθνικού γίγαντα τροφίμων Nestle, που αποτέλεσε αντικείμενο έντονης εκστρατείας λόγω της προώθησης της βρεφικής διατροφής στον αναπτυσσόμενο κόσμο με έντονα τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης.

Ένα άλλο ζήτημα αφορά τα διάφορα «προϊόντα» που παράγονται από τις εταιρείες. Η σημαντικότερη διεθνής εκστρατεία ήταν η καταπολέμηση των ναρκών ξηράς. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις λειτούργησαν ως καταλύτες στην πολιτικοποίηση του θέματος, διαδραμάτισαν εκπαιδευτικό ρόλο για την κοινωνία, συγκέντρωσαν υποστήριξη από βασικούς παράγοντες και διαμορφωτές πολιτικής και χαρακτήρισαν το ζήτημα ως ανθρωπιστική κρίση (Price, 1998). Η απόλυτη

απαγόρευση των ναρκών κατά προσωπικού συμφωνήθηκε το 1997 και τέθηκε σε ισχύ διεθνής σύμβαση για την απαγόρευση των ναρκών ξηράς το Μάρτιο του 1999. Η σημασία της κοινωνίας των πολιτών στη διαδικασία αυτή δεν τεκμηριώνεται στη βιβλιογραφία (βλ. Warkentin και Mingst, 2000) αλλά αναγνωρίστηκε από την Σουηδική Ακαδημία με το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης του 1997 για τη Διεθνή Εκστρατεία για την απαγόρευση των ναρκοπεδίων, ένα διακρατικό συνασπισμό που συγκροτήθηκε από έξι οργανισμούς- Handicap International (Γαλλία), Human Rights Watch (ΗΠΑ) Medico International (Γερμανία), Συμβουλευτική Ομάδα Ναρκών (Η.Β), Ιατροί για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΗΠΑ) και Βετεράνοι του Βιετνάμ της Αμερικής (ΗΠΑ).

1.8 Η Παγκοσμιοποίηση και οι ανισότητες στην πρόσβαση στην εργασία και τα ζητήματα της εργασίας

Η παραγωγική απασχόληση γενικά προκύπτει όταν οι παραγωγικοί πόροι – εργασία, κεφάλαιο και δεξιότητες– συγκεντρώνονται για σκοπούς παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών. Ωστόσο, η σημερινή κατανομή των παραγωγικών πόρων μεταξύ των χωρών αυτών είναι εξαιρετικά ασύμμετρη, πράγμα που σημαίνει ότι ο συνδυασμός στον οποίο συγκεντρώνονται ποικίλλει σε μεγάλο βαθμό από χώρα σε χώρα. Η ανειδίκευτη εργασία του κόσμου επικεντρώνεται στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ τα κεφάλαια και οι δεξιότητες της συγκεντρώνονται στις ανεπτυγμένες χώρες. Σε παγκόσμια κλίμακα, όσο φτωχότερη είναι η χώρα, τόσο μεγαλύτερη είναι η προσφορά ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού και τόσο μικρότερη είναι η προσφορά κεφαλαίου και δεξιοτήτων. Αυτός ο τρόπος διανομής των παραγωγικών πόρων είναι ο θεμελιώδης λόγος για τον οποίο η παραγωγική απασχόληση είναι πολύ πιο σπάνια στον αναπτυσσόμενο από ό,τι στον ανεπτυγμένο κόσμο. Από μια διεθνή οπτική, αυτό αποτελεί, επίσης, μια πηγή ανεπάρκειας στη χρήση παγκόσμιων παραγωγικών πόρων (συμπεριλαμβανομένης της ανειδίκευτης εργασίας) (Anastasiou, Filippidis, & Stergiou, 2015).

Η βελτίωση της παγκόσμιας κατάστασης της απασχόλησης απαιτεί ταχύτερη αύξηση της παραγωγικής απασχόλησης και επομένως, ταχύτερη ανάπτυξη κεφαλαίου και δεξιοτήτων στις φτωχότερες χώρες. Έτσι, συνεπάγεται και απαιτεί τη μείωση των υφιστάμενων ασυμμετριών στη διακρατική κατανομή των παραγωγικών πόρων.

Όπως συμβαίνει σήμερα, το πρότυπο της δημογραφικής αλλαγής μεταξύ των χωρών αντιτίθεται σε μια τέτοια μείωση. Όσο φτωχότερη είναι η χώρα, τόσο υψηλότερο είναι ο ρυθμός αύξησης του εργατικού δυναμικού της. Προκειμένου οι ασυμμετρίες να παραμείνουν αμετάβλητες στα σημερινά επίπεδά τους, η φτωχότερη χώρα πρέπει να έχει αύξηση της προσφοράς κεφαλαίων και δεξιοτήτων. Ωστόσο, στις φτωχότερες χώρες η ικανότητά της να επιτύχει αύξηση στην προσφορά αυτών των παραγωγικών πόρων είναι πολύ χαμηλότερη. Επομένως, είναι εύκολο να διαπιστωθεί ότι το κυρίαρχο πρότυπο της δημογραφικής αλλαγής δημιουργεί στην πραγματικότητα μια τάση για αύξηση των ασυμμετριών με την πάροδο του χρόνου.

Η μεγάλη πρόκληση που έχει σχέση και σε αυτό το ζήτημα με τη δυνατότητα αλλαγής της κατανομής των παραγωγικών πόρων μεταξύ των χωρών, είναι η παγκοσμιοποίηση. Η ολοένα και πιο ελεύθερη διασυνοριακή ροή κεφαλαίων - ένα βασικό στοιχείο της παγκοσμιοποίησης - έχει τη δυνατότητα να μεταβάλει τη διανομή του κεφαλαίου του κόσμου μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Και η διεθνής μετανάστευση - η οποία δεν αποτέλεσε βασικό στοιχείο της παγκοσμιοποίησης αλλά έχει επηρεαστεί από αυτήν - έχει τη δυνατότητα να μεταβάλει τη διανομή του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού και των δεξιοτήτων. Η μακροπρόθεσμη επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην παραγωγική απασχόληση εξαρτάται από το εάν και σε ποιο βαθμό τα αποτελέσματα αυτά συμβάλλουν στη μείωση των ασυμμετριών στη διανομή πόρων (Peck&Wai-chungYeung, 2003).

Υπό αυτό το πρίσμα, εξετάζουμε, αφενός, το σημερινό πρότυπο διανομής των παραγωγικών πόρων και από την αλλαγή αυτής της κατανομής που έγινε στην χρονιά ορόσημο 1990. Επιπλέον, κατανοούμε τον αντίκτυπο που έχουν οι διασυνοριακές ροές κεφαλαίου και εργασίας στην κατανομή κατά την ίδια περίοδο, για τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στις οποίες αναφέρεται ένα τμήμα της έρευνας στα επόμενα κεφάλαια.

1.8.1 Η ασύμμετρη κατανομή των παραγωγικών πόρων

Η τεράστια ασυμμετρία στη διανομή των παραγωγικών πόρων του κόσμου ανά χώρα είναι αρκετά εμφανής από τον Πίνακα 2 όπου και παρέχονται στοιχεία από τον ILO (Διεθνή Οργανισμό Εργασίας): σε ένα δείγμα 99 χωρών, το 2000 οι ανεπτυγμένες χώρες αντιπροσώπευαν λιγότερο από το 2% του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, αλλά το 57% του εργατικού δυναμικού υψηλής ειδίκευσης και το 54% των επενδύσεων. Αντίθετα, οι αναπτυσσόμενες χώρες (οι χώρες μεσαίου εισοδήματος και οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες) αποτελούν το 95% του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, αλλά μόνο το 36% του εργατικού δυναμικού υψηλής ειδίκευσης και το 39% των επενδύσεων.

Η επίπτωση είναι ότι ένας μέσος εργαζόμενος σε μια ανεπτυγμένη χώρα μπορεί να απασχολείται με πολύ υψηλότερα επίπεδα κεφαλαίου και δεξιοτήτων από ό,τι ένας μέσος εργαζόμενος σε μια αναπτυσσόμενη χώρα. Το 2000, η επένδυση ανά εργαζόμενο (που ορίζεται ως ο λόγος του συνολικού σχηματισμού παγίου κεφαλαίου ως το συνολικό εργατικό δυναμικό) σε μια ανεπτυγμένη χώρα ήταν 22,5 φορές μεγαλύτερη σε σχέση με τη λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα και τις δεξιότητες ανά εργαζόμενο (οριζόμενη ως λόγος εργατικού δυναμικού με τριτογενή εκπαίδευση σε σχέση με το συνολικό εργατικό δυναμικό), σε ανεπτυγμένη χώρα ήταν 17,6 φορές μεγαλύτερη από εκείνη της λιγότερο ανεπτυγμένης χώρας. Δεν απαιτούνται σχεδόν καθόλου άλλες πληροφορίες για να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο όγκος της παραγωγικής απασχόλησης ήταν αναλογικά πολύ υψηλότερος σε μια ανεπτυγμένη από ό,τι σε μια λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα.

	Labour Force		GDP		Fixed Capital Formation	
	1990	2000	1990	2000	1990	2000
Ανεπτυγμένες	19,5	18,0	65,7	59,3	64,8	54,0
Κεντρικής & Ανατολικής Ευρώπης	2,1	1,7	2,5	2,0	2,3	2,0
Υπόλοιτος Κόσμος Υψηλών Μισθών	1,3	1,3	2,2	2,7	3,2	2,2
Αναπτυσσόμενες Μεσαίου Εισοδήματος	69,0	69,9	26,5	33,2	27,4	37,7
Λιγότερο Ανεπτυγμένες	6,3	6,9	1,2	1,0	0,8	0,9

Πίνακας3 Ποσοστά Ανειδίκευτων και εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Πηγή: ILO (LABORSTA/KILM) database (<http://laborst.ilo.org>) Baro and Lee (2000) and World Bank

Στο ερώτημα εάν έχει υπάρξει κάποια τάση να μειωθούν οι ασυμμετρίες, απαντάτε θετικά σε γενικές γραμμές. Στη δεκαετία του 1990, η συγκέντρωση του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού στις αναπτυσσόμενες χώρες αυξανόταν, αλλά τα μερίδια αυτών των χωρών στις παγκόσμιες επενδύσεις και στο ειδικευμένο εργατικό δυναμικό αυξάνονταν κάπως πιο γρήγορα. Έτσι, το χάσμα μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών όσον αφορά τις επενδύσεις ανά εργαζόμενο και τις δεξιότητες ανά εργαζόμενο μειώθηκε. Οι επενδύσεις ανά εργαζόμενο σε ανεπτυγμένη χώρα ήταν για παράδειγμα 25,5 φορές σε λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα το 1990 και 22,5 φορές το 2000. Ομοίως, οι δεξιότητες ανά εργαζόμενο σε ανεπτυγμένη χώρα ήταν 20 φορές υψηλότερες σε λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα το 1990 και 17,6 το 2000. Με βάση τα παραπάνω, φαίνεται ότι έχει ξεκινήσει μια διαδικασία σύγκλισης (Anastasiou, Filippidis, & Stergiou, 2015).

Ωστόσο, στην περίπτωση των επενδύσεων ανά εργαζόμενο, αυτή η διαδικασία κάλυψης περιοριζόταν σε μια μικρή επιλεγμένη ομάδα αναπτυσσόμενων χωρών. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι ο αποκλεισμός μερικών μόνο χωρών από τις ομάδες των αναπτυσσόμενων χωρών μετατρέπει μια συγκλίνουσα τάση σε μια αποκλίνουσα τάση. Ο αποκλεισμός μόνο του Μπαγκλαντές από την ομάδα των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, για παράδειγμα, αλλάζει δραματικά την εικόνα: η επένδυση ανά εργάτη στις ανεπτυγμένες χώρες ήταν 27,7 φορές μεγαλύτερη από τις λιγότερο ανεπτυγμένες

χώρες εκτός του Μπαγκλαντές το 1990 και 32 φορές το 2000, παρουσιάζοντας αποκλίσεις. Ομοίως, αν και με λιγότερα δραματικά αποτελέσματα, όταν η Κίνα και η Ινδία αποκλείονται από την ομάδα αναπτυσσόμενων χωρών μεσαίου εισοδήματος, η τάση μετατρέπεται προς απόκλιση.

Όσον αφορά τις δεξιότητες ανά εργαζόμενο, η τάση σύγκλισης φαίνεται να ήταν πιο ουσιαστική: ο αποκλεισμός του Μπαγκλαντές από την ομάδα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και της Κίνας και της Ινδίας από την ομάδα αναπτυσσόμενων χωρών μεσαίου εισοδήματος, δεν μετατρέπει πλέον μια συγκλίνουσα τάση σε αποκλίνουσα. Ωστόσο, η επιθεώρηση των λεπτομερών στοιχείων δείχνει ότι ένας σημαντικός αριθμός χωρών σε κάθε ομάδα παραμένει πίσω.

Γενικά, δεν υπάρχει συστηματική τάση για μείωση των ασυμμετριών στη διανομή παραγωγικών πόρων μεταξύ των χωρών. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η παγκοσμιοποίηση δεν έχει αντιμετωπίσει σε μεγάλο βαθμό τα αποτελέσματα των δημογραφικών εξελίξεων. Συμπέρασμα είναι πως η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελούσε ουσιαστική δύναμη στη μείωση των ασυμμετριών στη διανομή παραγωγικών πόρων μεταξύ των χωρών.

1.8.2 Παγκοσμιοποίηση, αγορά εργασίας και ισότητα

Η οικονομία και οι κοινωνίες, γενικότερα, μπορούν να επωφεληθούν από την προσφορά αδιάκριτης πρόσβασης στην εκπαίδευση και την απασχόληση για τους άνδρες και τις γυναίκες. Η ισότητα των φύλων στην αγορά εργασίας είναι ένα πολυδιάστατο θέμα, συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής του εργατικού δυναμικού, της απασχόλησης, των αποδοχών, καθώς και της ποιότητας της απασχόλησης όσον αφορά τα οφέλη, τα δικαιώματα, τις ευκαιρίες για την ανάπτυξη δεξιοτήτων (OECD, 2012; World Bank Group, 2013). Είναι ένα ζωτικό θέμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης δεδομένου ότι οι κοινωνίες που κάνουν διακρίσεις έχουν αρνητική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας τους, απώλεια ταλέντων και χαμηλότερη συνολική ποιότητα ζωής (World Bank Policy Research Report, 2011). Απώλειες ΑΕΠ κατά κεφαλήν που προκαλούνται από τις διαφορές μεταξύ του φύλου στην αγορά εργασίας έχουν εκτιμηθεί σε ποσοστό μέχρι και 27% σε ορισμένες περιοχές (Cuberes & Teignier, 2012). Έρευνα σε διεθνές επίπεδο υποδηλώνει ότι οι εταιρείες με υψηλή εκπροσώπηση γυναικών στα ανώτατα

επίπεδα, διατυπώνει ισχυρότερη οργανωτική και οικονομική απόδοση και καλύτερη εταιρική διακυβέρνηση (Catalyst, 2010; Ernst and Young, 2010). Παρ'όλα αυτά και παρά την εισαγωγή και θεσμοθέτηση των νόμων και των οδηγιών που διέπουν την παροχή ίσων ευκαιριών στην εργασία και τη θέσπιση ενός γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση και την προσβασιμότητα στην απασχόληση και την εργασία, το φαινόμενο της ανισότητας των φύλων στην εργασία συνεχίζει να είναι ένα μακροχρόνιο ζήτημα παρατηρούμενο σε διάφορους τομείς (Anastasiou and Siassiakos, 2014). Παρά το μεγάλο ποσοστό της συμμετοχής των γυναικών στην εργασία και το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο, εξακολουθούν να υπάρχουν ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων, όσον αφορά διαφορές στις αποδοχές μεταξύ των φύλων, καριέρα, αποδοχές, πολιτική χειραφέτηση, συμμετοχή σε διευθυντικά και υψηλότερα επίπεδα θέσεις λήψης αποφάσεων (European Commission, 2013a).

Οι κυβερνήσεις μπορεί ακόμη και να προσπαθήσουν να “ενθαρρύνουν” τις γυναίκες να σπουδάσουν για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο και να εισέλθουν σε ένα ανδροκρατούμενο επάγγελμα, αλλά ακόμα και τότε οι γυναίκες μπορεί να κερδίζουν λιγότερα από τους άνδρες για την εργασία τους. Σε διεθνές επίπεδο, οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται σε τομείς που χαρακτηρίζονται από “χαμηλό” υπόβαθρο και αμοιβές (ILO, 2010), ενώ κατά μέσο όρο, οι γυναίκες ξοδεύουν το διπλάσιο χρόνο από ό, τι οι άνδρες για τις ευθύνες του νοικοκυριού και τέσσερις φορές περισσότερο χρόνο για τη φροντίδα των παιδιών (Duflo, 2012).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, είχε ως αποτέλεσμα οι κυβερνήσεις να χρησιμοποιούν αποθεματικά και την αύξηση δανεισμού για τη στήριξη του χρηματοπιστωτικού τους τομέα, αυξάνοντας τα κρατικά χρέη και την ανεργία.

Με χαμηλότερα εισοδήματα, οι κυβερνήσεις άρχισαν να μειώνουν τις δαπάνες με την περικοπή των δημόσιων υπηρεσιών, επιδόματα και θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα (ILO, 2012). Τα μέτρα αυτά είχαν σημαντικό αντίκτυπο κυρίως στις γυναίκες εργαζόμενες, τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, κατά διάφορους τρόπους (Lethbridge, 2012): δεδομένου ότι οι γυναίκες αποτελούν την πλειονότητα μεταξύ των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα, έχασαν περισσότερες θέσεις εργασίας καθώς υπήρξε μια μείωση της ζήτησης των εξαγωγών από τις αναπτυσσόμενες χώρες σε τομείς όπου οι περισσότεροι εργαζόμενοι είναι γυναίκες, το μισθολογικό χάσμα μεταξύ των δύο φύλων διευρύνθηκε, το πάγωμα μισθών και οι περικοπές μείωσαν τα εισοδήματα και την κινητικότητα των γυναικών που ήταν ήδη μεταξύ των χαμηλότερα

αμειβομένων. Με αυτό τον τρόπο όλο και περισσότερες γυναίκες εργάζονται σε επισφαλείς θέσεις εργασίας με πολλές ώρες, χαμηλές αμοιβές και κακές συνθήκες εργασίας ώστε να υποστηρίξουν το οικογενειακό τους εισόδημα.

Η κρίση είχε σοβαρές επιπτώσεις στις κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους. Ο αντίκτυπός της στην ανάπτυξη, την απασχόληση και τα εισοδήματα έχει οδηγήσει σε περικοπές μακροπρόθεσμων μισθών και χρηματικών παροχών, αύξηση του αριθμού των ωρών εργασίας και μια δραματική αύξηση της ανεργίας. Αυτό μπορεί να έχει συνεισφέρει στην αύξηση της ανισότητας των φύλων στην εργασία και μπορεί να έχει θέσει μια μεγαλύτερη πίεση στις γυναίκες να εργάζονται για λιγότερα ή να εισέρχονται σε επαγγέλματα με χαμηλότερες αποδοχές.

Παρά την παγκοσμιοποίηση μέχρι στιγμής, καμία χώρα στον κόσμο δεν έχει επιτύχει την ισότητα των φύλων (Hausmann et al, 2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Μετάβαση και οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης

2.1Η Θεωρητική προσέγγιση της μετάβασης

2.1.1 Κεφαλαιακές ροές και επενδύσεις σε αναπτυσσόμενες χώρες

Κατά τη δεκαετία του 1990, αυξήθηκαν σημαντικά οι ροές ιδιωτικών κεφαλαίων παγκοσμίως, μεταξύ αυτών και εκείνες προς τις αναπτυσσόμενες χώρες. Από τους διάφορους τύπους ροών ιδιωτικών κεφαλαίων, οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) έδειξαν τη μεγαλύτερη άνοδο και κατέστησαν την κυρίαρχη μορφή της ροής κεφαλαίων.

Θεωρητικά, η αύξηση των διακρατικών ροών θα έπρεπε να έχει οδηγήσει σε σημαντική μεταφορά κεφαλαίων από ανεπτυγμένες χώρες, όπου υπάρχει υψηλή προσφορά χρήματος, σε αναπτυσσόμενες χώρες, όπου είναι περιορισμένη. Η πραγματικότητα υπήρξε αρκετά διαφορετική. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον πίνακα 4 δείχνουν ότι η συνολική καθαρή εισροή ξένου κεφαλαίου ήταν σημαντική μόνο στην περίπτωση των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, αλλά η εισροή βασίστηκε εξ ολοκλήρου σε ξένη βοήθεια. Στην περίπτωση αναπτυσσόμενων χωρών μεσαίου εισοδήματος, οι οποίες έτυχαν ελάχιστης εξωτερικής βοήθειας (σε καθαρή βάση), η καθαρή εισροή κεφαλαίων ήταν μάλλον μικρή.

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο της πρώτης φάσης της μετάβασης, οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις αντιπροσωπεύουν σαφώς τη σημαντικότερη μορφή εισροής ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων σε αναπτυσσόμενες χώρες, μεσαίου εισοδήματος. Πράγματι, η καθαρή εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων ήταν αρκετά σημαντική, όμως η συνολική καθαρή εισροή δεν ήταν τόσο σημαντική, διότι η καθαρή εισροή ιδιωτικών δανείων υπήρξε αρνητική. Ωστόσο, η καθαρή εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων, όπως απεικονίζει ο επόμενος πίνακας 4, συγκεντρώθηκε σε λίγες χώρες, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι ο αποκλεισμός μόνο τριών χωρών – της Βραζιλίας, της Κίνας και του Μεξικού – μειώνει σημαντικά το μέγεθος του.

Στον Πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 4) παρατηρούμε τις μεταβολές σε ποσοστά των εισροών ξένων κεφαλαίων ως ποσοστό του ΑΕΠ σε επιλεγμένες ομάδες χωρών, για την περίοδο 1990 – 2003, διακρίνοντας πως το μεγαλύτερο ποσοστό κατευθύνεται στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.

Ομάδες χωρών	ΑΞΕ	Ιδιωτικός Δανεισμός	Σύνολο
Μεσαίου Εισοδήματος Αναπτυσσόμενες Χώρες (Εκτός Βραζιλίας, Κίνας και Μεξικό)	2,6	-1,4	1,2
Λιγότερο Αναπτυγμένες χώρες (Περιλαμβάνονται οι Χώρες των Δυτικών Βαλκανίων)	1,0	6,5	7,5

Πίνακας 4 Μεταβολές Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, Δανεισμός και Εισροές Ξένων Κεφαλαίων σε επιλεγμένες χώρες. Πηγή: UNCTAD, Foreign Direct Investments, World Development Indicators, World Bank (2005)

Η ραγδαία αύξηση των διασυνοριακών ροών ιδιωτικών κεφαλαίων κατά τη δεκαετία του 1990, δεν οδήγησε γενικά σε σημαντική εισροή ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων στις αναπτυσσόμενες χώρες. Εκτός αυτού, ακόμη και η εισροή που σημειώθηκε σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες μεσαίου εισοδήματος, δε φαίνεται να έχει προσθέσει το ποσοστό επενδύσεων σε πολλά από αυτά. Αυτό διαφαίνεται από τα εξής: το ποσοστό επενδύσεων σε πολλές από αυτές τις χώρες ήταν στην πραγματικότητα χαμηλότερο από το εγχώριο ποσοστό αποταμίευσης και η υπέρβαση της εγχώριας αποταμίευσης έναντι των συνολικών επενδύσεων αυξήθηκε τη δεκαετία του 1990 (Πίνακας 5). Οι εξελίξεις είναι εντυπωσιακές αν εξετάσουμε αναπτυσσόμενες χώρες μεσαίου εισοδήματος, με εξαίρεση τη Βραζιλία, την Κίνα και το Μεξικό. Το ποσοστό επένδυσης ήταν υψηλότερο από το εγχώριο ποσοστό αποταμίευσης στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλλά χαμηλότερο από το εγχώριο

ποσοστό αποταμίευσης από ό,τι στις αρχές της δεκαετίας του 2000. Κατά το ενδιάμεσο διάστημα, το εγχώριο ποσοστό αποταμίευσης είχε μειωθεί.

Ομάδα Χωρών	Αποταμίευση		Επενδύσεις			
	1990-92	2001-03	1990-2003	1990-92	2001-03	2011-17
Μεσαίου						
Εισοδήματος	24.2	27.3	25.8	24.0	25.4	24.8
Αναπτυσσόμενες,						
Εκτός Βραζιλία- Κίνα Μεξικό	22.1	21.3	21.6	25.6	19.3	22.8
Λιγότερο						
Ανεπτυγμένες	6.2	11.6	9.4	26.3	21.1	19.1
Χώρες	3.9	8.1	6.3	15.9	19.6	18.0

Πίνακας 5 Μεταβολές Αποταμίευσης και Επενδύσεων σε επιλεγμένες χώρες, Πηγή: UNCTAD, Foreign Direct Investments, World Development Indicators, World Bank (2005)

Το γεγονός ότι το ποσοστό επένδυσης ήταν χαμηλότερο από το εγχώριο ποσοστό αποταμίευσης, ακόμη και αν υπήρξε θετική καθαρή εισροή ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων, είναι σαφώς ενδιαφέρον: υποδηλώνει ότι το ξένο ιδιωτικό κεφάλαιο τείνει να καταργεί το εγχώριο κεφάλαιο. Υπάρχουν πολλοί πιθανοί λόγοι για τους οποίους θα μπορούσε να συμβεί εξάλειψη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το ξένο κεφάλαιο προήλθε κυρίως από συγχωνεύσεις και εξαγορές που συνδέονται με την ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, τα έσοδα των οποίων ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν για τη χρηματοδότηση της δημόσιας κατανάλωσης ή την αποπληρωμή του χρέους. Σε άλλες περιπτώσεις, τα εγχώρια επιτόκια αυξήθηκαν σε υψηλά επίπεδα για την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, αποθαρρύνοντας έτσι τις εγχώριες επενδύσεις. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, αντιμετωπίστηκαν σοβαρά προβλήματα μακροοικονομικής διαχείρισης. Η σημαντική καθαρή εισροή ξένου ιδιωτικού κεφαλαίου δημιουργεί πιέσεις για την ανατίμηση του νομίσματος της

αποδέκτριας χώρας. Δεδομένου ότι η ανατίμηση αυτή πλήττει τις εξαγωγές, είναι λογικό για την αποδέκτρια χώρα να προσπαθεί να το αποτρέψει αυτό, αλλά η πρόληψη της ανατίμησης του νομίσματος απαιτεί μεγάλη επέκταση της προσφοράς χρήματος, η οποία απειλεί να δημιουργήσει πληθωρισμό. Το τυπικό διορθωτικό μέτρο είναι η μείωση της προσφοράς χρήματος μέσω πώλησης τίτλων από την κεντρική τράπεζα, αλλά το συγκεκριμένο μέτρο είτε μειώνει τη διαθεσιμότητα, είτε αυξάνει το κόστος χρηματοδότησης για τους εγχώριους επενδυτές και, επομένως, περιορίζει τις εγχώριες επενδύσεις (Havrylyshyn, 2001).

Συνολικά, είναι απολύτως σαφές ότι η ραγδαία αύξηση των διασυνοριακών ροών ιδιωτικών κεφαλαίων τη δεκαετία του 1990, δεν είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα: δεν αύξησε σημαντικά τα ποσοστά επενδύσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αντίθετα, η καθαρή εισροή επίσημων πόρων (δηλαδή η εξωτερική βοήθεια) στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν ήταν μόνο σημαντική, αλλά και χρηματοδότησε νέες επενδύσεις. Δεδομένου ότι οι χώρες αυτές είχαν (και εξακολουθούν να έχουν) πολύ χαμηλά ποσοστά εγχώριας αποταμίευσης, τα πολύ υψηλότερα ποσοστά επένδυσής τους δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν, αν η ξένη βοήθεια δεν είχε χρησιμοποιηθεί για επενδυτικούς σκοπούς.

Δύο συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν: 1) η εντυπωσιακή αύξηση των ροών ιδιωτικών κεφαλαίων πέρα από τα εθνικά σύνορα, έχει συνεισφέρει ελάχιστα στις επενδύσεις ανά εργαζόμενο στις αναπτυσσόμενες χώρες και 2) η εξωτερική βοήθεια υπήρξε αρκετά αποτελεσματική στην αύξηση των επενδύσεων στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, ώστε ο υφιστάμενος σκεπτικισμός σχετικά με την αποτελεσματικότητα της εξωτερικής βοήθειας να μην είναι πραγματικά δικαιολογημένος (Campos & Fidrmuc (eds.),2003).

2.1.2 Στηρίζει με ορθό τρόπο η εξωτερική βοήθεια τις φτωχές χώρες;

Στην οικονομική βιβλιογραφία, το ζήτημα του κατά πόσο η εξωτερική βοήθεια συμβάλλει στην επένδυση και την οικονομική ανάπτυξη στις φτωχές χώρες, παραμένει ανεκμετάλλευτο. Πολλές εμπειρικές μελέτες δεν κατάφεραν να βρουν σημαντικές θετικές επιπτώσεις της εξωτερικής βοήθειας στην οικονομική ανάπτυξη (μια ανασκόπηση είναι διαθέσιμη στο Rajan and Subramanian, 2005a:82). Έχουν προταθεί ποικίλες εξηγήσεις για αυτή την «παρατηρούμενη αναποτελεσματικότητα»

της εξωτερικής βοήθειας (Rajan and Subramanian, 2005b). Η μία είναι ότι οι στρεβλές πολιτικές (συμπεριλαμβανομένης της διαφθοράς και της κακοδιαχείρισης) στις χώρες που λαμβάνουν εξωτερική βοήθεια υπονομεύουν την αποτελεσματικότητά τους. Μια άλλη είναι ότι η εξωτερική βοήθεια μπορεί να προσφέρει μόνο τους υλικούς πόρους, αλλά όχι τα κίνητρα και τους θεσμούς που απαιτούνται για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης. Μια τρίτη είναι ότι η διαθεσιμότητα εξωτερικής βοήθειας χαλαρώνει την ανάγκη των κυβερνήσεων να επικεντρωθούν στην κινητοποίηση των εγχώριων πόρων για επενδύσεις. Ένα τέταρτο είναι ότι η εισροή ξένων ενισχύσεων οδηγεί σε εκτίμηση των πραγματικών συναλλαγματικών ισοτιμιών και αυτό έχει αρνητικές συνέπειες για τον τομέα των εμπορεύσιμων αγαθών: οι εξελίξεις αυτές υπονομεύουν τα οφέλη της βοήθειας στην οικονομική ανάπτυξη.

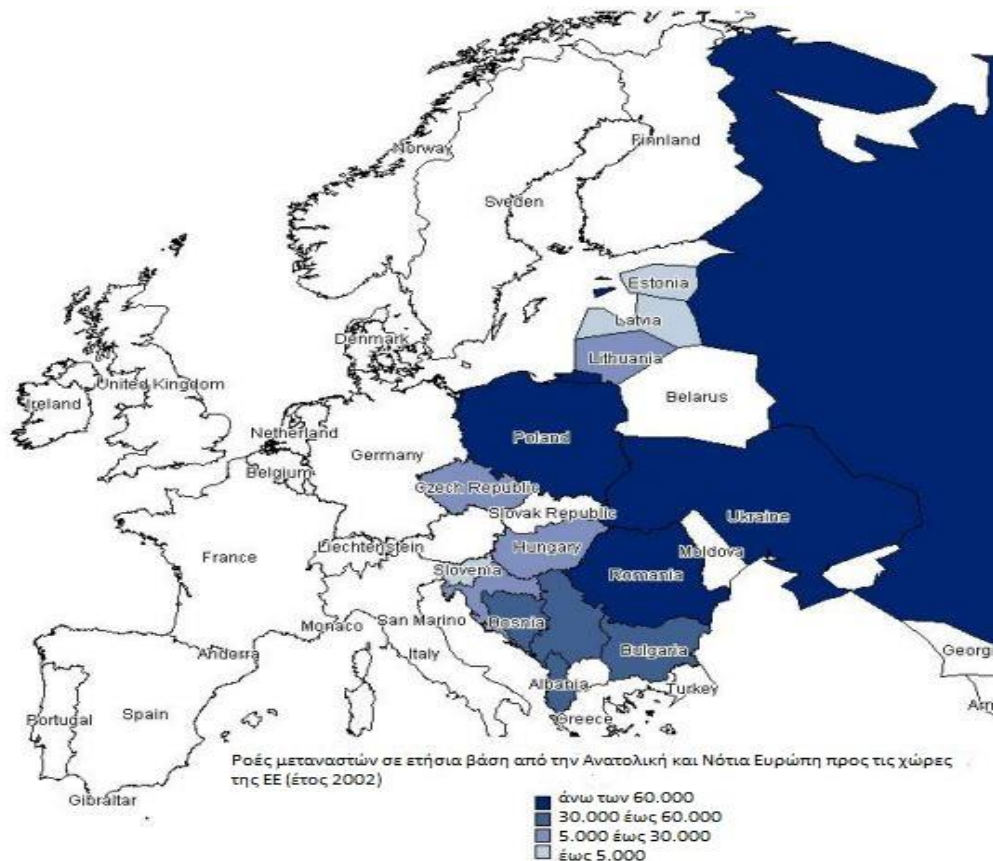
Ωστόσο, αποτελεί, η αναποτελεσματικότητα της ξένης βοήθειας αποδεδειγμένο γεγονός; Η απάντηση είναι αρνητική. Οι εμπειρικές μελέτες έχουν προσπαθήσει να εξετάσουν τους δεσμούς μεταξύ ανάπτυξης και συνολικού όγκου βοήθειας, που περιλαμβάνουν όχι μόνο τις επενδυτικές - οικονομικές ενισχύσεις, αλλά και την τεχνική βοήθεια (κόστος των συμβούλων από δωρητές ή πολυμερείς οργανισμούς), τις διοικητικές δαπάνες των προγραμμάτων παροχής βοήθειας, ρύθμισης χρέους. Μια μελέτη (Clemens et al., 2004) θεωρεί ως μόνο θετικό στοιχείο τα δεδομένα της οικονομικής βοήθειας που μεταφράζονται σε επενδύσεις και διαπιστώνει ότι αυτό το είδος βοήθειας συμβάλλει σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη.

Εντούτοις, οι επενδύσεις που χρηματοδοτήθηκαν με κρατικές ενισχύσεις ενδέχεται να έχουν σπαταληθεί σε κάποιο βαθμό και ως εκ τούτου δεν θα είχαν το αναμενόμενο όφελος στην οικονομική ανάπτυξη. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι προσπάθειες βοήθειας στο παρελθόν δεν ήταν καλά συντονισμένες, δε διέθεταν σαφείς αναπτυξιακούς στόχους και συχνά ακολουθούσαν τους στόχους των χορηγών (UNMP, 2005). Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων θα ήταν μια αξιολογη προσπάθεια, γεγονός που στην περίπτωση των χωρών της ΝΑΕ, δε διαπιστώνεται τεκμηριωμένα ότι συμβαίνει.

Η ευρεία απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και των ροών κεφαλαίων από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, έρχεται σε έντονη αντίθεση με τη συνολική έλλειψη απελευθέρωσης της διεθνούς μετανάστευσης (UNMP, 2005). Η κυκλοφορία των ατόμων πέραν των εθνικών συνόρων παραμένει σοβαρά περιορισμένη. Πράγματι, οι περιορισμοί είναι αναμφισβήτητα ισχυρότεροι σήμερα από ό,τι στην εποχή προ της παγκοσμιοποίησης (για παράδειγμα τη δεκαετία του 1960 και του 1970).

2.1.3 Μετάβαση και μετανάστευση – Στοιχεία για τη μετανάστευση

Η βάση δεδομένων του ΟΗΕ για τη μετανάστευση (Τμήματος Οικονομικών και Κοινωνικών Υποθέσεων) παρέχει εκτιμήσεις για το απόθεμα μεταναστευτικού πληθυσμού σε κάθε χώρα του κόσμου, για τα έτη από 1960 και ειδικά για την εξεταζόμενη πρώτη και δεύτερη περίοδο της μετάβασης έως το 2005. Οι εκτιμήσεις αναφέρονται σε άτομα που έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα από εκείνη που ζουν σήμερα και έτσι προσμετρούν τους πρόσφυγες. Οι εκτιμήσεις του προσφυγικού πληθυσμού σε κάθε χώρα διατίθενται επίσης από την ίδια πηγή. Στον χάρτη που ακολουθεί αποτυπώνεται ενδεικτικά ο ετήσιος αριθμός μεταναστών από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ προς τα 15 κράτη μέλη της Ένωσης (τα στοιχεία παρέχονται από την βάση δεδομένων του ΟΗΕ για το 2002 (UN 2005).

Χάρτης 1: Ροές μεταναστών το 2002 από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης προς την Δυτική Ευρώπη (Πηγή: UN Population Division Department of Economic and Social Affairs, 2002)

Αναφορικά με το τι συνέβη κυρίως μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία υποδηλώνουν ότι, σε μεγάλο χρονικό διάστημα, το απόθεμα πληθυσμού μεταναστών ως ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού έχει

αλλάζει ελάχιστα. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε ελαφρώς ανάμεσα στα έτη 1960 και 1985, κατόπιν αυξήθηκε έντονα μεταξύ 1985 και 1990 και παρέμεινε σταθερό την περίοδο 1990 και 2005. Ωστόσο, η σημαντική αύξηση μεταξύ 1985 και 1990 εξηγείται σχεδόν εξ ολοκλήρου από την αιφνίδια αύξηση του μεταναστευτικού πληθυσμού στις χώρες της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ), σε μια νέα ταξινόμηση των πολιτών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, σε πολίτες ανεξάρτητων κρατών.

Σε γενικότερο επίπεδο, η μεταναστευτική πολιτική παραμένει ένας τομέας στον οποίο παρά τις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης, αποτελεί πεδίο ιδιαίτερα ευαίσθητο για πολλές χώρες. Από τη μία πλευρά, γίνεται όλο και περισσότερο αναγκαίο και αποδεκτό να επιβάλλεται η προσέλκυση, για οικονομικούς λόγους, επιστημόνων υψηλής κατάρτισης και από την άλλη να περιορίζεται ή και να αποθαρρύνεται, με διάφορα μέτρα, η είσοδος στον γενικό πληθυσμό.

Στοιχεία για τον αριθμό των μεταναστών στις ανεπτυγμένες χώρες διατίθενται από τη «Βάση δεδομένων για τους μετανάστες και τους εκπατρισμένους» του ΟΟΣΑ. Τα στοιχεία αυτά αφορούν πρόσωπα ηλικίας 15 ετών και άνω που δε γεννήθηκαν στην ανεπτυγμένη χώρα όπου ζουν και εργάζονται επί του παρόντος. Εκτιμάται ο αριθμός των μεταναστών ανά χώρα προέλευσης. Οι εκτιμήσεις που χρησιμοποιούμε αναφέρονται σε άτομα που έχουν γεννηθεί σε αναπτυσσόμενες και λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες μεσαίου εισοδήματος. Για το έτος 2000, είναι επίσης διαθέσιμα λεπτομερή στοιχεία για τη διανομή των μεταναστών ανά επίπεδο εκπαίδευσης. Αυτά χρησιμοποιούνται μαζί με τη βάση δεδομένων Barro-Lee (Barro and Lee, 2000) για την κατανομή του ενήλικου πληθυσμού σε επιμέρους χώρες, ανά επίπεδο εκπαίδευσης, ώστε να υπολογίζονται τα ποσοστά μετανάστευσης ανά επίπεδο εκπαίδευσης.

Η σημαντική αύξηση της μετανάστευσης σε όλο τον κόσμο, με σημείο αναφοράς την δεκαετία του 1990, χρησιμεύει ως ένα σημαντικό πεδίο για την αναγνώριση της μετανάστευσης σε περισσότερα κράτη, ως παράγοντα συνεισφοράς στην ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη της οικονομίας των χωρών που υποδέχονταν μετανάστες.

Σίγουρα, όμως, οι σχέσεις μεταξύ εξειδικευμένης μετανάστευσης και ανταγωνιστικότητας είναι πολύπλοκες, επηρεασμένες από πολλούς παράγοντες σε εθνικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των συστημάτων πρόνοιας. Στην Ευρώπη, υπάρχουν επίσης εντάσεις και διαφοροποιήσεις μεταξύ της στήριξης των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έναντι των συχνά τοπικά επικεντρωμένων πολιτικών

συμφερόντων. Αυτές οι εντάσεις χρησιμοποιήθηκαν εν πολλοίς πριν την μεγάλη διεύρυνση του 2004, για να υποστηρίξουν την πιθανή σταθερότητα της ΕΕ και να αποτελέσουν πρόκληση για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Η μετανάστευση από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη (χώρες σε μετάβαση) είχε εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα μετά την μεγάλη ανατολική διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) την 1η Μαΐου 2004. Οι χώρες της ΚΑΕ δημιούργησαν μια κρίσιμη και ουσιαστική νέα δυναμική για κοινωνικές αλλαγές όσον αφορά τις διαδικασίες μετανάστευσης προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (τα βασικά κράτη μέλη της ΕΕ).

Αν και όπως αναφέρθηκε, ορισμένα μεταναστευτικά ρεύματα είχαν πραγματοποιηθεί πριν, κατά τη δεκαετία του 1990 και νωρίτερα, η κατάργηση των περιορισμών στην πρόσβαση και στην μετακίνηση μετέβαλε τα χαρακτηριστικά. Τα πρότυπα μετανάστευσης έχουν έκτοτε αλλάξει ως προς την ουσία αλλά και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που επιθυμούν να εργαστούν ή να ζήσουν σε κάποια άλλη χώρα.

Η «ελευθερία στην κίνηση ή κινητικότητα» είναι μία από τις τέσσερις ελευθερίες, μαζί με την κινητικότητα του κεφαλαίου, αγαθών και υπηρεσιών, που αποτελούν τον πυλώνα και τον λόγο ύπαρξης και λειτουργίας της ενιαίας αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτό σημαίνει ότι ένας πολίτης από ένα κράτος μέλος της ΕΕ είναι «ελεύθερος» να ζήσει και να εργαστεί σε οποιοδήποτε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί σε αυτή την κινητικότητα και τα ποσοστά είναι χαμηλά, προκαλώντας ανησυχίες σχετικά με τον τρόπο περαιτέρω ολοκλήρωσης της ένωσης, πόσο μάλλον ολοκλήρωσης της μετάβασης.

2.2 Μετάβαση - μια ανασκόπηση

2.2.1 Η πρώτη φάση της μετάβασης, τα βήματα από το 1989

Σε αυτό το τμήμα της μελέτης, σκιαγραφούνται οι μεταρρυθμίσεις της οικονομικής πολιτικής που απαιτούνται για τη μετάβαση από μια κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία, στην οικονομία της αγοράς. Αναφέρονται τα στοιχεία της δέσμης μεταρρυθμίσεων που ξεκινούν με το τρίπτυχο, απελευθέρωση της αγοράς, σταθεροποίηση της οικονομίας και ιδιωτικοποιήσεις. Ορισμένες από τις πολιτικές

συζητήσεις που κυριάρχησαν στη μετάβαση, συμπεριλαμβανομένης της αντιπαράθεσης σχετικά με την ταχύτητα και την αλληλουχία των μεταρρυθμίσεων, αποτελούν ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας. Επίσης, περιγράφονται οι δείκτες που χρησιμοποιήθηκαν για τη μέτρηση της μεταρρυθμιστικής προόδου, τον τρόπο με τον οποίο οι Μεταβατικές Οικονομίες προχώρησαν, όσον αφορά την πρόοδο των μεταρρυθμίσεων και τα πρότυπα των μεταρρυθμίσεων που ήταν εμφανή από την έναρξη της μετάβασης.

Ένα από τα κύρια προβλήματα ως προς τη χάραξη των κατάλληλων πολιτικών για τη μετασοσιαλιστική μετάβαση, ήταν η απουσία ιστορικού θεωρητικού πλαισίου. Παρόλο που υπήρχαν πολλά παραδείγματα χωρών στον εικοστό αιώνα που είχαν προβεί σε μεταρρυθμίσεις σε σχέση με τη συστημική αλλαγή και τη μεγάλη αβεβαιότητα, – τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, τις αναπτυσσόμενες χώρες και τις αναδυόμενες αγορές της Λατινικής και Κεντρικής Αμερικής ή τις νέες βιομηχανοποιημένες χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας – η μετάβαση από μια κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία σε μια οικονομία της αγοράς ήταν άνευ προηγουμένου (και μια αντιστροφή της σοσιαλιστικής επανάστασης του 1917), εφόσον απαιτούσε, σε αντίθεση με πολλές προηγούμενες περιπτώσεις όπου οι αδρανείς ή στρεβλωμένες αγορές έπρεπε να αναβιώσουν ή να διορθωθούν, να οικοδομήσει τις αγορές, τα ιδρύματα και το καπιταλιστικό σύστημα από το μηδέν. Αν και το σημείο εκκίνησης – μια δυσλειτουργική οικονομία – και τερματισμού, δηλαδή μια ορθά λειτουργούσα οικονομία της αγοράς, ήταν γνωστά, η πορεία ή η διαδικασία από την αρχή μέχρι το τέλος, ήταν ασαφής. Παρά την έλλειψη ενός σχεδίου μεταρρυθμίσεων στις *Οικονομίες σε Μετάβαση* (δεν αποτελεί έκπληξη, δεδομένης της πολυπλοκότητας που ενέχει η δυναμική της συστημικής και δομικής αλλαγής), η πρώτη δεκαετία κυριαρχείται από τις πολιτικές σταθεροποίησης, απελευθέρωσης και ιδιωτικοποίησης, όπως υποστηρίζει ένθερμα το ΔΝΤ. Υποστηρίχθηκε ότι οι στρεβλώσεις και οι ανεπάρκειες του παλαιού συστήματος θα διορθώνονταν με (γρήγορη και ολοκληρωμένη) αξία στην απελευθέρωση των εμπορικών συναλλαγών και την ελεύθερη είσοδο στην αγορά σε συνδυασμό με την απαραίτητη (αυστηρή) μακροοικονομική σταθεροποίηση.

Το άλλο στοιχείο (και αυτό που αργότερα αποδείχθηκε το πιο αμφισβητήσιμο), μέρος της λεγόμενης τριάδας, ήταν η μεταβίβαση της κυριότητας διάφορων στοιχείων από κρατικά σε ιδιωτικά χέρια μέσω ιδιωτικοποιήσεων. Αυτές οι τρεις πολιτικές αποτέλεσαν τη βάση του πακέτου μεταρρυθμίσεων που υποστηρίζουν οι

σημαντικότεροι οικονομολόγοι και οι διεθνείς χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί. Λόγου χάρη, στις πρώτες εξηγήσεις των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που απαιτούνταν στην Πολωνία, οι Lipton και Sachs (1990) υποστήριξαν ότι «ο μετασχηματισμός των οικονομιών της Ανατολικής Ευρώπης σε οικονομίες της αγοράς απαιτεί ολοκληρωμένη δράση σε τρία μέτωπα: μακροοικονομική σταθεροποίηση, ελευθέρωση της οικονομικής δραστηριότητας και ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων».

Παρόλο που ορισμένες πολιτικές έπρεπε να εφαρμοστούν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου (για παράδειγμα, η μεταρρύθμιση των επιχειρήσεων), ενώ άλλες εφαρμόστηκαν μόνο σε ορισμένα στάδια (για παράδειγμα, η ελευθέρωση απαιτήθηκε ουσιαστικά εξαρχής), υποστηρίχθηκε ότι η επιτυχία του μεταρρυθμιστικού προγράμματος εξαρτάται από την άμεση και ταυτόχρονη εισαγωγή των τυποποιημένων πολιτικών προδιαγραφών απελευθέρωσης, σταθεροποίησης και ιδιωτικοποίησης. Καθώς η έμφαση στα πρώτα στάδια της μετάβασης αφορούσε αυτές τις τυποποιημένες πολιτικές, είναι αναγκαία μια σύντομη περιγραφή καθεμιάς από αυτές τις μεταρρυθμίσεις.

2.2.2 Απελευθέρωση της Αγοράς

Η απελευθέρωση των τιμών και του εμπορίου αποτελούσε βασική μεταρρύθμιση για τις χώρες που ξεκινούσαν τη μετάβαση. Στο σοσιαλιστικό σύστημα, οι τιμές αντανakλούσαν τις προτιμήσεις και τις αποφάσεις των σχεδιαστών του συστήματος. Οι φόροι, οι επιδοτήσεις και τα μονοπώλια αποτελούσαν μέρος του συστήματος τιμολόγησης. Οι ουρές, περίφημες κατά την κομμουνιστική περίοδο, ήταν οι κύριοι μηχανισμοί διαλογής. Αντιθέτως, σε μια οικονομία της αγοράς, οι τιμές αντικατοπτρίζουν το κόστος και τη σπανιότητα και κατευθύνουν την κατανομή των πόρων. Για το εγχώριο εμπόριο, η ελευθέρωση των τιμών είχε ως στόχο να επιφέρει μια αλλαγή στις σχετικές τιμές (προκειμένου οι συναλλαγές να κατευθύνονται από τις τάσεις της αγοράς) και να αρθούν οι έλεγχοι τιμών. Με αυτόν τον τρόπο θα εξαλείφονταν οι ελλείψεις και οι στρεβλώσεις των τιμών που μάστιζαν το σοσιαλιστικό σύστημα, και οι τιμές θα καθορίζονταν «ελεύθερα» από τους νόμους ζήτησης και προσφοράς. Μόνο οι επιδοτήσεις των τιμών και η νομισματική

εξισορρόπηση ήταν πιθανό να οδηγήσουν σε αύξηση του συνολικού επιπέδου των τιμών. Ωστόσο, υπήρχε επίσης η πρόβλεψη ότι μια ταχεία αντίδραση στην προσφορά, με βάση την πεποίθηση του αυθορμητισμού των αγορών, θα αυξήσει την ποσότητα των διαθέσιμων αγαθών και υπηρεσιών, περιορίζοντας έτσι τη γενική αύξηση των τιμών. Σε αντίθεση με πολλές άλλες μεταρρυθμίσεις, η εφαρμογή της ελευθέρωσης των τιμών ήταν απλή, όπως θα μπορούσε να γίνει με το «χτύπημα της πέννας». Πράγματι, αυτό που συνέβη στις οικονομίες μετάβασης των χωρών της Κεντροανατολικής και Νότιας Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, με την άρση των ελέγχων των τιμών, την κατάργηση των κρατικών παραγγελιών και τη μείωση των επιδοτήσεων, αντικατοπτρίζει πλήρως τη θεωρία που θέλει να πραγματοποιείται ένα ξαφνικό σοκ στην οικονομική ζωή. Υπήρξαν ορισμένες εξαιρέσεις, όπως οι τιμές ενέργειας, η στέγαση, οι δημόσιες συγκοινωνίες και τα βασικά τρόφιμα. Σε ό,τι αφορά τις επιδοτήσεις, στις περισσότερες μεταβατικές οικονομίες παρατηρήθηκαν μεγάλες μειώσεις στις δημοσιονομικές επιδοτήσεις: σε ορισμένες χώρες έφτασαν σε επίπεδα παρόμοια με εκείνα που διαπιστώθηκαν στις ώριμες οικονομίες της αγοράς, όπου οι επιδοτήσεις συνδέονται με την παροχή δημόσιων υπηρεσιών.

Η Κίνα, αντίθετα, ακολούθησε μια πιο ασυνήθιστη προσέγγιση. Εφάρμοσε μια στρατηγική ελευθέρωσης διπλής γραμμής ή δύο επιπέδων. Το σύστημα τιμολόγησης διπλής γραμμής είναι εκεί όπου η προγραμματισμένη παραγωγή παρέμεινε (και ανατέθηκε στον οργανισμό κρατικών προμηθειών σε προκαθορισμένες, προγραμματισμένες τιμές, όπως είχε οριστεί προηγουμένως στο σχέδιο) και ταυτόχρονα, στο περιθώριο, οποιαδήποτε υπολειπόμενη παραγωγή μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης στις τιμές της αγοράς, εξασφάλισε την εκπλήρωση των υποχρεώσεων παραγωγής, όπως καθορίζεται από το σχέδιο. Η προγραμματισμένη διαδρομή, με διαδοχικό τρόπο, τελικά καταργήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1990, για να αντικατασταθεί ο μηχανισμός της αγοράς (Qian, 2000-2003).

Παρότι υπήρξε η πρόθεση να απελευθερωθεί και το εξωτερικό εμπόριο, δηλαδή οι τιμές των αγαθών και των υπηρεσιών στον τομέα των συναλλαγών, σύμφωνα με τις διεθνείς τιμές, οι αλλαγές συνεπάγονταν μεγαλύτερες και πιο δύσκολες επιλογές. Μεταξύ άλλων, έπρεπε να καταργηθούν άδειες και το κρατικό μονοπώλιο στο εξωτερικό εμπόριο, να τερματιστεί η ευνοϊκή πρόσβαση σε συνάλλαγμα με προτιμησιακούς συντελεστές, να ενοποιηθεί η συναλλαγματική ισοτιμία – καθώς οι

πολλαπλές συναλλαγματικές ισοτιμίες ήταν κοινές – ακολουθούμενη από υποτίμηση στα αρχικά στάδια (όπου οι εξαγωγείς και οι εισαγωγείς μπορούν ελεύθερα να αγοράζουν ή να πωλούν συναλλαγματικές ισοτιμίες για εμπορικούς σκοπούς). Επιπρόσθετα, να αρθούν οι ποσοτικοί περιορισμοί, να μεταρρυθμιστεί το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (που υποστηρίζεται από ένα επαρκές επίπεδο συναλλαγματικών διαθεσίμων, για παράδειγμα από ένα διεθνώς χρηματοδοτούμενο ταμείο σταθεροποίησης για την υποστήριξη του εγχώριου νομίσματος), να ενισχυθεί η συμμετοχή των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών (συμπεριλαμβανομένου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου) και ταυτόχρονα να υπάρξει χαλάρωση της νομοθεσίας (σε ορισμένες περιπτώσεις, την εισαγωγή νέων νόμων για τις ροές άμεσων ξένων επενδύσεων). Τα τιμολόγια παρέμειναν - συχνά για σκοπούς που δημιουργούν έσοδα αλλά και μέρος της βιομηχανικής πολιτικής μιας χώρας στην προσπάθειά της να υποστηρίξει τις βιομηχανίες νεογνών – όπως και οι έλεγχοι κεφαλαίου (χρειάστηκε πολλές δεκαετίες στη Δυτική Ευρώπη να μετακινηθούν σε πλήρη μετατρέψιμότητα, ότι η πρόωρη απελευθέρωση του κεφαλαίου θα οδηγούσε σε μεγάλες και ζημιογόνες ροές κεφαλαίων) (Gorzela, 2019). Το ζήτημα μιας περιφερειακής εμπορικής ένωσης είχε ήδη επιλυθεί εν μέρει με την διάλυση της Κομεκόν, το 1991. Και πάλι, καθώς αυτές οι πολιτικές υποστηρίζονταν από τους διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, οι περισσότερες από τις χώρες της Κεντροανατολικής και Νότιας Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, υλοποίησαν αυτές τις μεταρρυθμίσεις, με ορισμένες σημαντικές διαφορές (Gorzela, 2019).

Όπως και με την εγχώρια απελευθέρωση των τιμών, η πολιτική της Κίνας όσον αφορά το εξωτερικό εμπόριο, δεν ακολούθησε την τυποποιημένη ουσιαστική απελευθέρωσης της πολιτικής. Οι συναλλαγματικοί έλεγχοι στις κεφαλαιακές συναλλαγές παρέμειναν και το νόμισμα παρέμεινε μη μετατρέψιμο σε συναλλαγές στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Παρά τις διαφορές αυτές, η Κίνα άνοιξε την οικονομία της στον υπόλοιπο κόσμο και με τον τρόπο αυτό, ωφελήθηκε εξαιρετικά σε ό, τι αφορούσε το εμπόριο, τις κεφαλαιακές ροές και τελικά, πέτυχε μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.

Γενικά, ο στόχος της ελευθέρωσης του εξωτερικού εμπορίου ήταν να αρθούν τα εμπόδια στο εμπόριο, να μειωθεί η εξάρτηση από το ενδοπεριφερειακό εμπόριο (καθώς οι πρώην σοβιετικές χώρες που ήταν μέλη της Κομεκόν διεξήγαγαν το εξωτερικό εμπόριο κυρίως με άλλα κράτη μέλη της Σοβιετικής Ένωσης), αυξάνοντας

τις εμπορικές ροές με τα κράτη-μέλη της ΕΕ και άλλες χώρες και, τελικά, να επανενταχθούν στην παγκόσμια οικονομία.

2.2.3 Σταθεροποίηση των Μακροοικονομικών μεγεθών και της Οικονομίας

Η μακροοικονομική σταθεροποίηση είναι το δεύτερο συστατικό μέρος της μετάβασης. Η μακροοικονομική πολιτική, όπως είναι κατανοητή στο σύστημα της αγοράς, δεν ήταν απαραίτητη στις σοσιαλιστικές οικονομίες, καθώς οι έλεγχοι επικεντρώνονταν σε επίπεδο μικρομονάδων. Τα χρήματα, τα επιτόκια και η συναλλαγματική ισοτιμία δε διαδραμάτισαν τον μακροοικονομικό ρόλο που αποτελεί χαρακτηριστικό των οικονομιών της αγοράς. Ωστόσο, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, μερικές από τις μεταρρυθμιστικές πολιτικές που υιοθετήθηκαν από τις σοσιαλιστικές χώρες, είχαν οδηγήσει ακούσια σε διογκούμενα δημοσιονομικά προβλήματα. Δεδομένου ότι οι κεντρικές αρχές είχαν παραχωρήσει σημαντικές ελεγκτικές αρμοδιότητες στις κρατικές επιχειρήσεις, οι μη καταβολές μισθών αυξήθηκαν, οι εισπράξεις φόρων μειώθηκαν και αυξήθηκαν οι πληθωριστικές πιέσεις, είτε ανοιχτές, είτε μη καταγεγραμμένες από τους ελέγχους των τιμών. Σε μερικές περιπτώσεις, η μετάβαση επιδείνωσε το πρόβλημα με την περαιτέρω μείωση των φορολογικών εσόδων, την εμφάνιση καθυστερήσεων μεταξύ επιχειρήσεων, την αύξηση των συναλλαγών ανταλλαγής και την αύξηση των πιέσεων στις δημόσιες δαπάνες (και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τη δέσμευση).

Η ορθολογική μακροοικονομική σταθεροποίηση, η οποία περιλαμβάνει συνδυασμό αυστηρών δημοσιονομικών και νομισματικών πολιτικών, αποσκοπούσε στη μείωση του ρυθμού πιστωτικής επέκτασης, στη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και στη μείωση του πληθωρισμού σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου στην τελευταία περίπτωση, όταν ο πληθωρισμός είναι πολύ υψηλός, βλάπτει καίρια την οικονομική ανάπτυξη. Όπως ήταν μερικώς γνωστή η εμπειρία των προηγούμενων προγραμμάτων σταθεροποίησης στη δεκαετία του 1980 στις χώρες της Λατινικής Αμερικής και αλλού, αυτό συνεπάγεται τη μείωση και, σε άλλες περιπτώσεις, τον αναπροσανατολισμό του παρεμβατισμού των κυβερνητικών δαπανών (και ιδίως των υποχωρήσεων του προϋπολογισμού), των φορολογικών μεταρρυθμίσεων με στόχο την εισαγωγή νέων φόρων, τα εταιρικά φορολογικά συστήματα (ως κύριες πηγές

εσόδων στην πρώην Σοβιετική Ένωση, δηλαδή ο φόρος επί των επιχειρήσεων και ο φόρος κύκλου εργασιών είχαν μειωθεί) και μείωσης των οριακών φορολογικών συντελεστών σε συνδυασμό με τη βελτίωση των φορολογικών εισπράξεων (Aslund, 2001a).

Σε αντίθεση με την ορθόδοξη άποψη, ορισμένοι ισχυρίστηκαν ότι οι περιοριστικές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές που αποσκοπούσαν στη μείωση του πληθωρισμού ήταν υπερβολικές (όσον αφορά τη συρρίκνωση της ζήτησης), και μάλιστα περιττές (καθώς ο πληθωρισμός δεν περιοριζόταν, οδήγησε στη ζήτηση) που συνέβαλε στην κατάρρευση της παραγωγής, στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Πιο συχνά, υπήρχε συζήτηση σχετικά με τον βέλτιστο ρυθμό πληθωρισμού για τις οικονομίες σε μετάβαση, με τις περισσότερες φορές να καταλήγουν σε αποφάσεις σχετικά με το κατάλληλο μέγεθος των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Αναφέρθηκε συχνά η άποψη ότι ο πληθωρισμός που υπερβαίνει μόνο ένα κρίσιμο ποσοστό (που κυμαίνεται από το 40% έως το 10%) είναι επιβλαβής για την οικονομική ανάπτυξη και ότι είναι περιττό, όπως συνέβη σε πολλές μεταβατικές οικονομίες κατά τη δεκαετία του 1990, να μειωθεί ο πληθωρισμός σε μονοψήφιους αριθμούς. Μια άλλη διαμάχη ήταν η επιλογή μεταξύ βάσης συναλλαγματικής ισοτιμίας ή βάσης προσφοράς χρήματος για τη μείωση του πληθωρισμού. Θεωρήθηκε, επίσης, ότι η μακροοικονομική σταθεροποίηση θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για τα νέα κράτη μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, της Γιουγκοσλαβίας και της Τσεχοσλοβακίας, καθώς τα περισσότερα από τα κράτη που τα διαδέχθηκαν αντιμετώπιζαν την εγκαθίδρυση μιας νέας Κεντρικής Τράπεζας και ενός νέου νομίσματος, υπηρεσίες φορολογικής διοίκησης και δημόσιο ταμείο, εκτός από την εφαρμογή οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Αυτό το ζήτημα της οικοδόμησης κράτους και εφαρμογής οικονομικών μεταρρυθμίσεων εγείρεται από διάφορους αναλυτές, συμπεριλαμβανομένου του Hare (1999).

Σε συνδυασμό με αυτές τις δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις, υπήρξαν ορισμένες σημαντικές νομισματικές αλλαγές. Δύο από αυτές τις μεταρρυθμίσεις ήταν η μη χρηματοδότηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων (αν και δύσκολη, όταν οι εγχώριες κεφαλαιαγορές βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο και η πρόσβαση σε ξένες πηγές χρηματοδότησης είναι περιορισμένη) και η μετάβαση σε θετικά πραγματικά επιτόκια (δηλαδή, ρυθμός πληθωρισμού). Σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε, επίσης, μια εισοδηματική πολιτική, βασιζόμενη στον φόρο και σε ελέγχους μισθών, όπως φόρος

μισθών για υπερβολικές μισθολογικές αυξήσεις, συχνά αναφερόμενη ερμηνεία αυτής της πολιτικής στη βιβλιογραφία ως το ετερόδοξο πρόγραμμα.

Η επιλογή της πολιτικής συναλλαγματικών ισοτιμιών ποικίλλει από το άκρο μιας ευέλικτης συναλλαγματικής ισοτιμίας σε ένα νομισματικό συμβούλιο (παρόμοιο με την υιοθέτηση ενός ξένου νομίσματος αλλά λιγότερο αυστηρό), όπου οι εθνικές αρχές παραχωρούν νομισματική αυτονομία. Η επιλογή συχνά εξαρτήθηκε από διάφορους παράγοντες, όπως η έκταση των μακροοικονομικών ανισοροπιών, το επίπεδο των διεθνών αποθεματικών και η αξιοπιστία των κυβερνητικών πολιτικών. Είτε πρόκειται για φορολογική είτε για νομισματική πολιτική, τα παραδοσιακά εργαλεία σταθεροποιητικής πολιτικής, στο πλαίσιο της πρώιμης μεταβατικής εμπειρίας σε ορισμένες από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες (ιδιαίτερα τις χώρες της ΚΑΚ), συχνά αποδίδονταν στην αναποτελεσματικότητα λόγω του πολλαπλασιασμού των μη νομισματικών ανταλλαγών, συναλλαγές ανταλλαγής και καθυστερήσεις πληρωμών.

Πριν από την έναρξη της μετάβασης, ο McKinnon (1991a) περιέγραψε την κατάλληλη σειρά μεταρρυθμίσεων και ειδικότερα, την ακολουθία των δημοσιονομικών, νομισματικών και συναλλαγματικών πολιτικών που απαιτούνται για την επιτυχή μετάβαση στην οικονομία της αγοράς. Η σειρά της οικονομικής απελευθέρωσης περιλάμβανε τα ακόλουθα βήματα. Κατά την έναρξη της μετάβασης, έπρεπε να δοθεί προσοχή στον εγχώριο δημοσιονομικό έλεγχο και, ειδικότερα, στη φορολογική μεταρρύθμιση και στη δημιουργία ενός συστήματος φορολογικής διοίκησης για την εξασφάλιση επαρκούς είσπραξης των φόρων και, τελικά, μακροοικονομικής σταθεροποίησης. Ο δημοσιονομικός έλεγχος πρέπει να προηγηθεί της χρηματοπιστωτικής απελευθέρωσης, ενώ τα επιτόκια θα πρέπει να μειώνονται σταδιακά. Πράγματι, ο δημοσιονομικός και νομισματικός έλεγχος θα πρέπει να τεθεί σε ισχύ πριν εφαρμοστεί η μεταρρύθμιση του τραπεζικού και του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Για την απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου και της κεφαλαιαγοράς πρέπει να ακολουθηθεί παρόμοια προσέγγιση. Συγκεκριμένα, η μετατρεψιμότητα στον λογαριασμό κεφαλαίου θα είναι σταδιακή, με ελεύθερη διεθνή κινητικότητα κεφαλαίων μόνο μετά την ελευθέρωση και τη σταθεροποίηση των εγχώριων χρηματοπιστωτικών αγορών και τιμών και είναι το τελικό στάδιο στη βέλτιστη τάξη οικονομικής απελευθέρωσης. Σε όλες τις περιπτώσεις, η ταχύτητα απελευθέρωσης θα εξαρτηθεί από τις αρχικές συνθήκες (McKinnon, 1991a). Στην πλειοψηφία, όμως, των περιπτώσεων, απουσίαζε ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των παραπάνω προτάσεων.

Για πολλούς, το μέτρο των ιδιωτικοποιήσεων ήταν το βασικό στοιχείο της μετάβασης. Η κρατική ιδιοκτησία ήταν κεντρικό χαρακτηριστικό του σοσιαλιστικού συστήματος. Κατά τη μετάβαση, η ιδιωτικοποίηση ήταν απαραίτητη για τη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας από δημόσια σε ιδιωτικά χέρια. Υποστηρίχθηκε ότι η ιδιωτικοποίηση θα εξάλειφε, μεταξύ άλλων, την τάση των κρατικών επιχειρήσεων να εκπληρώσουν πολιτικούς στόχους (σε αντίθεση με τη μεγιστοποίηση των κερδών), να βελτιώσουν την ποιότητα των διαχειριστών, να ενθαρρύνουν τη μεγαλύτερη δημοσιονομική πειθαρχία (μέσω, για παράδειγμα, του φόβου της πτώχευσης) να αυξήσουν τα απαιτούμενα έσοδα για την κυβέρνηση και, σε συνδυασμό με άλλες μεταρρυθμίσεις, να οδηγήσουν τελικά σε μια αποτελεσματική δομή ιδιοκτησίας. Καθώς τη δεκαετία του 1980 σημειώθηκε παγκόσμια αύξηση των ιδιωτικοποιήσεων, οι χώρες μετάβασης προέβησαν αναπόφευκτα σε ιδιωτικοποιήσεις. Ακόμη και πριν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οι διευθυντές επιχειρήσεων αναζητούσαν αλλαγές στις ιδιοκτησιακές δομές (κυρίως μέσω μίσθωσης) κατά τη διάρκεια της λεγόμενης περιόδου «αυθόρμητης ιδιωτικοποίησης».

Εκτός από τις διαφορές στον αριθμό των επιχειρήσεων που πραγματοποιούν ιδιωτικοποιήσεις (εκατοντάδες στην περίπτωση μη μεταβατικών χωρών έναντι χιλιάδων Μεταβατικών Οικονομιών), οι τρόποι ιδιωτικοποίησης συχνά διέφεραν. Με ανεπαρκή εξοικονόμηση, κακή λειτουργία των κεφαλαιαγορών, αδιευκρίνιστα δικαιώματα ιδιοκτησίας, ανεπαρκώς ανεπτυγμένα νομικά συστήματα, πληθώρα μη αποδοτικών κρατικών επιχειρήσεων, εξασθενημένη κρατική ικανότητα, δημόσια αντιπολίτευση (για να μην αναφέρουμε τα ισχυρά συμφέροντα της αντιπολίτευσης) στην αποκρατικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων, οι ιδιωτικοποιήσεις υπήρξαν ανεπαρκείς και, σε πολλές περιπτώσεις, ακατάλληλες. Άλλα θέματα στην αρχή των ιδιωτικοποιήσεων ήταν η ταχύτητα (σε σχέση με την ποιότητα) της αλλαγής ιδιοκτησίας, ο ρόλος (και η δυσκολία) να αποκαταστήσουν ή να διανείμουν στους κατόχους, πριν την έλευση του κομμουνισμού, η ακολουθία της ιδιωτικοποίησης έναντι της τμηματοποίησης και διαχωρισμού (δηλαδή, η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων σε μικρότερες μονάδες) και η αναδιάρθρωση (και νομικές και άλλες θεσμικές μεταβολές), ο ρόλος των επενδυτικών κεφαλαίων και η συμμετοχή των ξένων επενδυτών και η σχετική σημασία της ιδιωτικοποίησης έναντι της ανάπτυξης ιδιωτικών επιχειρήσεων (Gligorov, 2001). Υπήρξε, επίσης, κάποια συζήτηση σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των νικητών και των ηττημένων που προκύπτουν από την

ιδιωτικοποίηση και τον τρόπο εξασφάλισης επαρκούς προστασίας για τους μετόχους της μειοψηφίας.

Λόγω της έλλειψης ιδιωτικών κεφαλαίων και της δυσκολίας αξιολόγησης των επιχειρήσεων κατά τη μετάβαση (προκειμένου να εντοπιστεί και να γίνει διάκριση μεταξύ βιώσιμων και μη βιώσιμων επιχειρήσεων), εφαρμόστηκε μια νέα μορφή ιδιωτικοποίησης, που ονομάζεται πρόγραμμα μαζικών ιδιωτικοποιήσεων (που περιγράφεται από τον Aslund (2013:55) ως «μόνη πραγματική εφεύρεση του μετακομμουνισμού»), με την οποία οι μετοχές επιχειρήσεων πωλήθηκαν - διατέθηκαν δωρεάν (ή μερικές φορές με ονομαστική αμοιβή) στους πολίτες μιας χώρας, μέσω κουπονιών ή πιστοποιητικών και άλλων μέσων διαπραγματεύσιμων σε πλειστηριασμούς. Πολλές Μεταβατικές Οικονομίες και, ειδικότερα, οι περισσότερες χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, υιοθέτησαν τα μαζικά σχέδια ιδιωτικοποίησης, δεδομένου ότι θεωρήθηκαν ως τα πιο, πολιτικά ευκολότερα, αποδεκτά. Αν και οι υποστηρικτές της ταχείας ιδιωτικοποίησης (μέσα από τη μαζική ιδιωτικοποίηση ή άλλα παρόμοια συστήματα) προέβλεπαν τα συνήθη οικονομικά επιχειρήματα για να το πράξουν, συχνά επικαλούνταν την πολιτική της ιδιωτικοποίησης για κάθε ζήτημα και αδιαφορούσαν για οποιαδήποτε άλλη εφαρμογή πολιτικής που θα εξομάλυνε επιπτώσεις και θα ευνοούσε τον έλεγχο. Η ταχεία ιδιωτικοποίηση θα εξασφάλιζε την αποπολιτικοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας - συνεπώς θα διαχώριζε τη σχέση μεταξύ κυβέρνησης (πολιτικών και γραφειοκρατών) και επιχειρήσεων (επιχειρήσεων και διευθυντικών στελεχών) - και με τη σειρά της, θα απέτρεπε την επιστροφή στο παλιό, κρατικό κυριαρχούμενο σοσιαλιστικό σύστημα, ενώ ταυτόχρονα θα δημιουργούσε ζήτηση για ιδρύματα και φορείς που υποστηρίζουν την αγορά. Αυτό το επιχείρημα προβλήθηκε ιδιαίτερα για την ταχεία ιδιωτικοποίηση στη Ρωσία (Boycko et al., 1995).

Εντούτοις, στα μέσα και τα τέλη της δεκαετίας του 1990 κατέστη σαφές ότι η ιδιωτικοποίηση δεν αποτελούσε πανάκεια και ότι η αλλαγή ιδιοκτησίας από μόνη της δεν επαρκούσε για να διασφαλίσει τη βελτίωση των επιδόσεων των επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, υπήρξαν προβλήματα με τη διαδικασία και τα αποτελέσματα της ιδιωτικοποίησης σε πολλές μεταβατικές χώρες, συμπεριλαμβανομένων των προγραμμάτων υψηλού προφίλ στη Τσεχική Δημοκρατία και τη Ρωσία. Αργότερα, κατέστη σαφές ότι, μεταξύ άλλων, η μορφή που λαμβάνει η ιδιωτικοποίηση – οι άμεσες πωλήσεις, τα συστήματα κουπονιών, η διαχείριση επιθετικής εξαγοράς – (παρά τα πρώτα στάδια της μετάβασης, οι υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης,

επικαλούμενοι το θεώρημα του Coase, υποστήριξαν ότι το ζήτημα της ιδιωτικοποίησης και η αρχική κατανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας δεν έχουν σημασία) φάνηκε η αναγκαιότητα ελέγχου στο σύνολο της δραστηριότητας. Τα λειτουργικά νομικά συστήματα και οι κεφαλαιαγορές έχουν, επίσης, σημασία.

Εξίσου σημαντικό είναι, όσον αφορά τη βελτίωση των επιδόσεων των επιχειρήσεων, τα σχετικά θέματα των συστημάτων αποτελεσματικής εταιρικής διακυβέρνησης, η εντατικοποίηση του δημοσιονομικού περιορισμού, η πειθαρχία στην αρχή του δίκαιου ανταγωνισμού (και του υγιούς επιχειρηματικού περιβάλλοντος) και η ανάπτυξη ενός νέου ιδιωτικού τομέα που θα περιλαμβάνει μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Διαφορετικά αποτελέσματα προέκυψαν από την ιδιωτικοποίηση ανάλογα με το αν η διαδικασία ευνοούσε τους εσωτερικούς παράγοντες (διαχειριστές, εργαζόμενους) ή τους εξωτερικούς παράγοντες (τράπεζες, επιχειρήσεις, επενδυτικά ταμεία), διασκορπισμένη ή συγκεντρωμένη ιδιοκτησία, εγχώριους ή ξένους επενδυτές, απουσία ή παρουσία αναδιάρθρωσης επιχειρήσεων, κοινωνικά περιουσιακά στοιχεία) και τη σκλήρυνση ή τη χαλάρωση του δημοσιονομικού περιορισμού. Για παράδειγμα, στις χώρες της ΚΑΕ, οι ιδιωτικοποιήσεις συχνά συνδέονται με επιβλαβείς δραστηριότητες, όπως η ιδιοποίηση των κεφαλαίων, η ρευστοποίηση περιουσιακών στοιχείων, η υπόγεια διαδρομή χρήματος (δηλαδή η μεταφορά πόρων ή κεφαλαίων από μια επιχείρηση στον ελεγχόμενο μέτοχο) και το ξέπλυμα μαύρου χρήματος.

Στην προσπάθεια για αποτύπωση ορθότερων συμπερασμάτων, είναι χρήσιμο να περιγραφεί, σύντομα, με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, η κατάσταση σε πρώην κομμουνιστικά κράτη της Ασίας. Τα διαθέσιμα στοιχεία για τη μεταρρύθμιση των επιχειρήσεων στην Κίνα και το Βιετνάμ δείχνουν ότι τα συμβατικά κίνητρα (όπου οι αγρότες στη γη και οι διαχειριστές σε κρατικές επιχειρήσεις δεν υπόκεινται σε αλλαγή ιδιοκτησίας, αλλά έχουν συνάψει νέες συμβάσεις με το κράτος) μπορούν να υποκαταστήσουν τα κίνητρα ιδιοκτησίας. Όσον αφορά την ιδιοκτησία, και πάλι τα στοιχεία δείχνουν ότι η αλλαγή από το δημόσιο σε ιδιωτικό μπορεί να μην είναι πάντοτε απαραίτητη για τη βελτίωση της απόδοσης. Το πιο εμφανές παράδειγμα είναι το TVE¹² στην Κίνα. Ανήκουν συλλογικά στους κατοίκους, διοικούνται από την τοπική κυβέρνηση, και είναι υπεύθυνοι για την εντυπωσιακή (προηγούμενη) απόδοση

12Township and Village Enterprises (Συνεταιρισμοί που λειτουργούν στην Κίνα)
<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199920082/obo-9780199920082-0128.xml>
πρόσβαση 07/01/2018

της Κίνας (McMillan, 1997). Παρά τις παρατηρήσεις αυτές, πρέπει να αναγνωριστεί ότι υπήρξε σημαντικό επίτευγμα η ιδιωτικοποίηση τόσων επιχειρήσεων σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα.

2.3 Μετάβαση και ΝΑ Ευρώπη, η πρώτη περίοδος

Κατά την πρώτη δεκαετία της μετάβασης, 30 πρώην σοσιαλιστικές χώρες ξεκίνησαν μια μετάβαση από μια κλειστή αγορά σε μια ανοιχτή αγορά. Η πλειοψηφία, με εξαίρεση τη Λευκορωσία, το Τουρκμενιστάν, την Κίνα και ορισμένα βαλκανικά κράτη που είχαν να αντιμετωπίσουν μεγαλύτερη οπισθοδρόμηση εξαιτίας του πολέμου, εφάρμοσαν ένα μείγμα πολιτικής μακροοικονομικής σταθεροποίησης, εγχώριας ελευθέρωσης των τιμών και εγχώριων συναλλαγών και κάποια μορφή ιδιωτικοποίησης, τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες (αναδιάρθρωση επιχειρήσεων), εκτός από την παροχή ενός δικτύου κοινωνικής ασφάλισης (και, ειδικότερα, των επιδομάτων ανεργίας).

Η Νοτιοανατολική Ευρώπη (ΝΑΕ) είναι μια περιοχή όπου η μετάβαση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο έχει εξελιχθεί κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες. Συγκριτικά με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΚΑΕ), οι περισσότερες χώρες της ΝΑ Ευρώπης, ακόμη και σήμερα, υστερούν σε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και παρά τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και την προοπτική της συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) (για όσες χώρες δεν είναι ήδη μέλη), παρατηρούνται αρκετές στρεβλώσεις. Κατά τον Elton Tota (2019: 132) και την ερευνητική αναφορά του Leon Podkaminer¹³ η μετάβαση για τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ολοκληρώνεται με την είσοδό τους στην ΕΕ. Λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές αναφορές αλλά και την τεκμηρίωση του Γεώργιου Μακρή (2009) αναφορικά με την περιοχή της ΝΑΕ, στην παρούσα έρευνα γίνεται εξέταση της μετάβασης σε γενικότερο πλαίσιο (την πρώτη περίοδο της μετάβασης) για το σύνολο των χωρών της ΝΑ Ευρώπης, αλλά στον στενό ορισμό της για τα κράτη των λεγόμενων Δυτικών Βαλκανίων¹⁴, την Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Δημοκρατία της

13 Development Patterns of Central and East European Countries (in the course of transition and following EU accession), Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), June 2013

14 Κατά τον Μακρή δεν είναι αποδεκτό καθότι κατά την γνώμη του ακόμα και οι χώρες που έχουν ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ακόμα χώρες που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες που τις διαφοροποιεί και πρέπει να

Βόρειας Μακεδονίας, Μαυροβούνιο και Σερβία, καθώς οι υπόλοιπες χώρες έχουν ολοκληρώσει τον βασικό κύκλο της μετάβασης με την είσοδο τους ως ισότιμα μέλη της ΕΕ. Κατά την πρώτη περίοδο της μετάβασης, που έχει ως αρχή το 1989, οι χώρες διέφεραν, καθώς υπήρχε η ενωμένη Ομόσπονδη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας και παράλληλα στην έρευνα θα αποτυπωθούν και ενδεικτικά στοιχεία για άλλες 2 χώρες της περιοχής της ΝΑ Ευρώπης, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Η έρευνα αναλύει την 30ετή εμπειρία της μετάβασης στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης σε ένα συγκριτικό πλαίσιο, καταδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι χώρες αυτές αντιμετώπισαν τις δυσκολίες στην εφαρμογή πολιτικών μετάβασης, στο μεταβαλλόμενο και «σκληρό» περιβάλλον της Παγκοσμιοποίησης.

Η έρευνα και ιδιαίτερα το πρώτο τμήμα της, εξετάζει την πρώτη φάση της μετάβασης για την περιοχή της ΝΑΕ, που τοποθετείται στο 1989 και για μία δεκαετία. Αναλύει τις μακροοικονομικές επιδόσεις των χωρών της ΝΑ Ευρώπης και την πρόοδο που έχει επιτευχθεί στις διάφορες οικονομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις που συνδέονται με τη μετάβαση. Η έρευνα εξετάζει, στην 2^η φάση της μετάβασης, τις διεθνείς και κυρίως τις ευρωπαϊκές προκλήσεις, οι οποίες σχετίζονται με την ένταξη των χωρών της ΝΑ Ευρώπης στην ΕΕ. Η ανάλυση καταλήγει εξετάζοντας το βαθμό που επηρέασε η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και τους κύριους παράγοντες που ευθύνονται για τις καθυστερήσεις στη μετάβαση στις χώρες της ΝΑΕ, με έμφαση στις χώρες όπως η Βόρεια Μακεδονία, η Αλβανία, η Σερβία. Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια για την κατανόηση των παραγόντων που επηρέασαν και αποτέλεσαν τροχοπέδη στη διαδικασία ανάπτυξης των χωρών.

2.3.1 Κατά την πρώτη περίοδο της μετάβασης - Μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου

Στις αρχές του 1989, η περιφέρεια της ΝΑ Ευρώπης αποτελούνταν από τέσσερις χώρες: Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία και τη Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (SFR Yugoslavia). Το έτος αυτό αποτέλεσε, την πρώτη προσπάθεια εφαρμογής οικονομικών μεταρρυθμίσεων που σχετίζονταν με την οικονομική μετάβαση, ενώ παράλληλα διεξήχθησαν και οι πρώτες πολυκομματικές

ληφθούν υπόψη. (Μακρής, Γ., 2009)/ από την δημοσίευση Σίσκου & Φιλίπιδης (2010) Proceedings EBEEC 2010 Νομισματικές και Συναλλαγματικές Πολιτικές των υπό Μετάβαση χωρών της ΝΑ Ευρώπης

εκλογές το 1990 στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης παρουσίαζαν σημαντικές διαφορές αναφορικά με τις εξωτερικές σχέσεις και τις διεθνείς εμπορικές και οικονομικές συνεργασίες. Μια ιδιαίτερη σχέση ήταν αυτή της Γιουγκοσλαβίας που εμπορεύονταν κυρίως με την τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ). Η Βουλγαρία και η Ρουμανία, αντίθετα, για αρκετές δεκαετίες, προσδιόριζαν τον κύριο εμπορικό προσανατολισμό τους σύμφωνα με τις σοσιαλιστικές αρχές και ως αποτέλεσμα είχαν εμπορικές σχέσεις με σοσιαλιστικές χώρες και κυρίως αυτές του πρώην ανατολικού μπλοκ. Η Αλβανία ήταν η πιο κλειστή οικονομία στην Ευρώπη ακολουθώντας για πολλά χρόνια τη δική της τακτική, προκειμένου να διαθέτει αυτάρκεια και παράλληλα να επιβάλλει συγκεκριμένους οικονομικούς περιορισμούς με τον υπόλοιπο κόσμο, αλλά και με τις γειτονικές χώρες (Uvalic, 2001).

Το 1989 η δομή και η λειτουργία του κράτους και των θεσμών καθώς και το γενικότερο μακροοικονομικό πλαίσιο στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, ήταν πολύ διαφορετικό. Σε σύγκριση με άλλες κομμουνιστικές χώρες, η Γιουγκοσλαβία από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, είχε ακόμη μεγαλύτερη εξοικείωση με οικονομικές μεταρρυθμίσεις που να ανταποκρίνονται σε ένα βαθμό στην ελεύθερη αγορά, επίσης σε πολλές περιπτώσεις και ήδη πολύ νωρίτερα, είχε επεκτείνει τις εμπορικές σχέσεις πέραν του Ανατολικού μπλοκ. Ωστόσο, και στη Γιουγκοσλαβία, ορισμένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του κομμουνιστικού οικονομικού συστήματος δεν εγκαταλείφθηκαν παρά μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1980 (Uvalic, 1992), όπως ήταν η δέσμευση για μη ιδιωτική ιδιοκτησία και αποκλειστικό κρατικό παρεμβατισμό στα μέσα παραγωγής και διάθεσης.

Οι πρώτες οικονομικές μεταρρυθμίσεις της μετάβασης για τη Γιουγκοσλαβία, άρχισαν μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Οι τροποποιήσεις του Συντάγματος που εγκρίθηκαν το 1988, αύξησαν τα όρια της ιδιωτικής περιουσίας και ενθάρρυναν τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Τον Δεκέμβριο του 1989, η τελευταία γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ξεκίνησε ένα τολμηρό πρόγραμμα μακροοικονομικής σταθεροποίησης, βασισμένη στο "δόγμα του σοκ", μαζί με ένα νόμο ιδιωτικοποίησης με στόχο την αλλαγή του καθεστώτος ιδιοκτησίας στο μεγαλύτερο μέρος της οικονομίας. Το πρόγραμμα σταθεροποίησης πέτυχε αρχικά να σταματήσει τον πληθωρισμό, αλλά μέχρι τα μέσα του 1990, η αυξανόμενη πολιτική κρίση, η οποία επικράτησε λίγο μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, εμπόδισε την περαιτέρω εφαρμογή του.

Το 1989, οι συνθήκες στη Γιουγκοσλαβία ήταν κάπως διαφορετικές από τις άλλες κομμουνιστικές χώρες, κυρίως λόγω της μεγαλύτερης εμπειρίας της χώρας από

τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που ήταν προσανατολισμένες στην αγορά, της μεγαλύτερης διαφάνειας της οικονομίας της και των ειδικών διεθνών σχέσεων της χώρας. Ως αποτέλεσμα, τη στιγμή της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, στα μέσα Ιουνίου 1991, όλα τα διάδοχα κράτη είχαν γενικά λιγότερο στρεβλωμένες οικονομίες σε σχέση με τις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αλλά και των υπόλοιπων Βαλκανικών χωρών (Estrin & Uvalic, 2008). Σε αντίθεση με τα γιουγκοσλαβικά διάδοχα κράτη που κληρονόμησαν το 1991, ορισμένα στοιχεία του μηχανισμού της αγοράς, δεν υπήρχε προηγούμενη εμπειρία σε συνθήκες οικονομίας της αγοράς για την Αλβανία, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, όπου τα προβλήματα προσαρμογής ήταν πολλαπλάσια και εμφανής η αδυναμία να προσαρμοστούν άμεσα στις νέες συνθήκες.

Στην προσπάθεια καταγραφής των οικονομικών συνθηκών που επικρατούσε (Kekic, 1996) στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες το 1989, γίνεται υπολογισμός με βάση διάφορους οικονομικούς δείκτες (συμπεριλαμβανομένου του βαθμού των υπάρχουσών οικονομικών μεταρρυθμίσεων της οικονομίας της αγοράς, των εξαγωγών προς την ΚΟΜΕΚΟΝ ή σε τρίτες χώρες, του εξωτερικού χρέους, της ενεργειακής έντασης και των δομικών χαρακτηριστικών). Τα αποτελέσματα αποτυπώνουν ότι σε όλες τις Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες υπήρχαν καλύτερες γενικές συνθήκες σε σχέση με τις άλλες χώρες της ΝΑΕ (αλλά και πολλές χώρες της ΚΑΕ).

Η διαδικασία της οικονομικής μετάβασης που είχε, ήδη, ξεκινήσει με σημαντικά βήματα από το 1989 στην περιοχή της ΝΑΕ, διακόπηκε απότομα από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας στα μέσα του 1991. Τα πέντε ανεξάρτητα κράτη που προέκυψαν ήταν: Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Κροατία, Β. Μακεδονία, Σλοβενία και η Ομοσπονδία της Γιουγκοσλαβίας (Μαυροβούνιο και Σερβία, με τις δύο επαρχίες του Κοσσυφοπεδίου και Βοϊβοντίνια). Το αποτέλεσμα που παρατηρήθηκε ήταν μια αξιοσημείωτη απόκλιση στην πορεία μετάβασης των ανεξάρτητων χωρών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, με ορισμένες χώρες να προοδεύουν πολύ ταχύτερα από άλλες και να προσαρμόζονται ευκολότερα στη μετάβαση τους.

Αν και η περίπτωση της Σλοβενίας, η οποία πέτυχε τη σχετικά ειρηνική ανεξαρτητοποίησή της, σε αντίθεση με την Κροατία (καθώς οι εχθροπραξίες διήρκησαν μόλις δέκα μέρες), δεν θα αναλυθεί στην παρούσα έρευνα, αξίζει να σημειωθεί ότι είχε μια πολύ ομαλότερη μετάβαση από τις άλλες χώρες. Λίγο μετά την ανεξαρτησία της τον Ιούνιο του 1991, η Σλοβενία εφάρμοσε σημαντικές οικονομικές

μεταρρυθμίσεις που σχετίζονται με τη μετάβαση και μπόρεσε να υπογράψει συμφωνία σύνδεσης με την ΕΕ το 1996, για να επωφεληθεί από το πρόγραμμα PHARE¹⁵ και αργότερα από τα προενταξιακά ταμεία, τα οποία προετοίμασαν το έδαφος για την ένταξή της στην ΕΕ, τον Μάιο του 2004, μαζί με τις άλλες επτά χώρες της ΚΑΕ. Επίσης, η Σλοβενία, όπως και η Κροατία, λόγω και της γεωγραφικής γειννίασης με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, επηρεάστηκαν λιγότερο από τα γεγονότα που ακολούθησαν κατά την δεκαετία του 1990 και τις ένοπλες συρράξεις και γενικότερες εχθροπραξίες που έλαβαν χώρα στην ΝΑ Ευρώπη, έως και τις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Η Βουλγαρία και η Ρουμανία είχαν χαμηλότερο ρυθμό οικονομικής μετάβασης και γνώρισαν περιόδους με τρομερή οικονομική και πολιτική αστάθεια. Και οι δύο χώρες υπέστησαν σοβαρή οικονομική κρίση και κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, η οποία προκάλεσε φαινόμενα αρνητικής ανάπτυξης στη Ρουμανία, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1997-99. Αντίστοιχα και στη Βουλγαρία, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1996-97, σημειώθηκε σημαντική οικονομική οπισθοδρόμηση. Τελικά, με συντονισμένες προσπάθειες μπόρεσαν να επωφεληθούν από την υποστήριξη της ΕΕ από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία είχαν υπογράψει ήδη το 1993 Συμφωνίες Σύνδεσης με την ΕΕ και επωφελήθηκαν από το PHARE λαμβάνοντας σημαντική προενταξιακή χρηματοδότηση, η οποία διευκόλυνε την ένταξή τους στην ΕΕ τον Ιανουάριο του 2007.

Οι υπόλοιπες χώρες της ΝΑΕ (τα λεγόμενα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων) είχαν να αντιμετωπίσουν πολύ μεγαλύτερα προβλήματα με σημαντικότερο, την πολιτική αστάθεια στην περιοχή, η οποία έπληξε τις περισσότερες χώρες για περισσότερο από μια δεκαετία, αφήνοντας πολύ βαθιές πληγές και δημιουργώντας δυσβάσταχτες και μακροχρόνιες οικονομικές συνέπειες στην προσπάθεια μετάβασης. Συνοπτικά, τα γεγονότα που σημάδεψαν πολιτικά και οικονομικά την πρώτη δεκαετία της μετάβασης, είναι: η διάλυση της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας στα μέσα του 1991, οι στρατιωτικές συγκρούσεις που διεξήχθησαν στη Σλοβενία (1991), την Κροατία (1991), τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1992-95), το Κόσσοβο (1998-99) και τη Βόρεια Μακεδονία (2001), η εναλλαγή στη διακυβέρνηση των χωρών εθνικιστικών

15 "PHARE" - Poland and Hungary Assistance for the Restructuring of the Economy

https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/33a1_en.htm πρόσβαση 01/03/2020

κυβερνήσεων που εφάρμοσαν εσωστρεφείς πολιτικές και σε ορισμένες περιπτώσεις με απόλυτο αυταρχισμό και διαφθορά, ο πολύμηνος βομβαρδισμός της Γιουγκοσλαβίας από το ΝΑΤΟ το 1999.

Τέλος, σημαντικό ρόλο έπαιξε και το ελληνικό εμπάργκο κατά της Βόρειας Μακεδονίας, επηρεάζοντας πολύ αρνητικά την οικονομική απόδοση των περισσότερων χωρών της ΝΑΕ (Uvalic, 2003). Αναφορικά με τις υπόλοιπες χώρες της ΝΑΕ, τα πολιτικά γεγονότα της δεκαετίας του 1990, συνέβαλαν πολλαπλά στη δυσκολία εφαρμογής μεταρρυθμίσεων που απαιτούνται για τη μετάβαση στην οικονομία της αγοράς, ενώ, παράλληλα, ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν τα κληροδοτήματα του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, είχε πρωταρχικό αντίκτυπο στην πορεία της μετάβασης και των οικονομικών επιδόσεων των χωρών (Estrin & Uvalic, 2008). Αποτέλεσμα όλων αυτών των πολιτικών και οικονομικών ζητημάτων είναι και η αναβολή και ολοκλήρωση της μετάβασης και η επιβράδυνση της ενταξιακής πορείας στην ΕΕ.

2.3.2 Από τον υπερπληθωρισμό στην οικονομική σταθεροποίηση

Τα πρώτα μεταβατικά μέτρα, όπως και αλλού στην Ανατολική Ευρώπη, είχαν ορισμένες αρνητικές οικονομικές συνέπειες και στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης: υψηλός πληθωρισμός, σημαντική μείωση του πραγματικού ΑΕΠ, αύξηση της ανεργίας και επιδείνωση άλλων κοινωνικών δεικτών. Στην περιοχή της ΝΑ Ευρώπης, ωστόσο, τα περισσότερα από αυτά τα προβλήματα είχαν πολύ μεγαλύτερο πεδίο εφαρμογής από ό, τι στις χώρες της ΚΑΕ, κυρίως λόγω των αρνητικών επιπτώσεων της διάλυσης της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας, των στρατιωτικών συγκρούσεων που τη συνόδευαν, και του εμπάργκο των Ηνωμένων Εθνών στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας (Uvalic, 2003a).

	Αλβανία	Βοσνία-Ερζεγοβ.	ΟΔ-Γιουγκο	Σλοβενία	Κροατία	Βόρεια Μακεδ.	ΟΔ Σερβία/Μαυροβ	Σερβία	Μαυροβούνιο
1992	226.0		73.1	7,461	665.5	1,664.4	9,237.0		
1993	85.0		44,069	2,233	1,517.5	338.4	116.5 trillion		
1994	22.6		780.0	1,061	97.6	126.5	3.3		
1995	7.8		-4.4	12.9	2.0	16.4	78.6		
1996	12.7		-24.5	16.9	3.5	2.3	94.3		
1997	33.2		14.0	-7.3	3.6	2.6	21.3	18.3	23.4
1998	20.6		5.1	-14.0	5.7	-0.1	29.5	30.0	32.4
1999	0.4		-0.9	14.1	4.0	-0.7	37.1	41.1	67.6
2000	0.1		1.9	14.0	4.6	5.8	60.4	70.0	97.1
2001	3.1	3.2	1.9	7.0	3.8	5.5	91.3	91.8	22.6
2002	5.2	0.4	-0.2	1.7	1.7	1.8	21.4	19.5	16.0
2003	2.4	0.6	0.1	1.8	1.8	1.2	11.3	11.7	6.7
2004	2.9	0.4	-0.3	1.9	2.1	-0.4	8.5	10.1	2.4
2005	2.4	3.8	3.0	5.2	3.3	0.5	14.1	16.5	2.3
2006	2.4	6.1	6.0	6.4	3.2	3.2	11.4	12.7	3.0
2007	2.9	4.9	1.9	1.1	2.9	2.3	-	6.7	4.2

Πίνακας 5: Μεταβολή του Πληθωρισμού από το 1992 έως το 2007 Πηγή: EBRD (various years) for all except Kosovo: Commission of the EU (2006) and (2009b)

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όλες οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης εκτός από την Αλβανία κατέγραψαν υπερπληθωρισμό (πίνακας 6). Οι Δημοκρατίες της πρώην Γιουγκοσλαβίας γνώρισαν ακραία μακροοικονομική αστάθεια ως συνέπεια της διάλυσης της ενιαίας δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής, η οποία αποτελούσε και παράγοντα σταθερότητας για αρκετές δεκαετίες, και επιπλέον μακροοικονομική σταθεροποίηση επιτεύχθηκε πρώτα στην Κροατία και στη συνέχεια στη Βόρεια Μακεδονία εξαιτίας των πολύ περιοριστικών νομισματικών πολιτικών που οι δύο αυτές χώρες εφάρμοσαν, μειώνοντας τις πληθωριστικές πιέσεις ήδη το 1995. Αμφότερες οι χώρες συνέχισαν να εφαρμόζουν περιοριστική νομισματική πολιτική η οποία και διασφάλισε ποσοστά πληθωρισμού πολύ χαμηλότερα του 5%.

Στην Αλβανία, η κυβέρνηση εφάρμοσε μεταβατικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις από το 1992, οι οποίες βασιζόνταν σε ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης και στηριζόταν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Bartlett, 2008: 31). Αν και ο πληθωρισμός μειώθηκε σε μονοψήφιο ποσοστό το 1995, η θετική τάση διακόπηκε από την οικονομική κρίση του 1997, η οποία προκλήθηκε από πυραμίδες

που στέρησαν από τον αλβανικό πληθυσμό τις οικονομίες μιας ζωής. Μόνο μετά το 1999, η Αλβανία είχε χαμηλό ποσοστό πληθωρισμού, συνήθως πολύ κάτω από το 5 τοις εκατό.

Η Βοσνία και Ερζεγοβίνη εμφάνισαν υπερπληθωρισμό αμέσως μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας και τον πόλεμο που κράτησε από το 1992 έως και το 1995. Το 1997 θεσπίστηκε επιτροπή συναλλάγματος για τη διευκόλυνση της νομισματικής σταθερότητας, σημειώνοντας πληθωρισμό, που μετά το 1995 ήταν σε κάποιες περιπτώσεις, ακόμη και αρνητικός.

Η χώρα που κατέγραψε τις μεγαλύτερες πληθωριστικές πιέσεις είναι η Γιουγκοσλαβία (Σερβία και Μαυροβούνιο). Το 1993, η Γιουγκοσλαβία είχε έναν από τους υψηλότερους πληθωρισμούς που καταγράφηκαν ποτέ στην οικονομική ιστορία (μέσο ποσοστό 116,5%). Το πρόγραμμα νομισματικής σταθερότητας και ανασυγκρότησης που εφαρμόστηκε από τον Ιανουάριο του 1994, μέσω της κεντρικής τράπεζας, κατάφερε να μειώσει τον πληθωρισμό στο 3,3%, ωστόσο η έλλειψη συναλλαγματικών διαθεσίμων δημιούργησε προβλήματα στη σταθερότητα και επιτυχία των νομισματικών πολιτικών, οι οποίες είχαν ήδη καταστεί στα μέσα του 1994 επεκτατικές (Uvalic, 2010).

Επιπρόσθετα, κάθε προσπάθεια αποτύγχανε καθώς δεν εισήχθησαν επαρκείς συστημικές και διαρθρωτικές αλλαγές, καθιστώντας τον πληθωρισμό μόνιμο φαινόμενο με διψήφια ποσοστά έως και το τέλος της δεκαετίας του 1990 και μόνο μετά τις πολιτικές αλλαγές τον Οκτώβριο του 2000, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις επέφεραν μακροοικονομική σταθεροποίηση, πετυχαίνοντας μετά το 2001, σταδιακή μείωση του πληθωρισμού.

Η κυβέρνηση του Μαυροβουνίου, προκειμένου να αποφύγει τις πληθωριστικές πιέσεις εντός της ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας, αποφάσισε να εισαγάγει το γερμανικό μάρκο ως επίσημο συναλλακτικό μέσο, ήδη από το 1998, το οποίο αντικαταστάθηκε από το ευρώ, το 2002. Αυτό συνέβαλε στη σημαντική μείωση του πληθωρισμού αλλά μόνο μετά το 2003 (Bartlett, 2008).

Χώρα	Συναλλαγματικό Καθεστώς	Περίοδος εφαρμογής	Νόμισμα
Αλβανία	Σταθερό	1990-91	Lek συνδεδεμένο με US\$
	Ελεύθερα	1992 και μετά	Lek
Βοσνία & Ερζεγοβίνη	Δεν υπάρχει διαδικασία	1992-96	BiH dinar, new BiH dinar, Κροάτικο dinar (kuna), Σέρβικο dinar και Γιουγκοσλαβικό dinar
	BiH dinar	Μετά από 08/1994	
	Νομισματικό Συμβούλιο	1997 και μετά	Μετατρέψιμο νόμισμα σε euro
Κροατία	Σταθερό	1992	Croatian dinar, το 1993 αντικαταστάθηκε από Kuna
	Ελευθέρια	10/1993 και μετά	
B. Μακεδονία	Σταθερό	1992-95	Κουπόνια, που αντικαταστάθηκαν MKD denar
	Συνδεδεμένο	1995 onwards	MKD denar
ΟΔ Γιουγκο/βίας	Σταθερό	1992-99	Yugoslav dinar
	–Σερβία	Σταθερό	1992
– Μαυροβούνιο	Ρυθμισμένο	12/ 2000	
	Συνδεδεμένο με Euro	1998 και μετά	Euro
Σλοβενία	Σταθερό	1992	
	Ελευθέρια	10/1993 και μετά	
	Ευρώ		
Βουλγαρία	Σταθερό	1992	Λέβα
	Ελευθέρια	10/1993 και μετά	
Ρουμανία	Σταθερό	1992	Λει
	Ελευθέρια	10/1993 και μετά	

Πίνακας 6: Τα Συναλλαγματικά καθεστώτα σε χώρες της ΝΑΕ Πηγή: Daviddi and Uvalic (2006).

Οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης υιοθέτησαν διάφορα καθεστώτα συναλλαγματικών ισοτιμιών προκειμένου να διατηρήσουν τις προσπάθειες της μακροοικονομικής σταθεροποίησης, από τα πλωτά καθεστώτα έως τις πολύ πιο άκαμπτες ρυθμίσεις (βλέπε πίνακα 6).

Ωστόσο, η επιλογή ενός καθεστώτος συναλλαγματικών ισοτιμιών δε φαίνεται να έχει επηρεάσει ουσιαστικά την πραγματική νομισματική πολιτική. Ακόμη και σε χώρες με πιο ευέλικτα καθεστώτα συναλλαγματικών ισοτιμιών (Αλβανία, Κροατία, ή Σερβία), ο στόχος του χαμηλού πληθωρισμού έχει οδηγήσει σε περιοριστικές νομισματικές πολιτικές και πραγματική ανατίμηση των εθνικών νομισμάτων, οι οποίες έχουν στενές ομοιότητες με τις πολιτικές που ακολουθούνται από χώρες υπό ένα πιο άκαμπτο καθεστώς — το συμβούλιο συναλλάγματος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ή την υιοθέτηση του ευρώ στο Μαυροβούνιο και το Κοσσυφοπέδιο (Daviddi & Uvalic, 2002).

Τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα ήταν χαρακτηριστικά της δεκαετίας του 1990, αλλά μετά το 2001 υπήρξε κάποια δημοσιονομική εξυγίανση (Πίνακας 8). Οι περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές έχουν οδηγήσει σε δημοσιονομικά πλεονάσματα, συχνά για αρκετά συνεχόμενα χρόνια — στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη κατά την περίοδο 2003-2006, στη Βόρεια Μακεδονία την περίοδο 2004-2005 και ξανά το 2007, στο Μαυροβούνιο καθ' όλη την περίοδο 2005-2008, στη Σερβία την περίοδο 2004-2005, στο Κόσσοβο το 2001-2003 καθώς και το 2006-2008. Αν και τα φορολογικά συστήματα σε όλες τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης έχουν υποστεί ριζικές μεταρρυθμίσεις, η δομή των κυβερνητικών δαπανών δεν έχει αλλάξει πολύ, περιοριζόμενη σε μεγάλο βαθμό σε μισθούς, συντάξεις και κοινωνικές μεταβιβάσεις, με αμελητέες κεφαλαιακές επενδύσεις.

Το 2008, το μερίδιο των κυβερνητικών δαπανών στο ΑΕΠ θεωρήθηκε υψηλό, ιδιαίτερα στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη (48%), το Μαυροβούνιο (44%), τη Σερβία (40%) και την Κροατία (39%). Το μέγεθος των γενικών δαπανών της κεντρικής κυβέρνησης είναι μικρότερο σε Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία, όπου οι δημόσιες δαπάνες το 2008 ανήλθαν μόνο στο 27% και το 34% του αντίστοιχου ΑΕΠ τους.

	Αλβανία	Βοσνία Ερζεγοβίνη	Κροατία	Βόρεια Μακεδονία	ΟΔ Γιουγκ/βία	Σερβία	Μαυροβούνιο
1995	-10.1	-0.3	-0.7	-1.0	-4.3		
1996	-9.7	-3.9	-0.4	-1.4	-3.8		
1997	-12.7	-0.4	-1.1	-0.4	-7.6		
1998	-12.1	-0.1	-3.0	-1.7	-5.4		
1999	-12.3	-4.0	-8.2	0.0	NA		
2000	-7.6	-4.7	-7.5	2.5	-0.9	-0.09	-4.0
2001	-6.9	2.2	-6.8	-6.3	-1.3	-6.3	-2.0
2002	-6.1	-4.2	-4.9	-5.7	-4.5	-3.2	-1.9
2003	-4.9	2.3	-4.8	-0.6	-4.2	-1.1	-3.1
2004	-5.1	1.6	-4.0	0.4	-3.4	0.9	-1.9
2005	-3.5	2.2	-3.5	0.3	0.9	1.0	2.1
2006	-3.3	2.2	-3.1	-0.3	2.3	-1.6	4.2
2007	-3.5	-0.1	-2.5	0.6	-	-1.9	6.4
2008	-5.7	-3.0	-1.4	-1.5	-	-2.4	1.5

Πίνακας 7: . Ποσοστό Δημοσιονομικού Ελλείμματος σε % ως προς το ΑΕΠ από 1995 έως το 2008 Πηγή: EBRD&Commission of the EU (2006) and (2009b).

Συνεπώς μέχρι το 2009, όλες οι χώρες της ΝΑΕ είχαν επιτύχει σημαντική νομισματική σταθερότητα, αν και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές - η Κροατία και η Βόρεια Μακεδονία το κατάφεραν νωρίτερα, ενώ η Σερβία μόλις πρόσφατα. Η άσκηση της νομισματικής πολιτικής περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις απαιτήσεις της μακροοικονομικής σταθεροποίησης, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις που κωδικοποιήθηκαν υπό όρους, οι οποίες αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγμάτευσης και συμφωνίας με το ΔΝΤ. Η μακροοικονομική σταθερότητα υποστηρίχθηκε από μια πιο περιοριστική δημοσιονομική πολιτική, αν και η ασθενής είσπραξη των φόρων και η μεγάλη παραοικονομία παραμένουν χαρακτηριστικά στοιχεία. Μάλιστα, εάν δεν αντιμετωπιστούν με συνεκτικό τρόπο, τα δημοσιονομικά προβλήματα, θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τη μακροπρόθεσμη σταθερότητα (Trumbic&Uvalic, 2005).

2.3.3 Από μια βαθιά ύφεση προς την οικονομική ανάκαμψη

Οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης γνώρισαν μια πολύ βαθιά ύφεση στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η Αλβανία κατέγραψε ισχυρή πτώση στο πραγματικό ΑΕΠ το 1991-92, αλλά το 1993 είχε ρυθμό ανάπτυξης κοντά στο 10%. Στη Γιουγκοσλαβία, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που εφάρμοσε η τελευταία κυβέρνηση το 1990-91, οδήγησαν σε ισχυρή πτώση της παραγωγής, ενώ η διάλυση της χώρας ενίσχυσε περαιτέρω την οικονομική κατάρρευση (Bartlett 2008: 114). Κατά συνέπεια, τα Γιουγκοσλαβικά διάδοχα κράτη κατέγραψαν μια πολύ ισχυρότερη σωρευτική μείωση της παραγωγής. Κατά τη διάρκεια μόνο τριών ετών, από το 1991 μέχρι το 1993, το πραγματικό ΑΕΠ στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη μειώθηκε 12% για το 1991, 80% για το 1992 και 10 τοις εκατό αντίστοιχα για το 1993, ενώ μειώθηκε στην Ο.Δ. της Γιουγκοσλαβίας κατά 12%, 28% και 31% για τα αντίστοιχα έτη (1991-1993). Η βιομηχανική παραγωγή μειώθηκε ακόμη περισσότερο, συμβάλλοντας σε μια ταχεία διαδικασία αποβιομηχάνισης. Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ο πόλεμος προκάλεσε πλήρη κατάρρευση της βιομηχανικής ικανότητας, στην Ο.Δ. της Γιουγκοσλαβίας η πτώση της βιομηχανικής παραγωγής επλήγη ιδιαίτερα από την εισαγωγή των κυρώσεων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το Μάιο του 1992, αλλά η Αλβανία υπέστη το πιο καταστροφικό μεταβατικό σοκ. Η αλβανική κυβέρνηση δεν κατάφερε ποτέ να εφαρμόσει αποτελεσματικές διαρθρωτικές πολιτικές ικανές να ανοικοδομήσουν τη βιομηχανική ικανότητα που είχε χαθεί τη δεκαετία του 1990, από την παρακμή των παλαιών κρατικών βιομηχανιών (Bartlett, 2008: 120).

Η οικονομική ανάκαμψη από τη βαθιά ύφεση έλαβε χώρα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές — ήδη το 1993 στην Αλβανία, το 1994 στις περισσότερες άλλες χώρες της ΝΑΕ, και μόνο το 1996 στη Βόρεια Μακεδονία, όπου η ύφεση ήταν πιο ήπια αλλά διήρκεσε περισσότερο. Ωστόσο, υπήρξε αναστροφή στην τάση οικονομικής ανάκαμψης, κατά το δεύτερο εξάμηνο της δεκαετίας του 1990, για διαφορετικούς λόγους, σε όλες τις χώρες εκτός της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Το 1997, η Αλβανία αντιμετώπισε σοβαρή οικονομική κρίση λόγω της κατάρρευσης των πυραμίδων. Η Κροατία βίωσε επίσης οικονομική κρίση όταν αρκετές εγχώριες τράπεζες κατέρρευσαν το 1998, λόγω πολιτικά συνδεδεμένου δανεισμού σε μη κερδοφόρες επιχειρήσεις (Bartlett, 2008). Η Ομόσπονδη Γιουγκοσλαβία κατέγραψε μια πτώση 18% του ΑΕΠ το 1999, η οποία προκλήθηκε από τους βομβαρδισμούς του

NATO. Η οικονομική ανάκαμψη της Βόρειας Μακεδονίας διακόπηκε το 2001, από το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου.

Μετά από μια διαρκή, μη ικανοποιητική ανάπτυξη κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1990, μόλις από το 2000 και μετά φτάσαμε το 2008 να είναι το όγδοο συνεχόμενο έτος θετικής αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ, για τις περισσότερες χώρες, και αυτό κατά μέσο όρο κοντά ή πάνω από το 5%. Οι μοναδικές εξαιρέσεις είναι η Βόρεια Μακεδονία, η οποία βίωσε αρνητική ανάπτυξη το 2001, λόγω του εμφυλίου πολέμου, και το Κοσσυφοπέδιο, όπου τα θετικά ποσοστά αύξησης του ΑΕΠ καταγράφηκαν μόνο μετά το 2004. Το Κοσσυφοπέδιο σημείωσε πολύ αργή οικονομική ανάκαμψη λόγω της μειωμένης διεθνούς βοήθειας και της αποτυχίας των αρχών της UNMIK και της προσωρινής κυβέρνησης να εφαρμόσουν αποτελεσματικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις (Bartlett, 2008: 116). Η ισχυρή εγχώρια ζήτηση τα τελευταία χρόνια στις χώρες της ΝΑΕ τροφοδοτείται από τη γρήγορη αύξηση των πιστώσεων και την αναζωογόνηση των αγορών εξαγωγών, συμβάλλοντας στην τρέχουσα υψηλή τρωτότητα τους, στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση της περιόδου 2008-09.

2.3.4 Εξωτερικές ανισοροπίες και ΑΞΕ

Όλες οι χώρες της ΝΑΕ αντιμετώπιζαν σοβαρές εξωτερικές ανισοροπίες. Μετά από μια δεκαετία μείωσης ή στασιμότητας των εξαγωγών, που προκλήθηκε από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας, τις στρατιωτικές συγκρούσεις και τα εμπορικά εμπόρα, οι εξαγωγές των χωρών της ΝΑΕ αυξάνονται από το 2001. Ωστόσο, οι εισαγωγές αυξήθηκαν ακόμα ταχύτερα, προκαλώντας αυξανόμενα ελλείμματα εξωτερικού εμπορίου. Οι περιοριστικές νομισματικές πολιτικές που εφαρμόζονται για την καταπολέμηση του πληθωρισμού έχουν συχνά οδηγήσει σε ισχυρή πραγματική ανατίμηση των εθνικών νομισμάτων, μη διευκολύνοντας την επέκταση των εξαγωγών. Παρά τις εμπορικές προτιμήσεις που παραχωρούνται από την ΕΕ σε όλες τις χώρες της ΝΑΕ μετά το 2000, πολλά προϊόντα της ΝΑΕ δεν είναι επαρκώς ανταγωνιστικά στις ξένες αγορές ή αντιμετωπίζουν μη δασμολογικούς φραγμούς, περιορίζοντας την ικανότητά τους να αυξάνουν τις εξαγωγές περαιτέρω.

Τα πραγματικά αποτελέσματα των μακροοικονομικών πολιτικών ήταν από αυτή την άποψη, εντυπωσιακά παρόμοια στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης. Οι χώρες με πιο ευέλικτα καθεστάτα συναλλαγματικών ισοτιμιών δε χρησιμοποίησαν τη συναλλαγματική πολιτική για να τονώσουν τις εξαγωγές. Αντίθετα, η ανατίμηση του νομίσματος είχε δυσμενή αποτελέσματα και κατάφερε να περιορίσει την ανάπτυξη των εξαγωγών και να τονώσει τις αυξανόμενες εισαγωγές. Η εξαγωγική ικανότητα ήταν ακόμη χαμηλότερη σε χώρες με νομισματικό συμβούλιο ή το ευρώ, επίσης λόγω πρόσθετων διαρθρωτικών ελλείψεων και προβλημάτων που αφορούν συγκεκριμένες χώρες. Η κύρια συνέπεια σε όλες τις περιπτώσεις ήταν η σημαντική αύξηση του εμπορικού ελλείμματος.

Λόγω του αυξανόμενου εμπορικού ελλείμματος, όλες οι χώρες της ΝΑΕ έχουν, επίσης, επίμονα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών, τα οποία έφτασαν σε ανησυχητικά επίπεδα το 2008. Τα υψηλά ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών καλύφθηκαν από συνεχείς εισροές κεφαλαίων από το εξωτερικό - βοήθεια χορηγών, εμβάσματα μεταναστών, ξένα δάνεια και άμεσες ξένες επενδύσεις. Μέχρι τα τέλη του 2008, οι περισσότερες χώρες της ΝΑΕ είχαν, επίσης, εξαιρετικά υψηλά επίπεδα ακαθάριστου εξωτερικού χρέους, ιδιαίτερα η Κροατία (88% του ΑΕΠ), το Μαυροβούνιο (77%) και η Σερβία (63%).

Η υψηλή εξάρτηση των περισσότερων χωρών της ΝΑ Ευρώπης από τις εισροές ξένων κεφαλαίων δεν είναι πρόσφατης προέλευσης. Τη δεκαετία του 1990, τα προγράμματα εξωτερικής βοήθειας βοήθησαν την οικονομική ανάκαμψη στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και συνοδεύονταν από εξωτερικά επιβεβλημένα μεταρρυθμιστικά προγράμματα και ακατάλληλες πολιτικές βοήθειας. Το φαινόμενο του "εθισμού στη βοήθεια"— μεταβιβάσεις μεγάλων ποσών διεθνών πόρων χωρίς τη δημιουργία υγιών συνθηκών για μια πιο μόνιμη οικονομική ανάκαμψη και αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη — έγινε ένα οξύ πρόβλημα ιδιαίτερα στα διεθνή προτεκτοράτα: Βοσνία-Ερζεγοβίνη και Κοσσυφοπέδιο, αλλά η υψηλή εξάρτηση από εξωτερική οικονομική βοήθεια χορηγών ήταν επίσης παρούσα στην ΟΔ Γιουγκοσλαβίας μετά τις πολιτικές αλλαγές του 2000 (Uvalic, 2010). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, τα διεθνή προγράμματα βοήθειας συνέβαλαν ελάχιστα στη δημιουργία συνθηκών για αυτοτροφοδοτούμενη ανάπτυξη στις χώρες της ΝΑΕ. Μέχρι το 2000, το κυρίαρχο τμήμα της εξωτερικής βοήθειας στα Δυτικά Βαλκάνια δε χρησιμοποιούνταν για παραγωγικές επενδύσεις, αλλά για προγράμματα έκτακτης ανάγκης, ανθρωπιστική βοήθεια και επισιτιστική βοήθεια (Uvalic, 2001).

Από το 2001, οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης προσέλκυσαν τελικά αυξανόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ), μετά από μια δεκαετία εξαιρετικά περιορισμένων εισροών. Από το 1989 έως το 1996, οι σωρευτικές εισροές ΑΞΕ στις τέσσερις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων (χωρίς τη Βοσνία) ανήλθαν σε λιγότερο από 900 εκατομμύρια δολάρια, ή το 2 τοις εκατό των συνολικών επενδύσεων στις 27 χώρες μετάβασης (Uvalic, 2003a). Ακόμα και μετά το 1997, οι ΑΞΕ στα Δυτικά Βαλκάνια παρέμειναν χαμηλές, αντιπροσωπεύοντας μόνο το 6 τοις εκατό των ΑΞΕ και στις 27 μεταβατικές οικονομίες την περίοδο 1989-2001. Κατά τη διάρκεια αυτής της αρχικής περιόδου, το 60 τοις εκατό των συνολικών ΑΞΕ στα Δυτικά Βαλκάνια συγκεντρώθηκε στην Κροατία.

Παράλληλα, με την πολιτική σταθεροποίηση μετά το 2001 και τη νέα πολιτική της ΕΕ για τα Δυτικά Βαλκάνια που ξεκίνησε στα μέσα του 1999, οι ΑΞΕ αυξάνονται σταθερά, ιδίως μετά το 2006. Το 2006, η Σερβία προσέλκυσε ρεκόρ ξένων επενδύσεων (FDI) άνω των 4 δις δολαρίων, χάρη σε μερικές σημαντικές συμφωνίες ιδιωτικοποίησης στις τηλεπικοινωνίες και τις τράπεζες. Η πρόσφατη αύξηση στις εισροές ΑΞΕ καταδεικνύει σημαντική βελτίωση σε σχέση με τη δεκαετία του 1990, αλλά οι σωρευτικές ΑΞΕ περίπου 54 δισεκατομμυρίων στις έξι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, κατά την περίοδο 1989-2008, είναι ακόμα αρκετά χαμηλές, περίπου 8,2 τοις εκατό των συνολικών επενδύσεων σε όλες τις μεταβατικές χώρες. Η περιορισμένη είσοδος ΑΞΕ στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων μέχρι πρόσφατα, που συγκεντρώνεται κυρίως στις υπηρεσίες, είναι ένας από τους βασικούς λόγους για την ανεπαρκή αναδιάρθρωση των βασικών βιομηχανιών.

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1989-2008, η Κροατία παρέμεινε σημαντικά μπροστά από τις άλλες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων όσον αφορά τα αποθέματα ξένων άμεσων επενδύσεων, με 23 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ, αλλά αυτό εξακολουθεί να είναι πολύ λιγότερο από τα 41 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ που επενδύθηκαν στη Βουλγαρία ή τα 58 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ που επενδύθηκαν στη Ρουμανία. Το δεύτερο υψηλότερο απόθεμα FDI (ΑΞΕ) είναι στη Σερβία (15 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ), ενώ ακολουθούν σημαντικά χαμηλότερα ποσά στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη (6,2 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ), την Αλβανία (3,5 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ), τη Βόρεια Μακεδονία (3,2 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ) και το Μαυροβούνιο (2,8 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ). Όσον αφορά τις σωρευτικές εισροές ΑΞΕ κατά κεφαλήν, μέχρι το 2008 η Κροατία ήταν και πάλι μπροστά (5.215 δολάρια ΗΠΑ), ενώ το Μαυροβούνιο (4.229 δολάρια ΗΠΑ), ενώ

οι άλλες χώρες της ΝΑ Ευρώπης προσέλκυσαν πολύ λιγότερο, από 1.100 δολάρια ΗΠΑ στην Αλβανία έως 2.000 δολάρια στη Σερβία.

Ο υψηλός πολιτικός κίνδυνος που απορρέει από τις στρατιωτικές συγκρούσεις στη ΝΑΕ ήταν αναμφίβολα το βασικό εμπόδιο για περισσότερες εισροές ΑΞΕ, τη δεκαετία του 1990, αλλά και πολιτικοί παράγοντες παρέμειναν σημαντικοί μετά το 2000. Μέχρι στιγμής, το Κοσσυφοπέδιο έχει προσελκύσει πολύ λίγες ΑΞΕ — περίπου 750 εκατομμύρια ευρώ κατά την περίοδο 2004-07 (βλέπε Επιτροπή, 2009α). Περιορισμένες εισροές ΑΞΕ προκύπτουν επίσης από το μικρό μέγεθος των αγορών των περισσότερων χωρών της ΝΑ Ευρώπης, από τις αβέβαιες προοπτικές ένταξης στην ΕΕ και από το μη ικανοποιητικό ρυθμιστικό περιβάλλον.

2.4 Η οικονομική και πολιτική ανάλυση των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

2.4.1 Περιγραφή των επιδόσεων των πρώην σοσιαλιστικών χωρών κατά τη διάρκεια της μεταβατικής εποχής.

Οι δείκτες που αποδίδουν τις επιδόσεις είναι οι μεταβολές των τιμών (δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη και τα ποσοστά πληθωρισμού), τα ποσοστά ανεργίας, το προσδόκιμο ζωής και τα ποσοστά γεννήσεων. Στην ανάλυση των επιδόσεων (Πίνακες 8 & 9), εξετάζουμε την κατάρρευση στα τέλη της δεκαετίας του '90 και παραθέτουμε τις διάφορες θεωρητικές εξηγήσεις που αναπτύχθηκαν εκ των υστέρων, προκειμένου να εξηγήσουμε την πτώση της παραγωγής. Στο τέλος του κεφαλαίου, συζητούνται οι διακυμάνσεις των οικονομικών επιδόσεων μεταξύ των χωρών (όπως μετρούνται από την οικονομική ανάπτυξη) και παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας ως προς τους παράγοντες που καθόρισαν την οικονομική απόδοση στις μεταβατικές χώρες. Όπως συμβαίνει με τις διακυμάνσεις στις επιδόσεις των επιχειρήσεων, διάφοροι παράγοντες εξηγούν τις αποκλίσεις που παρουσιάζουν οι χώρες ως προς την ανάπτυξη και την απόδοση που καθορίζονται από διάφορους εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες, οι οποίοι θα εξηγηθούν λεπτομερώς σε αυτό το τελευταίο τμήμα.

Υπάρχουν ορισμένα θέματα σχετικά με τις οικονομικές επιδόσεις. Πρώτον, υπάρχουν προβλήματα όσον αφορά τα δεδομένα, ιδίως κατά τα πρώτα έτη μετάβασης, όταν η ικανότητα των εθνικών στατιστικών υπηρεσιών να παράγουν αξιόπιστα, τακτικά και συγκρίσιμα δεδομένα ήταν περιορισμένη. Παρά την τεχνική υποστήριξη από διεθνή ιδρύματα, οι στατιστικές υπηρεσίες των χωρών μετάβασης ήταν αρχικά ακατάλληλες για να αντιμετωπίσουν τον όγκο των δεδομένων μιας οικονομίας της αγοράς και, ειδικότερα, προσπαθούσαν να καταγράψουν την οικονομική δραστηριότητα που παραγόταν από μεγάλο αριθμό νέων (κυρίως μικρών) ιδιωτικών επιχειρήσεων. Αυτό το πρόβλημα έχει κατά το μάλλον ή ήττον επιλυθεί με το πέρασμα του χρόνου.

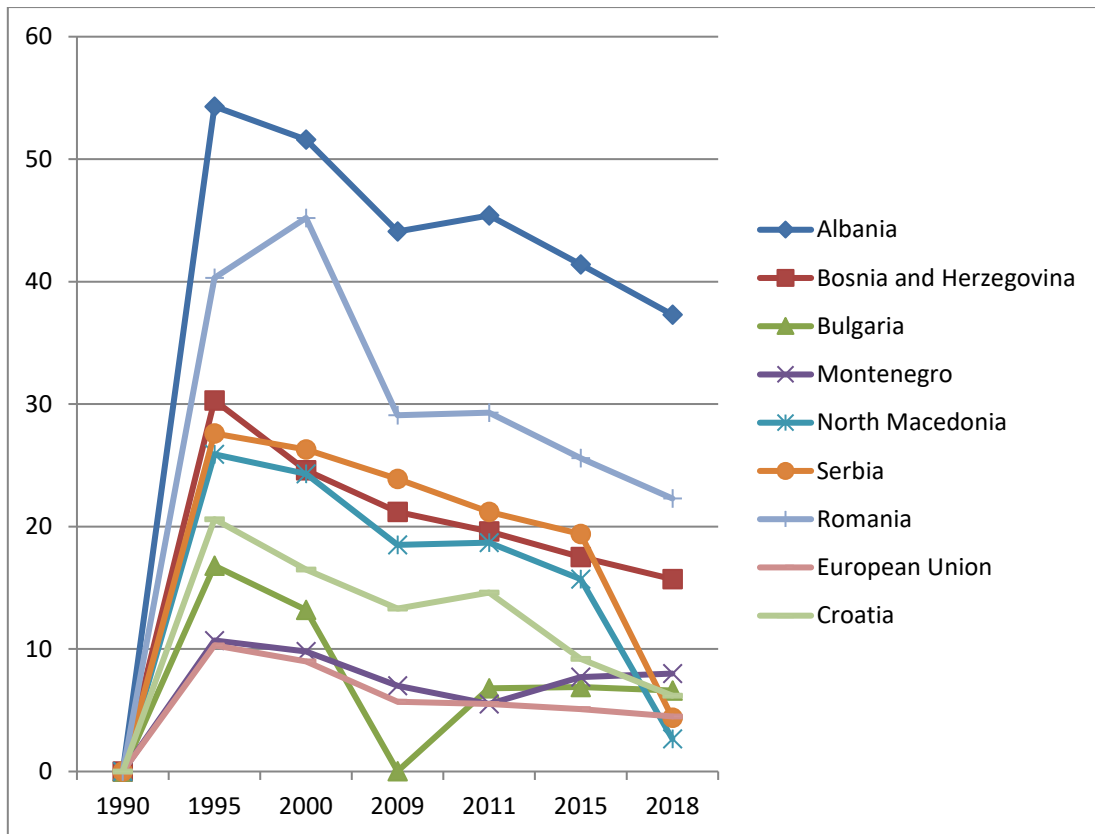
Δεύτερον, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα δεικτών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη μέτρηση της οικονομικής απόδοσης των χωρών σε μεταβατικό στάδιο. Μερικοί από τους πλέον κατάλληλους και αποτελεσματικούς δείκτες είναι οι ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν εισοδήματος, ο πληθωρισμός και τα ποσοστά ανεργίας, τα επίπεδα κατανάλωσης και επενδύσεων, τα επίπεδα φτώχειας και διανομής εισοδήματος (ανισότητα), οι μεταβολές του πληθυσμού και τα ποσοστά προσδόκιμου ζωής.

Τρίτον, ένα από τα πλέον εντυπωσιακά γεγονότα της μετάβασης είναι η μείωση της παραγωγής που καταγράφηκε στις χώρες της CEE (ΚΑΕ) και της FSU (Πρώην Σοσιαλιστικές) για μεγάλο μέρος του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1990. Είναι χαρακτηριστικά τα δεδομένα του πίνακα 9 (δεν έχουν αποτυπωθεί τα στοιχεία για το 1990), όπου παρατηρούμε την αρνητική πορεία του ΑΕΠ ή και σχεδόν μηδενική για την πρώτη περίοδο μετά το 1990 και έως το 2000 για τις χώρες της ΝΑΕ. Έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες για την κατάρρευση του ΑΕΠ, η οποία αποδίδεται σε συστημικά αίτια ή πολιτικά λάθη. Μια σύντομη εξήγηση για τις πιο σημαντικές θεωρίες θα δοθεί εδώ.

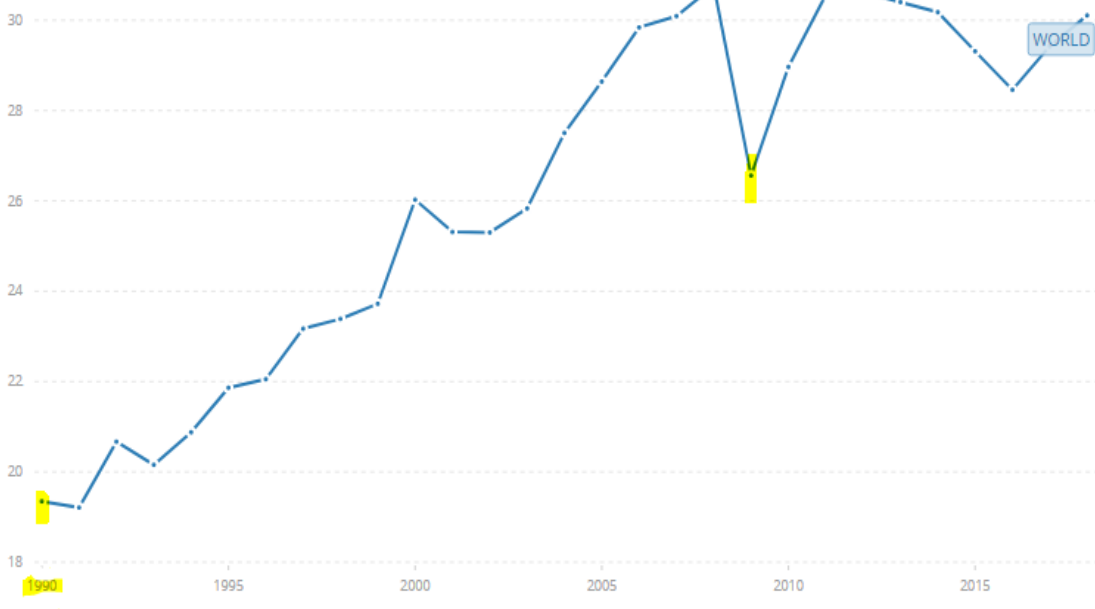
Τέταρτον, ανεξάρτητα από το ποιος δείκτης χρησιμοποιείται για ευκολότερη απόδοση κατά τη μετάβαση, έχουν προκύψει σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών (λόγου χάρι, σχετικά καλή απόδοση της Ουγγαρίας και της Σλοβενίας και σχετικά κακές επιδόσεις της Ουκρανίας και του Τατζικιστάν) και κάποιες απροσδόκητες (οι σχετικά καλές επιδόσεις των τριών χωρών της Βαλτικής και οι σχετικά καλές επιδόσεις της Ουγγαρίας και της Σλοβενίας και οι χαμηλές επιδόσεις της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας). Οι επεξηγήσεις για αυτές τις διακυμάνσεις στην αύξηση της

παραγωγής παρουσιάζονται σε ορισμένους πίνακες που αναλύουν την παραγωγή και το ΑΕΠ(Gros & Steinherr, 2004).

Τέλος, παρά τις δυσκολίες και τις αρνητικές επιδόσεις πολλών χωρών κατά τη μετάβαση, πρέπει να αναγνωριστούν οι θεμελιώδεις αλλαγές που έχουν λάβει χώρα μετά την έναρξη της μετάβασης. Αυτά τα οικονομικά στοιχεία, που κάποτε χαρακτηρίστηκαν από την τριάδα της συλλογικότητας, της εθνικοποίησης και της εκβιομηχάνισης, σήμερα περισσότερο ή λιγότερο χαρακτηρίζονται από τις δραστηριότητες του ιδιωτικού τομέα με βάση την αγορά, τις τιμές που καθορίζονται από την αγορά και μια σημαντική και αυξανόμενη πορεία του τομέα των υπηρεσιών, και καταδεικνύουν ότι το γεγονός αυτό αποτελεί σημαντικό επίτευγμα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, παρά τις αλλαγές στο οικονομικό μίγμα και την ανάκαμψη της οικονομικής ανάπτυξης που ακολούθησε, πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολλές χώρες της ΚΑΚ το βιοτικό επίπεδο και η ευημερία πολλών πολιτών δε βελτιώθηκε την πρώτη τουλάχιστον δεκαετία της μετάβασης και παρέμεινε σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα. Ο ΟΗΕ, σε έκθεση που συνέταξε για την Οικονομική Έρευνα και την ανάπτυξη της Ευρώπης το 2004, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «σε πολλές περιπτώσεις ο τελικός στόχος της μετάβασης – η βελτίωση της ζωής των απλών ανθρώπων – φαίνεται να κατέλαβε τη δεύτερη θέση σε σχέση με την επιτακτική ανάγκη οικονομικής ανάπτυξης. Θα εξετάσουμε αυτά τα θέματα στις επόμενες ενότητες.

Πίνακας 8 Διαχρονική εξέλιξη του ΑΕΠ, Βοσνία, Κροατία, Κόσσοβο, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο και Σερβία, Πηγή: World Bank, World Bank national accounts data (2018).

Πίνακας 9 Διαχρονική εξέλιξη της αξίας των παγκόσμιων εξαγωγών ως ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ σε %. Πηγή: World Bank, World Bank national accounts data (2019)

2.4.2 Μετάβαση, οικονομία, ανάπτυξη- εργασία και παραγωγή

Η πτώση της παραγωγής σε ορισμένες πρώην σοσιαλιστικές χώρες προηγήθηκε της μετάβασης από το σχέδιο για μετάβαση σε οικονομία της αγοράς και τέθηκε άμεσα με τη διάλυση του σοσιαλιστικού συστήματος. Πράγματι, και σε αντίθεση με τις περισσότερες προσδοκίες, όλες οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες, υπέστησαν αρχική μείωση της παραγωγής. Αυτή η πτώση της παραγωγής, που συχνά αναγνωρίζεται ως ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μετάβασης, είναι μία από τις μεγάλες εκπλήξεις κατά τη μετάβαση στο σχέδιο της αγοράς. Στη διεξοδική του μελέτη για την ευρωπαϊκή οικονομία μετά το 1945, ο Barry Eichengreen, περιγράφει αυτά τα δεδομένα δεκαετίες νωρίτερα από την ύφεση και την αδυναμία αυτόματης προσαρμογής που αναμένουν οι υπέρμαχοι της οικονομίας της αγοράς (Eichengreen, 2007).

Παρόλο που υπήρχαν διαφορές μεταξύ των χωρών, όσον αφορά την κατάρρευση της παραγωγής, τόσο από πλευράς διάρκειας όσο και έντασης, μπορούμε να αναφέρουμε ότι για τις περισσότερες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης όπως και της Κεντρικής και Ανατολικής, η μείωση της παραγωγής ακολούθησε γρήγορα μια ανάκαμψή της (υπήρξαν κάποιες αποτυχίες, κυρίως στην Αλβανία, τη Βουλγαρία, την Δημοκρατία της Τσεχίας και τη Ρουμανία). Σε μια σύντομη προσπάθεια σύγκρισης των δεδομένων για τις ΝΑΕ και ορισμένων χωρών του πρώην ανατολικού μπλοκ που βρίσκονται εκτός Βαλκανίων, θα διαπιστώσουμε και εκεί ότι η μείωση της παραγωγής, ακολουθούμενη από ανάκαμψη, ήταν επίσης το πρότυπο της παραγωγής για τα κράτη της Βαλτικής: αν και η Εσθονία, η Λετονία και η Λιθουανία ανήκαν στη Σοβιετική Ένωση, οι επιδόσεις τους μετά την έναρξη της μετάβασης άρχισαν να μοιάζουν περισσότερο με την εμπειρία των χωρών τόσο της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης όσο και της Νοτιοανατολικής, σε σχέση με εκείνη των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών. Δυστυχώς και οι χώρες της Βαλτικής επηρεάστηκαν και αυτές έντονα από την παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση του 2007 έως το 2009 και αυτό αντανakλάται στους αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης που εμφανίστηκαν μεταγενέστερα, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, και ιδιαίτερα από τα μέσα του 2008 και κυρίως από το 2009. Αντίθετα, οι χώρες της πρώην ΕΣΣΔ παρουσίασαν πολύ μεγαλύτερη μείωση της παραγωγής. Ορισμένες από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ κατέγραψαν σχεδόν μια δεκαετία πτώσης, με τη σωρευτική μείωση της παραγωγής, που συχνά υπερβαίνει το 50% του αρχικού ΑΕΠ. Εντούτοις, ακόμη και

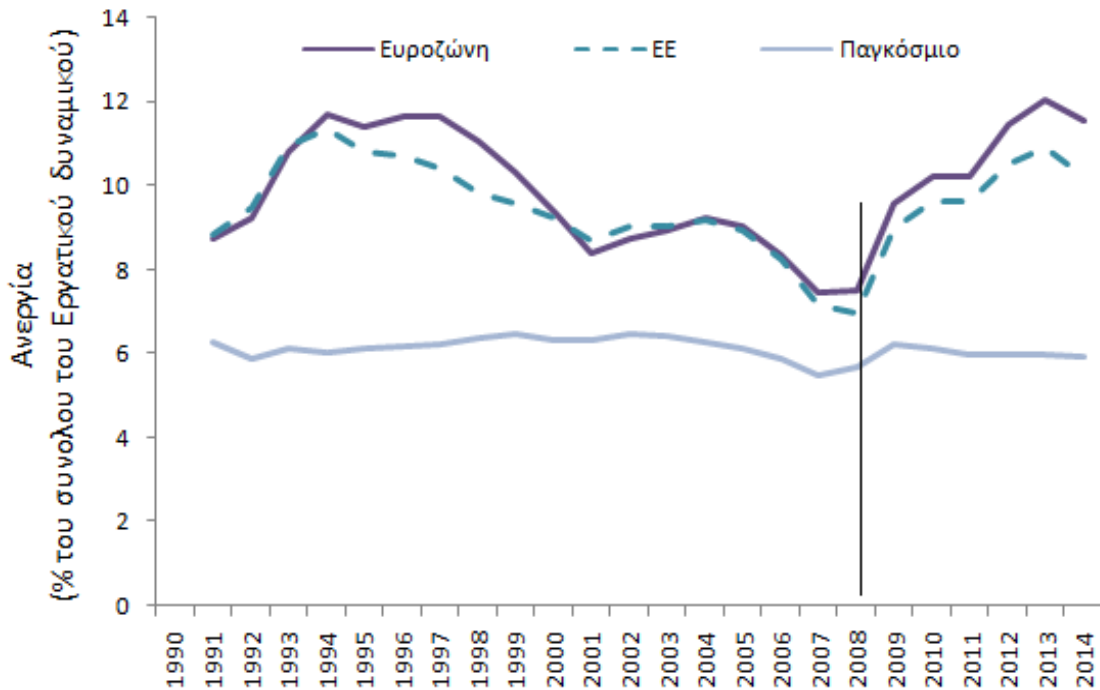
σε αυτή την ομάδα χωρών, η πτώση οδήγησε τελικά σε ανάκαμψη και σε πολλές περιπτώσεις στην οικονομική άνθηση, αν και πρέπει να ειπωθεί ότι αυτές οι αυξήσεις της παραγωγής που καταγράφηκαν προέρχονταν από πολύ χαμηλές βάσεις και, επιπλέον, σχετίζονται με τις υψηλές τιμές των βασικών προϊόντων, του πετρελαίου και του φυσικού αερίου.

Ένα χαρακτηριστικό του σοσιαλιστικού συστήματος ήταν η απουσία ανοικτής ανεργίας. Στην πράξη, και ιδιαίτερα αργότερα, πολλές σοσιαλιστικές χώρες γνώρισαν κρυφή ανεργία ή ανεργία στην εργασία. Η μετάβαση σε μια οικονομία της αγοράς αναμένεται να επιφέρει αύξηση της επίσημης ανεργίας, καθώς και την καθιέρωση ενός δικτύου κοινωνικής προστασίας (Gros & Steinherr, 2004).

Τα ποσοστά ανεργίας, αλλά κυρίως η αύξηση της ανεργίας ιδιαίτερα στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες (όπου το πραγματικό ποσοστό ανεργίας είναι πολύ υψηλότερο από το επίσημο ποσοστό) δεν άγγιξε τελικά το μεγάλο ποσοστό που αναμενόταν. Η επεξήγηση βρίσκεται στην έντονη οικονομική μετασχηματιστική ύφεση σε αντιδιαστολή με τα δεδομένα των πιο σταθερών και ισχυρών οικονομιών της αγοράς, των οποίων τα ποσοστά ανεργίας αυξήθηκαν ανάλογα με την κάμψη της παραγωγής, δηλαδή μειώθηκαν κατά τη διάρκεια περιόδων ύφεσης.

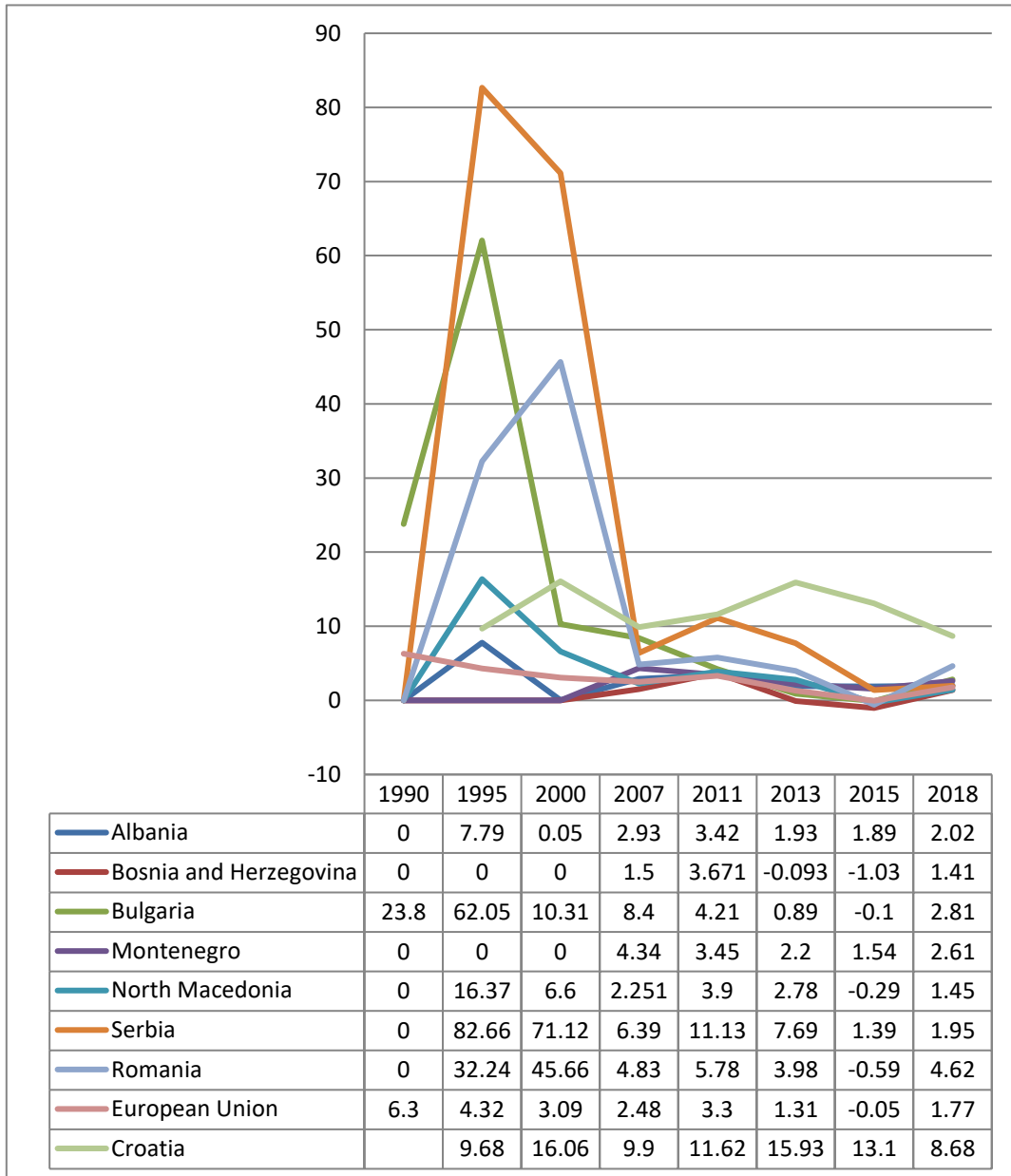
Στις χώρες σε μετάβαση, διάφοροι παράγοντες μπορούν να ληφθούν υπόψη για να επιβεβαιώσουν την αντίφαση στα ποσοστά της ανεργίας (Πίνακες 11, 12^α & 12^β, 13 και 14) συμπεριλαμβανομένου του δεδομένου ότι, και στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αλλά και σε αυτές της ΝΑΕ, όπου η προσαρμογή της αγοράς εργασίας στην πτώση της παραγωγής ήταν σε πολύ μικρότερο αριθμό μισθωτών, οι προβληματικές επιχειρήσεις προτίμησαν να περικόπτουν μισθούς (ή αναβαλλόμενες μισθολογικές πληρωμές υπό μορφή καθυστερούμενων μισθών) παρά την απόλυση των εργαζομένων· η τάση πολλών επιχειρήσεων να διατηρούν τους εργαζόμενους (συνέχιση της πρακτικής της αποθεματοποίησης εργατικού δυναμικού είτε από το πατερναλισμό είτε από την πεποίθηση ότι το οικονομικό περιβάλλον θα βελτιωνόταν ή ως τρόπος διαπραγμάτευσης με τις τοπικές και εθνικές κυβερνήσεις για να κερδίσει υποστήριξη)· την απροθυμία πολλών πρώην εργαζομένων (παρά τις καθυστερούμενες πληρωμές μισθών ή την υποχρεωτική άδεια χωρίς αμοιβή) να αποσύρονται πλήρως από τον πρώην εργοδότη τους (καθώς ορισμένες επιχειρήσεις συνέχισαν να παρέχουν κοινωνικές παροχές, όπως η στέγαση) και, τέλος, ιδιαίτερα χαμηλά επιδόματα ανεργίας.

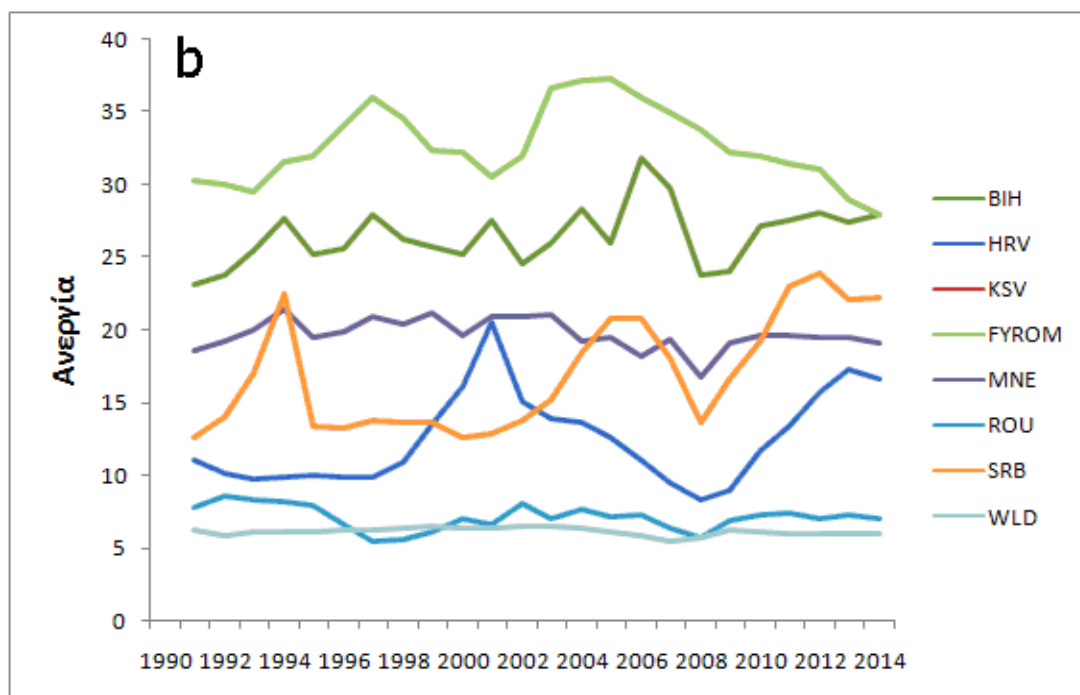
Είναι αξιοσημείωτο ότι η πτώση των πραγματικών μισθών και η πολύ χαμηλότερη αναμενόμενη άνοδος της ανεργίας που σημείωσαν οι μεταβατικές χώρες, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την εργασιακή προσαρμογή που γνώρισε η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930, όταν οι πραγματικοί μισθοί παρέμειναν σταθεροί, αλλά η ανεργία αυξήθηκε (Milanovic, 1998).

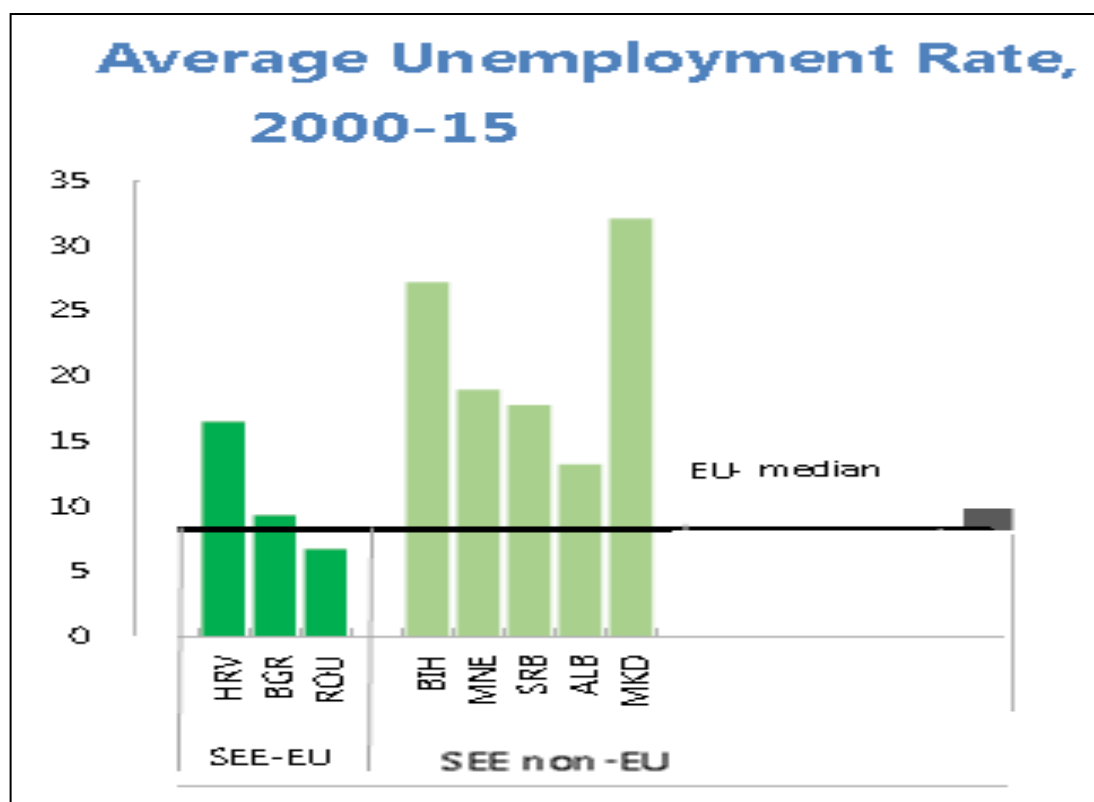
Πίνακας 10 Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας σε χώρες της ΕΕ, στην Ευρωζώνη και παγκοσμίως. Πηγή: World Bank, World Bank national accounts data 2015.

a

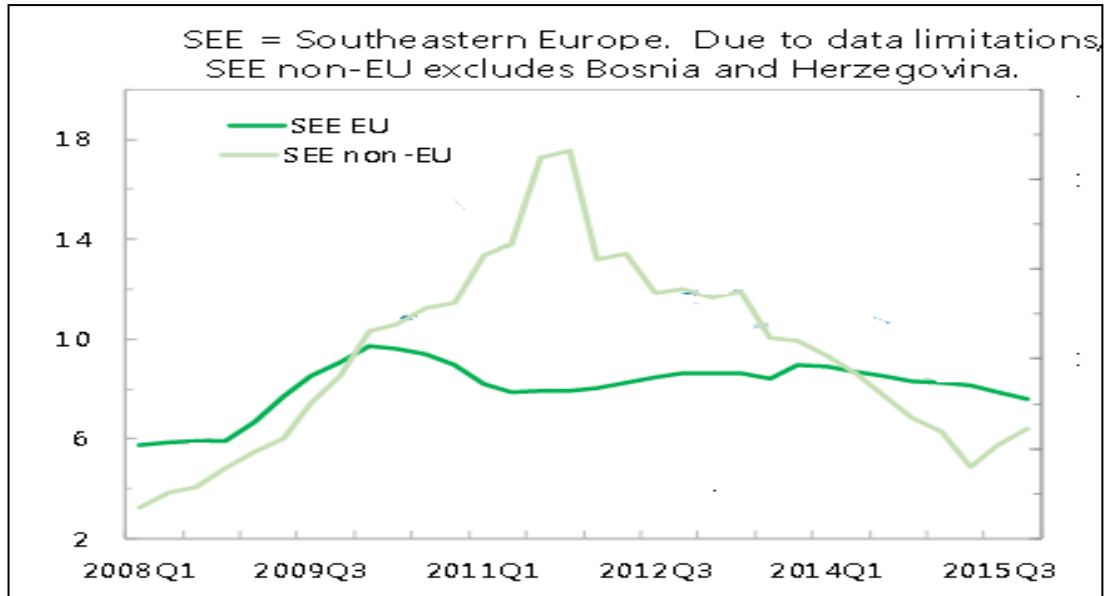

Πίνακας 12:a&b. Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας σε βαλκανικές χώρες, ΕΕ και παγκοσμίως (WRLD). Πηγή: World Bank, World Bank national accounts data 2018.

Πίνακας 11: Μεταβολή του ποσοστού της ανεργίας (περίοδος 2000-2015, σε χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ (SEE-EU): Βουλγαρία, Κροατία, Ρουμανία, και σε χώρες που δεν είναι μέλη της ΕΕ (SEE non-EU): Αλβανία, Κόσσοβο, ΠΓΔΜ, Μαυροβούνιο, Σερβία). Πηγή: IMF (2016).

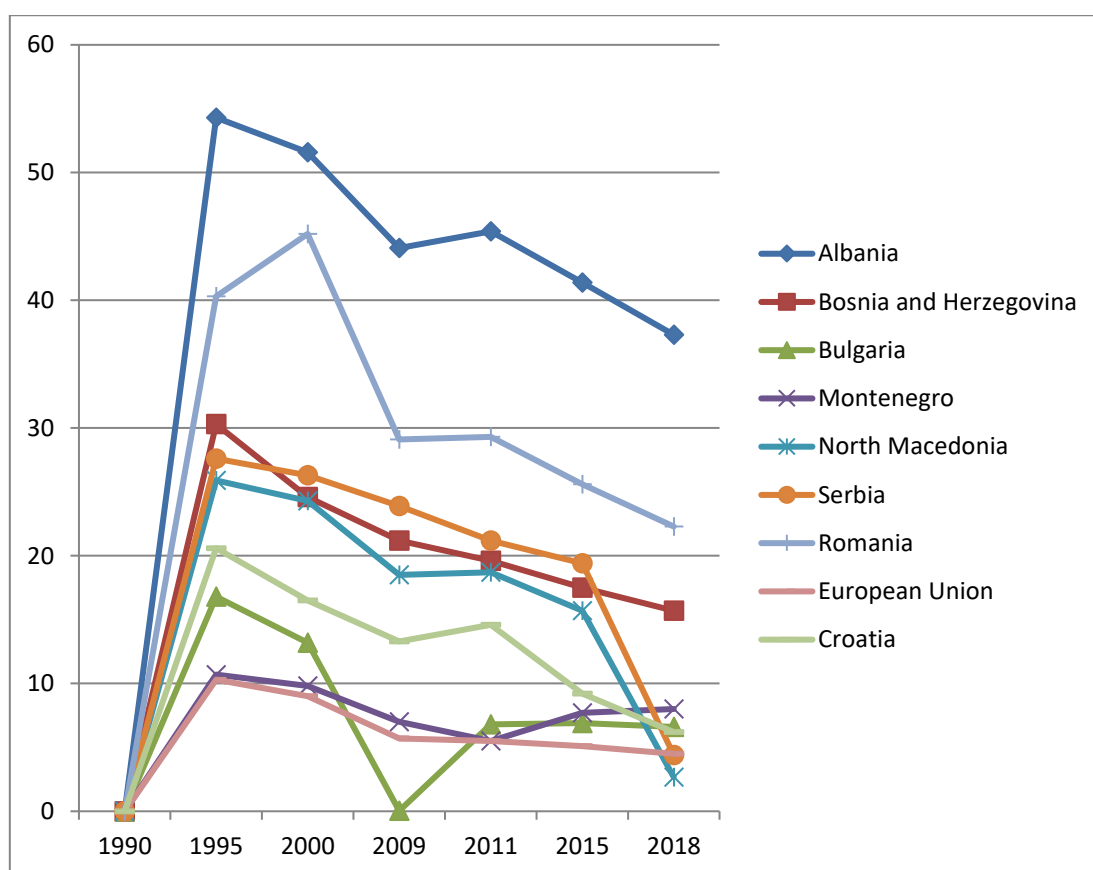

Πίνακας 12: Μεταβολή της ανεργίας κατά την περίοδο 2008-2015, σε χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ (SEE EU): Βουλγαρία, Κροατία, Ρουμανία, και σε χώρες που δεν είναι μέλη της ΕΕ (SEE non-EU): Αλβανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία). Πηγή: IMF (2016).

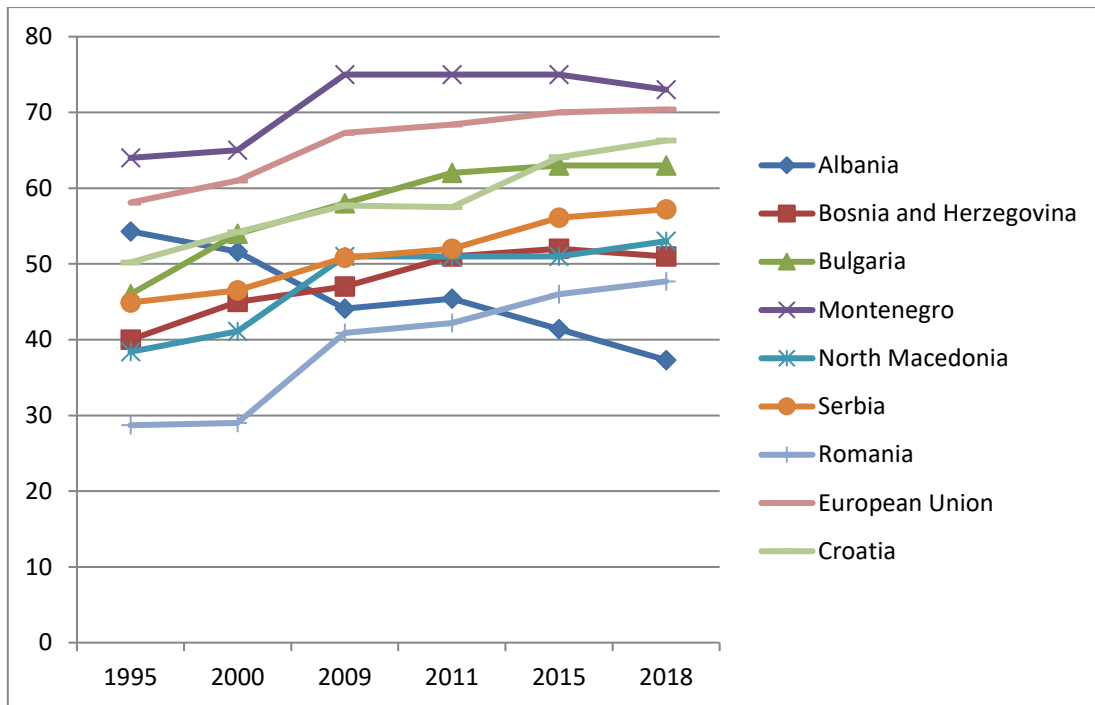
Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, οι αποκλίσεις μεταξύ των χωρών της Νοτιοανατολικής και της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης δεν είναι τόσο μεγάλες (πράγμα που ισχύει και για κάποιους άλλους οικονομικούς δείκτες). Ωστόσο, οι διαφορές σε κάθε αντίστοιχη ομάδα χωρών είναι μεγάλες. Για παράδειγμα, η Τσεχική Δημοκρατία, η Ουγγαρία και η Σλοβενία κατάφεραν να διατηρήσουν την ανεργία σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, ενώ τα ποσοστά ανεργίας στη Βουλγαρία, την Πολωνία και τη Σλοβακία ήταν υψηλά, υπερβαίνοντας το 12-15% για μεγάλο διάστημα της μεταβατικής εποχής. Όσον αφορά την τελευταία κατηγορία, ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά του επενδυτικού κλίματος και των αγορών εργασίας και στις τρεις χώρες, σε συνδυασμό με άκαμπτες εργατικές νομοθεσίες, δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας και αναντιστοιχίες δεξιοτήτων, μπορεί να εξηγήσουν, εν μέρει, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, εκτός από ορισμένους παράγοντες που σχετίζονται με κάθε χώρα, όπως η μακροοικονομική κρίση στη Βουλγαρία στα μέσα της δεκαετίας του 1990, η αύξηση του πληθυσμού στην Πολωνία στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η δαπανηρή κληρονομιά της βαριάς βιομηχανίας και της παραγωγής εξοπλισμών στη Δημοκρατία της Σλοβακίας, όπου αντιστοιχούσε στο 10% του εργατικού δυναμικού. Όπως πάντα, οι χώρες που βίωσαν εσωτερικές συγκρούσεις ή πολέμους υπέφεραν από πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας. Εξαιρουμένης

της Σλοβενίας, αυτό ισχύει για όλες τις πρώην δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας, καθώς κατέγραψαν και καταγράφουν ακόμη και σήμερα ποσοστά ανεργίας από 20% έως 30% (Turley&Luke, 2011).

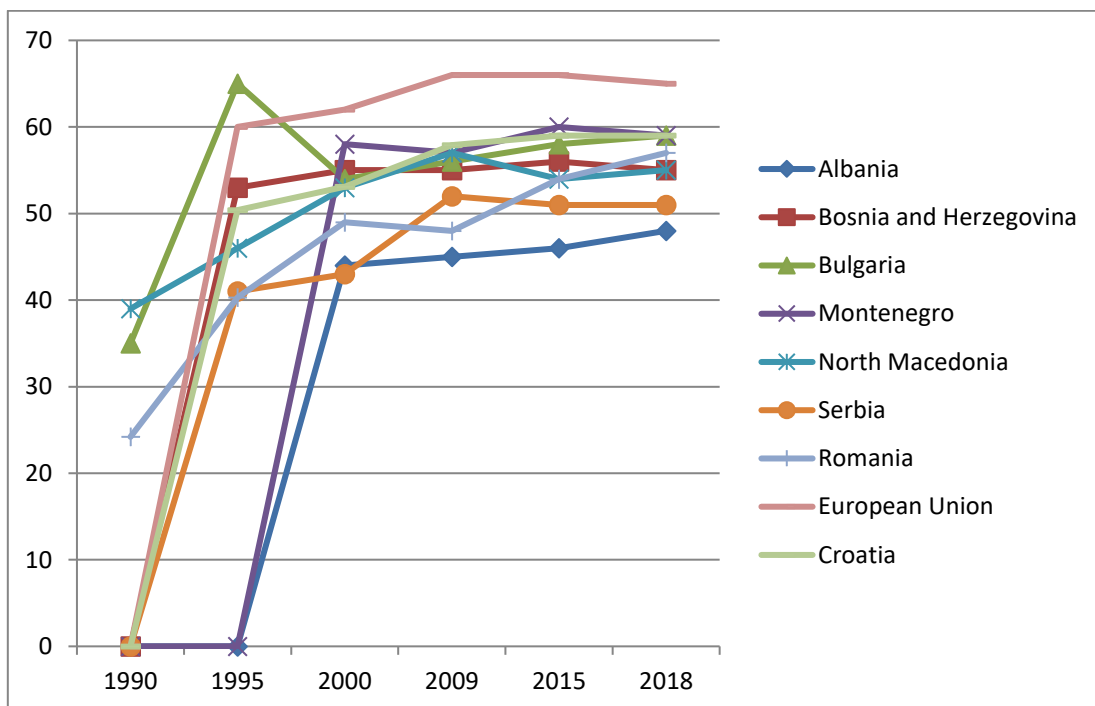
Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας (2005), τα ποσοστά ανεργίας σε χώρες σε μεταβατικό στάδιο, σε σύγκριση με τα ποσοστά ανεργίας σε πολλές οικονομίες αγοράς που δεν έχουν μεταβατικό χαρακτήρα, ήταν γενικά υψηλά. Αυτό είναι εμφανές στους πίνακες που ακολουθούν όπου αναφέρουμε τα ποσοστά ανεργίας (σε περιφερειακή βάση) τόσο για τις μεταβατικές όσο και για τις μη μεταβατικές χώρες.

Πίνακας 13 Διαχρονική εξέλιξη του αριθμού θέσεων εργασίας στην αγροτική παραγωγή (% συνόλου των θέσεων εργασίας) στα Βαλκάνια. Πηγή: World Bank, World Bank national accounts data (2019)

Πίνακας 14 Διαχρονική εξέλιξη του αριθμού θέσεων εργασίας στον κλάδο των υπηρεσιών (% συνόλου των θέσεων εργασίας) στα Βαλκάνια. Πηγή: World Bank IBRD –IDA (2018)

Πίνακας 15 Διαχρονική εξέλιξη του κλάδου των υπηρεσιών (% ΑΕΠ) σε χώρες των Βαλκανίων Πηγή: World Bank IBRD –IDA (2019)

Επιπλέον, δύο αξιοσημείωτες πτυχές (αποτυπώνονται στους Πίνακες 15, 16 και 17) της ανεργίας στις χώρες σε μετάβαση είναι ο χαμηλός κύκλος εργασιών της ομάδας ανεργίας που προκαλείται από τα σχετικά χαμηλά ποσοστά εκροών από την ανεργία (που οφείλονται, μεταξύ άλλων, σε αναντιστοιχία δεξιοτήτων, πολιτικές για την αγορά εργασίας, υποτονική οικονομική ανάπτυξη και δημιουργία θέσεων εργασίας) και τα σχετικά υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας, δηλαδή την ανεργία που διαρκεί περισσότερο από 12 μήνες (Boeri και Lehmann, 1999, Svejnar, 2002). Ενώ το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας στην ΕΕ-15 τείνει να είναι - με κάποιες εξαιρέσεις - κάτω του 50% (των ανέργων), σε πολλές χώρες της ΝΑΕ πάνω από το ήμισυ των ανέργων είναι μακροχρόνια άνεργοι (Blanchard, 1997).

2.4.3 Κατά τη διάρκεια κατάρρευσης της παραγωγής και ο δρόμος προς την περίοδο της ανάπτυξης

Αυτή η ενότητα εξετάζει τις οικονομικές θεωρίες αλλά και τα δεδομένα που εξηγούν την κατάρρευση της παραγωγής στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στις χώρες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο. Στην επόμενη ενότητα θα παρουσιάσουμε τα εμπειρικά ευρήματα και, ειδικότερα, τα αποτελέσματα των μελετών σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες απόδοσης (όπως μετρούνται από τις μεταβολές στην εθνική παραγωγή) των οικονομιών μετάβασης, καλύπτοντας τόσο την περίοδο ύφεσης όσο και την περίοδο ανάκαμψης που ακολούθησε.

Στην αρχή της μετάβασης, πολλοί οικονομολόγοι (ιδιαίτερα εκείνοι που δεν είναι εξοικειωμένοι με το σοσιαλιστικό σύστημα) προέβλεπαν το κλείσιμο του χάσματος μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Δεδομένων των στρεβλώσεων και των ανεπαρειών του παλαιού σοσιαλιστικού συστήματος, υποστηρίχθηκε ότι η εφαρμογή του πακέτου μεταρρυθμίσεων και η βελτιωμένη κατανομή των πόρων θα οδηγούσαν σε αύξηση των επιπέδων παραγωγής και σε υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Ειδικότερα, αναμενόταν ότι οι οικονομίες μετάβασης θα μετακινούνταν από μέσα προς τα σύνορα των δυνατοτήτων παραγωγής τους και στη συνέχεια, τα όρια, με την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων της αγοράς, αναμενόταν να μετατοπιστούν προς τα έξω. Άλλοι ήταν πιο απαισιόδοξοι και προέβλεπαν έναν δύσκολο μετασχηματισμό. Η αρχική μείωση της παραγωγής που σημειώθηκε σε όλες τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, δικαιώνει τη θέση όσων

είχαν επιφυλάξεις για τη μετάβαση. Λίγοι οικονομολόγοι προέβλεψαν την πτώση της παραγωγής. Ο Κορνάι, γράφοντας το 1993, παρατήρησε ότι «καμία πρόβλεψη [...] σοβαρής ύφεσης δεν μπορεί να βρεθεί στα πρώιμα θεωρητικά κείμενα για να περιγράψει το πρόγραμμα για τη μετάβαση». Αυτό αποτελεί πρόκληση για τους υποστηρικτές των μεταρρυθμίσεων της αγοράς, και γενικά για τη νεοκλασική θεωρία. Η τυποποιημένη και δογματική ανάλυση της αγοράς δεν μπόρεσε να προβλέψει την πτώση της παραγωγής, αλλά αυτό δεν ήταν ιδιότυπο δεδομένο. Η παραδοχή της παραδοσιακής θεωρίας της αγοράς και της θεωρίας των τιμών για την ύπαρξη των αγορών που στηρίζονται από τα κατάλληλα θεσμικά πλαίσια και τον αυθορμητισμό της ιδιωτικής επιχείρησης, θα μπορούσε να είναι ωφέλιμη στη διαδικασία, αλλά μόνο σε μια ήδη υπάρχουσα καπιταλιστική οικονομία και όχι σε κάποια που βρίσκεται στο δρόμο της μετάβασης (Kornai&Janos, 1992).

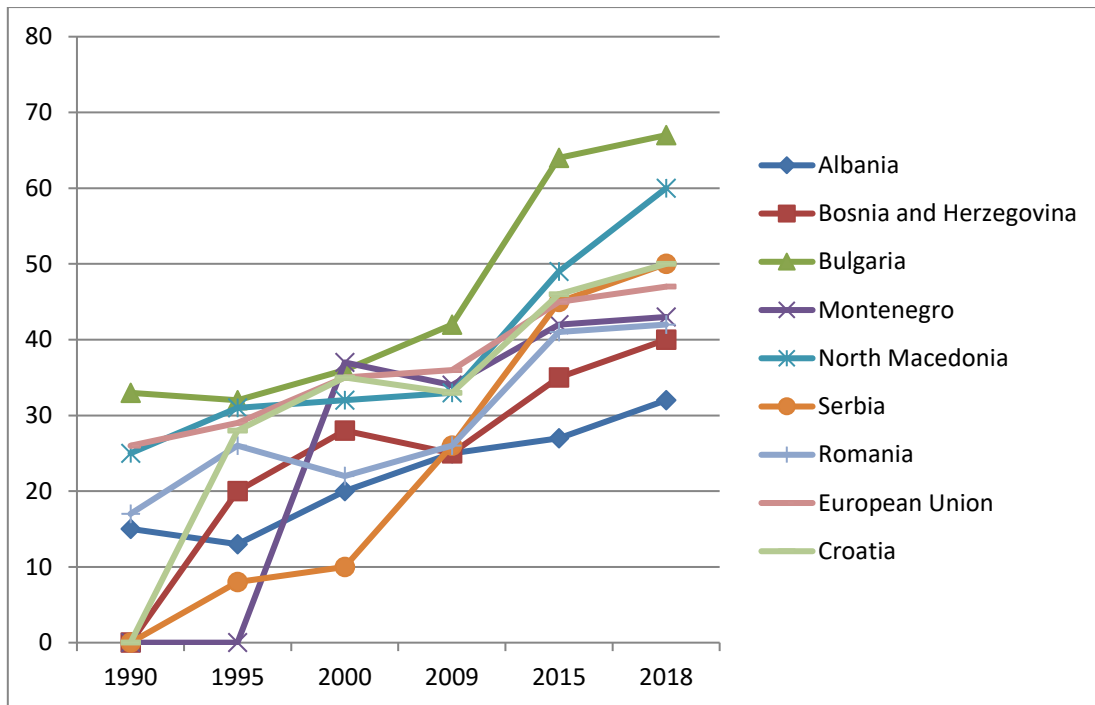
Ανεξάρτητα από τις δυσκολίες μέτρησης του ΑΕΠ κατά την έναρξη της μετάβασης και την αύξηση στα πρώτα έτη της μετάβασης της παραοικονομίας, η κατάρρευση στην παραγωγή στα πρώτα χρόνια της μετάβασης ήταν πρωτοφανής στη σύγχρονη οικονομική ιστορία. Μάλιστα, σε ορισμένες χώρες υπερέβη ακόμη και την πτώση που καταγράφηκε σε πολλές καπιταλιστικές χώρες, κατά τη διάρκεια της «μεγάλης ύφεσης» της δεκαετίας του '30.

Η Πολωνία και η Ρωσία αναφέρονται λόγω του μεγέθους και της σημασίας τους (τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά) κατά τη διάρκεια του μεταβατικού δρόμου. Η ύφεση στη Ρωσία, τόσο ως προς τη διάρκεια όσο και ως προς την ένταση, υπήρξε πολύ μεγάλη ακόμη και σε σύγκριση με την πτώση της παραγωγής στην αντίστοιχη χώρα της μετάβασης και σε σύγκριση με την πτώση της παραγωγής στις ΗΠΑ και τη Γερμανία. Όπως δηλώνει ο Μιλάνοβιτς (1998), «η μετακομμουνιστική ύφεση στη Ρωσία είναι βαθύτερη από τη «Μεγάλη Ύφεση» στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Γερμανία».

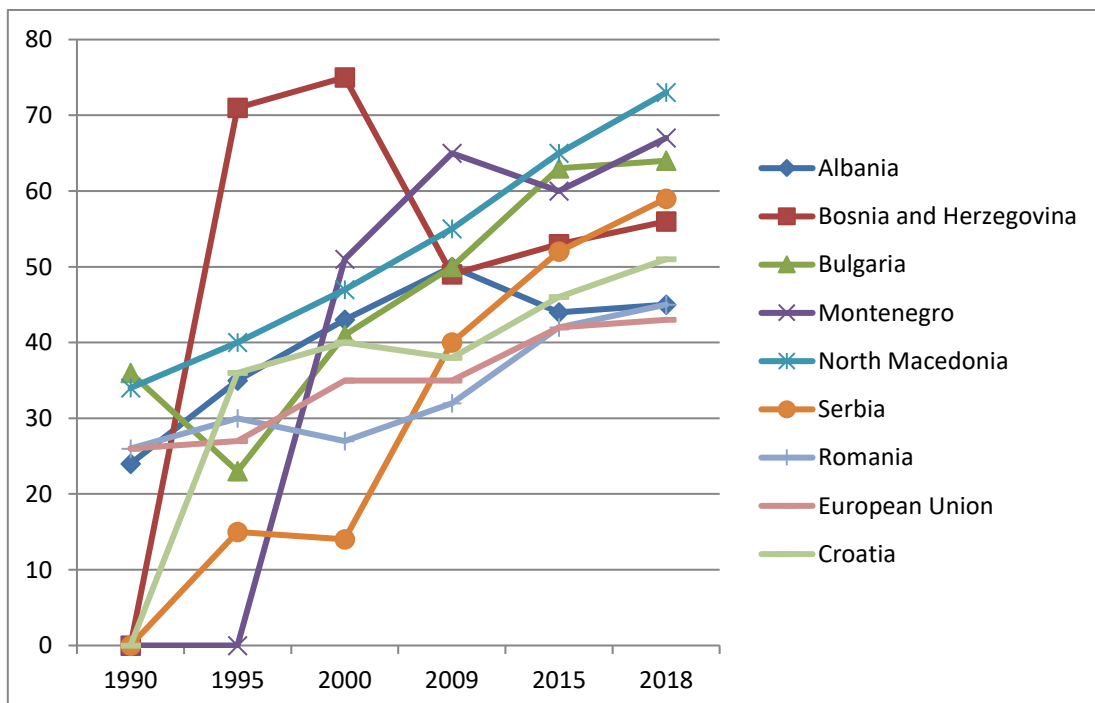
Παρόλο που άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης γνώρισαν περιόδους πιο μακροχρόνιας και βαθύτερης κρίσης, οι πρώην σοσιαλιστικές δημοκρατίες βίωσαν τις πιο απότομες μειώσεις. Η Ουκρανία υπήρξε μάρτυρας δέκα συνεχών ετών ύφεσης, ενώ η Γεωργία παρουσίασε τη μεγαλύτερη πτώση της παραγωγής, η οποία υπολογίζεται σε σχεδόν 80%. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι για πολλές από αυτές τις χώρες, παρότι η πτώση της παραγωγής εντοπίζεται συχνά στην έναρξη της απελευθέρωσης της οικονομίας, στην πραγματικότητα είχε ξεκινήσει πριν από την κατάρρευση του σοβιετικού συστήματος. Η έκπληξη για πολλούς

αναλυτές ήταν ότι αυτή η μείωση της παραγωγής δεν ανακόπηκε από τις μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο της μετάβασης στο σύστημα της αγοράς και σε ορισμένες χώρες (ιδίως τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες), η μείωση της παραγωγής που επιταχύνθηκε τα πρώτα χρόνια πριν από την ανάκαμψη ήταν προφανής. Όσον αφορά την πτώση της παραγωγής και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις κατά τη μετάβαση, οι ερωτήσεις που θα ερευνηθούν οι εμπειρικές μελέτες σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες της απόδοσης είναι οι εξής: η μείωση της παραγωγής προκλήθηκε ή επιταχύνθηκε από την απελευθέρωση; Πώς σχετίζεται η μεταβολή της παραγωγής με την ταχύτητα των μεταρρυθμίσεων; Συγκεκριμένα, οι ταχείες μεταρρυθμίσεις επηρεάζονται λιγότερο από την έκταση (σε αντίθεση με τη διάρκεια) της μείωσης της παραγωγής, δηλαδή, οι χώρες με βραδύ μεταρρυθμιστικό ρυθμό που αποφεύγουν να υιοθετήσουν μεταρρυθμίσεις της αγοράς, απλώς αναβάλλουν την κατάρρευση της παραγωγής τους σε αντίθεση με αυτές που κάνοντας τις μεταρρυθμίσεις ταχύτατα και παρά την πρόσκαιρη μείωση της παραγωγής, θα δουν άμεσα μια ισχυρή ανάκαμψη (Turley&Luke, 2011).

Στα ζητήματα της παραγωγικής δραστηριότητας είναι ιδιαίτερα χρήσιμη η ανάλυση των δεδομένων που σχετίζονται με την πορεία της εξαγωγικής δραστηριότητας αλλά και των εισαγωγών προϊόντων και υπηρεσιών ως προς το ΑΕΠ. Χαρακτηριστικά δεδομένα αποτυπώνονται στους Πίνακες 18 και 19, όπου η εξαγωγική δραστηριότητα στις χώρες της ΝΑΕ σχεδόν διπλασιάστηκε από το 1990 έως το 2000 και αντίστοιχα και οι εισαγωγές. Το γεγονός αυτό σηματοδοτεί την αλλαγή της οικονομίας και κυρίως την εξωστρέφεια που ενδυναμώνει τη φιλελεύθερη – καπιταλιστική στροφή των οικονομιών, προσαρμόζοντας έτσι τα χαρακτηριστικά τους με αυτά των ανεπτυγμένων χωρών.

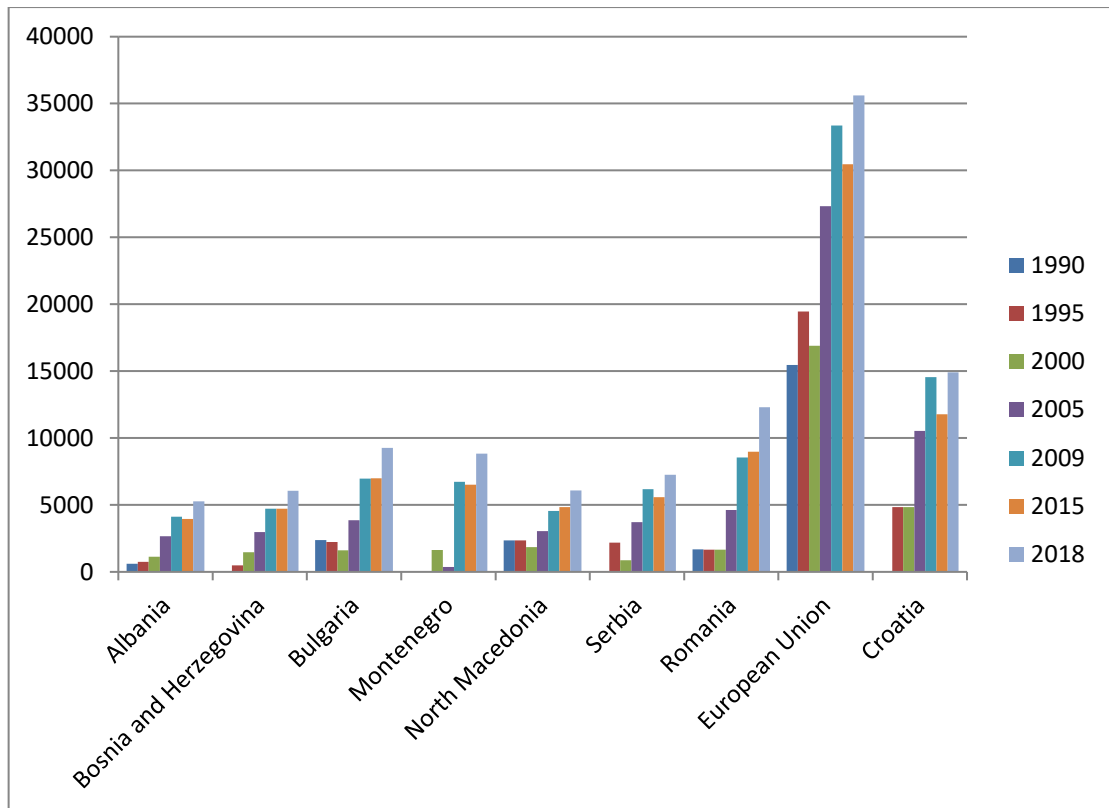
Πίνακας 16 Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών σε ποσοστό ως προς το ΑΕΠ σε ετήσια βάση. Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εξαγωγών (% του ΑΕΠ), αγαθών και υπηρεσιών, σε Βουλγαρία, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, ΕΕ, Κροατία, Σερβία. Πηγή: World Bank IBRD – IDA(2019)

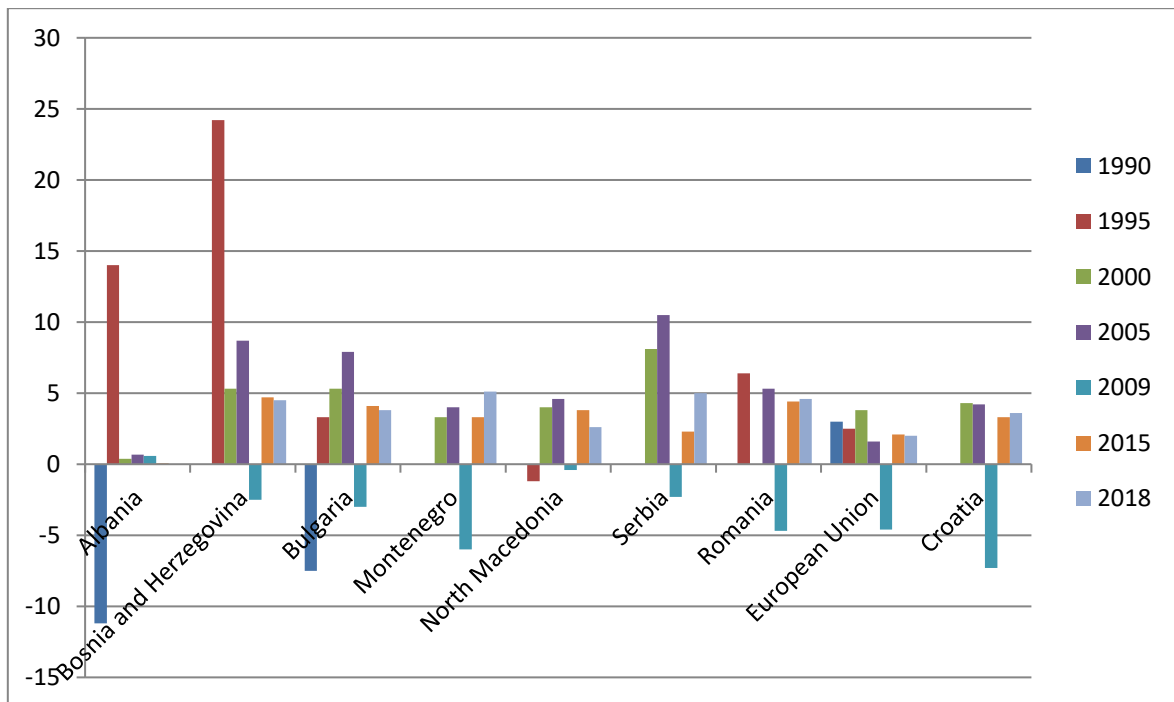
Πίνακας 17 Εισαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών σε ποσοστό ως προς το ΑΕΠ σε ετήσια βάση. Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εισαγωγών (% του ΑΕΠ), αγαθών και υπηρεσιών σε Βουλγαρία, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, ΕΕ, Κροατία, Σερβία. Πηγή: World Bank IBRD – IDA (2019)

Ένα άλλο μέτρο της αξιολόγησης της απόδοσης της παραγωγής, είναι το κατά κεφαλήν εισόδημα (Πίνακες 20 και 21). Η παρατήρηση σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας (2018) είναι σαφής για τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, στις οποίες τα πρώτα 10 χρόνια της μετάβασης τα ποσοστά είναι απογοητευτικά και εν συνεχεία παρά τη δυναμική αύξηση που παρατηρήθηκε στις αρχές του 2000, παρουσίασαν αναιμική βελτίωση. Στη συνέχεια επαναλαμβάνεται η σημείωση που αναφέρθηκε στα στοιχεία για την αύξηση του ΑΕΠ σε σχέση με τις υπόλοιπες υπό ανάπτυξη χώρες. Συγκρίνοντας τα δεδομένα στο σύνολο των χωρών σε μετάβαση και αποκλειστικά για τις χώρες όπου έχουμε πλήρη στοιχεία, η Πολωνία είναι η μόνη χώρα όπου το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ το 1995 υπερέβη το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ το 1990. Ενώ η ανάκαμψη της παραγωγής σήμαινε ότι τα μεταγενέστερα κατά κεφαλήν ΑΕΠ παρουσιάζουν αύξηση, υπάρχουν χώρες που εξακολουθούν να έχουν μεγάλο αριθμό μεταβατικών χαρακτηριστικών, όπου το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ το 2000 ήταν ακόμη μικρότερο από ό,τι στην αρχή της μετάβασης (π.χ. Βουλγαρία, Κροατία, Βόρεια Μακεδονία, Ρουμανία, χώρες της ΚΑΕ). Η παρατήρηση ότι το κυρίαρχο πρότυπο στα μεταβατικά αποτελέσματα - τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά - δεν ήταν η ομοιότητα αλλά η διαφοροποίηση, επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό τους επικριτές αυτής της βίαιης προσαρμογής στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς (Bunce, 1999, Campos and Fidrmuc, 2003).

Δεδομένης αυτής της χαμηλής συνολικής απόδοσης, το χάσμα εισοδήματος μεταξύ των χωρών που βρίσκονται σε διαδικασία μετάβασης και των εκ των ήδη οικονομικών των αγορών (Ανατολή και Δύση, όπως συνήθως αναφέρεται) παραμένει μεγάλο. Οι πίνακες 19 και 20 αναφέρουν επίσης το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, από το 1990 έως και το 2018, για ορισμένες χώρες της ΝΑΕ και της ΕΕ. Δεδομένου του ευνοϊκού οικονομικού κλίματος που παρουσίασαν οι χώρες του ΟΟΣΑ σε όλη αυτήν τη δεκαεπταετία από 1990 έως και το 2005 και σε σύγκριση με τις απογοητευτικές και άνισες επιδόσεις των μεταβατικών χωρών κατά την ίδια περίοδο, δεν αποτελεί έκπληξη το μεγάλο χάσμα εισοδήματος μεταξύ μεταβατικών και προηγμένων χωρών του ΟΟΣΑ κατά το 2005. Όλες οι ενδείξεις συγκλίνουν στο ότι θα χρειαστούν δεκαετίες – και όχι χρόνια – για να κλείσει αυτό το κενό, αν κλείσει.

Πίνακας 18 Μεταβολή ΑΕΠ κατά Κεφαλή σε ετήσια βάση σε USD. Πηγή: World Bank IBRD – IDA (2019)

Πίνακας 19 Μεταβολή Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος - μεταβολή σε ετήσια βάση. Πηγή: World Bank IBRD – IDA (2018)

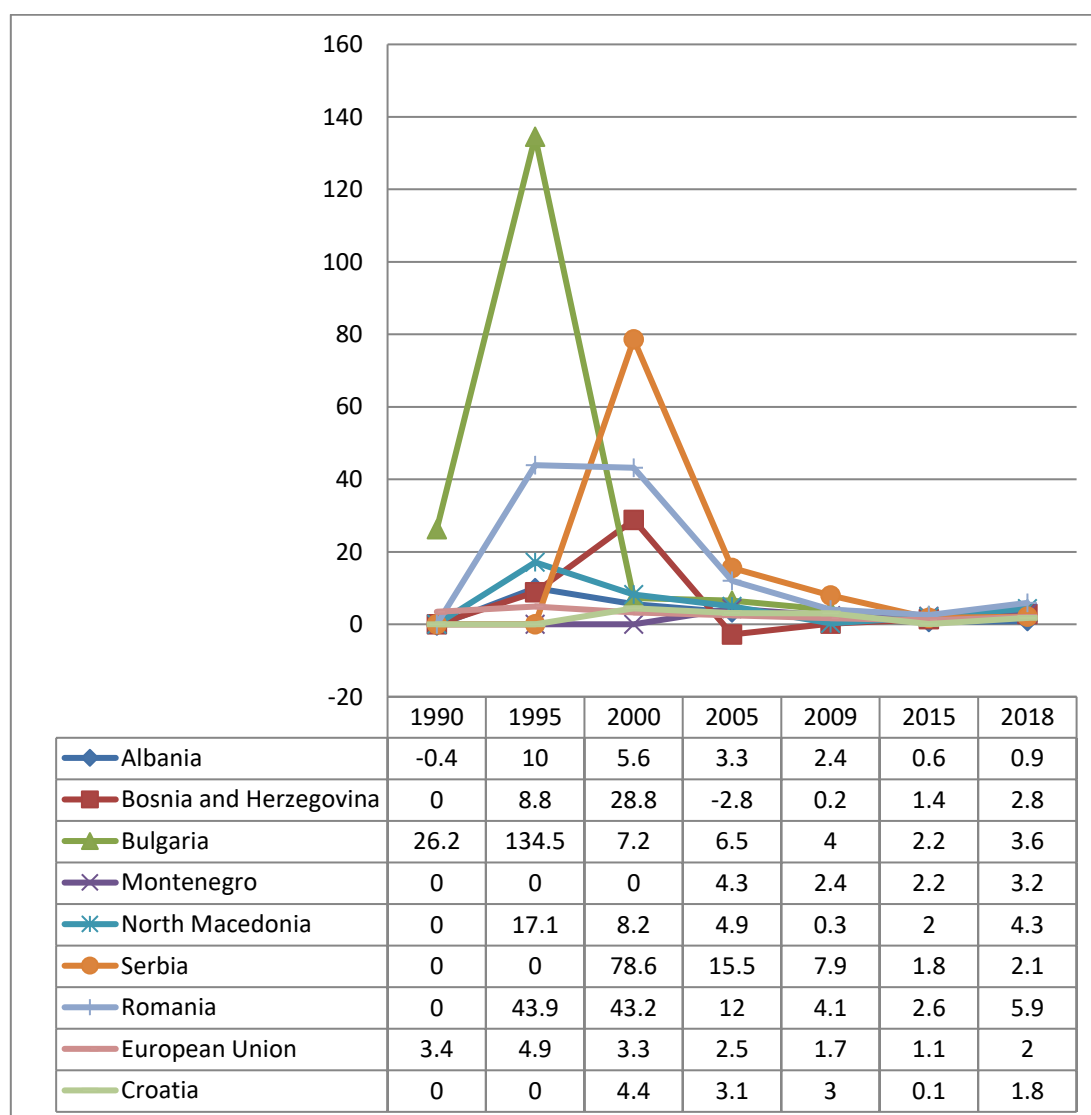
2.4.4 Η εξέλιξη του πληθωρισμού στη διάρκεια της μετάβασης

Δεδομένου των διοικητικών ελέγχων και περιορισμών των τιμών του κεντρικά σχεδιασμένου συστήματος (όπου οι τιμές για πολλά αγαθά διατηρήθηκαν τεχνητά χαμηλές), αναμενόταν ότι η ελευθέρωση των τιμών θα οδηγούσε αρχικά σε γενική αύξηση των τιμών. Προβλεπόταν ότι αυτή η καθολική αύξηση των τιμών θα αντισταθμιζόταν, και ενδεχομένως σε σύντομο χρονικό διάστημα, από νέες προμήθειες από τον «απελευθερωμένο» ιδιωτικό τομέα, γεγονός που θα άμβλυne τις περαιτέρω αυξήσεις των τιμών. Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτή η άνοδος των τιμών ακολουθήθηκε από διαδοχικές αυξήσεις των επιπέδων τιμών, που οδήγησαν σε υπερπληθωρισμό (συνήθως ορίζεται ως μηνιαίο ποσοστό πληθωρισμού τουλάχιστον 50%) σε πολλές χώρες, και ιδιαίτερα, στα Βαλκάνια και τα κράτη του Καυκάσου. Τα ετήσια ποσοστά πληθωρισμού άνω του 100%, και σε ορισμένες περιπτώσεις πάνω από το 1000%, δεν ήταν ασυνήθιστα στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

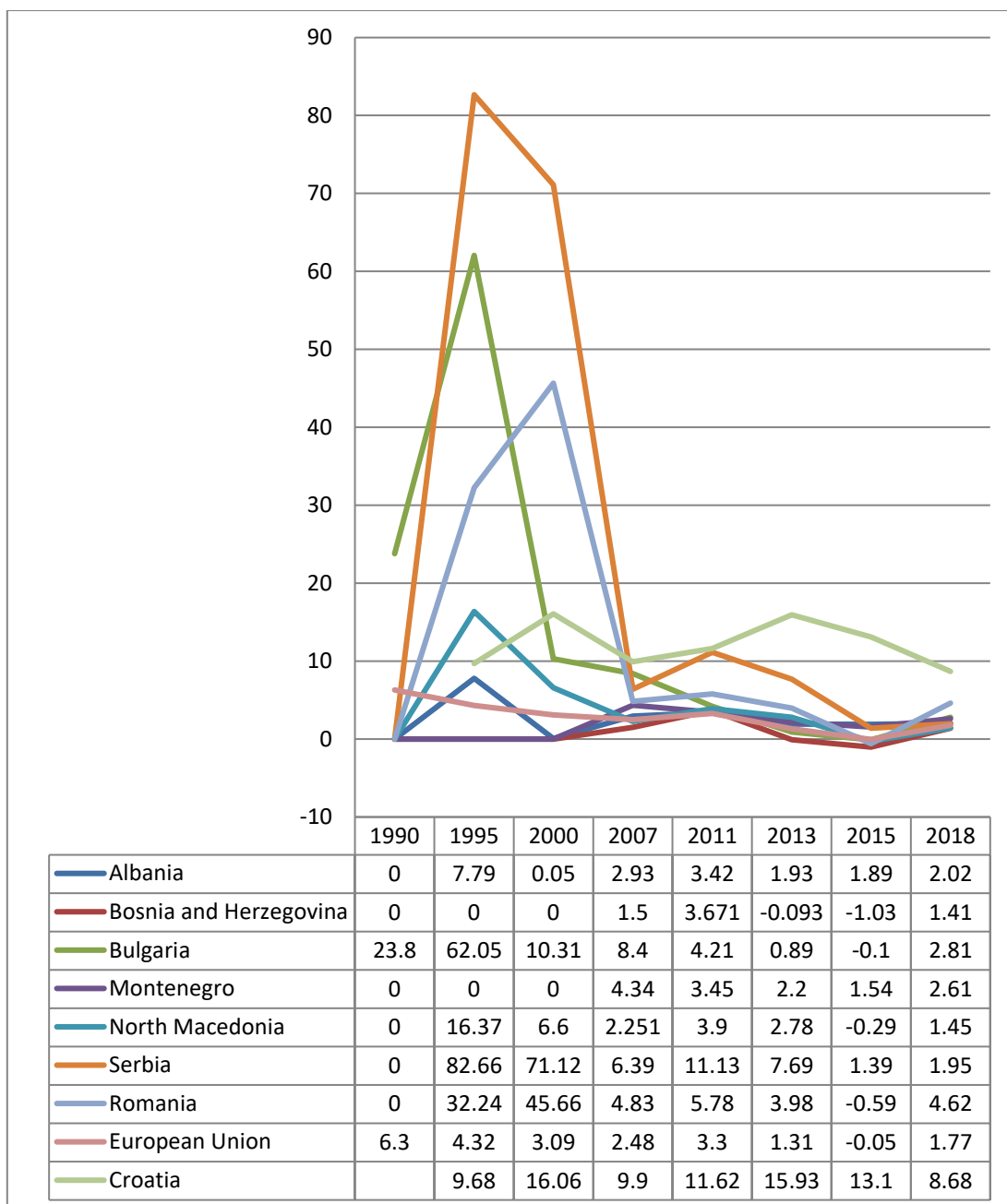
Οι εξηγήσεις για το φαινόμενο ποικίλλουν: μονοπωλιακή τιμολόγηση, χαλαρή νομισματική πολιτική και υπερβολική αρχική υποτίμηση και μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα που χρηματοδοτούνται από νομισματικά μέσα. Στην περίπτωση των δημοκρατιών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, μεμονωμένες χώρες παρέμειναν μέλη της ζώνης του ρουβλίου ακόμη και μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και έτσι επωφελήθηκαν από την επέκταση νέων πιστώσεων στις επιχειρήσεις, στις αντίστοιχες χώρες τους, με το κόστος του υψηλότερου πληθωρισμού στην περιοχή. Ακόμη, η οικονομική αναστάτωση που προκλήθηκε από τον πόλεμο και τις εμφύλιες συγκρούσεις συνέβαλε στην εξήγηση του υψηλού πληθωρισμού σε πολλές από τις δημοκρατίες των Βαλκανίων.

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, πέρασε σχεδόν μια δεκαετία πριν τα ποσοστά πληθωρισμού μειωθούν σε λογικά επίπεδα (Πίνακας 22). Αυτή η μείωση του πληθωρισμού συμπίπτει με τη θεσμοθέτηση αυστηρότερων προγραμμάτων σταθεροποίησης και με μια σειρά δημοσιονομικών και νομισματικών μεταρρυθμίσεων (υπό πολύ διαφορετικά καθεστώτα συναλλαγματικών ισοτιμιών, που εξαρτώνται από τις κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες μέχρι την υιοθέτηση νομισματικών συμβουλίων), καλύτερο έλεγχο των δημόσιων οικονομικών, αυστηρότερη νομισματική πολιτική (σε σχέση με προηγούμενες περιόδους), χρηματοδότηση μη νομισματικού ελλείμματος και μεγαλύτερη ανεξαρτησία της

Κεντρικής Τράπεζας. Βεβαίως, πολλές από τις κορυφαίες μεταρρυθμίσεις ορισμένων μεταβατικών οικονομιών ήταν να καταφέρουν να μειώσουν πολύ περισσότερο τον πληθωρισμό (εφαρμόζοντας πολλές από τις μεταρρυθμίσεις που συζητήθηκαν παραπάνω) και να καταγράψουν μονοψήφια ποσοστά πληθωρισμού, καθώς συνέχιζαν να επιδιώκουν την ένταξη στην ΕΕ (και στην Ευρωζώνη). Πράγματι, ορισμένοι θεωρούν ότι η επιδίωξη των χαμηλών ποσοστών πληθωρισμού είναι δυσανάλογη και δαπανηρή έχοντας ως συνέπεια τις απώλειες παραγωγής και την υπερβολική συρρίκνωση της ζήτησης.

Πίνακας 20 Πληθωρισμός σε ετήσια βάση, Πηγή: World Bank IBRD –IDA (2018)

Πίνακας 21 Τιμές καταναλωτή σε χώρες της ΝΑΕ, Πηγή: World Bank (2018)

Στον Πίνακα 21, όπου αποτυπώνονται οι τιμές καταναλωτή σε χώρες της ΝΑΕ (Τιμάριθμος), παρατηρούμε μια ραγδαία μεταβολή του κόστους διαβίωσης που παράλληλα με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας δημιούργησε τεράστια προβλήματα σε όλη την διάρκεια της μετάβασης.

Επιπλέον, ανησυχητικές είναι δύο αξιοσημείωτες πτυχές της ανεργίας στις μεταβατικές χώρες. Η πρώτη είναι ο χαμηλός κύκλος εργασιών της ανεργίας που προκαλείται από τα σχετικά χαμηλά ποσοστά εκροών από την ανεργία (που οφείλονται, μεταξύ άλλων, σε αναντιστοιχία δεξιοτήτων, στις πολιτικές της αγοράς,

και στην υποτονική οικονομική ανάπτυξη και δημιουργία θέσεων εργασίας) και κατά δεύτερο λόγο τα σχετικά υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας, δηλαδή η ανεργία που διαρκεί περισσότερο από 12 μήνες (Boeri και Lehmann, 1999, Svejnar, 2002). Ενώ το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας στην ΕΕ – 15 (για το έτος 1995) τείνει να είναι - με κάποιες εξαιρέσεις - κάτω από το 50% (των ανέργων), σε πολλές μεταβατικές χώρες περισσότερο από το ήμισυ των ανέργων είναι μακροχρόνια άνεργοι (Blanchard, 1997). Η αντιμετώπιση της αυξημένης διάρκειας της ανεργίας πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα για τις ενεργές πολιτικές της αγοράς εργασίας των χωρών που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο.

Υπάρχουν σημαντικές διαφορές αναφορικά με τον όγκο και τη χρονική διάρκεια των προβλημάτων που αντιμετώπισαν οι οικονομίες των χωρών της ΝΑ Ευρώπης. Είναι γεγονός ότι οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης έχουν επηρεαστεί εκτεταμένα από διάφορα φαινόμενα. Χώρες όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία βίωσαν, λόγω χάρη, εντονότερα τις συνέπειες της κρίσης, ενώ άλλες όπως η Αλβανία και η Βόρεια Μακεδονία εκτιμάται ότι επλήγησαν λιγότερο. Κατά μία έννοια, αυτό υποδεικνύει και τον βαθμό της προσαρμογής τους στην κοινή Ευρωπαϊκή αγορά. Τα πολιτικά κυρίως αντανakλαστικά στα δεδομένα των συγκυριών διαφέρουν και αλληλοεξαρτώνται κυρίως από τις δομές και την ταχύτητα αντίδρασης τους στην προσπάθεια να ξεπεραστούν αυτά τα φαινόμενα. Η Αλβανία και η Βόρεια Μακεδονία εφάρμοσαν την αμφιλεγόμενη πολιτική διεύρυνσης των ελλειμμάτων, καθώς δεν εφάρμοσαν τον έλεγχο του δημόσιου χρέους μέσω του περιορισμού των δαπανών, αλλά προτίμησαν να ενισχύσουν τη ρευστότητα σε πολλές περιπτώσεις.

Άλλες οικονομίες, όπως αυτές της Σερβίας και πολύ περισσότερο της Ρουμανίας (που εντάχθηκαν στον μηχανισμό στήριξης του ΔΝΤ), άμεσα, οδηγήθηκαν σε διαπραγμάτευση, προκειμένου να τους χορηγηθεί βοήθεια από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Επιπρόσθετα, οι κοινωνικές ανισότητες και ανισορροπίες εξαιτίας της ακραίας φτώχειας και των επιπτώσεων της μετάβασης γίνονται ακόμη εντονότερες μέχρι να μπουν σε τροχιά ανάκαμψης.

Όσο η περίοδος της δίκαιης, ισόρροπης και βιώσιμης ανάπτυξης καθυστερεί, πολλοί πολιτικοί αναλυτές και οικονομολόγοι προσπαθούν να προτείνουν και να αναδείξουν τα δεδομένα και τις παρεμβάσεις που μπορούν να αναζωπυρώσουν την οικονομία και να την καταστήσουν ξανά ανταγωνιστική. Γεγονός, όμως, παραμένει ότι στις χώρες της ΝΑΕ παραμένουν ακόμη και σήμερα, όπως και την περίοδο της

ανάπτυξης, τα μεγάλα ποσοστά διαφθοράς, οργανωμένου εγκλήματος και αδιαφανούς λειτουργίας πολλών θεσμών. Αντιθέτως, πολλές προβλεπόμενες διαρθρωτικές αλλαγές καθυστερούν. Εν κατακλείδι, κατά την περίοδο της ανάκαμψης θα διαδραματίσουν περισσότερο ρόλο οι σχέσεις που θα αναπτυχθούν στο διασυνοριακό εμπόριο, η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και σαφέστατα η ενίσχυση της κατανάλωσης.

Σε μία σύντομη ματιά στις μεταβολές των εισοδημάτων, που αποτελούν ένα δεδομένο για την ύπαρξη κοινωνικής ισορροπίας και δικαιοσύνης, παρατηρούμε και σε αυτή την περίπτωση (Πίνακας 22) ότι το φτωχότερο 20% του πληθυσμού των χωρών της ΝΑΕ, έχει επηρεαστεί αρνητικά ή σχεδόν καθόλου παραμένοντας σε πολύ χαμηλά επίπεδα εισοδήματος.

Πίνακας 22 Μεταβολή του εισοδήματος του φτωχότερου 20% του πληθυσμού των χωρών της ΝΑΕ, Πηγή: World Bank IBRD –IDA(2018)

Στην ανάλυση των χωρών (Αλβανία, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία και Ρουμανία), η επιλογή έχει γίνει με βάση την προσπάθεια που καταβάλουν για την ένταξη τους στην ΕΕ και την αντίστοιχη σχετικότητα τους ως τη γειτνίαση και την αντιμετώπιση προβλημάτων. Ιδιαίτερα οι τέσσερις από τις πέντε χώρες δε

συμμετέχουν στην ΕΕ και παρά τις προσπάθειες τους σε Οικονομικό και Δημοσιονομικό επίπεδο, δε φαίνεται να υπάρχουν σοβαρές μεταβολές την τελευταία δεκαετία. Από την άλλη πλευρά η Ρουμανία, η οποία μαζί με τη Βουλγαρία και την Κροατία είναι ήδη από το 2007 μέλη της ΕΕ, αντιμετώπισαν παρόμοια προβλήματα παρά τη συμμετοχή τους. Η Αλβανία και η Βόρεια Μακεδονία αναμένουν την ημερομηνία έναρξης των διαπραγματεύσεων και υπολογίζουν πολύ στην ένταξη τους με πολιτικά κριτήρια, όπως έγινε για την περίπτωση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας.

Η συνοπτική ανάλυση της κατάστασης πραγματοποιείται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δίνεται έμφαση στο σύνολο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής με έμφαση στην ανάλυση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης.

2.5 Η Δεύτερη περίοδος της Μετάβασης- Μεταρρυθμίσεις δεύτερης φάσης

Εκτός από τις προαναφερθείσες πολιτικές πρώτης γενιάς, απαιτήθηκαν, επίσης, διαρθρωτικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, προκειμένου να επιτευχθούν οι απαραίτητες διαρθρωτικές προσαρμογές και η αλλαγή της οικονομικής συμπεριφοράς και του μίγματος οικονομικής πολιτικής. Η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων και η πολιτική ανταγωνισμού, οι μεταρρυθμίσεις στον τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό τομέα, οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας και των φορολογικών μεταρρυθμίσεων, οι μεταρρυθμίσεις στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης και των συντάξεων (πέραν της αρχικής παροχής κοινωνικής ασφάλισης), τείνουν να έχουν μεγαλύτερη διάρκεια και συχνά απαιτούν ισχυρό κράτος και διοικητική ικανότητα σε σχέση πάντα με προηγούμενες μεταρρυθμίσεις που απαιτούσαν μικρότερη παρέμβαση από το κράτος. Η μεταρρύθμιση της κυβέρνησης – από τη μεταρρύθμιση των δημόσιων υπηρεσιών έως τις νέες ρυθμίσεις για τις διακυβερνητικές δημοσιονομικές σχέσεις – ήταν, επίσης, απαραίτητη, ενώ σημαντικός ήταν και ρόλος του (ανασυγκροτημένου) κράτους κατά τη διάρκεια και μετά τη μετάβαση.

Η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων και η μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας συζητούνται διεξοδικά. Όσον αφορά στη μεταρρύθμιση του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού τομέα, υπήρξε αρχικά η απαίτηση να καταργηθεί το σύστημα των μονοπωλίων και της μετάβασης στο συνηθισμένο σύστημα δύο διακριτών επιπέδων

(κεντρική τράπεζα και εμπορικές τράπεζες), όπως λειτουργεί στις οικονομίες της αγοράς. Προτάθηκαν συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις, όπως να απελευθερωθούν τα επιτόκια και στην κατανομή των πιστώσεων να επέλθει μείωση του επιτοκίου, μέσω κατευθυνόμενης πίστωσης και μέσω επιδοτούμενων ή προνομιούχων δανείων. Ακόμη προτάθηκε ένα νέο σύστημα πληρωμών, καθώς, επίσης, η αναγκαιότητα ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών και οι τρόποι αντιμετώπισης των προβλημάτων των μη εξυπηρετούμενων δανείων και της αποδέσμευσης από αυτά, που αντικατοπτρίζεται στην αργή διαδικασία της τραπεζικής πίστης και στο πρόβλημα των καθυστερούμενων πληρωμών. Άλλα μεσοπρόθεσμα ζητήματα ήταν η ανάγκη για ένα σύστημα ασφάλισης καταθέσεων με σκοπό την προστασία των καταθετών, τη βελτίωση των λογιστικών προτύπων και των απαιτήσεων υποβολής εκθέσεων, την επένδυση σε εμπειρογνομosύνη, ως προς τον έλεγχο και την παρακολούθηση των δανείων και την αποτελεσματική προληπτική εποπτεία και ρύθμιση των τραπεζών, των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και της αγοράς κινητών αξιών. Επίσης, συζητήθηκε η ιδιωτικοποίηση των υφιστάμενων τραπεζών και η δημιουργία νέων τραπεζών, ο ρόλος των ξένων επενδυτών στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα και ο αυξημένος ρόλος της εταιρικής εποπτείας. Ο απώτερος στόχος της μεταρρύθμισης στον χρηματοπιστωτικό τομέα ήταν να δοθεί η δυνατότητα στις τράπεζες να ενισχύσουν το ρόλο τους ως ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (και ειδικότερα να αυξήσουν τα δάνεια προς τον ιδιωτικό τομέα και τις ΜΜΕ), και ταυτόχρονα, να εξασφαλίσουν, μέσω κανονισμών και εποπτείας, έναν υγιή τραπεζικό τομέα. Ήταν ο Nicholas Stern, επικεφαλής οικονομολόγος της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης από το 1994 έως το 1999, ο οποίος έγραψε ότι «τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα είναι και τα δύο κεντρικά για την οικονομία της αγοράς και σχεδόν απουσίαζαν στο πλαίσιο του παλιού καθεστώτος. Είναι από πολλές απόψεις οι πιο καινοφανείς και σημαντικές πτυχές της μετάβασης» (Stern, 1997).

Υπήρξε μεγάλη διαφοροποίηση στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων από χώρα σε χώρα. Ενώ οι περισσότερες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης υλοποίησαν πολλές από αυτές τις μεταρρυθμίσεις δευτέρου σταδίου, τόσο η Κίνα όσο και το Βιετνάμ ανέλαβαν αργά τη διαρθρωτική μετατροπή, ιδίως στην περίπτωση της μεταρρύθμισης του χρηματοπιστωτικού τομέα και της αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων.

2.5.1 Οι Οικονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που συνδέονται με τη μετάβαση

Όλοι οι μεγάλοι μετασχηματισμοί στη σύγχρονη ιστορία υποστηρίχθηκαν από κάποιες πεποιθήσεις και θεωρίες, σχετικά με την κοινωνία του παρελθόντος και του μέλλοντος, οργανωμένες σε ευρέως υποστηριζόμενα μοντέλα, εφαρμοζόμενα σε υπαρκτές καταστάσεις. Ο μετασχηματισμός διάφορων οικονομικών και κοινωνικών δομών δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτό το μοτίβο. Με την αποσύνθεση της σοσιαλιστικής οικονομίας και την κατάρρευση των σοσιαλιστικών θεσμών, το ιδεώδες μιας σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας κατέστη ζήτημα κεντρικής σημασίας στο νέο σχήμα για τη δημιουργία κοινωνικής ελευθερίας, αποτελεσματικότητας, δικαιοσύνης και ευημερίας. Η απελευθέρωση του εμπορίου, η ιδιωτικοποίηση καθώς και ο εκδημοκρατισμός και η παγκοσμιοποίηση έγιναν τα δομικά στοιχεία αυτού του μεγάλου κοινωνικού και πολιτικού σχεδιασμού (Murrel, 1992 & Roland, 2000).

Οι οικονομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις που απαιτούνταν, προχώρησαν με μεταβλητή ταχύτητα σε κάποιες χώρες της ΝΑΕ και σε ορισμένες χώρες καθυστέρησαν ιδιαίτερα, εξαιτίας των δυσμενών πολιτικών συνθηκών. Η Αλβανία, η Κροατία και η Βόρεια Μακεδονία έχουν υλοποιήσει τις περισσότερες μεταρρυθμίσεις με ταχύτερο ρυθμό από ό, τι οι άλλες χώρες της ΝΑΕ και, επομένως, έχουν χαρακτηριστεί ως οι πρώτοι μεταρρυθμιστές (Bartlett, 2008). Η Βοσνία, Ερζεγοβίνη και η ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας (Σερβία, Μαυροβούνιο), αντίθετα, είχαν αναβάλει τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις για ένα διάστημα, λόγω των στρατιωτικών συγκρούσεων και άλλων πολιτικών προβλημάτων. Η Γιουγκοσλαβία εφάρμοσε ριζικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις μόνο μετά το 2000, επειδή εκείνη τη στιγμή, οι μόνοι τομείς στους οποίους είχαν επιτευχθεί ορισμένα αποτελέσματα ήταν οι ιδιωτικοποιήσεις μικρής κλίμακας και η απελευθέρωση των τιμών. Η Βοσνία και Ερζεγοβίνη εξακολουθούν να έχουν προβλήματα που συνδέονται με την αδυναμία των δομών των θεσμικών της οργάνων και τη δυσλειτουργία της κρατικής διοίκησης.

Όλες οι χώρες της ΝΑΕ έχουν εφαρμόσει με επιτυχία την απελευθέρωση των τιμών και έχουν ανοίξει τις οικονομίες τους μέσω μεταρρυθμίσεων του καθεστώτος εξωτερικού εμπορίου, την κατάργηση των ποσοτικών περιορισμών και την ουσιαστική μείωση των δασμολογικών φραγμών. Οι ιδιωτικοποιήσεις μικρής κλίμακας έχουν, επίσης, ολοκληρωθεί σε όλες τις χώρες, εκτός από τη Βοσνία και

Ερζεγοβίνη, ενώ οι ιδιωτικοποιήσεις μεγάλης κλίμακας βρίσκονται σε καλό δρόμο σε όλες τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης (η Αλβανία προχωράει πολύ περισσότερο από τις άλλες χώρες). Σε άλλους τομείς, η πρόοδος στις χώρες της ΝΑΕ ήταν βραδύτερη. Οι πιο κρίσιμοι τομείς είναι η επιχειρηματική διακυβέρνηση και η αναδιάρθρωση, οι πολιτικές ανταγωνισμού και η ανάπτυξη των αγορών κινητών αξιών και των μη τραπεζικών ιδρυμάτων. Σε αυτούς τους τρεις τομείς, οι εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις ήταν πολύ πιο δύσκολο να εφαρμοστούν, αν και αυτές είναι οι περιοχές στις οποίες οι μεταβολές ήταν πιο σταδιακές και για τις χώρες της ΚΑΕ, όπως και για τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία.

Ο ιδιωτικός τομέας κατάφερε το 2009 να αντιπροσωπεύει το 60% έως 75% του ΑΕΠ των χωρών της ΝΑΕ. Η Αλβανία είναι η πρώτη οικονομία της ΝΑΕ που βασίζεται στον ιδιωτικό τομέα, με το ποσοστό να αγγίζει το 75% του ΑΕΠ. Ο ιδιωτικός τομέας έχει αυξηθεί λιγότερο στη Σερβία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου συνεισφέρει το 60% του ΑΕΠ, τοποθετώντας έτσι τις δύο αυτές χώρες στις έξι λιγότερο ιδιωτικοποιημένες οικονομίες της περιοχής. Η πρωτοβουλία ιδιωτικοποιήσεων συχνά δεν επαρκεί για τη βελτίωση της εταιρικής διακυβέρνησης ή για τη βαθιά αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων. Στον ιδιωτικό τομέα, η μικροοικονομική αναδιάρθρωση συχνά καθυστερεί, λόγω περιορισμένης πρόσβασης σε πιστωτικές διευκολύνσεις και ανεπαρκών ΑΞΕ σε βασικούς κλάδους, αναποτελεσματικών συστημάτων εταιρικής διακυβέρνησης και έλλειψης διοικητικών δεξιοτήτων. Σε πολλές περιπτώσεις, οι επιχειρήσεις πωλούνταν σε προνομιακές συνθήκες σε απλούς μισθωτούς και διαχειριστές και όχι σε εγχώριους επενδυτές ή ξένους επενδυτές που διαθέτουν τους πόρους και τις δεξιότητες για να επενδύσουν στη νέα τεχνολογία και στον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων που αναλαμβάνουν. Η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων και η βελτίωση της διακυβέρνησης πραγματοποιήθηκαν σε μικρότερο βαθμό στον εναπομείναντα κρατικό τομέα των οικονομιών της ΝΑΕ, ο οποίος εξακολουθεί να είναι αρκετά μεγάλος τόσο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη όσο και στη Σερβία. Ωστόσο, οι περισσότερες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων εξακολουθούν να υστερούν σε ορισμένες πτυχές των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, στο επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης και στη διαδικασία ολοκλήρωσης της ΕΕ. Θα μπορούσε κανείς να αναμένει ότι η έκταση των μεταρρυθμίσεων που έχουν γίνει στο παρελθόν με γνώμονα την αγορά, οι οποίες προϋπήρχαν σε όλα τα γιουγκοσλαβικά διαδοχικά κράτη, με συνθήκες που ήταν από τις καλύτερες στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, θα αποτελούσαν σημαντικό

πλεονέκτημα, διευκολύνοντας τη μετάβαση. Ωστόσο, οι περισσότερες χώρες της ΝΑΕ, αντί να είναι πρωτοπόροι μεταξύ των χωρών σε μετάβαση, αποδείχθηκε ότι υστερούσαν (Estrin & Uvalic, 2008).

Αναφορικά με το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας έχει σημειωθεί μικρή πρόοδος εξαιτίας των πολιτικών πρωτοβουλιών. Αν και οι περισσότερες χώρες της ΝΑΕ έχουν μειώσει τις επιδοτήσεις σε μεγάλες κρατικές επιχειρήσεις και έχουν θεσπίσει νόμους που προωθούν τον ανταγωνισμό, σημείωσαν σημαντικές καθυστερήσεις στην εφαρμογή της μεταρρυθμιστικής νομοθεσίας, οι αντιμονοπωλιακές αρχές τους υπήρξαν αναποτελεσματικές και οι μονοπωλιακές δομές εξακολουθούν να κυριαρχούν σε ορισμένους τομείς. Ως εκ τούτου, στον τομέα της πολιτικής ανταγωνισμού, όλες οι χώρες, εκτός από την Κροατία, αξιολογήθηκαν το 2009 με πολύ μέτρια ποσοστά. Ένας από τους κύριους παράγοντες που εμποδίζουν περισσότερο τον ανταγωνισμό σε όλες τις χώρες της ΝΑΕ είναι το ανεπαρκές επιχειρηματικό περιβάλλον και πλαίσιο λειτουργίας. Παρόλο που σημειώθηκαν σημαντικές βελτιώσεις στη διευκόλυνση των συνθηκών ένταξης, εξακολουθούν να υφίστανται σημαντικά εμπόδια στις περισσότερες χώρες της ΝΑΕ, όπως τεκμηριώνεται από τις έρευνες της Διεθνούς Τράπεζας (2019).

Ένας άλλος τομέας όπου οι εξελίξεις ήταν σχετικά αργές είναι ο χρηματοπιστωτικός τομέας. Οι χώρες της ΝΑΕ έχουν εφαρμόσει ριζικές τραπεζικές μεταρρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένης της ιδιωτικοποίησης μέσω της πώλησης πλειοψηφικών μετοχών σε ξένες τράπεζες, αν και με κάποια καθυστέρηση σε ορισμένες χώρες όπως η Σερβία. Μέχρι το 2003, η ξένη ιδιοκτησία στον τραπεζικό τομέα ήταν ήδη πολύ υψηλή στην Αλβανία (πάνω από το 95% του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων), τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη (70%) (Επιτροπή του ΕΚ, 2004). Εν τω μεταξύ, η κυριαρχία του τραπεζικού τομέα στην αλλοδαπή κατέστη, επίσης, κυρίαρχη και στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο: το 2007 το μερίδιο του ενεργητικού των τραπεζών στο εξωτερικό στο Μαυροβούνιο ήταν 79% και το 75% στη Σερβία (EBRD 2008: 162, 178). Στα τέλη του 2008, η Σερβία είχε μόνο μία τράπεζα (Komercijalna Banka) στην οποία η σερβική κυβέρνηση είχε μειοψηφικό (43%) μερίδιο ιδιοκτησίας (Uvalic, 2010). Ωστόσο, οι δείκτες δανείων προς καταθέσεις ήταν γενικά χαμηλότεροι στα Δυτικά Βαλκάνια από ό, τι στις χώρες της ΚΑΕ, ενώ το καθαρό επιτοκιακό περιθώριο (η διαφορά μεταξύ επιτοκίων δανεισμού και περιθωρίου δανεισμού) παραμένει σχετικά υψηλό, ιδιαίτερα στη Σερβία. Κυρίως λόγω της καθυστερημένης ιδιωτικοποίησης, τα χρηματιστήρια παραμένουν ανεπαρκή σε

όλες τις χώρες εκτός από την Κροατία και έχει σημειωθεί μικρή πρόοδος όσον αφορά τη δημιουργία μη τραπεζικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, όπως τα επενδυτικά ταμεία.

Οι υποδομές είναι ένας άλλος τομέας όπου οι χώρες της ΝΑΕ εξακολουθούν να υστερούν σε σχέση με τις χώρες της ΚΑΕ και την υπόλοιπη Ευρώπη, δεδομένου ότι οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις άρχισαν να εφαρμόζονται μόλις πρόσφατα. Μέχρι το 2009, με εξαίρεση μόνο την Κροατία, οι χώρες της ΝΑΕ αξιολογήθηκαν με χαμηλό βαθμό. Ωστόσο, πρόκειται για δύσκολους τομείς μεταρρύθμισης και αξίζει να αναφερθεί ότι η μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε πολύ σταδιακά και στις πιο ανεπτυγμένες οικονομίες της αγοράς και μερικές φορές με όχι μεγάλη επιτυχία, προς το παρόν.

2.5.2 Ο ρόλος των μεταρρυθμίσεων στη διαδικασία μετάβασης στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Δυτικά Βαλκάνια και συγκριτικά Ρουμανία - Βουλγαρία- Κροατία)

Με την έναρξη της δεύτερης δεκαετίας της μετάβασης, κατέστη σαφές ότι στην πραγματικότητα και σε πάρα πολλές περιπτώσεις, η πολιτική των μεταρρυθμίσεων απλά απέτυχε να εφαρμοστεί ορθολογικά, όπως αναμενόταν. Αντίθετα, η πολυπλοκότητα και η ευελιξία των κοινωνιών των αναδυόμενων αγορών στην μετά το 1990 Ευρώπη, οι πολυάριθμες αποτυχίες και οι συναφείς ανησυχίες σχετικά με το μέλλον, ανέδειξαν τους περιορισμούς των πολιτικών προσεγγίσεων, οι οποίοι συχνά βασίζονται σε απλές οικονομικές και πολιτικές μελέτες. Μεταξύ των μεγάλων αποτυχιών της πρώιμης περιόδου ήταν η υποεκτίμηση της σημασίας των θεσμικών και πολιτικών διαστάσεων για επιτυχή μετασχηματισμό (Stiglitz, 1998 - 2000, Roland, 2000). Τόσο τα θεωρητικά θεμελιώδη στοιχεία στα οποία βασίστηκε αυτή η μετάβαση, όσο και οι πολιτικές / ιδεολογικές προτιμήσεις των υποστηρικτών της, συνέβαλαν σε αυτό. Θεωρητικά, ο ρόλος του κράτους βασιζόταν στην τυπική αιτιολογία της αποτυχίας της αγοράς, ενώ από την άλλη πλευρά το ίδιο το κράτος δεν προχώρησε πέρα από την τυπική λογική της ίδιας της ανεπάρκειάς του. Επιπλέον, οι κυριότεροι παράγοντες της μεταβολής τείνουν να συγκλίνουν γύρω από κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια βέλτιστη νεοφιλελεύθερη κοσμοθεωρία, εμπλέκοντας τη δυνατότητα επιλογής μιας βέλτιστης αγοράς έναντι ενός κρατικού μίγματος.

Η μεταρρύθμιση σε νομοθετικό επίπεδο αποτελεί έναν τρόπο προκειμένου να βελτιωθεί η अपαρχαιωμένη και γραφειοκρατική λειτουργία του κρατικού μηχανισμού βελτιώνοντας την ποιότητα λειτουργίας και εφαρμογής του κράτους (ΟΟΣΑ, 1997: 6). Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα (2005:12) ο βασικός σκοπός των θεσπισμένων κανόνων θα πρέπει να είναι η ομαλή και επίκαιρη αντιμετώπιση των στρεβλώσεων που παρατηρούνται στην αγορά, και ως αποτέλεσμα, δημιουργούν εμπόδια στην παραγωγική διαδικασία, τις επενδύσεις και την ανάπτυξη (Παγκόσμια Τράπεζα, 2005: 10).

Ο ρόλος ενός ορθολογικού και σύγχρονου πλαισίου νομικών κανόνων και ρυθμίσεων, που οδηγούν σε θετικά βιώσιμα αναπτυξιακά αποτελέσματα, προκαλούσε έντονο προβληματισμό στους πολιτικούς επιστήμονες και στη νομοθετική εξουσία. Πολλές μελέτες διαπιστώνουν πως μια ορθή νομοθετική πρωτοβουλία επηρεάζει πολλαπλά και θετικά το επιχειρηματικό περιβάλλον και την οικονομική βιωσιμότητα. Κατά τους Jalilian, Kirkpatrick και Parker (2007) αποδείχθηκε ότι υπάρχει ουσιώδης σχέση μεταξύ των παραμέτρων εκσυγχρονισμού των νόμων και ανάπτυξης μέσω της επιχειρηματικότητας. Ο Djankov et al. (2002) υποστηρίζει ότι η εμφάνιση γραφειοκρατικών διαδικασιών σε πολλούς οργανισμούς και οι υπερβολικά περιοριστικοί κανονισμοί επηρεάζουν αρνητικά και σε μεγάλο βαθμό τις προοπτικές επενδύσεων (βλέπε επίσης: Kauffman και Kraay, 2002, Olson, Sarna και Swamy, 1998, Busse και Groizard, 2006).

Το σημαντικότερο πρόβλημα για τις κυβερνήσεις είναι να μην υπερβάλουν στην προσπάθεια να διορθώσουν τις αστοχίες. Από την άλλη, η έλλειψη ρυθμιστικού περιγράμματος μπορεί να ληφθεί ως αστοχία στην αντιμετώπιση των κοινωνικών δυσχερειών και άλλων εξωγενών παραγόντων, τονίζοντας, όμως, και την περίπτωση των υπερβολικών περιορισμών που ενδέχεται να περικόψουν την αναπτυξιακή δραστηριότητα (Παγκόσμια Τράπεζα, 2009a: 71).

Η απλοποίηση και η ελεγχόμενη διευθέτηση των εφαρμοστικών κανόνων αποτελούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα το επίκεντρο των μεταρρυθμιστικών διαδικασιών. Τις πρόσφατες δεκαετίες, η αξία των μεταρρυθμίσεων έχει λάβει ξεχωριστή θέση αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα του αναπτυξιακού διαλόγου για όλα τα κράτη με έμφαση σε όσα βρίσκονται σε μετάβαση. Στις ανεπτυγμένες χώρες, η διαδικασία νομοθετικής μεταρρύθμισης οφείλεται στην ανάγκη για περαιτέρω προώθηση της ανταγωνιστικότητας, ενώ στις χώρες υπό μετάβαση οφείλεται, επίσης,

στην ανάγκη για μια ουσιαστική αλλαγή στα νομικά συστήματα, από σοσιαλιστικό νομικό σύστημα σε σύστημα της οικονομίας της αγοράς.

Όπως έχει επισημανθεί, η περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, που δεν είναι ισότιμο μέλος της ΕΕ, η μετάβαση και η προσαρμογή της οικονομίας στην ελεύθερη αγορά πραγματοποιείται με αργούς ρυθμούς συγκριτικά με τα νέα κράτη μέλη της ΕΕ, κυρίως, λόγω του φαινομένου της πολιτικής αστάθειας που παρατηρείται έντονα σε πολλές περιπτώσεις. Ξεπερνώντας όλους τους σκοπέλους και με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την πρόσφατη δεκαετία, η πρόοδος των μεταρρυθμίσεων έχει ενταθεί. Οι συνεχείς νομοθετικές ρυθμίσεις και οι στοχευμένες οικονομικές ρυθμίσεις συνεισφέρουν σημαντικά στη βελτίωση της εικόνας και των βασικών δεικτών της οικονομίας.

Σύμφωνα με δημοσιοποιημένη έρευνα του Διεθνούς Οργανισμού Χρηματοδότησης (ΔΟΧ)¹⁶ και με τη συνεργασία ανώτερων στελεχών των εμπλεκόμενων φορέων των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων (ΔΟΧ, 2009), η σύγχρονη νομοθετική προσαρμογή έχει ουσιαστικό ρόλο και κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική και βασική στρατηγική επιλογή πολιτικής μεταρρύθμισης κατά την πρώτη περίοδο της μετάβασης. Η εν λόγω μεταρρυθμιστική προσέγγιση έχει αναγνωριστεί ως ιδιαίτερα επιτυχημένη.

Ο Δείκτης του ΟΟΣΑ που αποτυπώνει τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων με παρονομαστή τις επενδύσεις, παράγει μια ορθότερη εικόνα της βελτίωσης που έχει πραγματοποιηθεί σε καίριους τομείς, όπου εφαρμόστηκαν οι μεταρρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένων και των νομοθετικών βελτιώσεων (ΟΟΣΑ, 2007). Ο Δείκτης Επενδυτικής Μεταρρύθμισης για το 2006 δείχνει ότι η κανονιστική μεταρρύθμιση σημείωσε τη μικρότερη πρόοδο ανάμεσα σε επτά τομείς μεταρρύθμισης. Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα του Δείκτη Επενδυτικής Μεταρρύθμισης για το 2009, έχοντας εξετάσει κάποιους τομείς των αλλαγών, δείχνουν σημαντική πρόοδο ιδιαίτερα μετά το 2005.

Παρ' όλη την μεταρρυθμιστική πρόοδο απαιτείται μεγαλύτερη προσήλωση και εντατικοποίηση των προσπαθειών, όχι μόνο εξαιτίας του εύρους των παραγόντων που καλύπτει αυτή η μεταρρύθμιση, αλλά περισσότερο εξαιτίας του σχεδίου και των όρων και διαδικασιών ένταξης στην ΕΕ. Σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Νομισματικού

¹⁶Διεθνής Οργανισμός Χρηματοδότησης (International Fund Cooperation). Παρέχει χρηματοδότηση, συμβουλευτική και διαχείριση σε κράτη.
https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home πρόσβαση 15/06/2017

Ταμείου (IMF, 2008), η νομοθετική σύγκλιση πρόκειται να αποτελεί την σημαντικότερη μεταρρύθμιση για ένα μεγάλο διάστημα.

Η αποτύπωση και ο καθορισμός των νομοθετικών μεταρρυθμίσεων στα μη μέλη κράτη της ΕΕ στην Νότιο-ανατολική Ευρώπη είχε ως αποτέλεσμα η διαδικασία για την προσαρμογή των ρυθμίσεων που διαμορφώνονται στο πρότυπο της φιλελεύθερης αγοράς να έχει επηρεαστεί από:

- (i) τις διμερές συμφωνίες μεταξύ ΔΝΤ και Παγκόσμιας Τράπεζας ως προς τις χώρες τις χώρες αναφοράς
- (ii) τις ενέργειες άλλων διεθνών οργανισμών που δίνουν έμφαση στους κανόνες του ρυθμιστικού πλαισίου

Η Διεθνής κοινότητα, η Παγκόσμια Τράπεζα και σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό το ΔΝΤ, έχουν κυρίαρχο και σημαντικό ρόλο στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων κατά την περίοδο που ακολούθησε τις συγκρούσεις και τις ένοπλες εμπλοκές, στοχεύοντας την επιτάχυνση της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας, που θα οδηγήσει στην ολοκλήρωση της μετάβασης. Κατά την πρώτη περίοδο της μετάβασης, που χαρακτηρίζεται από τις παθογένειες του ήδη υπάρχοντος σοσιαλιστικού νομικού συστήματος, παρατηρείται η ασυμβατότητα με τα σύγχρονα οικονομικά πρότυπα. (Turley&Luke, 2011).

- (iii) την Ευρωπαϊκή Ένωση και την ενταξιακή προσπάθεια

Η ενταξιακή ολοκλήρωση αποτέλεσε τον επόμενο καθοριστικό παράγοντα στη νομοθετική προσαρμογή, που όχι μόνο επιτάχυνε σημαντικά τις θεσμικές αλλαγές, αλλά συνέβαλλε στη συστηματική, δομική και ολοκληρωμένη προσαρμογή του σύγχρονου νομοθετικού πλαισίου. Το κοινοτικό κεκτημένο και η εναρμόνιση με αυτό, οδήγησε ουσιαστικά και την οργάνωση των εθνικών σχεδίων και την επιμέρους εναρμόνιση των διαδικασιών των χωρών.

Σε αναλυτική έρευνα του ΔΝΤ κατά το 2008 αναφορικά με ζητήματα Περιβαλλοντικών πολιτικών και διευκόλυνσης της επιχειρηματικότητας στις χώρες

των Δυτικών Βαλκανίων, τα οποία παρουσιάστηκαν στα Τίρανα, Αλβανία, τέλη Δεκεμβρίου 2008 στο πλαίσιο της συνάντησης του Περιφερειακού Δικτύου της Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, διαπιστώθηκε, παρά τις πολλές αδυναμίες που προκαλούνται από τα αυστηρά νομοθετικά στεγανά, σημαντική πρόοδος μεταρρυθμιστικών διαδικασιών. (Penev et al., 2009).

Η αντιμετώπιση των στρεβλώσεων επιβάλλει την εφαρμογή ευνοϊκού ποιοτικού νομικού και θεσμικού περιβάλλοντος προκειμένου να διαμορφωθεί βιώσιμο επενδυτικό πλαίσιο που θα ευνοεί τις μεγάλες αναπτυξιακές επενδύσεις, προϋποθέτει την ύπαρξη νόμων υψηλής ποιότητας, σύγχρονους και προσανατολισμένους προς την αγορά, αλλά και με επαρκή θεσμική υποδομή, η οποία είναι απαραίτητη για την εφαρμογή των νόμων. Ωστόσο, η απλή εφαρμογή των ρυθμίσεων αποτελεί ήδη ένα πολύ ιδιαίτερο πρόβλημα που πηγάζει από τα θεσμικά, γραφειοκρατικά και γενικότερα οργανωτικά κενά που υφίστανται σε μεγάλο βαθμό στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης.

2.5.3 Η Στρατηγική προσέγγιση και οι μεταρρυθμίσεις

Σύμφωνα με την ΕΕ οι μεταρρυθμίσεις και το πλαίσιο που θα έπρεπε να εφαρμοστεί είναι αρκετά γενικό και πολύμορφο και επομένως είναι σημαντικό να υπάρχει ένα ορθό στρατηγικό πλαίσιο εκσυγχρονισμού των θεσμών, περιορισμού της γραφειοκρατίας και ελέγχου των νέων ρυθμίσεων. Επιβάλλεται, επίσης, επαρκής πολιτική βούληση για να επιταχυνθεί η εφαρμογή του προγράμματος των διαθρωτικών αλλαγών.

Η πρόταση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν να εφαρμοστεί σε κάθε κρατική οντότητα, μεταρρυθμιστική διαδικασία που θα θέτει ξεκάθαρους στόχους και πλαίσια εφαρμογής (ΟΟΣΑ, 1997). Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η υιοθέτηση οριοθετημένου και αξιολογημένου ρυθμιστικού πλαισίου είναι η κυριότερη παράμετρος που οδηγεί ταχύτερα σε θετικά και βιώσιμα αναπτυξιακά αποτελέσματα και βιώσιμη ανάπτυξη. Οι καλύτερα σχεδιασμένες, στοχευμένες και συγκεκριμένες δράσεις συνιστούν και την παράμετρο της αποτελεσματικής εφαρμογής του σχεδίου δράσης και αποτελεσματικών μεταρρυθμίσεων (ΟΟΣΑ, 2002).

Η ουσιαστική πολιτική στήριξη στον προγραμματισμό της ΕΕ για τη νομοθετική σύγκλιση χορηγήθηκε κατόπιν της υπογραφής της Συνθήκης της Λισαβόνας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2000) και μετά την έκθεση συμπερασμάτων του Mandelkern¹⁷ του 2001 για τη Βελτίωση της Νομοθεσίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2001). Η Έκθεση αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό κείμενο στρατηγικής σημασίας, που θέτει το πλαίσιο των αλλαγών στην Ένωση, αλλά ουσιαστικά εναρμονίζει τους βασικούς κανόνες στα κράτη μέλη. Η έκθεση Mandelkern εκφράζει ξεκάθαρα τη σημασία της νομοθέτησης στην επίτευξη των στόχων της δημόσιας τάξης, καθώς και την ανάγκη για υψηλόβαθμη και διακυβερνητική πολιτική υποστήριξη και τους απαραίτητους πόρους, για την επίτευξη της εφαρμογής της απαιτούμενης μεταρρύθμισης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε τις επικαιροποιημένες αναθεωρήσεις για την ορθότερη ρυθμιστική προσαρμογή της ΕΕ, με στόχο την συνεχή εποπτεία των αποτελεσμάτων και τη καταγραφή μιας γενικότερης εικόνας από την εφαρμογή του προγράμματος εναρμόνισης. Σημαντικό βήμα υπήρξε η αποδοχή της «Έκθεσης της Ομάδας-Mandelkern», καθώς σημειώθηκε σημαντική πρόοδος όσον αφορά την εφαρμογή της μεταρρύθμισης. Ένα πρόγραμμα απλούστευσης της υπάρχουσας νομοθεσίας της ΕΕ, με στόχο τη μείωση του διοικητικού εξορθολογισμού, καθώς και ένα σύστημα αξιολόγησης αντίκτυπου, έχουν τεθεί σε λειτουργία σε επίπεδο ΕΕ. Παρότι η αναφορά Mandelkern αφορούσε αποκλειστικά τα θεσμικά όργανα της Ευρώπης και των Κρατών Μελών της, άσκησε επιρροή και στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, μέσω της εφαρμογής κάποιων τομέων που περιλαμβάνονται στην προαναφερθείσα έκθεση, συμπεριλαμβανομένης της απλούστευσης της υπάρχουσας νομοθεσίας και της μείωσης της γραφειοκρατίας και της υποχρέωσης ανάλυσης των κανονιστικών επιπτώσεων.

Η σημασία ενός ολοκληρωμένου στρατηγικού σχεδίου προσέγγισης των μεταρρυθμίσεων σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, με κύριους αποδέκτες τα κράτη μέλη και ορόσημο την έκδοση των συστάσεων Mandelkern, επηρέασε άμεσα και τις σχετικές πρακτικές μεταρρυθμίσεων στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και ειδικά σε αυτές που βρίσκονται μέχρι σήμερα σε προ-ενταξιακό καθεστώς, Ωστόσο, μια ολοκληρωμένη στρατηγικά προσέγγιση των απαιτούμενων μεταρρυθμίσεων βρίσκεται ακόμα σε αρκετά πρώιμο επίπεδο για τις υπό μετάβαση χώρες της ΝΑ Ευρώπης. Οι περισσότερες από αυτές τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων δε διέθεταν,

17 Η έκθεση του Mandelkern, «Groupon Better Regulation» Final Report November 2001
http://ec.europa.eu/smart-regulation/better_regulation/documents/mandelkern_report.pdf πρόσβαση 08/01/2018

ειδικά στις αρχές και στα μέσα της μετάβασης, ένα στρατηγικό πρότυπο μεταρρυθμίσεων που θα θέτει τους στόχους, θα καθορίζει τα εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί, αλλά, προπάντων θα εναρμονίζει τις νομοθετικές και γραφειοκρατικές λειτουργίες.

Τα δεδομένα για τις χώρες της ΝΑΕ είναι σχετικά διαφορετικά, καθώς η ένταξη τους στην Ευρωπαϊκή οικογένεια συνάδει με τη θεώρηση ότι έχουν σχετικά διαφορετικό μετασχηματισμό της οργάνωσης του κράτους και ως ένα βαθμό μεγαλύτερη προσαρμογή στους κανόνες και τις οδηγίες των θεσμών της ΕΕ. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία, που προσχώρησαν στην ΕΕ τον Ιανουάριο του 2007, θεωρήθηκαν ευρέως ως οι δύο υστερούσες χώρες της μεγάλης ανατολικής διεύρυνσης. Η διαδικασία προσχώρησής τους διέφερε από ορισμένες απόψεις, σε σχέση με εκείνη των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που ολοκληρώθηκε το 2004. Οι περισσότερες απόψεις συγκλίνουν (Turley&Luke, 2011) στο γεγονός ότι οι δύο χώρες μπορούν να θεωρηθούν ως οι τελευταίες που επωφελήθηκαν από τις παλαιές πολιτικές διεύρυνσης που πραγματοποιήθηκαν κυρίως με πολιτικά κριτήρια.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προ-ενταξιακής τους διαδικασίας καθιστούν τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία ενδιαφέρουσες μελέτες περιπτώσεων για έρευνα, σχετικά με τη συμμόρφωση στα δεδομένα της ΕΕ. Την ίδια στιγμή αναγνωρίζεται ευρέως ότι ο μετασχηματισμός τους ήταν μακρύτερος και περισσότερο δύσκολος από άλλα κράτη της ΕΕ (Bechev, 2008). Όσον αφορά το προ-ενταξιακό πλαίσιο, υπάρχουν αρκετές απόψεις σχετικά με τα θέματα προσαρμογής στους κανόνες και τις οδηγίες μετασχηματισμού, μεταρρυθμίσεων και συμμόρφωσης. Ο βασικός μηχανισμός που χρησιμοποιεί η ΕΕ για να κάνει τις υποψήφιες χώρες να αποδεχθούν τους κανόνες της, είναι η χρήση των προϋποθέσεων, που σημαίνει ότι η ΕΕ θέτει τους κανόνες της.

Η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων δημιούργησε ώθηση για μεταρρύθμιση τόσο στη Βουλγαρία όσο και στη Ρουμανία. Εντούτοις τα δύο κράτη δεν κατάφεραν να καλύψουν το έδαφος και δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν τον δρόμο της ένταξης το 2004. Όταν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε στη σύνοδο κορυφής της Κοπεγχάγης το 2002 να ξεκαθαρίσει τη διαδικασία της διεύρυνσης, η Ρουμανία και η Βουλγαρία δεν ήταν μεταξύ των κρατών που είχαν επιτραπεί να προσχωρήσουν στην ΕΕ. Η ΕΕ ζήτησε περαιτέρω πρόοδο στην εκπλήρωση των κριτηρίων προσχώρησης εν γένει και στη μεταρρύθμιση της διοίκησης και της δικαιοσύνης ειδικότερα. Η έκθεση - ανάλυση του 2008 έδειξε ότι η Βουλγαρία και η

Ρουμανία έχουν αποδώσει θετικά όσον αφορά την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων και υιοθέτησης της νομοθεσίας της ΕΕ, με τη Βουλγαρία να είναι από τα πρώτα κράτη μέλη της ΕΕ που πέτυχαν 0% έλλειμμα μεταφοράς στη νομοθεσία για την εσωτερική αγορά το 2008. Η Ρουμανία συγκαταλέγεται, επίσης, μεταξύ των καλύτερων κρατών μελών, σύμφωνα με τα στοιχεία της Επιτροπής. Ωστόσο, ο ασυνήθιστα υψηλός αριθμός «προειδοποιητικών επιστολών» που απέστειλε η Επιτροπή στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία, επισημαίνει ότι η ενσωμάτωση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας στο εσωτερικό δίκαιο παραμένει προβληματική. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία είχαν εισέλθει στην ΕΕ με ημιτελείς μεταρρυθμίσεις σε βασικούς τομείς και απέφυγαν να τις ολοκληρώσουν τα πρώτα χρόνια συμμετοχής.

Σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBDR- European Bank for Reconstruction and Development, 2014) που δημοσιεύτηκε το 2014, η Κροατία, που αποτελεί από το 2013 ισότιμο μέλος της Ένωσης, έχει διανύσει σημαντικό δρόμο προκειμένου να εναρμονιστεί σε νομοθετικό επίπεδο και να συμβαδίσει με το κοινοτικό κεκτημένο της ΕΕ. Χρειάστηκαν περισσότερα από 11 χρόνια, από τη θέσπιση του πρώτου νόμου περί δημοσίων συμβάσεων (αναφέρεται ως παράδειγμα) το 2001, που αποτελεί ένα βασικό στοιχείο διαφάνειας και εναρμόνισης με τις οδηγίες της Ένωσης μαζί με πολλές άλλες μεταρρυθμίσεις, πριν φτάσει, στο τέλος του 2012 - έξι μήνες πριν από την ένταξη στην ΕΕ - σε ένα ικανοποιητικό νομικό πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο αποσκοπεί στην εξισορρόπηση βασικών αρχών καθολικών συμβάσεων - όπως η οικονομία, η αποτελεσματικότητα, η διαφάνεια και ο ανταγωνισμός - επιτυγχάνοντας την ευθυγράμμιση βασικών πολιτικών της Κροατίας με τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αυτή η περίπλοκη και μακρά περίοδος αλλαγών επιτεύχθηκε με την επίσημη εφαρμογή ενός καθεστώτος συμμόρφωσης σε ρυθμιστικό επίπεδο. Ωστόσο, η πλήρης εναρμόνιση εξακολουθεί να αποτελεί μεγάλη πρόκληση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κινητήρια δύναμη και η έμπνευση πίσω από τις μεταρρυθμίσεις ήταν η προοπτική ένταξης στην ΕΕ. Δεδομένου ότι η εναρμόνιση με της Κοινοτικές Οδηγίες και η εφαρμογή της ανάλογης πολιτικής ήταν μια από τις κρίσιμες προϋποθέσεις για την ένταξη της στην ΕΕ, τα εμπόδια στον τομέα αυτό έπρεπε να επιλυθούν. Η σημασία της ένταξης στην ΕΕ επιβεβαιώνεται περαιτέρω από την παρατήρηση ότι άλλες πολιτικές που δεν επηρεάζονται από τις απαιτήσεις ένταξης στην ΕΕ δεν προωθήθηκαν με το ίδιο επίπεδο αυστηρότητας. Η Κροατία έχει καταβάλει ιδιαίτερα αξιοσημείωτο επίπεδο νομοθετικής δραστηριότητας σε μια

προσπάθεια να εκπληρώσει τα κριτήρια ένταξης στην ΕΕ. Ωστόσο, το αποτέλεσμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης ήταν να καταστείλει τον ρυθμό των μεταρρυθμίσεων (όπως παρατηρούμε ήδη και από την ανάλυση για τις υπόλοιπες χώρες των Δ. Βαλκανίων), ειδικά όταν ήταν απαραίτητοι πρόσθετοι πόροι. Μετά την ολοκλήρωση της προσχώρησης στην ΕΕ, οι διοικητικές ενέργειες θα κριθούν με τα ίδια ακριβώς κριτήρια και με τα ίδια πρότυπα που ισχύουν για όλα τα κράτη μέλη. Επιπλέον, το νομικό πλαίσιο πρέπει να δοκιμαστεί, για να προσδιοριστεί ο βαθμός στον οποίο έχει ξεπεράσει την παραδοσιακή, γραφειοκρατική και λεπτομερή προσέγγιση των κομμουνιστικών προτύπων, η οποία αναστέλλει την αποτελεσματικότητα της διαχείρισης, αυξάνει το κόστος και δημιουργεί διάφορα νομικά ζητήματα.

Η υπάρχουσα διοικητική οργάνωση εξακολουθεί να φαίνεται περίπλοκη, οι διαδικασίες εξακολουθούν να είναι περίπλοκες και η φορμαλιστική λήψη αποφάσεων φαίνεται να παραμένει εξαιρετικά συγκεντρωτική και πολιτικοποιημένη. Η διαφθορά και η έλλειψη διαφάνειας εξακολουθούν να είναι χαρακτηριστικά της δημόσιας διοίκησης, τα οποία αναστέλλουν την πλήρη εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Όσον αφορά τις πρωτοβουλίες κατά της διαφθοράς, έχει αναληφθεί έντονη νομική δραστηριότητα για τη βελτίωση της διαφάνειας στη δημόσια διοίκηση. Η πολιτική και η στρατηγική για την καταπολέμηση της διαφθοράς έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την ένταξη στην ΕΕ.

2.5.4 Η Απλούστευση της νομοθεσίας και μείωση της γραφειοκρατίας

Άρχισε να γίνεται σαφές ότι όχι μόνο το κράτος, η πολιτική, τα θεσμικά όργανα και οι προηγούμενες καλές πρακτικές πρέπει να παίξουν κεντρικό ρόλο σε κάθε ανάλυση, αλλά ότι οι αναλύσεις αυτές θα πρέπει να είναι σε θέση να καλύψουν την πολυπλοκότητα και την τεράστια ρευστότητα σε όλα τα επίπεδα. Αντί της σύγκλισης προς το λεγόμενο φιλελεύθερο δημοκρατικό ιδεώδες ως τελική επιλογή του κράτους, βρισκόμαστε μπροστά σε γεγονότα μεγάλης σημασίας και σίγουρα προκαλούν μεγάλη αβεβαιότητα σχετικά με τη μελλοντική εξέλιξη. Οι πρώην σοσιαλιστικές οικονομίες και κοινωνίες αναπτύσσονται σε ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων (τόσο σε γενικές όσο και σε συγκεκριμένες πτυχές). Διάφορες εκφράσεις χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν αυτή την εξέλιξη στην αναδιοργάνωση τους, απέναντι στα ζητήματα της κοινωνίας, του κράτους και της οικονομίας. Περιλαμβάνουν στοιχεία

όπως η διαφθορά, η πελατειακή σχέση, η νομιμοποίηση του μαύρου χρήματος - και όλα είναι σε πολλές περιπτώσεις παρόντα στη ΝΑΕ.

Προκειμένου να γίνουν ιδιωτικές επενδύσεις και να αρθούν τα εμπόδια για την οικονομική ανάπτυξη, χρειάζεται χαλάρωση των ρυθμιστικών πλαισίων και καταπολέμηση της γραφειοκρατίας. Απαιτείται μεγαλύτερη διαφάνεια, απλότητα και συνέπεια στις μεταρρυθμίσεις και απρόσκοπτη εφαρμογή των μέτρων.

Η ανάγκη εκσυγχρονισμού των ρυθμίσεων και των πολύπλοκων διοικητικών μέτρων, αλλά και του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού που υφίσταται σε όλα τα νομικά συστήματα και πολύ περισσότερο στα απαρχαιωμένα συστήματα των χωρών σε μετάβαση, απαιτεί τη δημιουργία νέων αρχών, προσανατολισμένων στην αγορά.

Επιλέγοντας να έχουμε μια σύγκριση, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, η απλοποίηση και η μείωση της γραφειοκρατίας καταλαμβάνουν σημαντική θέση στον προγραμματισμό των μεταρρυθμίσεων. Το 2006 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε να κοστολογηθούν ουσιαστικά οι πολύπλοκες γραφειοκρατικές διαδικασίες που προκύπτουν από την πολυπλοκότητα στη νομοθεσία στην ΕΕ και να περισταλούν οι δαπάνες διοίκησης κατά 25%. Ο στόχος τέθηκε από κοινού από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη και έπρεπε να επιτευχθεί μέχρι το 2012 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2006). Η Επιτροπή ξεκίνησε ένα Πρόγραμμα Δράσης με στόχο τη μείωση της γραφειοκρατίας εντός της Ένωσης, ώστε να επιτευχθεί ο ανωτέρω στόχος. Το κόστος που προέρχεται από την κεντρική διοίκηση αγγίζει το 3,5% του ΑΕΠ στην ΕΕ και μία μείωση κατά 25% μείωση θα οδηγούσε σε βελτίωση του ΑΕΠ της ΕΕ κατά ένα ποσοστό της τάξης του 1,4% (Gelauffand Lejour, 2007).

Στις περισσότερες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων αλλά και του συνόλου της ΝΑΕ, έχει παρατηρηθεί η ανάγκη για μια πιο ολοκληρωμένη τροποποίηση των ρυθμίσεων προκειμένου να δημιουργηθεί ένα νέο πρότυπο και προσαρμοσμένο σύστημα στην φιλελεύθερη οικονομία της αγοράς, φιλικό και ελκυστικό στις επενδύσεις.

Οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης, παρά τις μεγάλες διαφορές μεταξύ τους, εμφανίζουν σαφώς ορισμένα τυπικά μοτίβα, χαρακτηριστικά και προβλήματα. Δεν αφορά μόνο τα οικονομικά της μετάβασης, όπως οι αποτυχίες πλήρους μετασχηματισμού, αναδιάρθρωσης και ανάπτυξης ή και μιας βιώσιμης αναπτυξιακής πορείας (Bicanic, 2000, Dobrinsky, 2000), αλλά και οι αποτυχίες στον πραγματικό εκδημοκρατισμό και πλήρη ενσωμάτωση στους διεθνείς πολιτικούς θεσμούς (Mostov, 2001). Υπάρχουν

στοιχεία ότι οι χώρες αυτές από πολλές απόψεις υστερούσαν σε σχέση με το επίπεδο της Δυτικής Ευρώπης και εμφάνιζαν ορισμένα κοινά στοιχεία (Hellman & Schankenman, 2000). Ωστόσο, το ίδιο το γεγονός ότι οι αποτυχίες και οι αστοχίες της πρώτης φάσης της μετάβασης συζητήθηκαν έντονα σε αυτές τις κοινωνίες ήταν ένα σημαντικό βήμα (Tismaneanu, 1999).

Επιπρόσθετα, είναι αλήθεια ότι οι αρχικές οικονομικές συνθήκες κατά το 1990 στις περισσότερες από αυτές τις χώρες ήταν αρκετά αδύναμες, με τη γεωγραφία όχι πολύ βολική, το ξαφνικό σοκ της απελευθέρωσης έντονο και τις επιπτώσεις της δραματικής αποσύνθεσης και των πολέμων της Γιουγκοσλαβίας να παραμένουν ανοιχτές. Ωστόσο, φαίνεται ότι υπάρχουν πολλά περισσότερα που πρέπει να μελετηθούν για την αναζήτηση εξηγήσεων για τις αποτυχίες του ΝΑΕ - σε μια πιο ολοκληρωμένη κατανόηση του κράτους και της πολιτικής.

Η κρατική δομή των χωρών της ΝΑΕ θεωρούνταν υπερβολικά μεγάλη, πάρα πολύ πατερναλιστική και πολύ διεφθαρμένη. Τα φορολογικά τους συστήματα δεν είχαν ούτε αποτελεσματικότητα, ούτε παρείχαν δικαιοσύνη (Gligorov, 2001). Οι κυβερνήσεις στην περιοχή *"δεν έχουν την ικανότητα να κυβερνούν αποτελεσματικά και να στηρίζουν τη μεταρρύθμιση"* (Mostov, 2001), *ακόμη και όταν είναι μεγάλες "αδύναμες" και "στενά συνδεδεμένες με παράνομες οικονομίες ... διεφθαρμένες επιχειρηματικές πρακτικές. άνιση και αργή οικονομική ανάπτυξη ... "* *δεν είναι προσανατολισμένες προς την ανάπτυξη. Αυτό που έχει σημασία είναι όχι η οικονομική πολιτική καθαυτή, αλλά η "φύση του καθεστώτος" στις χώρες της ΝΑΕ* (Gligorov, 2001: 14).

Χαρακτηριστική είναι η σημασία των κληροδοτημάτων του κομμουνισμού - αναποτελεσματική γραφειοκρατία και ανεπίσημοι δεσμοί ευνοούμενων και υπόγειων διασυνδέσεων. Υπάρχει κάποια συνέχεια ανάμεσα στις αποτυχίες του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης, τις αποτυχίες του σοσιαλισμού, αφενός, και τις αποτυχίες της μετάβασης και της ευρωπαϊκής / παγκόσμιας ολοκλήρωσης, αφετέρου.

2.6 Τα μακροοικονομικά στοιχεία των κρατών από το 2006 έως και το 2012

Ο μαραθώνιος της σχετικής αισιοδοξίας και ευημερίας λήγει ξαφνικά στις αρχές 2007, όπου και ξεσπά η κρίση με αρχή τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και άμεσο και αναπάντεχο αντίκτυπο σε παγκόσμιο επίπεδο. *Το μέγεθος της ετήσιας παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας το 2007 έφτασε τα 55,6 τρισεκατομμύρια δολάρια, 23,9% υψηλότερη σε σταθερές τιμές από το 2000.*¹⁸ Μια σειρά γεγονότων που συντέλεσαν στην αλλαγή του παγκόσμιου χάρτη, όπως είναι το άνοιγμα των συνόρων στην κίνηση αγαθών και υπηρεσιών την τελευταία τεσσαρακονταετία, το τέλος του υπαρκτού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη τη δεκαετία του 1980 και η εντυπωσιακή ανάπτυξη των χωρών της Ασίας από τη δεκαετία του 1990, δημιούργησαν μια κοινή παγκόσμια πεποίθηση ότι δεν υπήρχε κάτι που να μπορούσε να σταματήσει την παγκόσμια ανάπτυξη.

Στον Δυτικό κόσμο ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα αποτέλεσε τον κύριο μοχλό ανάπτυξης σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Παράλληλα, η φρενίτιδα του χρήματος και η εξάπλωση της αγοράς κεφαλαίων, χρηματιστηριακών προϊόντων, παραγώγων και ασφάλιστρων κινδύνου αποτέλεσε και πηγή κινδύνου για πολλές οικονομίες.

Παρά τα προηγούμενα παραδείγματα με τις ασιατικές οικονομικές κρίσεις της δεκαετίας του 1990, μόλις τότε με την αρχή της κατάρρευσης της αγοράς στεγαστικών δανείων χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης το 2007 (subprime)¹⁹ στις Η.Π.Α, αξιολογήθηκαν τα αποτελέσματα της απορρύθμισης και ανεξέλεγκτης λειτουργίας της αγοράς και πάρθηκαν αποφάσεις.

Δυστυχώς, η αντιμετώπιση της κρίσης έγινε και πάλι με λανθασμένους όρους και αμφισβητούμενες επιλογές που δεν αντιλαμβάνονταν ούτε το μέγεθος, αλλά ούτε την ταχύτητα μετάδοσής της στις υπόλοιπες αγορές του πλανήτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι αποφάσεις της Αμερικανικής κυβέρνησης στην επιλογή να οδηγηθεί χωρίς καμία βοήθεια στην χρεοκοπία η επενδυτική Τράπεζα Lehman

18 Ο J.O' Neill(2011) χαρακτηρίζει την εποχή αυτή ως την εποχή της «υπέρτατης ευδαιμονίας», ενώ η περίοδος 1980-2007 κατά την οποία σημειώθηκε υψηλός ρυθμός ανάπτυξης με χαμηλό πληθωρισμό στις ΗΠΑ έχει χαρακτηριστεί με τον όρο 'great moderation'. Έχει αποδοθεί ως «μεγάλη εξομάλυνση» στα ελληνικά. (Taylor,2010).

19 Την αγορά των στεγαστικών δανείων χαμηλής πιστοληπτικής αξιολόγησης, αναλύει ο Calomiris (2011)

Brothers στις 15 Σεπτεμβρίου του 2008, ενώ στην περίπτωση της πολυεθνικής ασφαλιστικής εταιρίας AIG, βρέθηκε λύση που απέτρεψε την χρεοκοπία.

2.6.1 Οι αιτίες της χρηματοπιστωτικής κρίσης και οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης

Είναι προφανής ο αιφνιδιασμός των οικονομικών και πολιτικών παραγόντων από το μέγεθος και την έκταση που τελικά έλαβε η κρίση, ενώ και οι προτάσεις για την αντιμετώπιση δεν μπορούσαν να προιδεάσουν κανέναν για το επερχόμενο αποτέλεσμα²⁰.

Κατά τον Γκίκα Χαρδούβελη (2011), *το μέγεθος της κρίσης δεν προβλέφθηκε, επειδή οφείλεται σε συνδυασμό παραγόντων που επίδρασαν πολλαπλασιαστικά ο ένας στον άλλον. Τους παράγοντες τους κατηγοριοποιεί σε 2 μεγάλες κατηγορίες : τους μακροοικονομικούς και τους χρηματοοικονομικούς.*

Για τον Χαρδούβελη (2011), τη μεγαλύτερη βαρύτητα έχουν οι εξής μακροοικονομικοί παράγοντες:

(α) Η ανισότητα μεταξύ των κρατών και η διαφοροποίηση του βαθμού αποταμίευσης και επένδυσης, με αποτέλεσμα τη μεταφορά κεφαλαίων από την Ασία προς τις Η.Π.Α. Η ανάπτυξη της αμερικανικής οικονομίας στηρίχθηκε στη μεγάλη εισροή κεφαλαίων και στα χαμηλά πραγματικά επιτόκια στις Η.Π.Α.

(β) Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, οι τιμές των ακινήτων είχαν μια ανοδική πορεία. Παρότι αυτό προκάλεσε προβληματισμούς, δεν πάρθηκαν μέτρα αντιμετώπισης του φαινομένου, ενώ η χρεοκοπία των νοικοκυριών οδήγησε σε μειωμένες εισροές στα χρηματοοικονομικά ιδρύματα.

(γ) Η ιδεολογική επικράτηση της αποτελεσματικής αγοράς σε όρους ελεύθερης οικονομίας και αντίστοιχα του ορθολογικού καταναλωτή στην οικονομική

²⁰Μεταξύ των ελαχίστων που προειδοποιούσαν για την πιθανότητα κρίσης ήταν οι Cl .Borio (2004), R.Raghuram (2005,2010), ενώ τους κινδύνους για την οικονομία πριν την εκδήλωση της κρίσης, είχε επισημάνει και ο N. Roubini (2006).

συμπεριφορά τους,²¹ οδήγησε πέραν των στρεβλώσεων και του άκρατου καταναλωτισμού, στην λήψη επενδυτικών αποφάσεων υψηλού κινδύνου από τα χρηματοπιστωτικά και επενδυτικά ιδρύματα²²

(δ) Η αποδοχή του δόγματος της ελεύθερης και αποτελεσματικής αγοράς από την Κεντρική Τράπεζα των Ηνωμένων Πολιτειών οδήγησε στην άρση πολλών περιορισμών, που είχαν επιβληθεί στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ήδη από την κρίση του 1930.²³

Αντίστοιχα, οι σημαντικότεροι χρηματοοικονομικοί παράγοντες για τον Χαρδούβελι (2011) είναι:

(α) Η μεγάλη διεύρυνση των χορηγήσεων ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων μικρής διασφάλισης χωρίς τον απαραίτητο πιστοληπτικό έλεγχο για την πιστοληπτική ικανότητα των δανειοδοτούμενων, γεγονός που συνέβαλε στην υπερτιμολόγηση νέων και παλαιών οικημάτων.²⁴

(β) Οι νέες μορφές τιτλοποίησης των δανείων και σύνδεση τους με ασφάλιστρα κινδύνου. Ο ρόλος των οίκων αξιολόγησης σε αυτή την περίπτωση, διεύρυνε το πρόβλημα, καθώς αξιολογούσε υπέρμετρα θετικά τα προϊόντα, ενώ οι επενδυτικές τράπεζες που δημιουργούσαν τις τιτλοποιήσεις, διακρατούσαν το τμήμα με το μεγαλύτερο κίνδυνο απώλειας, αλλά την ίδια στιγμή είχε την μεγαλύτερη απόδοση.

(γ) Οι δυσανάλογα υψηλές αμοιβές των στελεχών του τραπεζικού τομέα και οι απολαβές μπόνους και η άμεση σύνδεση του τραπεζικού και επενδυτικού κλάδου με την ακατάσχετη κερδοσκοπική φιλοσοφία που οδηγεί σε υψηλού κινδύνου επιλογές.²⁵

21 Η έννοια της αποτελεσματικής αγοράς και των ορθολογικών προσδοκιών αποδίδεται στον E. Fama (1991) από τη δεκαετία του 1960.

22 Ο B. N. Καραμούζης (2011) αναφέρει: αποτέλεσε κομβικό σημείο στην κρίση η θεωρία περί αποτελεσματικής αγοράς.

23 Το 1999, η Federal Reserve επέτρεψε την επανασύνδεση της παραδοσιακής εμπορικής τραπεζικής με την επενδυτική τραπεζική, δύο πεδία που είχαν διαχωριστεί από τη δεκαετία του 1930 με την Glass-Steagall Act. Η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς των Η.Π.Α. (Securities & Exchange Commission) ελαστικοποίησε τον περιορισμό δανεισμού των επενδυτικών τραπεζών, γεγονός που οδήγησε τις επενδυτικές τράπεζες σε άκρως ριψοκίνδυνες επενδύσεις με δανεικά χρήματα.

24 Ο R. Rajan (2010) αναφέρει ότι η ανεξέλεγκτη αύξηση του τραπεζικού δανεισμού ενθαρρύνθηκε από τους πολιτικούς στις Η.Π.Α. ως αντίδοτο στη διογκούμενη ανισοκατανομή του εισοδήματος καθώς επίσης την οικονομική στασιμότητα και αποδυνάμωση της μεσαίας τάξης.

25 Οι Cai, Cherny and Milbourn (2010) αναφέρονται στη νέα κουλτούρα του τραπεζικού τομέα.

(δ) Οι οργανισμοί αξιολόγησης, οι οποίοι χρεώθηκαν τις λανθασμένες εκτιμήσεις για τον ακριβή κίνδυνο που θα επέφεραν οι άμεσες τιλοποιήσεις των ενυπόθηκων δανείων και πιθανόν προερχόταν από τους ίδιους τους εκδότες των τίτλων που ήταν αυτοί που ζητούσαν και την αξιολόγηση τους.

(ε) Η μεγάλη μόχλευση είναι αποτέλεσμα υψηλού δανεισμού και χαμηλής ίδιας συμμετοχής, δηλαδή σχετικά περιορισμένα ίδια κεφάλαια στο αποθεματικό ενεργητικό χρηματοπιστωτικών οργανισμών. Όταν η τρέχουσα αξία των ενυπόθηκων δανείων σε ακίνητα στα οποία είχαν επενδύσει οι επενδυτικές τράπεζες μειώθηκε, αναγκάστηκαν, προκειμένου να διαθέτουν ρευστότητα, να εκποιήσουν άλλα υγιή περιουσιακά στοιχεία, καθώς αδυνατούσαν να βρουν χρηματοδότηση. Η αδυναμία των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων να δανειστούν έπαιξε τον κυριότερο ρόλο στην επέκταση της κρίσης, η οποία πέρασε από τον χώρο των ενυπόθηκων δανείων σε όλες τις χρηματοπιστωτικές εργασίες και στη συνέχεια στην πραγματική οικονομία.²⁶

2.7 Η μεταφορά της κρίσης στην πραγματική οικονομία και πως την αντιμετώπισαν οι χώρες σε μετάβαση

Από την έναρξη των γεγονότων που οδήγησαν στην χρηματοπιστωτική κρίση, διατυπώθηκαν ενδοιασμοί για την διάχυσή της σε μεγάλη κλίμακα, γεγονός που θα οδηγούσε σε καίρια χτυπήματα της πραγματικής οικονομίας, με ορόσημο το φθινόπωρο του 2008, περίοδο κατά την οποία χρεοκόπησε η Lehman Brothers. Η διάχυση του φαινομένου επηρέασε όλες τις χώρες, ανεξαρτήτως οικονομικού μεγέθους ή άλλων μακροοικονομικών χαρακτηριστικών. Τα πάντα κινήθηκαν σχεδόν αστραπιαία λόγω της τεράστιας αλληλεξάρτησης σε διεθνές επίπεδο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Η αθέτηση πιστωτικών δεσμεύσεων στις εμπορικές συναλλαγές εμφανίστηκαν σχεδόν αμέσως ως συνέπεια των αποτελεσμάτων της κρίσης, ενώ η απειλή χρεοκοπίας

²⁶ Adrian and Shin (2009) The Shadow Banking System: Implications for Financial Regulation, Structural Causes of the Global Financial Crisis: A Critical Assessment of the 'New Financial Architecture Crotty (2009).

χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων περιόρισε αισθητά την ρευστότητα και εν συνεχεία τους μελλοντικούς όρους εκπλήρωσης συμβολαίων και λοιπών πιστωτικών διευκολύνσεων, ειδικά για το εξαγωγικό εμπόριο. Η αδυναμία χορήγησης νέων πιστοδοτικών ορίων εξελίχθηκε μαζί με την κατανάλωση και την πτώση της επιχειρηματικής εμπιστοσύνης στην κατάρρευση του παγκόσμιου εμπορίου. Οι ρυθμοί επιβράδυνσης των οικονομιών που εμφανίστηκαν το 2007, οδήγησαν σε πλήρη κατάρρευση των οικονομιών κατά το 2008 και με τους ίδιους ρυθμούς συνεχίστηκε η ύφεση και το 2009 (Πίνακας 25). Η ολοκληρωτική αποδυνάμωση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, σε ολόκληρο το φάσμα των εμπορίου, παρουσιάζει την πραγματική εικόνα μιας βαθιάς ύφεσης.

Στον Πίνακα 24 αποτυπώνεται η αλληλένδετη και άμεσα εξαρτημένη σχέση μεταξύ εμπορικών συναλλαγών και ανάπτυξης, ενώ επιλέγονται τα δεδομένα που αφορούν τους ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης ΑΕΠ και του εμπορίου σε διεθνή κλίμακα από το 1970 έως και το 2009. Συνάγεται μια οριακή σχέση μεταξύ των παραγόντων. Πτώση σε ποσοστό 2,5% του εμπορικού ισοζυγίου και 1% της παγκόσμιας οικονομίας με χαρακτηριστικό το 2009, όπου παρατηρείται όχι μόνο η μεγαλύτερη πτώση όλων των δεικτών, αλλά και η διαμόρφωση μιας πρωτοφανούς κατάστασης, με έμφαση την κατάρρευση του εμπορίου, που είναι η μεγαλύτερη των τελευταίων σαράντα ετών²⁷. Παρατηρείται ότι στο μεσοδιάστημα 1970-2009, ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου (6,3%) ήταν διπλάσιος του αντίστοιχου μέσου ρυθμού ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας (3,2%).

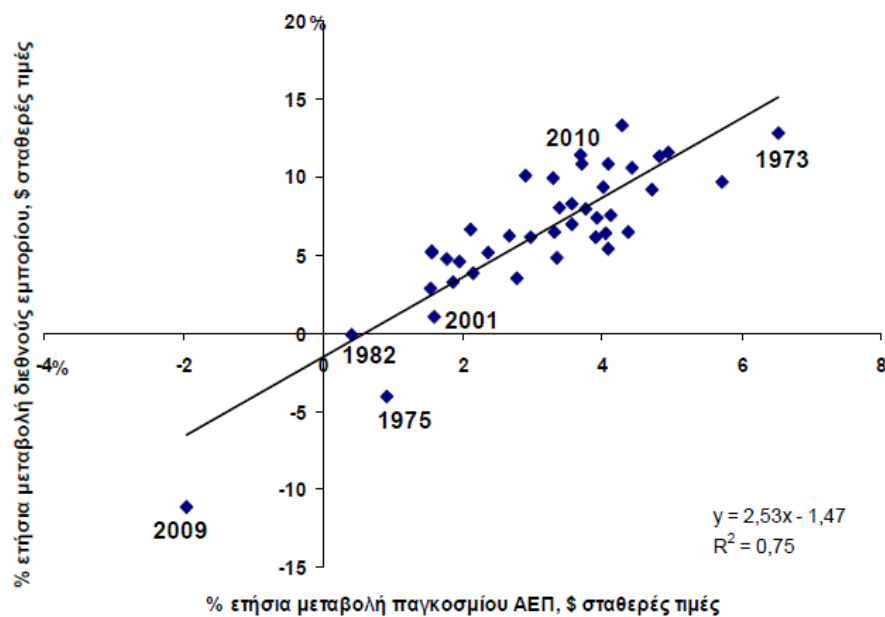
Το δημόσιο για μία ακόμη φορά ανέλαβε το βάρος για τις εγγυήσεις των τραπεζικών χρεογράφων δανεισμού, που έφτανε τα 3 έτη, με αποτέλεσμα τα κρατικά ταμεία να επωμιστούν το κόστος τυχόν αδυναμίας εκπλήρωσης των υποχρεώσεων των τραπεζών, έναντι άλλων πιστωτών ή των επιχειρήσεων έναντι τραπεζών, εξαντλώντας τα δημόσια αποθεματικά και πιέζοντας τους κρατικούς προϋπολογισμούς. Ουσιαστικά, το κράτος χρησιμοποίησε το μέσο της ανταλλαγής ομολόγων που κατείχαν οι τράπεζες με εγγύηση τα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια χαμηλής πιστοληπτικής ικανότητας με κρατικά ομόλογα ως το πλέον επιθυμητό μέτρο προστασίας του χρηματοοικονομικού συστήματος.

Τα κεφάλαια που προσέφεραν στις τράπεζες τα δημόσια ταμεία προέρχονταν και αυτά από την έκδοση κρατικών ομολόγων και την διεκπεραίωση αυτών από τις αγορές

27 Στον Πίνακα 25, η διαφορά του σημείου του 2009 έχει τη μεγαλύτερη κάθετη απόσταση από τη γραμμή παλινδρόμησης.

και, επομένως, τα μέτρα για τη διευθέτηση των αναγκών του τραπεζικού συστήματος ήταν η ρευστότητα που προερχόταν από την ανακατανομή χρήματος των αποταμιεύσεων και των διαθεσίμων. Με αυτή τη διαδικασία χρησιμοποιούνται τα αποθέματα του κράτους που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε αναπτυξιακές πρωτοβουλίες και επενδύσεις, και όχι με όρους εγγυήσεων για την παροχή τραπεζικών εγγυήσεων και δανεισμό ή για την εγγύηση της ιδιωτικής αποταμίευσης μέσω των καταθέσεων και άλλου είδους αποταμιεύσεων που διευρύνουν το χρέος και το κόστος της αποπληρωμής, που θα πρέπει να εκπληρωθεί από την αύξηση των φορολογικών βαρών των πολιτών και των επιχειρήσεων. Παράλληλα με την αναμενόμενη λιτότητα στους προϋπολογισμούς, μια και το σύμφωνο σταθερότητας επιβάλλει δημοσιονομικά ελλείμματα στην Ευρωζώνη κάτω του 3% του ΑΕΠ, πρέπει να αποπληρωθούν οι τόκοι του δημόσιου χρέους, γεγονός που οδηγεί στην περιστολή δαπανών για το κοινωνικό κράτος και άλλες βασικές υπηρεσίες που βαραίνουν πρωτίστως τους φορολογούμενους (υγεία, παιδεία, ασφάλεια κ.λπ.) ή με αύξηση των φόρων.

ΑΕΠ

Πίνακας 23 Ετήσια μεταβολή του παγκόσμιου ΑΕΠ και του διεθνούς εμπορίου σε σταθερές τιμές.

Οι απώλειες κεφαλαίων οδήγησαν τα τραπεζικά και πιστωτικά ιδρύματα σε προσπάθεια για διεύρυνση της κεφαλαιακής τους βάσης και μείωσης του ενεργητικού και των προβληματικών δανείων. Έτσι, αποφάσισαν να ορίσουν αυστηρότερα κριτήρια στην χορήγηση νέων πιστώσεων και αναπόφευκτα οδήγησαν στον περιορισμό. Η διακοπή νέων πιστοδοτήσεων οδηγεί στον περιορισμό της ζήτησης με τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά να μην μπορούν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες ρευστότητας, με άμεσο αντίκτυπο την μείωση μισθολογικού κόστους, αύξηση της ανεργίας, παραγωγική συρρίκνωση, περιορισμό των εισοδημάτων και παράταση της ύφεσης. Παράλληλα, η ύφεση περιορίζει τη δυνατότητα επιχειρήσεων και νοικοκυριών να εξυπηρετούν τα δάνειά τους, δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο.

Πλέον, είναι γεγονός ότι η αρχική χρηματοοικονομική κρίση των ΗΠΑ «πέρασε» στην Ευρωζώνη και στον υπόλοιπο κόσμο. Στον Πίνακα 5 και στον Πίνακα 6, αποτυπώνονται στοιχεία που επιβεβαιώνουν την έκρηξη με χαρακτηριστικά τα οικονομικά δεδομένα.

Στις αρχές του 2010, οι παγκόσμιες και οι Ευρωπαϊκές αγορές είχαν αμφιβολίες για την εξέλιξη του ευρώ, καθώς παρατηρούσαν τα υπέρογκα δημόσια ελλείματα και χρέη όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ιταλία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία. Στο ίδιο πλαίσιο και οι οικονομίες σε μετάβαση και ιδιαίτερα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (ΝΑΕ) υπέστησαν πολλαπλά τις επιπτώσεις από την παγκόσμια οικονομική ύφεση. Ωστόσο, συνέβη για ορισμένες χώρες της ΝΑΕ να μην έχουν επηρεαστεί αρχικά καθόλου από την κρίση, ενώ άλλες την ίδια στιγμή να βρίσκονται σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση (Mitra et al., 2009).

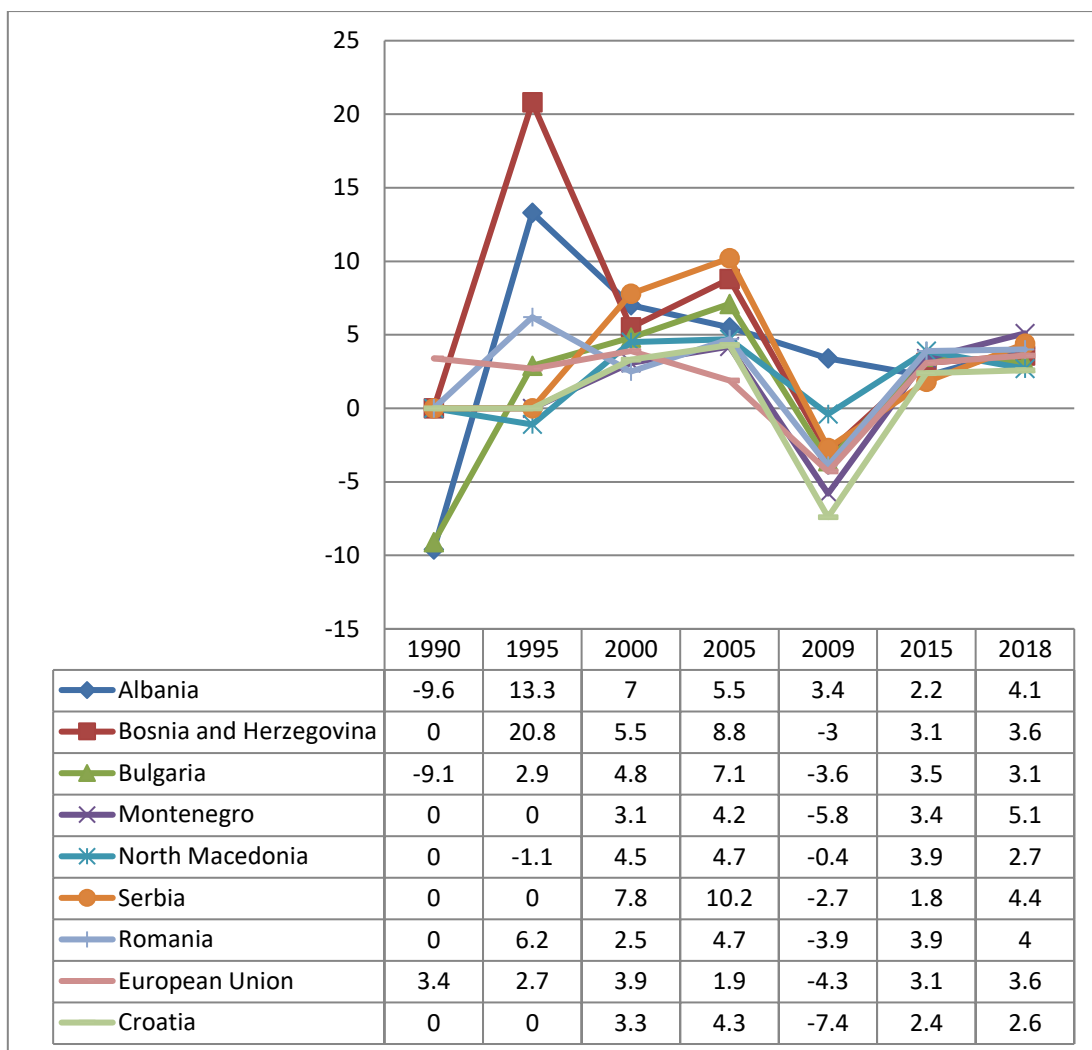
Ενώ στη Ρουμανία το ΑΕΠ μειώθηκε το 2009 κατά 8%, η Αλβανία ξεπέρασε την κρίση σχετικά ανεπαίσθητα με θετικό πρόσημο στο ΑΕΠ, έστω και μικρό. Το σημαντικό και παράδοξο ήταν ότι κατάφερε να έχει ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της χειρότερης παγκόσμιας κρίσης (πίνακας 26). Αντιθέτως, όλες οι υπόλοιπες χώρες παρουσίασαν αρνητικά στοιχεία και υπέστησαν σημαντικές απώλειες στο ΑΕΠ τους το 2009. Είναι αξιοσημείωτο ότι μεταξύ αυτών των χωρών είναι και κράτη-μέλη της ΕΕ και άλλα υποψήφια προς ένταξη κράτη. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης κατά τα τρία επόμενα χρόνια, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΤΑΑ, αναμένεται να είναι πολύ αργός με μοναδική εξαίρεση την Αλβανία, για την οποία οι προοπτικές διαφαίνονται θετικές.

Σημαντικό είναι, επίσης, και το γεγονός του τρόπου αντιμετώπισης της κρίσης, καθώς οι χώρες με ελεύθερες τις συναλλαγματικές τους ισοτιμίες, όπως η Αλβανία και η Σερβία, ανταποκρίθηκαν καλύτερα στην κρίση συγκριτικά με τις χώρες που

διαθέτουν μηχανισμό σταθερής ισοτιμίας ή συνδεδεμένο με κάποιο νόμισμα. Όμως, η Βόρεια Μακεδονία, που στις αρχές του 2008 διέυρνε την πολιτική της ισοτιμία από 7% σε 9%, προκειμένου να απαλλαγεί από τη διαφορά σταθερής ισοτιμίας με το ευρώ, κατάφερε να αποφύγει σχετικά εύκολα την κρίση. Το κοινό στοιχείο των παραμέτρων της κρίσης φαίνεται να είναι ο βαθμός που οι χώρες έχουν ενσωματώσει και προσαρμόσει τις πολιτικές τους στην παγκόσμια οικονομία και, κυρίως, στην οικονομία της ΕΕ και πιθανότατα πολύ λιγότερο το νομισματικό καθεστώς. Παρ' όλα αυτά, στις χώρες που επιλέγουν σταθερές ισοτιμίες, η ανάκαμψη θα μπορούσε να είναι πιο αργή από ότι σε περιοχές με ευέλικτα νομισματικά καθεστώτα, καθώς θα χρειαστεί περισσότερος χρόνος, για να ρυθμίσουν εγχώρια τους μισθούς και τις τιμές για να αποκαταστήσουν τη διεθνή ανταγωνιστικότητα και να ανακτήσουν τη θέση τους στις αγορές που αποχώρησαν κατά τη διάρκεια της κρίσης (ΕΤΑΑ, 2009).

	2008	2009	2010	2008-2010
Βουλγαρία	6,00	-6,0	-1,2	-0,5
Ρουμανία	7.1	- 8.0	1,0	0.0
Σερβία	5,7	-4.0	1.0	0,8
Β. Μακεδονία	4,9	-1,6	2,0	1,8
Αλβανία	6,8	3,4	3,7	3,8
Μαυροβούνιο	7,5	-4,1	0,1	1,2
Βοσνία - Ερζεγοβίνη	5,4	-3,0	0,8	0,9
Κροατία	1,8	-7,4	-1,5	-4,2

Πίνακας 24 Πραγματική αύξηση του ΑΕΠ (%) στις ΝΑΕ (η τελευταία στήλη ΜΟ), Πηγή: EBRD online data 2009 and mid 2010

Πίνακας 25 Μεταβολή (%) ΑΕΠ στις χώρες της ΝΑΕ 1990 έως 2018, Πηγή: World Bank IBRD –IDA (2018)

Η διεθνής οικονομική κρίση προκάλεσε την δραματική μείωση της οικονομικής δραστηριότητας. Στον πίνακα 27 εμφανίζεται η σταδιακή ανάκαμψη και βελτίωση των μεγεθών της οικονομίας των χωρών που μετά την δραματική πτώση του 2009 εμφάνισαν σταθεροποιητικές και ανοδικές τάσεις από το 2015 έως και σήμερα. Οι βραδείς, βεβαίως, ρυθμοί ανάπτυξης που καταγράφονται στην πλειοψηφία των χωρών της ΝΑΕ οφείλονται σε δύο κυρίως λόγους:

1) Η εξάρτηση των οικονομιών τους συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με την οικονομική ευημερία και τις συνθήκες που επικρατούν στις ανεπτυγμένες χώρες κυρίως της ΕΕ, οι οποίες αντιμετώπισαν σημαντικά ζητήματα κρίσης χρέους και αβεβαιότητας για μεγάλο διάστημα μετά την κρίση, με πρωταγωνιστές την Ιταλία και την Ισπανία.

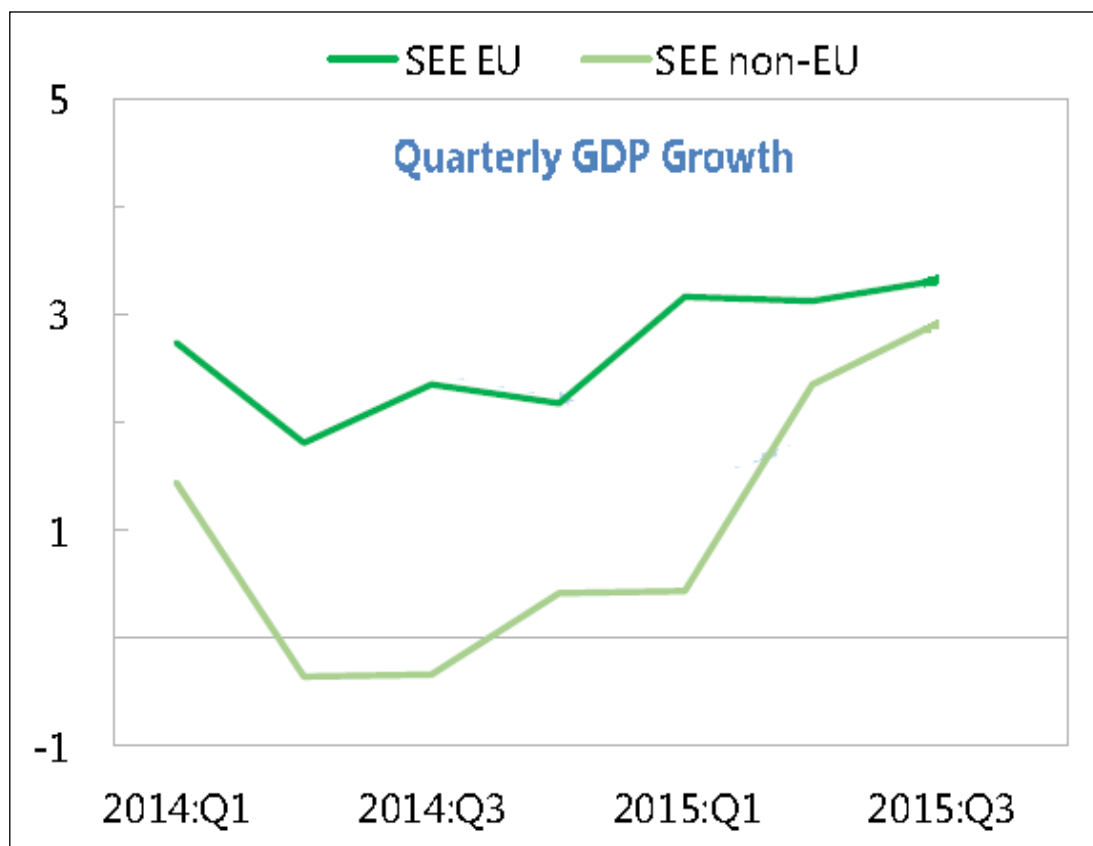
2) Η εγχώρια καταναλωτική ζήτηση παραμένει περιορισμένη, καθώς η μείωση των εισοδημάτων και η τελμάτωση της πιστοδοτικής δυνατότητας των πιστωτικών ιδρυμάτων στη χορήγηση φθηνών καταναλωτικών δανείων, επιδρούν αρνητικά στην άνοδο της κατανάλωσης και περιορίζουν τις δαπάνες των νοικοκυριών.

Ο πληθωρισμός αποκλιμακώθηκε το 2010, εξαιτίας της σημαντικής μείωσης της εγχώριας ζήτησης και της αύξησης της απασχόλησης, συνδυαστικά με τη μείωση των τιμών της ενέργειας και των αγαθών πρώτης ανάγκης,

Η μεγάλη μείωση στις εισαγωγές συνέβαλε στην αποκλιμάκωση των ελλειμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στην ΝΑ Ευρώπη, που μειώθηκαν σημαντικά το 2009 και 2010. Τη σημαντικότερη βελτίωση εμφάνισαν στο ισοζύγιό τους, η Βουλγαρία, η Σερβία και η Ρουμανία, ενώ σημαντική ήταν η αναπροσαρμογή και για τις υπόλοιπες χώρες. Παράλληλα, σε νομισματικό επίπεδο, (το νέο Λέι της Ρουμανίας, το σερβικό δηνάριο και η Βουλγαρική Λέβια), ενώ αρχικά υποτιμήθηκαν σημαντικά τα εν λόγω νομίσματα, στη συνέχεια σταθεροποιήθηκαν.

Η κατάρρευση των κρατικών εσόδων εκτροχίασε το δημοσιονομικό έλλειμα σε όλες σχεδόν τις χώρες της ΝΑΕ και ταυτόχρονα με την αδυναμία πρόσβασης σε δάνεια και άλλους χρηματοδοτικούς πόρους, οδήγησε σε εφαρμογή πολιτικών λιτότητας, που μοιραία δεν επαρκούσαν για την ανακοπή των ραγδαίων αποτελεσμάτων σε δημοσιονομικό επίπεδο.

Στον Πίνακα 28 παρατηρούμε ενδεικτικά την ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ στις χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ και σε αυτές που δεν είναι, παρατηρώντας ότι, σε αυτές που είναι μέλη της ΕΕ υπάρχει μια σχετική ισορροπία στην αύξηση του ΑΕΠ, σε σχέση με τις έντονες διακυμάνσεις των χωρών μη μέλη της ΕΕ.

Πίνακας 26 Ποσοστιαία Μεταβολή του ΑΕΠ (GDP, περίοδος 2014-2015, σε χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ (SEEEU): Βουλγαρία, Κροατία, Ρουμανία, και σε χώρες που δεν είναι μέλη της ΕΕ (SEE non - EU): Αλβανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία). Πηγή: IMF (2016).

2.7.1 Αλβανία

Η Αλβανία παραμένει η φτωχότερη χώρα της Ευρώπης με την λιγότερο ανεπτυγμένη οικονομία και κύριο παραγωγικό κλάδο την παροχή υπηρεσιών που αντιστοιχεί στο 50% του ΑΕΠ της χώρας. Σε αντίθεση με την μεγάλη πολιτική και οικονομική αστάθεια της πρώτης δεκαετίας της μετάβασης, η Αλβανία βίωσε την περίοδο της δικής της ανάκαμψης στη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, βλέποντας το κατά κεφαλή ΑΕΠ να υπερδιπλασιάζεται και να εισέρχεται σε μία περίοδο όπου τίθενται σημαντικοί αναπτυξιακοί στόχοι σε συνεργασία με διεθνείς χρηματοπιστωτικούς και άλλους οργανισμούς.

Εκτός από τις υπηρεσίες, που καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό του ΑΕΠ, η γεωργία αποτελεί το δεύτερο σημαντικότερο παραγωγικό κλάδο όπου και συνεισφέρει στο 20% του ΑΕΠ και απασχολεί σχεδόν διπλάσιο ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Ο τρίτος τομέας είναι αυτός των κατασκευών και της

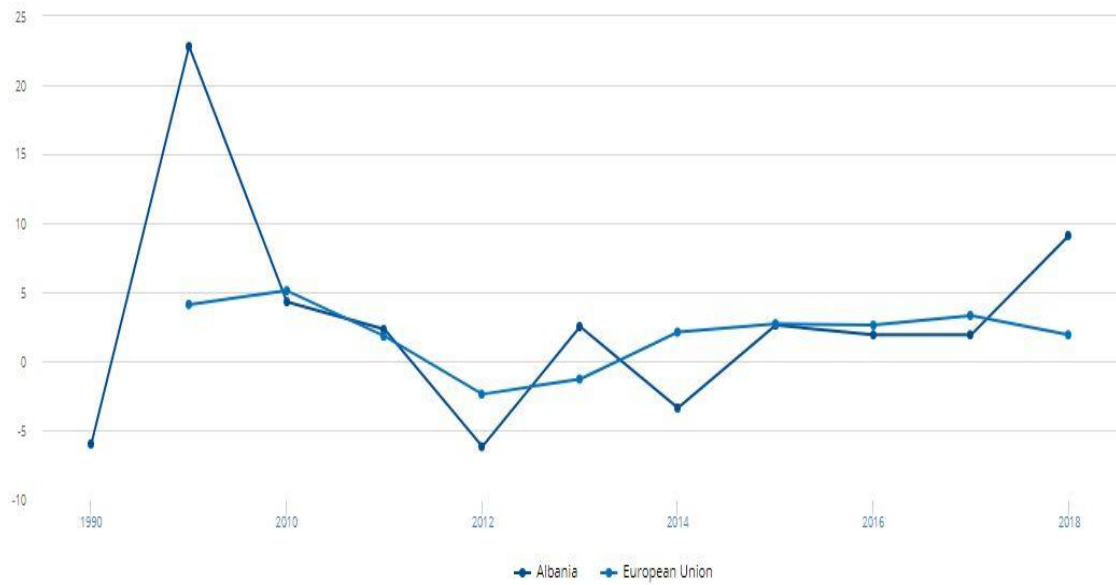
οικοδομικής δραστηριότητας που καταλαμβάνει περίπου το 15% του ΑΕΠ της χώρας να αντιστοιχεί σε αυτό.

Με τα ιδιωτικά πιστωτικά ιδρύματα να επικεντρώνονται στην ανάπτυξη της εγχώριας αγοράς, θετική εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι το τραπεζικό σύστημα και γενικότερα το χρηματοπιστωτικό περιβάλλον, εμφανίζεται ιδιαίτερα σταθερό και σε καλύτερη κατάσταση σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της ΝΑΕ σε μετάβαση. Οι μηνιαίες εκδόσεις των κρατικών ομολόγων λειτουργούν κάτω από την πρωτογενή αγορά, χωρίς την ύπαρξη παράλληλης αγοράς παραγώγων, με εκδότη μόνο το κράτος και μια περιορισμένη σε προϊόντα, δευτερογενή αγορά ομολόγων Δημοσίου.

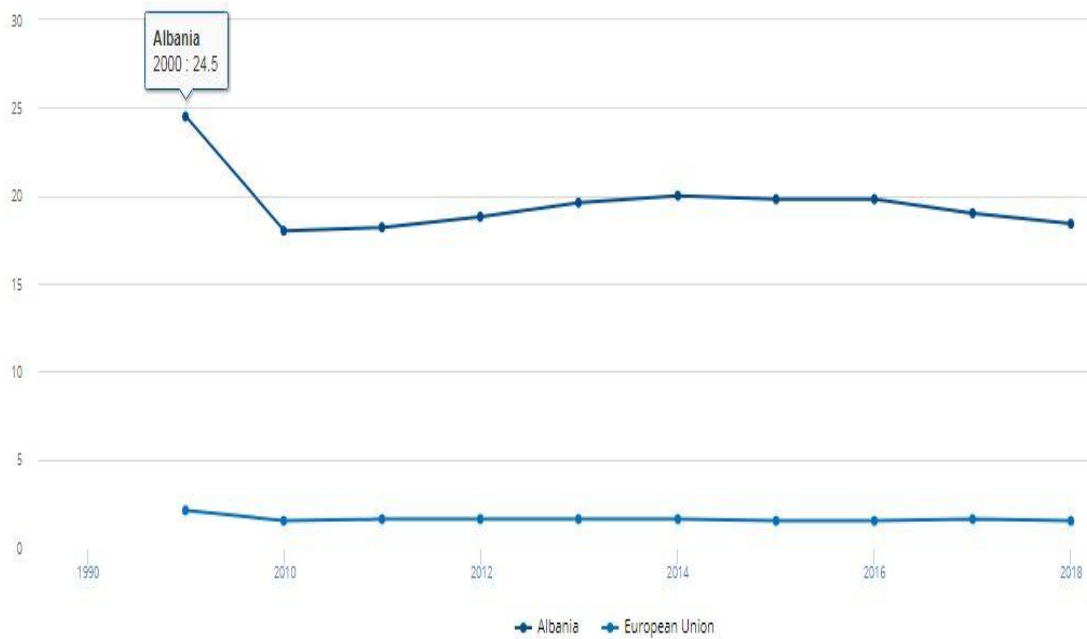
Αναφορικά με τις εξαγωγές και τις εμπορικές συναλλαγές, έχουμε την εξαγωγική δραστηριότητα που καταλαμβάνει το 11% του ΑΕΠ, με την αγορά της ΕΕ να συνιστά με διαφορά τον μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο, με μερίδιο που αγγίζει το 80% για την απορρόφηση των εξαγόμενων προϊόντων της Αλβανίας, ενώ την ίδια στιγμή για την Αλβανία το ποσοστό των εισαγωγών από την ΕΕ είναι περίπου 65% (BoA, 2009).

Αξιοσημείωτη είναι η σχέση που έχει η Αλβανία με την ΕΕ μέσω του μεταναστευτικού ρεύματος εκατοντάδων χιλιάδων οικονομικών μεταναστών προς 2 κύριες χώρες της ένωσης: την Ελλάδα και την Ιταλία. Οι δύο κύριοι σταθμοί υποδοχής είναι η Ελλάδα και η Ιταλία, οι οποίες και φιλοξενούν σχεδόν ένα εκατομμύριο (Eurostat, 2009) οικονομικούς μετανάστες από την Αλβανία.

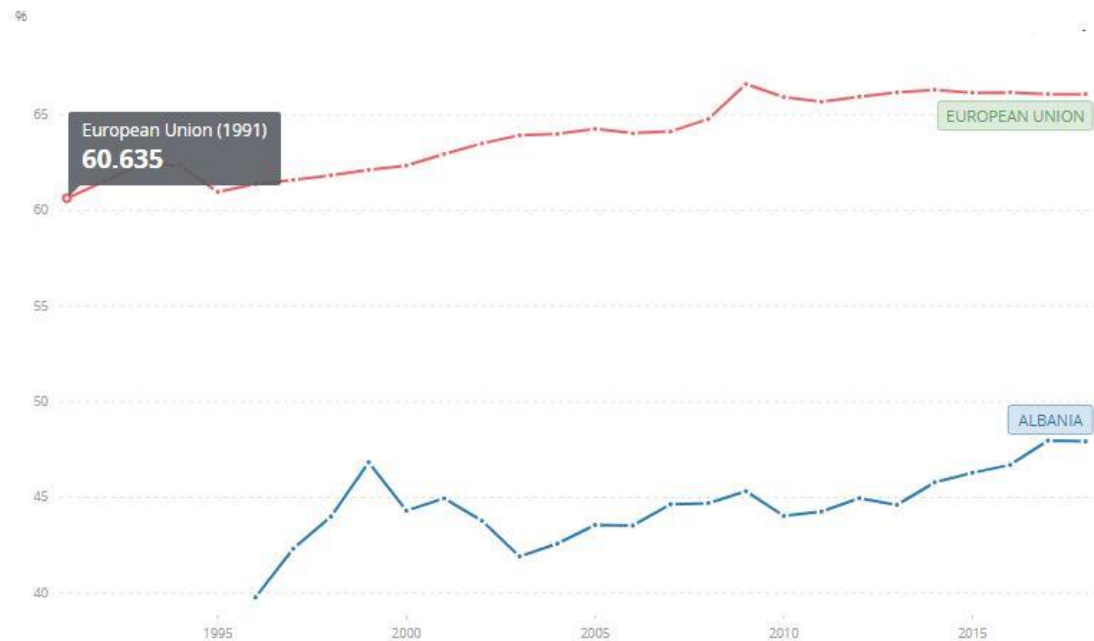
Τελευταίο και πολύ σοβαρό ζήτημα είναι και το φαινόμενο της μαύρης και αδήλωτης εργασίας, που καταλαμβάνει ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομίας της Αλβανίας, το οποίο προκαλεί λόγω της αδυναμίας φορολόγησης τεράστια ζημιά στα κρατικά έσοδα που εκτιμάται ότι αντιστοιχεί σε περίπου στο 11% του ΑΕΠ. Θεωρείται πως τα ποσοστά της αδήλωτης εργασίας αγγίζουν το 65%, με μόλις έναν στους τρεις εργαζομένους να καταγράφεται στα επίσημα αρχεία του κράτους (UNDP, 2008).

Πίνακας 27 Διαχρονική εξέλιξη της βιομηχανικής παραγωγής (% ΑΕΠ) στην Αλβανία, Πηγή: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AL> (2017)

Πίνακας 28 Διαχρονική εξέλιξη της αγροτικής παραγωγής (% ΑΕΠ) στην Αλβανία., Πηγή: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AL> (2017)

Πίνακας 29 Διαχρονική εξέλιξη του κλάδου των υπηρεσιών(%ΑΕΠ) στην Αλβανία., Πηγή: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AL> (2017)

Στο σημείο που αφορά την επίδοση της οικονομίας, σε σχέση με την κρίση του 2008, γίνεται αντιληπτό από τα στοιχεία των Πινάκων 29, 30 και 31, ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση επηρέασε τα οικονομικά μεγέθη, αλλά ήταν λιγότερο επιζήμια σε σχέση με τα υπόλοιπα Βαλκάνια.

Ο αρχικός ισχυρισμός της Αλβανικής κυβέρνησης ότι η κρίση δεν θα άγγιζε την οικονομία δεν επιβεβαιώθηκε και η επιδείνωση των μακροοικονομικών στοιχείων κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2008 έφερε σημαντικές αναταράξεις στην οικονομία.

Το γεγονός ότι η Αλβανία είναι λιγότερο εκτεθειμένη και με λιγότερες προσβάσεις στην διεθνή αγορά, συνέβαλε στον περιορισμό των επιπτώσεων της κρίσης, αλλά σαφέστατα οδηγεί στο συμπέρασμα πως έχει ακόμη μεγάλο δρόμο να διανύσει για να ενταχθεί πλήρως στον παγκόσμιο χάρτη.

2.7.2 Βόρεια Μακεδονία

2.7.2.1 Οι πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις

Το δημοσιονομικό και μακροοικονομικό περιβάλλον στη Βόρεια Μακεδονία είχε αποδειχθεί βιώσιμο έναντι των επιπτώσεων της χρηματοοικονομικής κρίσης, με διαφορά το δεύτερο εξάμηνο του 2008, όπου, όπως συνέβη και στις υπόλοιπες οικονομίες της ΝΑ Ευρώπης, η εξαγωγική δραστηριότητα μειώθηκε δραματικά και περιορίστηκαν αρκετά τα κεφάλαια που εισέρρεαν από το εξωτερικό. Σύμφωνα με τις εκθέσεις του ΔΝΤ, η Βόρεια Μακεδονία, χάρη στη σταθερότητα που επέδειξαν τα τραπεζικά ιδρύματα της χώρας, τα οποία διέθεταν και αρκετά συναλλαγματικά αποθέματα, αλλά και εξαιτίας των χαμηλών επιπέδων του δημοσίου χρέους, η χώρα κατάφερε να βιώσει ελαφρύτερα τις επιπτώσεις (IMF, 2010). Σε αυτά τα θετικά στοιχεία που διέθετε η οικονομία της Βόρειας Μακεδονίας, θα μπορούσαν να προστεθεί και η μεταρρυθμιστική μεταβολή που συντελέστηκε στην χώρα, ειδικά σε βασικές δομές της κρατικής λειτουργίας που συντελέστηκε πριν το ξέσπασμα της κρίσης, αναχαιτίζοντας σοβαρότερες επιπτώσεις. Μεταξύ αυτών ήταν ο φορολογικός εξ ορθολογισμός, η φορολογική εισπραξιμότητα και τα φορολογικά κίνητρα που είχαν ως συνέπεια τη διεύρυνση των εσόδων του προϋπολογισμού και τη βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος. Στο επίπεδο των δομικών μεταρρυθμίσεων, θετικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι περιορίστηκαν οι γραφειοκρατικές τελωνειακές διαδικασίες και μειώθηκαν οι τελωνειακοί δασμοί με αποτέλεσμα να ευνοηθεί η εξωστρέφεια της οικονομίας, ενώ η απουσία γραφειοκρατίας και η δημιουργία νέων επιχειρήσεων οδήγησαν σε ενίσχυση των επενδύσεων. Μεταξύ των υπολοίπων μεταρρυθμίσεων στη Βόρεια Μακεδονία, η σημαντικότερη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η εισαγωγή ενιαίου φορολογικού ρυθμιστικού θεσμού με την παράλληλη εφαρμογή μείωσης των φορολογικών συντελεστών των εισοδημάτων φυσικών προσώπων (από 15%, 18% και 24%, στο ενιαίο 10% από το 2008) και στη φορολόγηση των νομικών προσώπων και επιχειρήσεων (από 15% σε 12%, και σε 10%). Αν και αυτά τα μέτρα αντιμετώπιστηκαν με κάποια επιφύλαξη και από το ΔΝΤ, η φορολογική αυτή μεταρρύθμιση επέφερε σημαντικά οφέλη. Όλες αυτές οι αλλαγές έφεραν τη Βόρεια Μακεδονία σε ιδιαίτερα υψηλές θέσεις στον τομέα της

ανταγωνιστικότητας και της ελκυστικότητας του επιχειρηματικού περιβάλλοντος (έκθεση διεθνούς ανταγωνιστικότητας).

Η αύξηση των δαπανών του προϋπολογισμού, που περιλαμβάνει διάφορα μέτρα που εκτελούνται από πόρους του προϋπολογισμού και αύξησαν κατά 2,8% το έλλειμμα της Βόρειας Μακεδονίας το 2009, ήταν το βασικό μέτρο που έλαβε η κυβέρνηση της χώρας, για να αντιμετωπίσει την κρίση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ανοίξει ένας μεγάλος διάλογος γύρω από την ανάγκη λήψης μέτρων δημοσιονομικού χαρακτήρα για την στήριξη της οικονομίας με βασικούς λόγους αντιπαράθεσης την νεοκλασική και την νέο - κεϋσιανή μακροοικονομική θεωρία (Becker και Murphy, 2009, και Mankiw, 2009) και την επίδραση στην ανάπτυξη μέσω της ζήτησης και της στήριξης της κατανάλωσης. Η πραγματικότητα είναι πως δεν υπήρξε καμία οριοθετημένη απόφαση που να αφορά τα πιθανά οφέλη ή προβλήματα που θα επιφέρει ένα τέτοιο δημοσιονομικό άνοιγμα στην οριακή οικονομία της χώρας. Βέβαια, σε κάθε περίπτωση τα γεγονότα που προκλήθηκαν εξαιτίας της κρίσης το 2009 είχαν ως αποτέλεσμα την μείωση των φορολογικών εσόδων, με αντίκτυπο την αναπροσαρμογή του προϋπολογισμού και των στόχων δαπανών και εσόδων, προκειμένου να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις στο δημοσιονομικό έλλειμμα και στα κρατικά ταμεία, ώστε να μην επιβαρυνθούν περαιτέρω και οδηγήσουν σε οριακές καταστάσεις την οικονομία. Η αναπροσαρμογή μέσω της περικοπής κρατικών δαπανών έγινε με βάση τον περιορισμό των εισαγωγών.

Στην περίπτωση της Β. Μακεδονίας τα μέτρα δημοσιονομικού χαρακτήρα θα μπορούσαν να είναι λιγότερο η απλή περιστολή δαπανών και ίσως η πολιτική επιδομάτων και επιχορηγήσεων, αλλά η περαιτέρω απαλλαγή από φορολογικές επιβαρύνσεις. Σε έρευνα του 2009 (Alesina & Ardagna, 2009) σημειώνεται η θετικότητα του μέτρου των φοροαπαλλαγών και των αυτοματοποιημένων ρυθμίσεων, ως μέσο αναπτυξιακού χαρακτήρα της οικονομίας κατά της αποτελεσματικότητας στις επιπτώσεις της ύφεσης.

2.7.3 Μαυροβούνιο

Από τις αρχές τις δεκαετίας του 2000 το Μαυροβούνιο προχώρησε στην ριζική μεταρρύθμιση του μοντέλου της οικονομίας. Παρά το γεγονός ότι μαζί με την Σερβία συμμετείχε στην κοινή ομοσπονδία, το Μαυροβούνιο ολοκλήρωσε μονομερώς τις διεργασίες για ένα αυτόνομο δημοσιονομικό σύστημα. Η συμμετοχή της οικονομίας στην ελεύθερη αγορά εξελίχθηκε σε βασικό πυλώνα της οικονομικής πολιτικής και στρατηγικό στόχο της, γεγονός που έχει τις ρίζες του στην δεκαετία του 1980 και κατάφεραν να υλοποιηθούν μόνο κατά την περίοδο της μετάβασης και κατόπιν της Γιουγκοσλαβικής διαίρεσης.

Η εμφανής στήριξη της πολιτικής στον οικονομικό φιλελευθερισμό ήταν και τα θεωρητικά θεμέλια του σύγχρονου μοντέλου μακροοικονομικής πολιτικής. Η είσοδος αλλοδαπών ήταν ευκολότερη, καθώς δεν υπήρχε υποχρέωση έκδοσης βίζας, ενώ ευνοήθηκαν και οι εισαγωγές με τους δασμολογικούς συντελεστές να μειώνονται περισσότερο από 20% και να είναι στο ελάχιστο 2%. Το 80% των κρατικών επιχειρήσεων ιδιωτικοποιήθηκαν άμεσα, ευνοήθηκαν με χαμηλούς συντελεστές φορολόγησης νέες επιχειρήσεις, μικρές και μεσαίες και, γενικότερα, το κλίμα της πρώτης περιόδου της μετάβασης κύλισε με πολλές αλλαγές, με σημαντικότερη την αποδοχή του Γερμανικού μάρκου το 1999, ως επίσημου νομισματικού μέσου συναλλαγών για την οικονομία το οποίο, βέβαια, οδήγησε και στην μετέπειτα υιοθέτηση του Ευρώ. Σημαντικό ήταν και το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών ιδιαίτερα για τις ιδιωτικοποιήσεις, αλλά και μέσω νέων άμεσων ξένων επενδύσεων.

Η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας ήταν για την εποχή εκείνη ο βασικός δρόμος στρατηγικής για μια βιώσιμη ανάπτυξη. Η στρατηγική προσέγγιση της ανάπτυξης μέσω εφαρμογής φιλελεύθερων πολιτικών, οδήγησε στην μετέπειτα διαίρεση της ομοσπονδίας μεταξύ Μαυροβουνίου και Σερβίας και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανεξαρτητοποίηση του Μαυροβουνίου. Η δημιουργία του νέου φιλελεύθερου και φιλοευρωπαϊκού κράτους του Μαυροβουνίου, προσέλκυσε αρχικά μεγάλο όγκο ενδιαφέροντος από όλες τις ηπείρους, την Ευρώπη, τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ιαπωνία, τη Ρωσία προκειμένου να διερευνήσουν τις προοπτικές για νέες επενδύσεις σε μία ακόμη οικονομία σε μετάβαση.

Για το Μαυροβούνιο τα πρώτα ορατά αποτελέσματα της κρίσης εμφανίστηκαν στο τελευταίο τρίμηνο του 2008. Από το σημείο αυτό, η οικονομία κατευθύνθηκε βάση των αναπόφευκτων αποτελεσμάτων της κρίσης. Όμως, ήδη από τις αρχές του

2007, η κυβέρνηση που ανέλαβε την εξουσία μετά το δημοψήφισμα της ανεξαρτητοποίησης το 2006, άλλαξε στρατηγική στις μεταρρυθμίσεις και αποχώρησε ουσιαστικά από τις δεσμεύσεις της κυβερνητικής στρατηγικής του Προγράμματος Οικονομικής Μεταρρύθμισης και Ανάπτυξης (2007-2011) και συνέχισε την επεκτατική δημοσιονομική πολιτική του παρωχημένου και ελλειμματικού προγράμματος του 2002 (Πρόγραμμα Οικονομικών Μεταρρυθμίσεων 2002-2007).

Οι προειδοποιήσεις ήταν πολλές, με την κυβέρνηση να επιλέγει ένα δρόμο που καθυστερούσε τις αναγκαίες, για το Μαυροβούνιο μεταρρυθμίσεις, στο Μαυροβούνιο, όπως αυτές της δημοσιονομικής προσαρμογής (Montenegro Progress Reform 2007, EC, 2007).

Με τις επιβεβλημένες μεταρρυθμίσεις στο συνταξιοδοτικό σύστημα και στην αγορά εργασίας να εγκαταλείπονται, τη θέση τους καταλάμβαναν οι αλόγιστες δαπάνες. Η περίπτωση του Μαυροβουνίου επιβεβαιώνει τη σημασία δύο μαθημάτων που πάρθηκαν από τις εμπειρίες άλλων χωρών. Πρώτον, ότι δεν είναι δυνατόν να γίνουν μεταρρυθμίσεις χωρίς ισχυρή πολιτική βούληση και με απαλλαγή από τις πολιτικές που οδηγούν σε λαϊκίστικα μονοπάτια και κατά δεύτερον, για την περίπτωση του Μαυροβουνίου ισχύει ο ισχυρισμός: *«η επιτυχία αποτελεί ένα βασικό αίτιο για την παγκόσμια κρίση»* (Zakaria, 2009).

Σε περιόδους επίπλαστης οικονομική ανάπτυξης, απουσιάζει ο ορθολογισμός και παραλείπονται τα δεδομένα και οι στρεβλώσεις, με αποτέλεσμα να μην προβλέπονται οι ενδεχόμενες άμεσες επιπτώσεις που περιλαμβάνουν και δομικά προβλήματα μιας οικονομίας.

2.7.3.1 Τα δομικά προβλήματα της οικονομίας του Μαυροβούνιου:

1. Το βασικό χαρακτηριστικό των δομικών ζητημάτων της οικονομίας είναι η υπερβολική ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών και των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών σε αντίθεση με την αναιμική ανάπτυξη της παραγωγής. Η άνθιση της οικονομίας δεν συνετέλεσε θετικά στην εξέλιξη της παραγωγικής οικονομίας και της βιομηχανίας, που με την σειρά της θα επικουρούσε σημαντικά στην ανταγωνιστικότητα και στη σταθερότητα της οικονομίας.

Πρόκειται για ένα ζήτημα μείζονος σημασίας ζήτημα που θα έπρεπε να ακολουθεί την επιλογή για σύνδεση της οικονομίας με την υιοθέτηση του Ευρώ ως επίσημου νομίσματος της χώρας. Έτσι, οι αλληλένδετοι παράγοντες στέρησαν από την οικονομία το μέσο της υποτίμησης, μέσω της νομισματικής πολιτικής, ενώ την ίδια στιγμή επιλέχθηκαν μέτρα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, που απέτρεψαν και την εξαγωγική δυνατότητα με την άνθιση της παραγωγής.

2. Ο τεράστιος δημόσιος τομέας στον οποίο απασχολούνταν σχεδόν το 35% του δυναμικού και κατείχαν θέσεις εργασίας σε σχέση στο δημόσιο δημιουργούσε μια ιδιαίτερη στρεβλή σχέση στον εργασιακό τομέα που αποδυνάμωνε την παραγωγική δυνατότητα της χώρας και δυσκόλευε την αναπτυξιακή προοπτική.

2.7.4 Σερβία

Η Σερβία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, πριν το ξέσπασμα της κρίσης, είχε επιτύχει αρκετά καλές οικονομικές αναπτυξιακές επιδόσεις με θετικούς και υψηλούς δείκτες να εμφανίζουν ένα Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν αρκετά υψηλό, κοντά στο 6%, σε ετήσια βάση. Τα αίτια που επέφεραν αυτά τα θετικά αποτελέσματα αποκλειστικά σε εσωτερικούς παραγωγικούς δείκτες και σε αύξηση της παραγωγής και των εξαγωγών, ήταν αποτέλεσμα των τεράστιων κεφαλαιακών εισροών και των μεγάλων όγκων ξένου συναλλάγματος του τριτογενούς τομέα, που ενίσχυσε την άνθιση του τραπεζικού τομέα. Η εισαγωγή του ευρώ ευνόησε τις τρίτες χώρες ως προς αυτό, καθώς οι γειτονικές χώρες έγιναν ένα είδους καταφύγιο μεταφοράς κεφαλαίων από ανεπτυγμένες οικονομίες προς τις οικονομίες σε μετάβαση. Οδηγήθηκε, έτσι, η Σερβική οικονομία σε κατανάλωση μεγαλύτερη από τις δυνατότητες της και σε τεράστια εξωτερικά ελλείμματα, με έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών 15% του ΑΕΠ και έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών 22% του ΑΕΠ (Abiad et al., 2009). Επομένως, η Σερβία υπερέβη τα όρια της σε ό,τι αφορά την παραγωγική δυνατότητα, με αποτέλεσμα να γίνει ευάλωτη και ασταθής σε περιπτώσεις εξωγενών παραγόντων που τυχόν εμφανίζονταν. Το άμεσο αποτέλεσμα ήταν η κρίση του 2007, που σε λίγο διάστημα χτύπησε μοιραία και την οικονομία της χώρας.

Η εξαγωγική δυνατότητα της χώρας σε σχέση με το ΑΕΠ ήταν ισχνή και άνευρη καθώς δεν υπήρχαν περιθώρια παραγωγικής έκρηξης, ούτε αναπτυξιακές πρωτοβουλίες που οδηγούσαν σε αντιστροφή της σχέσης. Έτσι παρατηρείται η αρνητική επίδραση στην παραγωγή να επιφέρει τη σημαντική μείωση στην απόδοση της οικονομίας. Το τεράστιο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών για την περίοδο προ κρίσης αλλά και κατά την διάρκεια της κρίσης, φαίνεται πως δεν πετυχαίνει τους όρους σύγκλισης με τους στόχους της ΕΕ. Παράλληλα, η παραγωγική διαδικασία αδυνατεί να συνδεθεί και να δικτυωθεί προκειμένου να επιτύχει τα ελάχιστα θετικά. Αναπόφευκτα, η οικονομία βρίσκεται σχεδόν στα ίδια και προς το χειρίστο επίπεδο σε σχέση με τις υπόλοιπες οικονομίες της ΝΑ Ευρώπης και πολύ μακριά από τις μεταβατικές οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης.

Η κρίση επέφερε την δραματική και ραγδαία μείωση των κεφαλαιακών ροών, με μόνο θετικό στοιχείο την υποτίμηση του νομίσματος, καθώς αναπροσαρμόστηκε κατά 23% και βρέθηκε σε λογικό σημείο που θα μπορούσε να αποτελέσει αναπτυξιακό παράγοντα. Βέβαια, το γεγονός της ραγδαίας υποτίμησης επιβεβαιώνει την άποψη πως η οικονομική ύφεση που προκάλεσε η κρίση άγγιξε σε μικρότερο βαθμό τις χώρες με σταθερά συναλλαγματικά καθεστώτα (Berkman, 2009) τουλάχιστον στην αρχή της. Παρά την μεγάλης κλίμακας υποτίμηση, η συγκράτηση του πληθωρισμού σε επίπεδα μικρότερα της υποτίμησης και περίπου στο 18% εξηγείται από την παράλληλη πτώση της ζήτησης.

Το ξέσπασμα της κρίσης βρήκε την Σερβία απροετοίμαστη σε δημοσιονομικό επίπεδο, καθώς οι πολιτικές που εφαρμόζε ήταν επεκτατικής δημοσιονομικής στρατηγικής. Οι μεγάλες κεφαλαιακές εισροές προς την Σερβία που πραγματοποιούνταν πριν την κρίση, είχαν οδηγήσει και σε αυτή την περίπτωση, στην στρεβλή αντίληψη των προτεραιοτήτων και στην υπέρμετρη κατανάλωση εισαγόμενων προϊόντων με παράλληλη αύξηση των εισαγωγών προϊόντων από τρίτες χώρες, βελτιώνοντας τα οικονομικά στοιχεία ως προς τους τελωνειακούς δασμούς. Το αποτέλεσμα ήταν να υπάρχουν περισσότερα φορολογικά έσοδα γρηγορότερα απ' ό,τι η αύξηση του ΑΕΠ, το οποίο και αυξανόταν πάνω από τη μέση τάση από το 2005 μέχρι την αρχή της κρίσης. Οι υψηλότερες από το μέσο δημόσιες δαπάνες που θα επιβάρυναν τον προϋπολογισμό δεν αποτέλεσαν, ειδικά για εκείνη την περίοδο, κάτι πρόσκαιρο αλλά οι αποφάσεις για τη συνέχιση ελλειμματικών προϋπολογισμών θεωρούνταν φυσιολογικές για την ανάπτυξη της οικονομίας.

Παράλληλα με την λανθασμένη αυτή επιλογή για διεύρυνση των ελλειμάτων, επιλέχθηκαν και τα μέσα των ιδιωτικοποιήσεων, που από την μία βελτίωναν τα φορολογικά μέσα, όμως, από την άλλη δημιουργούσαν μια στρεβλή εικόνα, καθώς η ευκαιριακή εικόνα θα ανατρεπόταν σύντομα. Η διατήρηση χαμηλών φορολογικών συντελεστών αλλά και η αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου ήταν επιπλέον παράγοντες που συνέθεταν ένα δύσκολο περιβάλλον, τοποθετώντας την Σερβία σε δεινή θέση ήδη πριν το ξέσπασμα της κρίσης.

Από τις αρχές του 2009, η υφιστάμενη ύφεση ως αποτέλεσμα της μεγάλης πτώσης στην εγχώρια ζήτηση, αλλά και η πτώση των εισαγωγών και εξαγωγών, επέφεραν ραγδαία πτώση 8 ποσοστιαίων μονάδων στα δημόσια έσοδα. Η σερβική οικονομία δεν είχε προνοήσει αλλά και ούτε θέλησε ποτέ να επιτύχει πλεονασματικό προϋπολογισμό την εποχή των ιδιωτικοποιήσεων και της ανάπτυξης ώστε να μπορεί την δύσκολη περίοδο της κρίσης να αντιμετωπίσει επαρκώς το ολοένα αυξανόμενο έλλειμμα που προέκυπτε.

Η κρίση αναπόφευκτα οδήγησε την χώρα στην προσφυγή για οικονομοτεχνική και δανειακή στήριξη από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και αναπόφευκτα εφαρμόστηκαν τα μέτρα λιτότητας που επιβάλλονται από τους τεχνοκρατικούς οργανισμούς που πορεύονται στην βάση της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης των περικοπών σε πλήθος βασικών δημοσίων δαπανών, όπως η περικοπή μισθών, συντάξεων και άλλων κοινωνικών επιδομάτων του δημοσίου τομέα. Μέτρα δημοσιονομικής σημασίας που κατά πολλούς, όπως έχει σημειωθεί, θα έπρεπε να έχουν ληφθεί πολύ νωρίτερα. Οι συγκεκριμένες αναπροσαρμογές δεν πραγματοποιήθηκαν τελικά, ούτε κατά την κρίσιμη περίοδο του 2009, όπως είχε απαιτηθεί από το ΔΝΤ, αλλά αντίθετα επιλέχθηκαν περικοπές και αναστολή των αναπτυξιακών επενδύσεων, που οδήγησαν σε μεγαλύτερα αδιέξοδα την ισχνή οικονομία της Σερβίας. Η συγκεκριμένη επιλογή για περικοπές στους αναπτυξιακούς πόρους υποδηλώνει ένα πιθανό πρότυπο εύκολης και λαϊκίστικης προσέγγισης, καθώς η προσπάθεια διατήρησης και ανάπτυξης της οικονομίας, μέσω της αύξησης της ζήτησης, δεν οδηγεί σε καλά αποτελέσματα και αποδυναμώνει την προσπάθεια για ομαλή και βιώσιμη δημοσιονομική προσαρμογή.

2.7.5 Βοσνία – Ερζεγοβίνη

Είναι γεγονός πως υπάρχουν πολλές χώρες στη Νοτιοανατολική Ευρώπη με οικονομικό και ιστορικό υπόβαθρο παρόμοιο με εκείνο της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης (B&H), η πολυπλοκότητα, όμως, των οικονομικών και πολιτικών δομών που είναι αναπόσπαστα σε ένα έθνος που δημιουργήθηκε με τη σύνδεση δύο αυτόνομων οντοτήτων, δημιουργεί πολύπλοκες οικονομικές συνθήκες για τη χώρα. Ενώ τα περισσότερα από τα βαλκανικά κράτη βίωσαν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, η Βοσνία & Ερζεγοβίνη δοκιμάστηκε για καιρό από σοβαρά οικονομικά προβλήματα, λόγω των πολιτικών και οικονομικών διαρθρωτικών περιορισμών.

Αυτοί οι μοναδικοί πολιτικοί περιορισμοί χρονολογούνται από τη θέσπιση της «αδέξια» Συνταγματικής και ειρηνευτικής συμφωνίας του Ντέιτον, η οποία καθιέρωσε δύο οντότητες: την Ομοσπονδία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και τη Σερβική Δημοκρατία (Serbska Republica). Για να γίνει κατανοητή η πολιτική πολυπλοκότητα της χώρας, το μεγαλύτερο από τα δύο κράτη, η Ομοσπονδία Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, περιλαμβάνει δέκα καντόνια, το καθένα με τη δική του κυβέρνηση. Αυτό το πολιτικό και νομικό πλαίσιο προκάλεσε την ύπαρξη αλληλεπικαλυπτόμενων εξουσιών, οι οποίες επηρεάζουν αρνητικά κάθε τομέα και κυρίως την οικονομία. Εξαιτίας αυτών των δεδομένων και της διαδικασίας μετάβασης των δύο τελευταίων δεκαετιών, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη γνώρισε σοβαρή οικονομική αστάθεια και οι διαρθρωτικοί οικονομικοί περιορισμοί επέβαλαν μεγάλα εμπόδια (Bartlett, W., & Monastiriotis, V., 2010). Ένα από αυτά τα διαρθρωτικά οικονομικά εμπόδια είναι το υψηλό ποσοστό ανεργίας. Για να ανταπεξέλθει σε αυτά τα προβλήματα αστάθειας, η χώρα ζήτησε οικονομική και συμβουλευτική υποστήριξη από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

Το κύριο ζήτημα για την Βοσνία-Ερζεγοβίνη είναι η βιωσιμότητα και η σταθερότητα της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και η απουσία πραγματικής και διαρθρωτικής σύγκλισης. Δεδομένου ότι η Βοσνία & Ερζεγοβίνη δεν κατάφερε να περιορίσει το χάσμα του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε σχέση με την ΕΕ, οι προκλήσεις της πραγματικής σύγκλισης παραμένουν.

Η μετάβαση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και η προσαρμογή στα πρότυπα της ΕΕ, συμβαδίζει με τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση μιας οικονομίας της ανοικτής αγοράς. Η αναποτελεσματική διαρθρωτική σύγκλιση, όμως, έχει προκαλέσει ακόμη

υψηλότερο ποσοστό ανεργίας και αναντιστοιχία μεταξύ ζήτησης και προσφοράς εργασίας.

Από το 2001, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη είχε σταθερή και δυναμική πορεία οικονομικής ανάπτυξης, αλλά λαμβάνοντας υπόψη το χαμηλό σημείο εκκίνησης και την αμφισβητήσιμη βιωσιμότητα της οικονομικής ανάπτυξης, η ανάπτυξη αυτή ήταν ανεπαρκής για τα μέλη της ΕΕ. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στο γεγονός ότι αυτός ο τύπος δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης, ήταν αποτέλεσμα ξένων χρηματοδοτήσεων ενώ παράλληλα η οικονομία βασίζεται στην εξωτερική βοήθεια και οι φαινομενικές οικονομικές επιτυχίες δεν είναι αποτέλεσμα επιτυχούς εφαρμογής διαρθρωτικών, θεσμικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Τα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις, η διεθνής οικονομική βοήθεια και τα εμβάσματα από το εξωτερικό έπαιξαν μεγάλο ρόλο στη σχετικά υψηλή «δυναμική» προ-ύφεσης ανάπτυξη (Bartlett, W., & Monastiriotis, V., 2010).

Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη είχε λάβει την δεκαετία του 2000 περίπου 12 δισεκατομμύρια δολάρια σε διεθνή οικονομική βοήθεια, που προοριζόταν να βοηθήσει την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Το 2009, τα ξένα εμβάσματα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ανήλθαν σε 2,1 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ και αντιπροσώπευαν το 12,7% του ΑΕΠ για εκείνο το έτος (Παγκόσμια Τράπεζα, 2011). Συνοπτικά, η αύξηση του ΑΕΠ για την περίοδο 2001-2007 ήταν 6% ετησίως και υποστηρίχθηκε από την πολύ ισχυρή αύξηση των εγχώριων δαπανών και επενδύσεων που χρηματοδοτήθηκαν από την αύξηση των πιστωτικών ορίων, τα εμβάσματα της διασποράς και τις υψηλές τιμές μετάλλων. Ανεξάρτητα από αυτές τις φαινομενικά «δυναμικές» οικονομικές παρεμβάσεις, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ κατά την περίοδο πριν από την ύφεση, ήταν ανεπαρκής.

Οι επιπτώσεις της ύφεσης της οικονομίας έγιναν αισθητές για πρώτη φορά στο τέλος του 2007, μαζί με την παγκόσμια οικονομική κρίση, όπου σημειώθηκε άμεση πτώση των εξαγωγών (το 2009-21,4%) και των εμβασμάτων στο εξωτερικό (9%). Ακολούθησε η αύξηση των τραπεζικών επιτοκίων και η μείωση των επενδύσεων. Δεδομένου ότι υπήρξε προσπάθεια για σύγκλιση με την ΕΕ και σταθερή προσήλωση στην ευρωπαϊκή προοπτική, η Βοσνία- Ερζεγοβίνη χαρακτηρίζεται από την απουσία πραγματικής και διαρθρωτικής σύγκλισης, ιδίως όταν εξετάζουμε την ύπαρξη της αγοράς, τη λειτουργία της οικονομίας και το επίπεδο ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Καθώς πραγματοποιήθηκε ο μετασχηματισμός σε οικονομία της αγοράς, μειώνεται σημαντικά η μακροοικονομική σταθερότητα και η χώρα απολαμβάνει μόνο τη σταθερότητα των λεγόμενων ονομαστικών οικονομικών δεικτών (σταθερότητα και μετατρεψιμότητα του τοπικού νομίσματος, σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία και χαμηλός πληθωρισμός). Ωστόσο, αυτή η σταθερότητα αντιμετωπίζει μειονεκτήματα που υπονομεύουν τη μακροοικονομική σταθερότητα και δεν αντιστοιχούν στην πραγματική οικονομική πρόοδο.

Σε πολιτικό επίπεδο, κάθε μία από τις δύο «κρατικές οντότητες» έχει τη δική της οικονομική πολιτική και ένα διαφορετικό σύστημα άμεσης φορολογίας, το οποίο υπονομεύει την πιθανότητα ύπαρξης ενιαίας οικονομικής πολιτικής σε κρατικό επίπεδο. Αντίθετα, οι πραγματικοί οικονομικοί δείκτες αντικατοπτρίζουν την οικονομία που καταρρέει εξαιτίας του υψηλού ποσοστού ανεργίας, του υψηλού ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών και πληρωμών, της διατήρησης υψηλών επιπέδων εξωτερικού χρέους, μέσω διεθνών μεταβιβάσεων και πιστώσεων και του ανεπαρκούς ρυθμού ανάπτυξης (Parić, Z, 2009).

Λαμβάνοντας υπόψη και άλλα στοιχεία, (απασχόληση, εξωτερικό εμπόριο, κ.λπ.), η πραγματική σύγκλιση με την ΕΕ και μετάβαση της Ομοσπονδίας κινδυνεύει ακόμη περισσότερο. Από τη μία πλευρά, η χώρα έχει πολύ χαμηλό ΑΕΠ και κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ (το 2009 το κατά κεφαλήν ΑΕγχΠ ανήλθε μόνο στο 31% περίπου του μέσου όρου από το E-27), και από την άλλη πλευρά, υπάρχουν πολύ σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα. Μερικά από αυτά περιλαμβάνουν το γεγονός ότι το ΑΕΠ βασίζεται σε τομείς με πολύ χαμηλή αξία, ενώ τομείς που χαρακτηρίζουν την αύξηση του ΑΕΠ (μεταποίηση και κατασκευές) έχουν πολύ χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης (οι τομείς της μεταποίησης και των κατασκευών έχουν πληγεί περισσότερο από την παγκόσμια οικονομική κρίση και ανέκαμψαν πολύ αργά) (World Bank, 2011).

Το ποσοστό της ανεργίας στις αρχές του 2010 ήταν 42,6% συμπεριλαμβανομένης της «μαύρης οικονομίας - εργασίας» (περίπου το 40% των μισθωτών απασχολούνται σε κάποια μορφή δημόσιου τομέα και ως εκ τούτου δεν παράγουν προστιθέμενη αξία). Στην πραγματικότητα η αδήλωτη ή «μαύρη εργασία» απορροφά σημαντικό αριθμό εργαζομένων. Οι εργοδότες έχουν την τάση να μην αναφέρουν όλους τους υπαλλήλους τους λόγω των υπερβολικών εισφορών του προϋπολογισμού για κάθε εργαζόμενο. Υποστηρίζεται συστηματικά ότι η μικρή μείωση των μισθών θα αυξήσει την απασχόληση σε βάρος του φόρου που καταβάλλεται για τα συνταξιοδοτικά ταμεία με αποτέλεσμα να τεθεί σε κίνδυνο η

ευημερία των συνταξιούχων (ακόμη και η μικρότερη μείωση μισθών θα μειώσει τις δαπάνες και θα επιβραδύνει τον επιχειρηματικό κύκλο και θα επηρεάσει τις συντάξεις. Οι μεταρρυθμίσεις των συνταξιοδοτικών ταμείων δεν έχουν ακόμη τεθεί σε εφαρμογή, οποιαδήποτε πρόσθετη επιβάρυνση εις βάρος του φόρου συνταξιοδότησης θα επιφέρει σοβαρές εντάσεις στο υπάρχον συνταξιοδοτικό σύστημα.

Παρόλο που τα τελευταία χρόνια, το εμπόριο και οι εμπορικές σχέσεις έχουν βελτιωθεί σημαντικά στην αγορά της ΕΕ, δεν έχει βελτιωθεί σημαντικά η οικονομική ανάπτυξη λόγω του δυσμενούς εμπορικού ισοζυγίου. Η μόνιμη διαρθρωτική κρίση κατέστησε τον εγχώριο επιχειρηματικό τομέα τον λιγότερο οργανωμένο και τον λιγότερο ανταγωνιστικό στην περιοχή της ΝΑΕ.

2.7.6 Ρουμανία - Βουλγαρία

Η αρχική πρόβλεψη πως τα νέα μέλη της Ένωσης (Mongelli&Camba- Mendez, 2018) δεν θα επηρεαστούν από τις συνέπειες της κρίσης έληξαν σχετικά άδοξα καθώς τα αποτελέσματα διέψευσαν τις προσδοκίες και για τις περιπτώσεις της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας.

Οι χώρες της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης που είναι μέλη της Ευρωπαϊκής οικογένειας, δέχθηκαν πολλαπλάσια σημαντικά οφέλη είτε με τα χρηματοδοτικά προγράμματα, είτε με τις εισροές κεφαλαίων, είτε με την πρωτοφανή έκρηξη της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών, δημιουργώντας μια ψευδή εικόνα πλούτου, που απέκρυπτε τις αδυναμίες των οικονομιών και στρέβλωνε την εικόνα για την εφαρμογή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων αλλά και ουσιαστικών κινήτρων. Οι ξένες εισροές κεφαλαίων στις δύο πρώτες δεκαετίες τις μετάβασης έκαναν τα κράτη θανάσιμα εξαρτώμενα από την εύκολη ρευστότητα, οδηγώντας σε παρακμή των εγχώριων παραγωγικών μονάδων και κεφαλαιακών αγορών. Με την παύση της εισροής ρευστότητας και της εξωτερική χρηματοδότηση που προκλήθηκε από την κρίση, επέφεραν ολικό κίνδυνο και σοβαρότερα προβλήματα από τα αρχικά προβλεπόμενα.

Τα δραματικά χαρακτηριστικά της κρίσης στην Ρουμανία προκάλεσαν απορία και φόβο για τα πραγματικά αποτελέσματα αλλά και τους λόγους που δέχτηκε αυτή την σφοδρή επίθεση η Ρουμανική οικονομία, εντοπίζοντας δομικά προβλήματα και στρεβλώσεις στην προ κρίσης εποχή (Barysch, 2009).

Για την Ρουμανία ειδικά, το εξωτερικό χρέος εκτινάχθηκε σχεδόν κάθετα μεταξύ του 1997 και του 2008, με το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών να αναπτύσσεται από €2,6 δις σε €16,7 δις. (600% περισσότερο) οδηγώντας τους δείκτες από το 3,7% του ΑΕΠ το 2000 σε 12,3% το 2008. Το εξωτερικό χρέος του ιδιωτικού τομέα αυξήθηκε από 12,9% του ΑΕΠ το 2004 σε 25,6% του ΑΕΠ το 2008.

Για την δεκαετία 1997-2008 το ΑΕΠ διευρύνθηκε από €38,4 σε €124,8 δισεκατομμύρια (σχεδόν τριπλασιάστηκε). Από τα στοιχεία οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι κάθε μονάδα ΑΕΠ που προστέθηκε απαιτούσε το διπλασιασμό του εξωτερικού χρέους. Οι τάσεις αυτές θα μπορούσαν επίσης να εξηγηθούν, σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, από την προγενέστερη απορρύθμιση που κέρδισε έδαφος στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα και κατόπιν ΕΕ, ιδιαίτερα μετά το 1980, ενισχύοντας την ελεύθερη διακίνηση αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου.

Για την Βουλγαρία οι άμεσες ξένες επενδύσεις κατά τους πρώτους δέκα μήνες του 2008 μειώθηκαν κατά 9,2% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2007, σύμφωνα με στοιχεία της Βουλγαρικής Εθνικής Τράπεζας και της Eurostat (2010). Κατά τους πρώτους δέκα μήνες του 2008 η Βουλγαρία προσέλυσε €4.868 δισεκατομμύρια άμεσων ξένων επενδύσεων, ποσοστό που αντιστοιχεί στο 14,3% του ΑΕΠ της. Ωστόσο, κατά την ίδια περίοδο του 2007, οι ΑΞΕ στη χώρα ανέρχονταν σε €5.364 , ή 18,6% του ΑΕΠ. Τα έσοδα της Βουλγαρίας από επενδύσεις σε ακίνητα από αλλοδαπούς, τον Ιανουάριο-Οκτώβριο 2008, ανήλθαν σε 1.188 ευρώ, έναντι 1.517 ευρώ την αντίστοιχη περίοδο. Σε επίπεδο εργασίας, από τις αρχές της κρίσης και μόλις μέσα σε ένα τετράμηνο, χάθηκαν περισσότερες από 12000 θέσεις εργασίας στην Βουλγαρία, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός στην Ρουμανία ήταν 50000 θέσεις.

Η Ρουμανία όπως και η Βουλγαρία είναι χώρες άμεσα εξαρτώμενες από δάνεια και δανειακούς μηχανισμούς στήριξης, που οδήγησαν σε μία δυσανάλογη των πραγματικών δυνατοτήτων και πλασματική οικονομική πραγματικότητα, που οδηγούσε σε υψηλά ελλείματα και πολιτικές που βασίζονταν στον καταναλωτισμό. Παράλληλα, η χαμηλή ανταγωνιστικότητα και απαξίωση των τοπικών προϊόντων προς όφελος των εισαγόμενων και υψηλής ποιότητας, επέφερε οριστική τελμάτωση στις ήδη εύθραυστες οικονομίες.

Σε παρόμοια επίπεδα με τις υπόλοιπες χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, η Ρουμανία όπως και η Βουλγαρία ωφελήθηκαν από τις υψηλές κεφαλαιακές ροές των προηγούμενων ετών, όμως παράλληλα γεννήθηκαν πολλά ερωτήματα για τον πραγματικό μακροχρόνιο αντίκτυπο που θα είχαν σε αναδυόμενες αγορές, ειδικά όπως

αυτές της ΝΑ Ευρώπης. Από την μία πλευρά η οικονομική ανάπτυξη ενθαρρύνθηκε ικανοποιητικά με αποτέλεσμα τη βελτίωση των δημοσιονομικών και μακροοικονομικών δεδομένων, με τον υψηλό όγκο των ΑΞΕ να επιτρέπει στη χώρα να συγκεντρώνει μεγάλα κεφάλαια και να εκσυγχρονίζει τον τομέα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (Mishkin, 2007) και από την άλλη, η πλήρως απελευθερωμένη κεφαλαιακή μεταβλητότητα χωρίς περιορισμούς, δημιούργησε νέες προκλήσεις για τις δύο χώρες. Μεταξύ άλλων έγιναν ευάλωτες σε κερδοσκοπικές δραστηριότητες με πιο χαρακτηριστικές τις νομισματικές επιθέσεις, οδηγώντας σε μακροοικονομική αστάθεια και μεταβλητότητα εξαιτίας των οριακών ενεργειών των κατόχων μεριδίων και κεφαλαίων στις διεθνείς αγορές. Η οικονομική ύφεση προκαλείται, ειδικά για οικονομίες όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία από την ξαφνική διακοπή των κεφαλαιακών ροών, την υποτίμηση του νομίσματος και την μοιραία αύξηση του κόστους δανεισμού, τελματώνοντας την οικονομία και τους μισθούς (Frankel, 2005).

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις και οι κεφαλαιακές ροές ειδικά για Ρουμανία οδήγησαν στην ανατίμηση του Λέου (RON) σχεδόν κατά 25% μέσα σε μία περίπου τριετία από το 2004 έως και το 2007, προκαλώντας ειδικά εκείνη την περίοδο που συνέπιπτε με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση της χώρας, την έντονη αύξηση του επιπέδου του πληθωρισμού. Τα άμεσα μέτρα που ελήφθησαν προκάλεσαν την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, ωστόσο το Ρουμανικό νόμισμα ανατιμήθηκε τόσο που επηρέασε άμεσα την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας.

Η ανατίμηση του Ρουμανικού νομίσματος και η αύξηση των διαθεσίμων σε ξένο νόμισμα επέφερε την αύξηση και των αντίστοιχων δανείων σε συνάλλαγμα, καθώς και σε έκρηξη των πιστοδοτήσεων σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις, με ετήσιο ρυθμό αύξησης περίπου 70%. Τα καταναλωτικά δάνεια σε ξένο νόμισμα που χορηγήθηκαν προς τα νοικοκυριά μεταβλήθηκαν από 2% του ΑΕΠ το 2004 σε 12% του ΑΕΠ στα τέλη 2008, και με περίπου αντίστοιχα ποσοστά μεταβλήθηκαν και τα επιχειρηματικά δάνεια σε συνάλλαγμα.

Μια ακόμα αδυναμία της Ρουμανικής οικονομίας ήταν η συμπεριφορά της δημοσιονομικής πολιτικής η οποία ενίσχυσε τις κυκλικές τάσεις, το οποίο και οδήγησε στην υπερβολική ζήτηση. Η Ρουμανία προτίμησε μια επεκτατική, με ελλειμματικούς προϋπολογισμούς, δημοσιονομική πολιτική, ειδικά την πενταετία πριν το 2008, στοχεύοντας στην αέναη ανάπτυξη και στην πρόβλεψη ότι οδηγούμαστε με ασφάλεια σε αναπτυξιακά αποτελέσματα. Επίσης, όπως συνήθως συνέβαινε σε όλες τις

περιπτώσεις πρώην σοσιαλιστικών οικονομιών, κατά την διάρκεια και ειδικά στις εκλογικές χρονιές, διευρύνονταν υπέρμετρα οι δαπάνες και διογκώνουν τα ελλείματα. Παρόμοια, και στην περίπτωση της Ρουμανίας, το 2008 αποτέλεσε σημείο καμπής. Το αναμενόμενο αποτέλεσμα ήταν η ραγδαία ύφεση με αναγκαία και δραματική περιστολή των δαπανών.

Ουσιαστικά, η Ρουμανία όπως και η Βουλγαρία, έπρεπε να αντιμετωπίσουν την παγκόσμια οικονομική κρίση με όρους πρωτίστως εσωτερικούς, καθώς τα προβλήματά τους προήλθαν από τα λάθη των δημοσιονομικών πολιτικών ελλειμμάτων. Όπως για τη Ρουμανία έτσι και για την περίπτωση της Βουλγαρίας, θα μπορούσε να είχε ελαχιστοποιηθεί ο αντίκτυπος της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, αν διαφοροποιούσαν τους προϋπολογισμούς τους και περιόριζαν τις δαπάνες (Isarescu, 2009a).

2.7.7 Κροατία

Ο αντίκτυπος της χρηματοπιστωτικής κρίσης στις αναδυόμενες αγορές μεταδόθηκε μέσω των χρηματοπιστωτικών αγορών, καθώς η αποστροφή στον κίνδυνο αυξήθηκε. Οι χρηματιστηριακές αγορές συρρικνώθηκαν παγκοσμίως και οι ροές κεφαλαίων προς τις αναδυόμενες αγορές υποχώρησαν. Ως αποτέλεσμα, το κόστος του εξωτερικού δανεισμού αυξήθηκε για πολλές αναδυόμενες αγορές, παρά την χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής από την FED και την EKT, που μείωσε τα επιτόκια στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Η αύξηση του κόστους δανεισμού για την Κροατία ήταν ιδιαίτερα έντονη μετά τον Σεπτέμβριο του 2008. Αντιμέτωπη με το αυξανόμενο κόστος δανεισμού, η πραγματική οικονομία στην Κροατία άρχισε να επιβραδύνεται. Η οικονομία συρρικνώθηκε περαιτέρω μέχρι το τέλος του έτους και στις αρχές του 2009 σημειώθηκε σημαντική ύφεση. Ο ετήσιος ρυθμός συρρίκνωσης της βιομηχανικής παραγωγής και του λιανικού εμπορίου ανήλθε σε διψήφιο ποσοστό. Αναφορικά με την αύξηση του ΑΕΠ και της κατανάλωσης, παρουσιάστηκε μεγάλη επιβράδυνση από το δεύτερο εξάμηνο του 2008, ενώ τα στοιχεία δείχνουν σοβαρή ύφεση το πρώτο εξάμηνο του 2009. Καθώς η χρηματοπιστωτική κρίση εξαπλώθηκε στις ανεπτυγμένες οικονομίες, η τελική ζήτηση είχε, επίσης, μειωθεί (Trauner, 2009).

Εξαιτίας της χαμηλής εγχώριας κατανάλωσης, οι εισαγωγές συρρικνώθηκαν περισσότερο από τις εξαγωγές και το έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου βελτιώθηκε ελαφρώς. Στον χρηματοπιστωτικό τομέα, τα μέτρα της Κεντρικής Τράπεζας της Κροατίας είχαν πετύχει για μεγάλο διάστημα, πριν την κρίση, τη διατήρηση της ονομαστικής αύξησης των εγχώριων πιστοδοτήσεων σε περίπου 12% ετησίως. Ωστόσο, από τα μέσα του 2008, οι πιστώσεις προς τα νοικοκυριά σταμάτησαν ουσιαστικά και η αύξηση των συνολικών πιστώσεων στον ιδιωτικό τομέα επιβραδύνθηκε περαιτέρω. Ως αποτέλεσμα, τα μεγέθη είχαν επιβραδυνθεί, ειδικά το τελευταίο τρίμηνο του 2008, όταν ξέσπασαν φήμες για προβλήματα σε θυγατρικές τράπεζες ξένων συμφερόντων που δραστηριοποιούνταν στην Κροατία. Το γεγονός οδήγησε σε μαζική εκροή καταθέσεων από τις κροατικές τράπεζες. Αντί να δανείζουν προς τον ιδιωτικό τομέα, οι τράπεζες δάνειζαν σε μεγάλο βαθμό την κυβέρνηση και το δημόσιο χρέος. Είναι ενδιαφέρον ότι ο δανεισμός από το εξωτερικό συνεχίστηκε, αν και βραδύτερος, τόσο για τις τράπεζες όσο και για τις επιχειρήσεις, ανεξάρτητα από την αύξηση των επιτοκίων. Οι τράπεζες για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν, δανείστηκαν από τις μητρικές προκειμένου να λάβουν τα απαραίτητα κεφάλαια. Η Κεντρική Τράπεζα εξαναγκάστηκε ουσιαστικά να καταργήσει την απαίτηση οριακού αποθεματικού, ενθαρρύνοντας έτσι τον εξωτερικό δανεισμό από τις εγχώριες εμπορικές τράπεζες ως τρόπο παροχής της απαραίτητης ρευστότητας. Οι αυξήσεις στα επιτόκια ήταν σχετικά χαμηλές. Τα επιτόκια των βραχυπρόθεσμων δανείων προς τις επιχειρήσεις επηρεάστηκαν περισσότερο.

Η νομισματική πολιτική στην Κροατία βασίζεται σε μια συναλλαγματική ισοτιμία με βάση το ευρώ. Η επιλογή αυτού του νομισματικού καθεστώτος επιλέχθηκε λόγω των υψηλών επιπέδων συναλλαγματικών αποθεμάτων που υπάρχουν στην οικονομία της Κροατίας και, ιδίως, στον χρηματοπιστωτικό τομέα, καθώς τα περισσότερα στοιχεία και υποχρεώσεις των τραπεζών είναι σε ξένο νόμισμα (κυρίως ευρώ). Από το 1993, αυτή η πολιτική ήταν πολύ επιτυχής στην επίτευξη χαμηλού πληθωρισμού και συνέβαλε στη σταθερότητα του τραπεζικού συστήματος. Η συναλλαγματική ισοτιμία δεν είναι σταθερή και οι μικρές ταλαντώσεις είναι ανεκτές, προκειμένου να αποθαρρυνθούν οι πιθανοί κερδοσκόποι. Η Κεντρική Τράπεζα της Κροατίας (IMF, 2002) χρησιμοποιεί τυπικά μέσα νομισματικής πολιτικής, όπως πράξεις στην αγορά χρήματος και παρεμβάσεις συναλλάγματος, για να διατηρήσει τη συναλλαγματική ισοτιμία σταθερή. Ωστόσο, επικεντρώνοντας τη σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας, η κεντρική τράπεζα έχασε χώρο ελιγμών για μια ενεργή

νομισματική πολιτική. Επίσης, η ικανότητα της κεντρικής τράπεζας να ενεργεί ως δανειστής έσχατης λύσης, μειώνεται σημαντικά και ισοδυναμεί με το επίπεδο των αποθεματικών σε ξένο νόμισμα.

Η ανταπόκριση της νομισματικής πολιτικής στη χρηματοπιστωτική κρίση περιορίστηκε από την περιορισμένη ικανότητα της Εθνικής Τράπεζας της Κροατίας να δράσει αντικυκλικά και, ταυτόχρονα, να προστατεύσει τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Υπό αυτές τις συνθήκες, στην αρχή της κρίσης, η Κεντρική Τράπεζα αντέδρασε έντονα, για να αποτρέψει την υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας, ελπίζοντας να μειώσει τον κίνδυνο μεγαλύτερης ύφεσης (Trauner, 2009).

2.8 Ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας στην περίοδο της κρίσης

Με τη Γερμανία και την Γερμανίδα Καγκελάριο- και με την πλήρη υποστήριξη του ΔΝΤ- να συνεχίζει έως και το 2019 να παραμένει σταθερά αντίθετη στον σχεδιασμό που θέτει το πλαίσιο η Κεντρική Τράπεζα να συμμετέχει στον απευθείας δανεισμό των κρατών μελών, η αντιπαράθεση μεταξύ των κρατών και των διαφόρων θεσμών (της ΕΚΤ για την Ευρώπη και του ΔΝΤ που αποτελεί εξωθεσμικό παράγοντα) συνεχίζει να υπάρχει. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) δεν θα πρέπει να λειτουργεί ως δανειστής έσχατης ανάγκης για τις εθνικές κυβερνήσεις, όπως αναφέρει ο John Lipsky (2011), βοηθός Γενικός Διευθυντής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) *«από τη μια, αυτοί που είναι υπέρ της ενίσχυσης των αρμοδιοτήτων της ΕΚΤ και από την άλλη, ένα ισχυρό κράτος-μέλος με διαφορετικά συμφέροντα και ένα βεβαρημένο ιστορικό παρελθόν αντί για κληρονομιά, που αποτρέπει την ηγέτιδά της από το να ακούσει τη φωνή της λογικής που επιδιώκει την άμεση δράση.»*

Τελικά, βρέθηκε μια προσωρινή λύση: η ΕΚΤ μέσω του μηχανισμού μακροπρόθεσμων αναχρηματοδοτήσεων και μέσω των ομολόγων που διαθέτουν οι συστημικές τράπεζες στην Ευρώπη, έχουν για πρώτη φορά την ευκαιρία να μεταθέσουν την λήψη των ομολόγων που έχουν στην κατοχή τους και με αυτό τον τρόπο να αναχρηματοδοτηθούν. Κατά τη διάρκεια δύο μεγάλων συνόδων, τον Δεκέμβριο του 2011 και τον Φεβρουάριο του 2012, η ΕΚΤ διέθεσε €1019

δισεκατομμύρια μέσω μακροπρόθεσμης διάρκειας χορηγήσεων σε Ευρωπαϊκές Τράπεζες (Sander, 2012).

Ωστόσο, το 2013 η Ιταλία και η Ισπανία βρέθηκαν ξανά στο προσκήνιο με το να αντιμετωπίζουν μια οργανωμένη επίθεση από τις διεθνείς αγορές, με την εκτόξευση του περιθωρίου δανεισμού σε εξωπραγματικά επίπεδα για το μέγεθος της οικονομίας τους. Η ΕΚΤ με συντονισμένες ενέργειες βρήκε τρόπο να ενισχύσει τις κεντρικές τράπεζες του ευρωσυστήματος, χωρίς να έχει άμεση σχέση δανειστή - δανειζόμενου.

Είναι κατανοητό ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ συναίνεσαν στον ευρύ έλεγχο των οικονομιών τους, συμμετέχοντας και αποδεχόμενοι το ευρώ, χωρίς, όμως, να ξεκαθαρίζουν την πραγματικότητα και κατανοώντας λιγότερο τη σημασία της αλληλεγγύης ως προς την στήριξη του δύσκολου και επίπονου εγχειρήματος υιοθέτησης κοινής οικονομικής και νομισματικής πολιτικής. Η κυβέρνηση της Δανίας που είχε παραιτηθεί στις αρχές του 2012 και δεν μπόρεσε να επιβάλει μέτρα λιτότητας, αποτελεί παράδειγμα έλλειψης πολιτικής ενότητας. Η έλλειψη δημοσιονομικού πλαισίου που θα οδηγούσε σε άμεσα αναπτυξιακά αποτελέσματα καθώς και ενός ενιαίου ευρωπαϊκού τραπεζικού πλαισίου χειραγώγησης των αγορών, εποπτείας και επίλυσης κρίσεων, εμφανίζει δύο σημαντικά ελαττώματα: την απουσία σταθερών κυβερνητικών πολιτικών και την ύπαρξη γραφειοκρατίας, που κωλυσιεργεί σε επικίνδυνο βαθμό τις αποφάσεις.

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, σύμφωνα με τις συνθήκες του Άμστερνταμ και της Λισσαβόνας, από την ίδρυσή της το 1998, αποτελεί επίσημα τον τέταρτο θεσμό της ΕΕ. Βασικός στόχος, η διαμόρφωση του πλαισίου, με παράμετρο μεταξύ άλλων να διατηρηθεί χαμηλά ο πληθωρισμός.

Η αρχική δικλείδα κατανομής κεφαλαίου, παρότι ρυθμιζόμενη, καθορίστηκε το 1998 βάσει του πληθυσμού των κρατών και του ΑΕΠ. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι τα πιο πολυπληθή και ευημερούντα κράτη των 17 κρατών-μελών μπορούν να έχουν τον τελευταίο λόγο όσον αφορά τις αποφάσεις και τη λήψη αποφάσεων. Η Γερμανία μετέφερε τη «νεύρωση» του υπερπληθωρισμού σε όλες τις εύπορες χώρες της Ευρωζώνης και δημιούργησε μια συμμαχία που εκφράζει φόβους ότι τέτοιου είδους ενέργειες, όπως η προαναφερθείσα, θεωρούνται ότι αποτελούν νομισματοποίηση και αντιμετωπίζονται ως πληθωριστική απειλή. Έτσι, τα ισχυρά κράτη-μέλη της ΕΚΤ θεωρούν πως σηκώνουν άνισα το βάρος της δημοσιονομικής διεύρυνσης (και πιθανού πληθωρισμού) με σκοπό να σώσουν τις πιο αδύναμες χώρες (Buiter, 2010).

Δίνοντας μέρος της κυριαρχίας τους στην ΕΕ, την παραχωρούσαν και στο ΔΝΤ, καθώς η ΕΕ και το ΔΝΤ αποκτούσαν τη δυνατότητα να διαχειριστούν οποιοδήποτε θέμα προκύψει προς όφελός τους, δίνοντας την εντύπωση στο κράτος-μέλος ότι αυτό είχε τον τελευταίο λόγο.

Η επιμονή των ευρωπαϊκών χωρών να φροντίζουν μόνο για το δικό τους συμφέρον παρουσιάζει μια διχασμένη εικόνα της Ευρώπης και επιτρέπει στις αγορές να κερδοσκοπούν, όπως έκαναν και στην περίπτωση της Ελλάδας, της Πορτογαλίας, της Ιρλανδίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας, που αποτελεί την τέταρτη μεγαλύτερη οικονομία της Ευρώπης. Είναι βέβαιο ότι δεν ακολουθούν πλήρως το Κοινοτικό δίκαιο, αν λάβουμε υπόψη τις θεμελιώδεις αξίες της ΕΕ περί αλληλεγγύης και αμοιβαίας βοήθειας σε δύσκολους καιρούς, η οποία θα προέρχεται από τους δικούς τους πόρους.

Τα κράτη-μέλη της ΕΕ δεν εκπροσωπούνται από κοινού στο ΔΝΤ, το οποίο και έχει το δικαίωμα να διαπραγματευτεί με το κάθε κράτος αλλά και με την Επιτροπή ξεχωριστά. Για τον λόγο αυτό, στην περίπτωση της Ελλάδας, το ελληνικό χρέος εύκολα μπήκε υπό τον έλεγχο του ΔΝΤ, επιβάλλοντας σχετικά εύκολα τις προϋποθέσεις που έθετε, μαζί με τη συνεισφορά της Κομισιόν και της ΕΚΤ.

Επιπλέον, παρατηρείται το μέσο που γίνεται αντιληπτή αυτή η αμφιλεγόμενη Τραπεζική σύγκλιση από τους Ευρωπαίους νομοθέτες, που έχουν πιέσει ως ένα βαθμό δογματικά για την υιοθέτηση των τραπεζικού προτύπου της Βασιλείας ΙΙ, και την εναρμόνιση των κανονισμών της ΕΕ μέσω των Οδηγιών περί Κεφαλαιακών Απαιτήσεων (ΟΚΑ), τα οποία άρχισαν να εφαρμόζονται από τις αρχές του 2008. Στην πραγματικότητα, οδήγησαν την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και τις συστημικές Ευρωπαϊκές Τράπεζες, να βασιστούν στις τυποποιημένες εκτιμήσεις του πιστωτικού κινδύνου που παρέχονται μέσα από τα συστήματα άλλων μη ευρωπαϊκών φορέων – και να γίνεται ο έλεγχος της κεφαλαιακής τους επάρκειας από τους οίκους Moody's, Standard & Poor's και Black Rock.

Σύμφωνα με τη Συνθήκη, η ΕΚΤ είναι ένας οργανισμός που πρέπει να έχει ανεξάρτητη δράση και προφανώς ανεπηρέαστη από συμφέροντα και πολιτικές νουθεσίες κυβερνήσεων ή άλλων φορέων. Ο θεωρούμενος Γάλλο-γερμανικός άξονας εντός της ΕΕ, ήταν η βασική φωνή αντιπροσώπευσης της ΕΕ στη διαχείριση της κρίσης, παρακάμπτοντας εντελώς τις θεσμικές ισορροπίες. Παράλληλα, προσπαθούσαν για δικό τους λογαριασμό και συμφέρον η κάθε μια ξεχωριστά να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα, αφήνοντας στους υπόλοιπους ρόλο

παρατηρητή των εξελίξεων. Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι ο ισχυρότερος είναι σε θέση να αποφασίζει και να κατευθύνει τις αποφάσεις του Κεντρικού Τραπεζικού θεσμού.

Τελικά, απαιτείται πραγματική σταθερή και ολοκληρωμένη ηγεσία που αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο όσον αφορά τη στήριξη και ανεξαρτησία των θεσμών και της δημιουργίας πολιτικών για το μέλλον όχι μόνο της Ευρωζώνης, αλλά και της Ευρώπης. Οι εξελίξεις στο παγκόσμιο προσκήνιο εξελίσσονται γοργά και οι προκλήσεις είναι πολλές.

Η μάχη ανάμεσα στις δύο επικρατέστερες θεωρίες (Bagus, 2010) για τη διακυβέρνηση της Ευρώπης, τη νεοφιλελεύθερη και τη σοσιαλδημοκρατική, εξελίσσεται επιπλέον σε κρίση του ενιαίου νομίσματος, που έχει αναδειχτεί σε υψηλής σημασίας παράγοντα. Οι σοσιαλδημοκράτες θεωρούν το ενιαίο νόμισμα ως μέσο για μια πιο ενωμένη Ευρώπη και μια κεντρική τράπεζα με σημαντικές εξουσίες και ανεξάρτητη, ενώ, στην απέναντι πλευρά, οι νεοφιλελεύθεροι αντιτίθενται σε αυτό το σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο, επιδιώκοντας την παρεμβατικότητα της Κεντρικής Τράπεζας στο Ευρωσύστημα να κατευθύνεται πολιτικά. Οι εξελίξεις στον τομέα της χρηματοπιστωτικής κρίσης διαμόρφωσαν ένα μεταβλητό πλαίσιο αντίθετο σε ό,τι υπήρχε ως σήμερα και σίγουρα με διαφορετικές προκλήσεις σε σχέση με την περίοδο εισαγωγής του ευρώ- παράδειγμα οι μεγάλες τριβές και ανταγωνισμοί στην επιλογή του Διοικητή της ΕΚΤ ανάμεσα στις κυρίαρχες χώρες.

2.9 Η οικονομική κρίση και η λιτότητα, συντηρούν και αμβλύνουν τις κοινωνικές ανισότητες

Υπό την οικονομική κρίση και τη λιτότητα, οι κοινωνικές ανισότητες συντηρούνται, όπως και η ανισότητα των φύλων παραμένει και νέες μορφές διακρίσεων μπορούν να προκύψουν (Tsiganou, 2014). Οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν ήταν προετοιμασμένες αποτελεσματικά για τον κοινωνικό αντίκτυπο της κρίσης. Στην Ελλάδα λόγω χάρη το 2009, υπήρξε κακή δημόσια διοίκηση, οι κοινωνικές δαπάνες ήταν χαμηλές (4% του ΑΕΠ - εξαιρουμένων των συντάξεων και της υγείας), οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (εκτός των συντάξεων) μείωσαν τη σχετική

φτώχεια μόνο κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες, κατά την περίοδο μεταξύ 2005-2009, σε σύγκριση σε περίπου 9 ποσοστιαίες μονάδες στην ευρωζώνη, ενώ άλλες κοινωνικές παροχές, όπως τα οικογενειακά επιδόματα, δεν ήταν στοχευόμενα σωστά και ωφελήθηκαν όλοι - πλούσιοι και φτωχοί ομοίως, με μόνο το 50% των δικαιούχων να ανήκουν στο φτωχότερο 30% του πληθυσμού, ενώ δεν υπήρχε κανένα μέσο - δοκιμασμένη ελάχιστη υποστήριξη εισοδήματος για εκείνους που είχαν πραγματική ανάγκη (OECD, 2013; Leventietal, 2013; Koutsogeorgopoulou etal, 2014).

Επιπλέον, οι δημόσιες κοινωνικές δαπάνες μειώθηκαν κατά σχεδόν 2½ τοις εκατό του ΑΕΠ κατά την περίοδο 2011-13, σε αντίθεση με άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, όπου οι δαπάνες ήταν αυξημένες (Koutsogeorgopoulou etal, 2014).

Η συμμετοχή γυναικείου εργατικού δυναμικού παραμένει χαμηλότερη από του ανδρικού, οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος της μη αμειβόμενης εργασίας, υπερεκπροσωπούνται στον άτυπο τομέα και μεταξύ των φτωχών, αντιμετωπίζουν σημαντικές μισθολογικές διαφορές σε σύγκριση με τους άνδρες συναδέλφους τους, ενώ η εκπροσώπηση των γυναικών σε υψηλόβαθμες θέσεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και επιχειρηματικότητας παραμένει σε χαμηλά επίπεδα (Elborgh-Woyteketal, 2013; Anastasiou and Siassiakos, 2014).

Εξετάζοντας το φαινόμενο των κοινωνικών διαφοροποιήσεων και λαμβάνοντας ως παράδειγμα το ζήτημα των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, παρά το γεγονός ότι η απασχόληση των γυναικών έχει αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες, η χώρα εξακολουθεί να έχει μία από τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ των φύλων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όσον αφορά τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, την ανεργία και τους μισθούς (Kabouri, 2013).

Η ανδρική απασχόληση έχει σε γενικές γραμμές πληγεί πιο πολύ από τη γυναικεία απασχόληση, ιδίως κατά την έναρξη της κρίσης στην Ελλάδα, και επιπλέον, η εξάπλωση της ύφεσης στις δημόσιες υπηρεσίες αντίστρεψε τη μακροχρόνια τάση αύξησης του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών της χώρας (Karamessini, 2012).

Η πρόοδος στη μείωση του μισθολογικού χάσματος μεταξύ των δύο φύλων είναι πολύ αργή στην Ευρώπη, όσο και στις υπόλοιπες χώρες των Βαλκανίων, και, παρά το γεγονός ότι έχει μειωθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες, έχει σταματήσει μετά από τη δεκαετία του '90 (Harkness, 2005; Tijdens and Van Klaveren, 2012).

Σε διεθνές επίπεδο, η κρίση έχει επηρεάσει και άλλες πτυχές της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων, όπως η ανασφάλεια, που συνδυάζεται με το αυξημένο άγχος στην εργασία, η αύξηση ασθενειών, που σχετίζονται με το στρες, (παραδείγματος χάριν

καρδιακές προσβολές), η αύξηση του αριθμού των σοβαρών εργατικών ατυχημάτων και η αυξανόμενη ένταση στην εργασία, ιδίως σε περιπτώσεις που υποκίνησαν μαζικές απολύσεις, παρενόχληση και εκφοβισμό (Vaughan-Whitehead, 2012).

Τα δεδομένα που ανασκοπούνται στην παρούσα ενότητα δείχνουν ότι στο σύνολο της λειτουργίας των κοινωνικών θεσμών αλλά και των κοινωνιών, μετά το σοκ της κατάρρευσης του σοσιαλισμού, το σύνολο των πολιτών εκτίθεται σε υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και σε λιγότερο σταθερές μακροοικονομικές συνθήκες, ειδικά μετά την χρηματοπιστωτική κρίση.

Μπορεί εύλογα να υποθεθεί ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι προτεραιότητες των πολιτών είναι να “εκμεταλλευτούν” οποιαδήποτε εργασία μπορούν, κάτι που δεν είναι το καλύτερο για μια πραγματική κοινωνική και εργασιακή αρμονία, ιδιαίτερα σε κοινωνίες που έχουν βρεθεί σε πολύ δύσκολες στιγμές κατά τη διάρκεια της μετάβασης, ανακόπτοντας με αυτό τον τρόπο ένα θετικό κλίμα και θέτοντας εμπόδια στη δημιουργία ενός υγιούς περιβάλλοντος εργασίας και ποιοτικών θέσεων εργασίας.

Ένα ακόμα στοιχείο που προκύπτει είναι ότι δεδομένου πως η ισότητα των φύλων είναι ζωτικής σημασίας για την επίτευξη της αύξησης της απασχόλησης, της ανταγωνιστικότητας και της οικονομικής ανάκαμψης, είναι βασικό η ισότητα των φύλων να μην υπονομεύεται, καθώς οι περικοπές πραγματοποιήθηκαν σε όλη την αγορά εργασίας σε διεθνές επίπεδο (European Commission, 2013a).

Στοιχεία σε μικροοικονομικούς και μακροοικονομικούς δείκτες, ποσοστό εργασιακής απασχόλησης και ισότητα των φύλων υποδεικνύουν ότι η ανισότητα των φύλων διαφέρει μεταξύ των χωρών και επηρεάζεται από κοινωνικοοικονομικές και πολιτιστικές διαφορές στα Βαλκάνια. Βαλκανικές χώρες παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερους μισθούς και Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης (PPP) σε σύγκριση με τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Οι γυναίκες στις βαλκανικές χώρες, παρουσιάζουν χαμηλότερο εισόδημα και υψηλότερο ποσοστό ανεργίας σε σύγκριση με τους άνδρες. Επί του παρόντος, η ανισότητα των φύλων στην εργασία εξακολουθεί να αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της περιοχής αυτής. Η πρόκληση για τις σύγχρονες κοινωνίες, χώρες, ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς είναι η προστασία των μειονοτήτων και η αποτροπή ανισότητας των φύλων στην εργασία, ιδιαίτερα όταν οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες.

2.9.1 Κοινωνικά ζητήματα, σε περιόδους οικονομικής αβεβαιότητας και η Παγκοσμιοποίηση

Η ισότητα των φύλων είναι ένα σημαντικό θέμα της αποτελεσματικότητας της ανάπτυξης, καθώς κοινωνίες που κάνουν διακρίσεις έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική τους ανάπτυξη, ασθενέστερη διακυβέρνηση, και μια χαμηλότερη συνολικά ποιότητα ζωής (World Bank Policy Research, 2011).

Παρά το γεγονός ότι τα ζητήματα ισότητας των φύλων στα Βαλκάνια διαφέρουν σημαντικά από τη μια χώρα στην άλλη, είναι, γενικά, δυνατόν να συναχθούν γραμμές για την περιοχή που οριοθετούν την σχέση σε κάθε περιοχή. Για την εγγύηση των δικαιωμάτων των δύο φύλων, η νομοθεσία έχει τεθεί σε εφαρμογή σε όλα τα Βαλκάνια, παρέχοντας μεταξύ άλλων δωρεάν και υποχρεωτική εκπαίδευση για όλους και ίση ψηφοφορία. Ωστόσο, οι γυναίκες εξακολουθούν να υποεκπροσωπούνται αισθητά, κυρίως στις ανώτερες θέσεις λήψης αποφάσεων, όπως στην περίπτωση του πολιτικού χώρου για παράδειγμα, όπου οι γυναίκες είναι λιγότερες από τους άνδρες σε όλα τα κοινοβούλια παγκοσμίως.

Στην ΕΕ, οι γυναίκες εξακολουθούν να υποεκπροσωπούνται σε υψηλότερα επίπεδα θέσεων λήψης αποφάσεων, παρά το γεγονός ότι αποτελούν σχεδόν το ήμισυ του εργατικού δυναμικού και περισσότερο από το ήμισυ των νέων αποφοίτων πανεπιστημίων στην ΕΕ. Κατά μέσο όρο, μόνο ένα στα τέσσερα μέλη των εθνικών κοινοβουλίων και των υπουργών των εθνικών κυβερνήσεων εκπροσωπείται από γυναίκα (European Commission, 2011).

Παρόμοια είναι η κατάσταση στην αγορά εργασίας στην ΝΑ Ευρώπη, όπου η ανεργία των γυναικών είναι υψηλότερη από των ανδρών και ολοκληρώνεται με διαφορές μεταξύ των φύλων στις αποδοχές. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, παρά τα σφοδρά μέτρα λιτότητας από το 2010, η οικονομική δυσπραγία ήταν πολύ βαθύτερη από ό,τι αναμενόταν, προκαλώντας μεταξύ άλλων, μια απότομη αύξηση της ανεργίας, ιδιαίτερα για τους νέους και τις γυναίκες, η οποία έχει αυξηθεί περισσότερο από 27% του εργατικού δυναμικού στα μέσα του 2013 (OECD, 2013).

Στο τρίτο εξάμηνο του 2012, τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας ήταν στην κατηγορία των νέων γυναικών στην ηλικιακή κατηγορία 20-29, δηλαδή 48,2 τοις εκατό έναντι 39,2 τοις εκατό για τους άνδρες της ίδιας ηλικίας (G.S.G.E., 2012).

Ακόμη ένα σημαντικό χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι και το μισθολογικό χάσμα μεταξύ των φύλων που αποτελεί ένα διεθνές φαινόμενο. Στην ΕΕ, για

παράδειγμα, η μέση διαφορά μεταξύ ανδρικών και γυναικείων ωριαίων αποδοχών το 2008, ήταν στο 17,8%, με την Εσθονία στο 30,9%, την Τσεχία με 26,2% και τη Ρουμανία κατά 9% (European Commission, 2011).

Σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ (OECD) οι μέσοι μισθοί για τους άνδρες είναι υψηλότεροι από εκείνους των γυναικών. Η μέση διαφορά είναι μεγαλύτερη από 15% και υπερβαίνει το 20% σε αρκετές χώρες. Για παράδειγμα, οι ανδρικές μέσες αποδοχές είναι πάνω από 20% υψηλότερες από εκείνες των γυναικών στην Κορέα, την Ιαπωνία, τη Γερμανία, την Ελβετία, τον Καναδά και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και λιγότερο από 12% στη Νέα Ζηλανδία, το Βέλγιο, την Πολωνία και τη Γαλλία (OECD, 2005).

Στην Ελλάδα, το 2008 το μισθολογικό χάσμα μεταξύ ανδρών και γυναικών στις μέσες ακαθάριστες ωριαίες αποδοχές ήταν πάνω από 20%, σε σύγκριση με λιγότερο από 14% στη Βουλγαρία και 10% στη Ρουμανία (Eurostat, 2007). Ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας και των γειτονικών Βαλκανικών χωρών, εξέθεσαν ιστορικά μια θετική στάση περί ισότητας των φύλων.

Στις τελευταίες δεκαετίες, η ΕΕ και οι χώρες των Βαλκανίων έχουν δημιουργήσει πολιτικές και έχουν διανείμει πόρους για την εκπαίδευση τόσο των γυναικών όσο και των ανδρών και έχουν προβλέψει αρκετά κεφάλαια για υπηρεσίες παιδικής φροντίδας. Στις προηγούμενες δεκαετίες, οι περιφερειακές οικονομίες παρουσίασαν ισχυρή οικονομική ανάπτυξη, πολλές χώρες έγιναν μέλη της ΕΕ και αναδιάρθρωσαν τις οικονομίες, υποδομές και βιομηχανίες τους.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που συντελέστηκε από το 2007 έπληξε την περιοχή των Βαλκανίων σοβαρότατα. Οι τρέχουσες μικροοικονομικές και μακροοικονομικές συνθήκες στις χώρες της ΝΑΕ, οδήγησαν στη μείωση των κρατικών εσόδων, στην αύξηση του δημόσιου χρέους και στην αβεβαιότητα για τις επιχειρήσεις, δημιουργώντας δυσμενείς συνθήκες για την οικονομική ανάπτυξη. Κάτω από αυτές τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, στις περισσότερες από τις Βαλκανικές χώρες, η κοινωνική ανισότητα και το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε συνθήκες φτώχειας έχουν αυξηθεί, η ανεργία σε ορισμένες χώρες έχει φθάσει σε πρωτοφανή επίπεδα (Nicolik et al, 2013), όπως διαπιστώνεται. Η συμβολή των γυναικών στην οικονομία μιας χώρας περιλαμβάνει τόσο την έμμισθη (απασχόληση) όσο και την άμισθη εργασία στο σπίτι. Αυτή η ανισότητα έχει τις βάσεις της στην επίδραση των πολιτισμικών παραγόντων και προτιμήσεων συνδεδεμένα με τη διπλή

επιβάρυνση που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες: εργασίας εντός και εκτός οικίας (Paci, 2002).

Οι κοινωνίες και η οικονομία μπορούν να επωφεληθούν από την προσφορά αδιάκριτης πρόσβασης στην εκπαίδευση και την απασχόληση για τους άνδρες και τις γυναίκες. Δυστυχώς, η ανισότητα των φύλων στην εργασία μπορεί να εντοπισθεί σε όλο τον κόσμο, τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Παρόλα αυτά, οι πολιτιστικές και κοινωνικοοικονομικές παράμετροι μπορεί να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην ισότητα των φύλων του ενεργού πληθυσμού. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών μπορεί να αυξήσει περαιτέρω την ανισότητα των φύλων, ή να επιδεινώσει τη θέση των γυναικών στην εργασία (World Bank, 2011; Kazandziska et al, 2012).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε επιπτώσεις στις κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους των Ευρωπαϊκών χωρών, συμπεριλαμβανομένης της περιοχής των Βαλκανίων. Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται οι τρέχουσες τάσεις σε θέματα που αφορούν την εργασία στις παραπαίουσες οικονομίες των Βαλκανικών χωρών. Στοιχεία για τους μικροοικονομικούς και μακροοικονομικούς δείκτες, το ποσοστό απασχόλησης και της ισότητας των φύλων, είχαν συγκεντρωθεί από δημοσιευμένες εργασίες, εθνικές και διεθνείς βάσεις δεδομένων.

Οι κατώτατοι μισθοί στα Βαλκάνια είναι κάτω από 700 ευρώ /*μηνιαίως* (Anastasiou, S., Filippidis, K., & Stergiou, K., 2015). Σε διεθνές επίπεδο, συμπεριλαμβανομένης της ΕΕ και των Βαλκανικών χωρών, η ανεργία του γενικού πληθυσμού, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, αυξήθηκε, με τις γυναίκες να εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά ανεργίας.

Υπάρχουν αρκετές παράμετροι οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εκτίμηση της ανισότητας των φύλων. Τα δεδομένα, απεικονίζουν τα υψηλά ποσοστά ανεργίας των γυναικών κατά την τελευταία δεκαετία, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη. Στις Βαλκανικές χώρες, οι γυναίκες κερδίζουν λιγότερο από τους άνδρες και στις περισσότερες περιπτώσεις οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στα εθνικά τους κοινοβούλια .

Αυτό έρχεται σε αντίθεση με το υψηλό επίπεδο των πτυχιούχων γυναικών. Αν και οι γυναίκες αποτελούν λίγο παραπάνω από το μισό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού, η συμμετοχή του γυναικείου εργατικού δυναμικού εξακολουθεί να είναι χαμηλότερη από τη συμμετοχή των ανδρών, καθιστώντας τη συμβολή των γυναικών

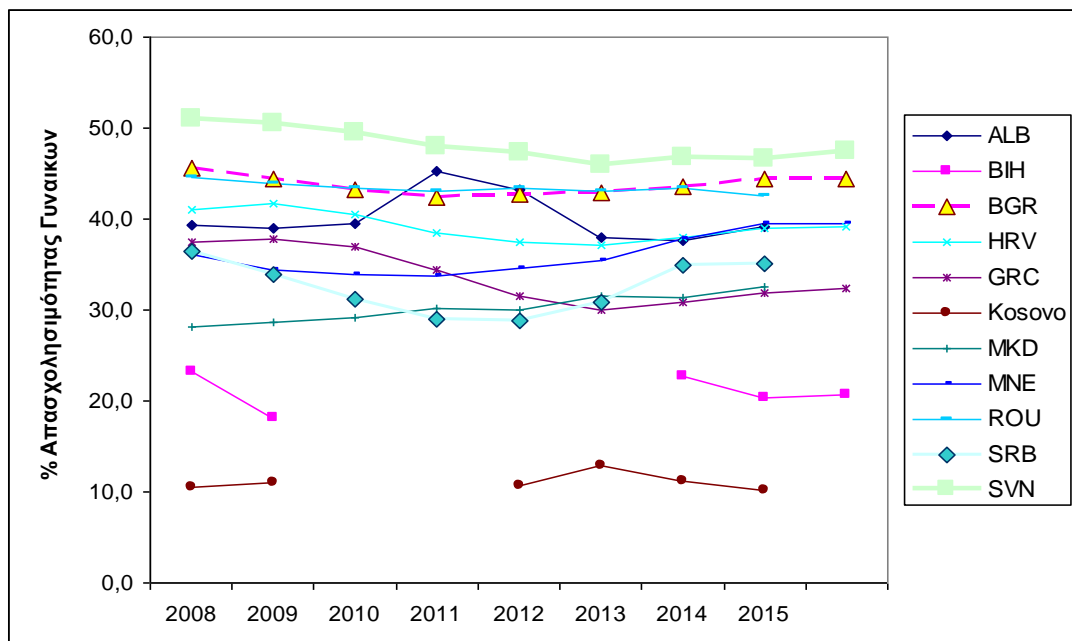
στην οικονομική δραστηριότητα και ανάπτυξη πολύ χαμηλότερη από τις δυνατότητές της, με σοβαρές μακροοικονομικές συνέπειες (IMF, 2013).

Η ισότητα των φύλων περιλαμβάνει πολλές πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις. Εκτός από την ηθική της διάσταση, αποτελεί επιτακτικό στοιχείο οικονομικής ενδυνάμωσης μιας χώρας και μια βασική παράμετρο για την ευημερία σε όλο τον κόσμο (OECD, 2012).

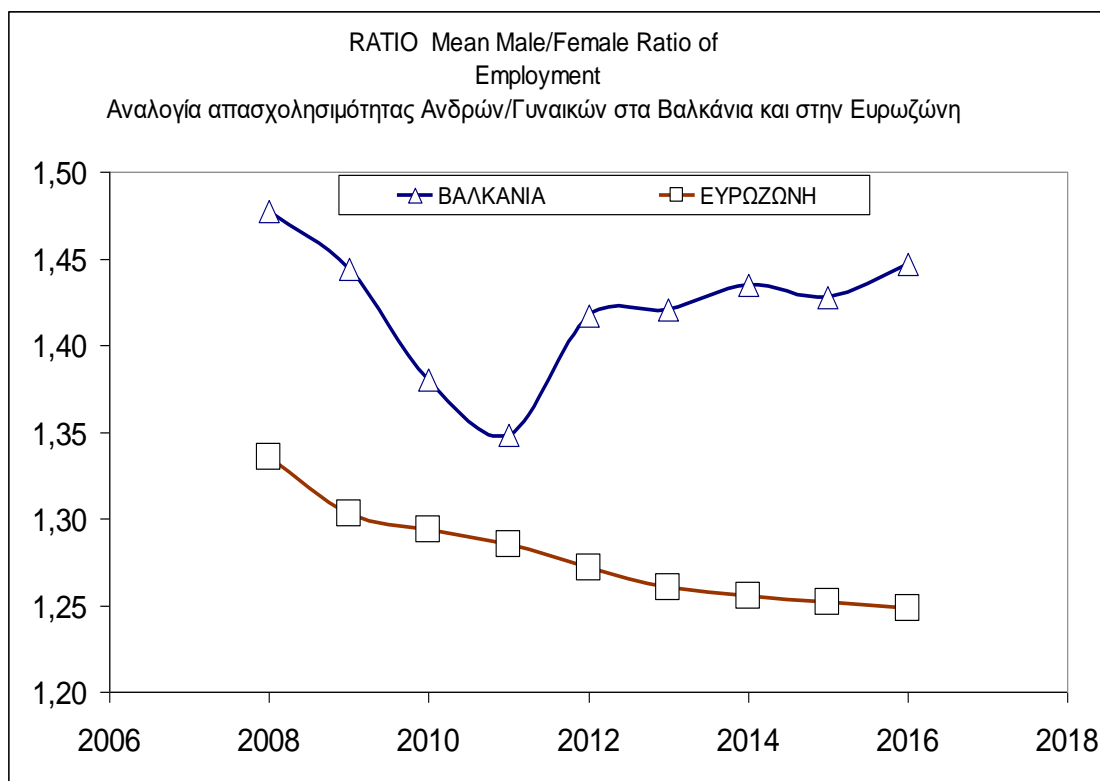
Σε παγκόσμιο επίπεδο, η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό παραμένει χαμηλότερη από τη συμμετοχή των ανδρών, με τις γυναίκες να αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος της άμισθης εργασίας.

Ακόμα και όταν οι γυναίκες είναι απασχολούμενες σε αμειβόμενη εργασία, είναι υπερεκπροσωπούμενες στον άτυπο τομέα και μεταξύ των φτωχών, αντιμετωπίζουν σημαντικές μισθολογικές διαφορές σε σύγκριση με τους άνδρες συναδέλφους τους, ενώ η συμμετοχή τους σε ανώτερες θέσεις και στην επιχειρηματικότητα παραμένει χαμηλή (IMF, 2013).

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στο παρόν κεφάλαιο, υποδεικνύουν κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών ότι, οι μισθοί και η Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης (PPP) των βαλκανικών χωρών παραμένουν σημαντικά χαμηλότεροι από το μέσο όρο της ΕΕ (Πίνακας 32, 33).

Πίνακας 30 Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού απασχολησιμότητας των γυναικών στα Βαλκάνια.
Πηγή: databank.worldbank.org

Πίνακας 31 Διαχρονική μεταβολή της αναλογία της απασχολησιμότητας Ανδρών/Γυναικών στα Βαλκάνια (Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Greece, Κοσοβο, North Macedonia, Montenegro, Romania, Serbia, Slovenia). Παρουσιάζεται και η μέση τιμή για τις χώρες της Ευρωζώνης για λόγους σύγκρισης. Πηγή: databank.worldbank.org

Παρουσιάζεται μια διαχρονική απόκλιση της αναλογίας του ποσοστού της απασχολησιμότητας ανδρών και γυναικών. Η αναλογία των δύο παραμέτρων στα Βαλκάνια είναι διαχρονικά μεγαλύτερη από τη μέση τιμή της Ευρωζώνης, παρουσιάστηκε μια τάση για σύγκλιση την περίοδο 2008-2010, έκτοτε όμως υπάρχει μια σημαντική απόκλιση μεταξύ της θέσης των γυναικών στα Βαλκάνια και στην Ευρωζώνη, με μια εμφανή μείωση της απασχολησιμότητας των Γυναικών στα Βαλκάνια (αύξηση της αναλογίας Ανδρών/Γυναικών), ενώ την ίδια περίοδο (2010-2016) η αναλογία βελτιώθηκε προς όφελος των Γυναικών στην Ευρωζώνη.

Ανισότητες υπάρχουν και στις αμοιβές ανδρών και γυναικών και σε χώρες της Ευρωζώνης και των Βαλκανίων, όμως μια ανάλυση παραμέτρων αποδοχών όπως του είδους εργασίας, προσόντων κλπ., αναδεικνύει ότι το ποσοστό της αδικαιολόγητης ανισότητας αμοιβών ανδρών και γυναικών παραμένει αυξημένο σε ορισμένες Βαλκανικές χώρες, υποδηλώνοντας την απόκλιση ορισμένων χωρών των Βαλκανίων και σε αυτή την παράμετρο ισότητας φύλων στον εργασιακό χώρο. Τα στοιχεία που

παρουσιάζονται στο επόμενο σχήμα δείχνουν ότι η ανισότητα συσχετίζεται και με το ύψος των αποδοχών, με μια τάση να υπάρχει μεγαλύτερη ανισότητα σε χώρες με μικρότερο ΑΕΠ.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση ανάπτυξης του ΑΕΠ, τη μείωση των κατώτατων μισθών και την αύξηση της ανεργίας στα Βαλκάνια.

Υπό την οικονομική ύφεση, οι γυναίκες παρουσίασαν χαμηλότερους μισθούς και υψηλότερο ποσοστό ανεργίας σε σύγκριση με τους άνδρες.

Η πρόκληση για τις σύγχρονες κοινωνίες, χώρες, ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς είναι η προστασία των μειονοτήτων και η αποτροπή ανισότητας των φύλων στην εργασία, ιδιαίτερα όταν οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες.

2.9.2 Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στις κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους στην Ευρώπη

Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε επιπτώσεις στις κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους των ευρωπαϊκών χωρών. Ο αντίκτυπος στην ανάπτυξη, την απασχόληση και το εισόδημα έχει οδηγήσει σε μια γενική μείωση των μισθών, αύξηση του αριθμού των ωρών εργασίας και σε μια δραματική αύξηση της ανεργίας.

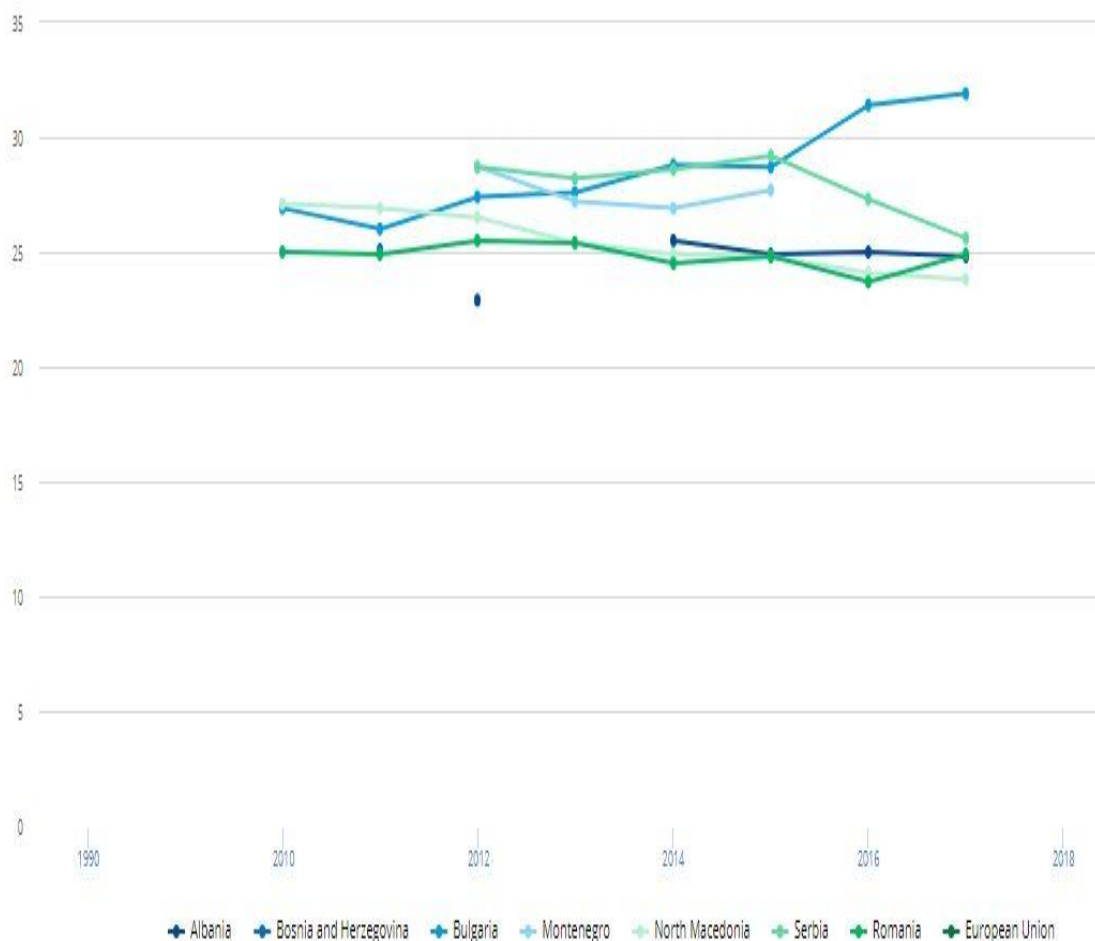
Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν ιδιαίτερα πληγεί από την παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία έχει έντονα επηρεάσει την περιοχή από τα τέλη του 2008, οδηγώντας σε μία δραματική ύφεση σε ορισμένες χώρες.

Ως αποτέλεσμα, οι κυβερνήσεις μείωσαν τις δημόσιες δαπάνες, εισήγαγαν περικοπές των δημόσιων προϋπολογισμών, προβήκαν σε μειώσεις μισθών, απολύσεις και πάγωμα της απασχόλησης στους εκπαιδευτικούς τομείς. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, οι Βαλκανικές χώρες παρουσίασαν σημαντικά χαμηλότερους μισθούς και Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης (PPP) σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, με τις γυναίκες να εμφανίζουν ακόμη χαμηλότερα εισοδήματα και αύξηση της ανεργίας σε σύγκριση με τους άνδρες. Επιπλέον, η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του

ΑΕΠ, μείωση των κατώτατων μισθών και την αύξηση της ανεργίας στα Βαλκάνια, συμπεριλαμβανομένου της Ελλάδας. Η εργασιακή ικανοποίηση και το άγχος σχετίζονται με τις μισθολογικές αποδοχές και το φόρτο εργασίας.

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των άλλων επαγγελματιών, οι δημόσιοι υπάλληλοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με δραματικές μειώσεις στις αποδοχές τους, μειωμένη Ισοτιμία Αγοραστικής Δύναμης (PPP) και αύξηση στο φόρτο εργασίας και στο εργασιακά σχετιζόμενο άγχος.

Στο επόμενο σχήμα (Πίνακας 33), παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού του εθνικού εισοδήματος που αποκομίζει το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού στα Βαλκάνια:

Πίνακας 32 Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού του εθνικού εισοδήματος που αποκομίζει το πλουσιότερο 10%, Πηγή: Agnello & Sousa, 2012

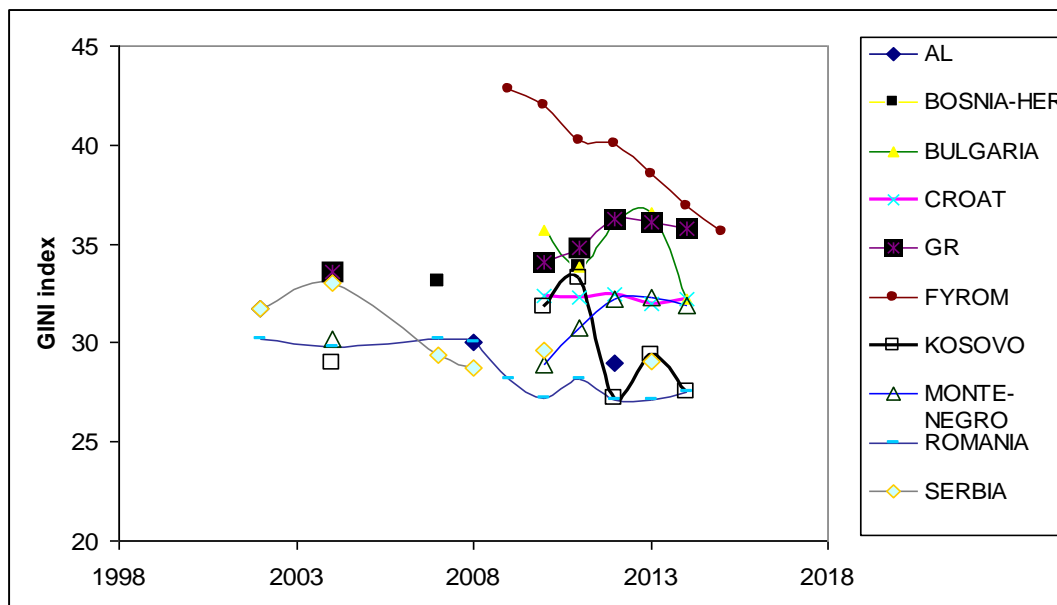
Στον παραπάνω Πίνακα (33) παρατηρούμε ότι ένα σημαντικό μερίδιο του εθνικού πλούτου κατανέμεται στο πλουσιότερο 10% μερίδιο του πληθυσμού. Συγκριτικά με άλλες χώρες των Βαλκανίων, το μικρότερο μερίδιο του εθνικού εισοδήματος κατανέμεται στο πλουσιότερο 10% του πληθυσμού στη Ρουμανία, ενώ στη Βουλγαρία, υπάρχει διαχρονικά μια αύξηση του εθνικού πλούτου που αποκομίζει το πλουσιότερο 10% του πληθυσμού της συγκεκριμένης χώρας. Οι τιμές παρουσιάζουν ένα εύρος μεγαλύτερο από 8 μονάδες με αύξηση των διαφορών μεταξύ των χωρών, την περίοδο μετά το 2008. Αυτό ίσως συνδέεται με την επίδραση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και της επίδρασης αυτής στην ανισοκατανομή του πλούτου (Agnello&Sousa, 2012).

Ένας συχνά χρησιμοποιούμενος δείκτης ανισοκατανομής του εισοδήματος σε μια χώρα, είναι ο GINI, ο οποίος λαμβάνει τιμές μεταξύ του μηδενός και του 100.

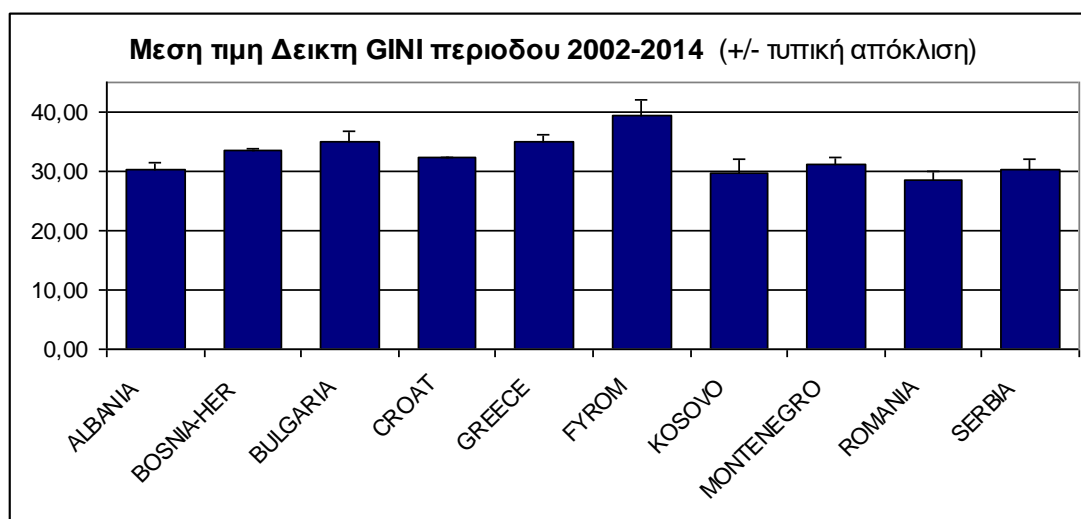
Η τιμή μηδέν του δείκτη GINI υποδηλώνει απόλυτη ισότητα κατανομής των εισοδημάτων σε ποσοστά του πληθυσμού, π.χ. 20% του πληθυσμού λαμβάνει 20% του εθνικού εισοδήματος της κάθε κατηγορίας εισοδημάτων (υψηλών, μεσαίων και χαμηλών). Η τιμή του εκατό υποδηλώνει απόλυτα άνιση κατανομή εισοδημάτων.

Στο επόμενο σχήματα, παρουσιάζεται η διαχρονική εξέλιξη του δείκτη ανισοκατανομής του εισοδήματος GINI σε χώρες των Βαλκανίων. Η μέση τιμή του δείκτη GINI παρουσιάζει μια μείωση για κάποιες χώρες, ενώ η Ελλάδα και το Μαυροβούνιο παρουσιάζουν μια μικρή αύξηση.

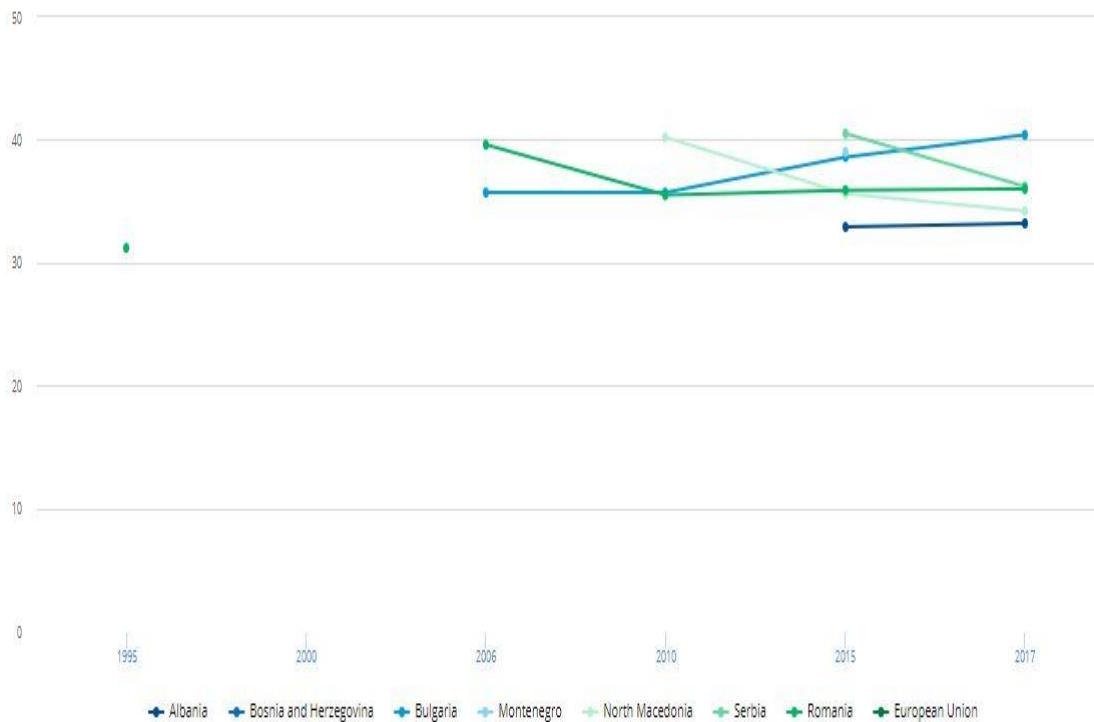
Για τη συγκεκριμένη περίοδο (2002-2014) το ποσοστό μεταβολής του δείκτη GINI δείχνει ότι με εξαίρεση τη Βοσνία, τη Ρουμανία, και τη Βόρεια Μακεδονία, οι άλλες χώρες των Βαλκανίων παρουσίασαν μια μείωση του συγκεκριμένου δείκτη. (Διαγράμματα 33, 34, 35, 36)

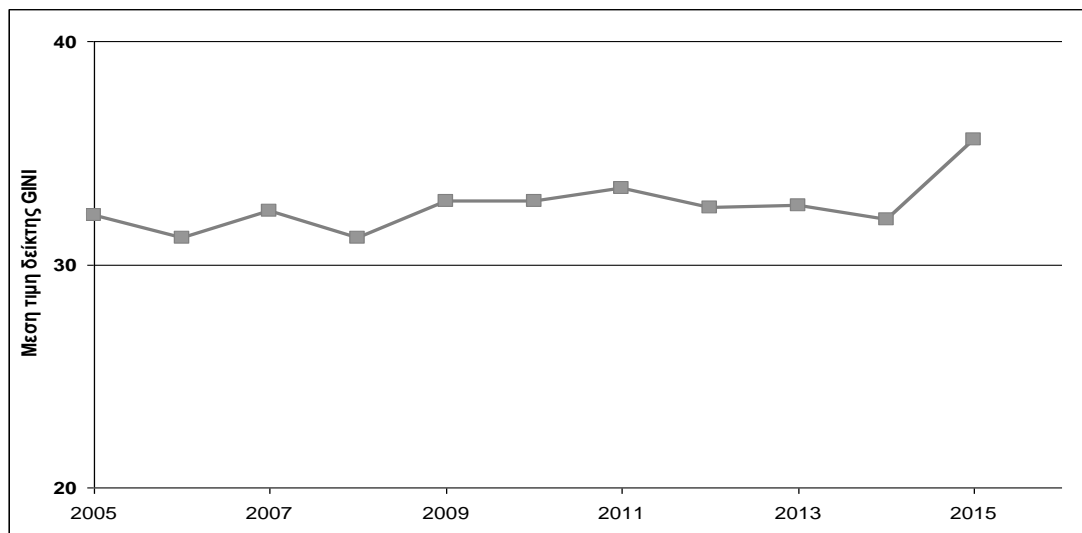
Πίνακας 33 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη GINI (εκφράζει την ανισοκατανομή του εισοδήματος) σε χώρες των Βαλκανίων. Πηγή: databank.worldbank.org (06/0/2017)

Πίνακας 34 Μέση τιμή (+/- τυπική απόκλιση) του δείκτη ανισοκατανομής του εισοδήματος GINI σε χώρες των Βαλκανίων την περίοδο 2002-2016. Πηγή: databank.worldbank.org (06/0/2017)

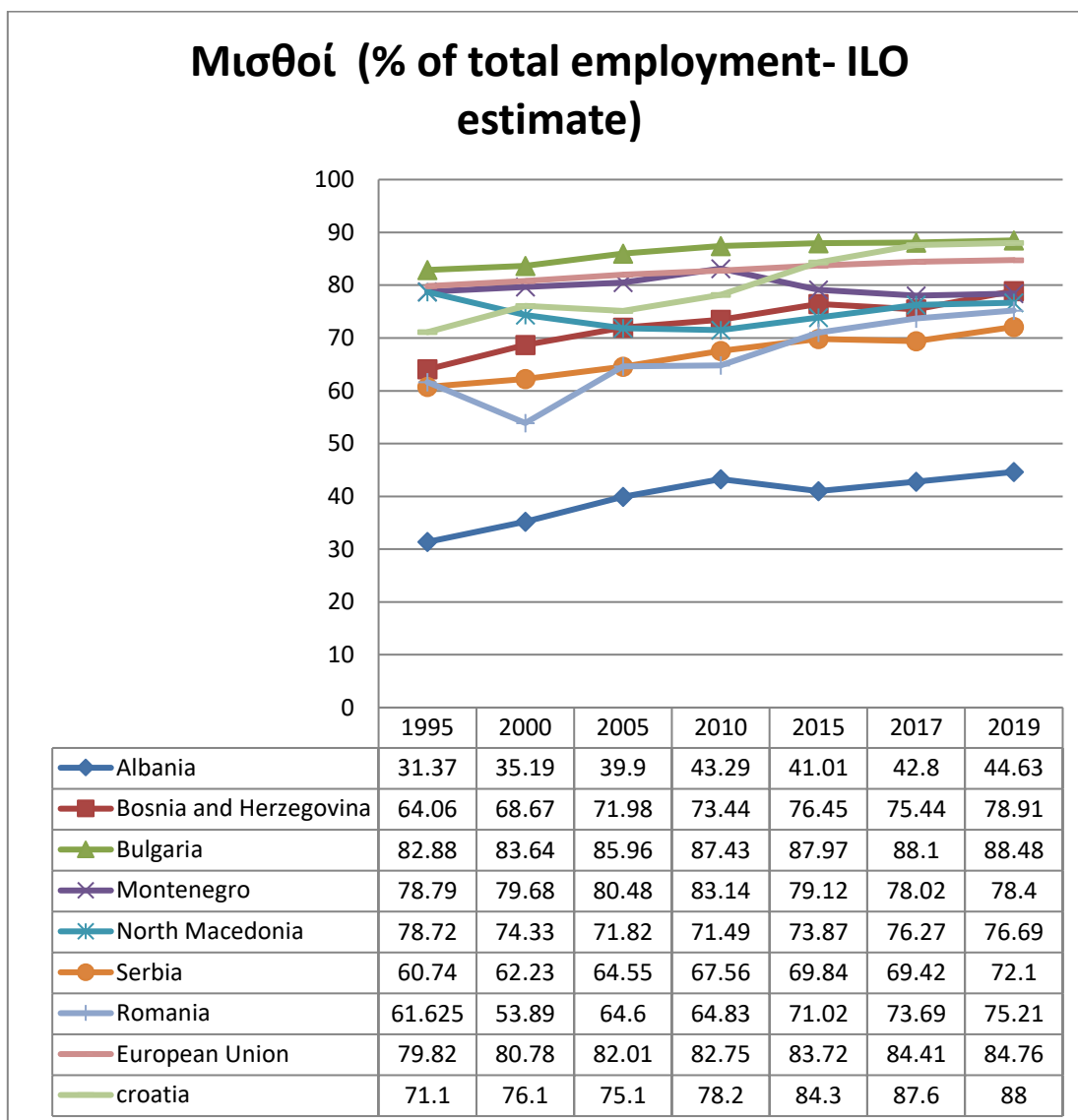
Πίνακας 35 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη GINI χωρών των Βαλκανίων, Πηγή: databank.worldbank.org

Πίνακας 36: Διαχρονική εξέλιξη (2005-2015) της μέσης τιμής του δείκτη GINI (μέσος όρος σε σύνολο 10 χωρών των Βαλκανίων: Αλβανία, Βοσνία, Βουλγαρία, Κροατία, Βόρεια Μακεδονία, Κόσσοβο, Μαυροβούνιο, Ρουμανία, Σερβία). Πηγή: databank.worldbank.org

Οι διαφορές και ομοιότητες των χωρών των Βαλκανίων σχετικά με την κατανομή του εισοδήματος, αντανακλώνται και στην κατανομή του εισοδήματος σε εργασία.

Η αναλογία της αμειβόμενης εργασίας προς το ΑΕΠ παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα 37. Παρουσιάζεται το ποσοστό της αμειβόμενης εργασίας επί του εθνικού εισοδήματος σε χώρες των Βαλκανίων. Για λόγους σύγκρισης, παρουσιάζεται και για τη Γερμανία το συγκεκριμένο ποσοστό.

Πίνακας 37 Διαχρονική μεταβολή του μεριδίου των μισθών προς το ΑΕΠ σε χώρες των Βαλκανίων. Παρουσιάζονται και οι αντίστοιχες τιμές της Γερμανίας, Πηγή: databank.worldbank.org

Σε αντίθεση με τη Γερμανία, όπου παρουσιάζεται το υψηλότερο ποσοστό της αμοιβής των εργαζόμενων προς το ΑΕΠ, και τη Βουλγαρία που προσέγγισε το ποσοστό της Γερμανίας μετά το 2008, οι άλλες χώρες έχουν μεγάλη διακύμανση μεταξύ τους και σίγουρα παραμένουν σε σημαντικά χαμηλότερες τιμές για όλη την χρονική περίοδο που παρουσιάζεται στο σχήμα (1990-2015).

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι διαχρονικά, στις Βαλκανικές χώρες και συγκριτικά με ανεπτυγμένες οικονομίες, ένα σημαντικό μικρότερο μερίδιο του εθνικού πλούτου μοιράζεται στους εργαζόμενους.

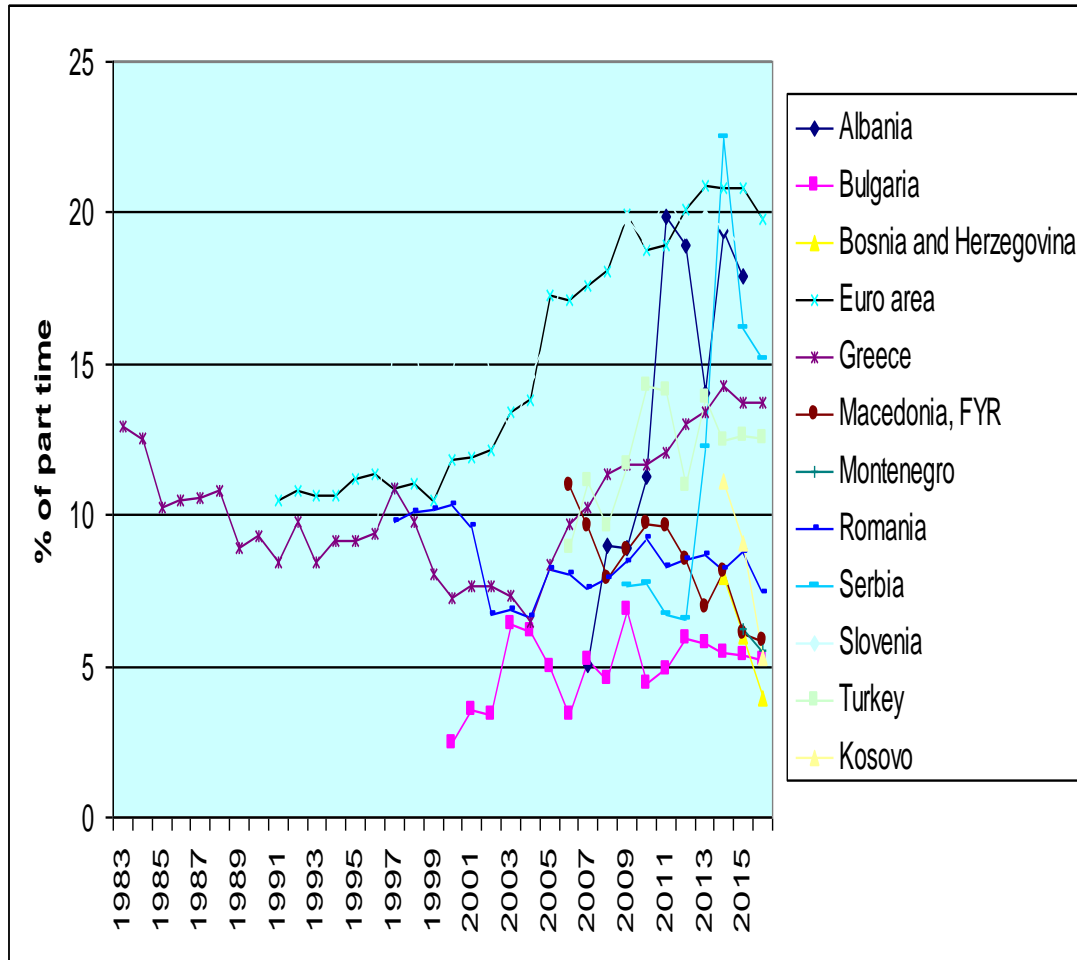
Αυτός ο δείκτης υποδηλώνει ότι υπάρχει μια χειροτέρευση της θέσης των μισθωτών συνολικά, έναντι του εισοδήματος των κεφαλαιούχων, και πιθανόν σε μια περίοδο όπου μειώθηκαν τα κέρδη του κεφαλαίου και επήλθε παράλληλα μια δυσανάλογη μείωση των αμοιβών των εργαζόμενων. Αυτή η μείωση της αμοιβής των μισθωτών είναι δυνατόν να έχει επίδραση και στη μείωση του εργατικού κόστους.

Αυτό γίνεται εμφανές από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα 38, όπου με βάση δεδομένα της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας, προκύπτει ότι με βάση αναφοράς το έτος 2010, το εργατικό κόστος παρουσιάζει μια μείωση στην Ελλάδα, στη Βουλγαρία, Κροατία και Ρουμανία.

Πίνακας 38 Διαχρονική μεταβολή (%) του εργατικού κόστους σε Βαλκανικές χώρες. Έτος αναφοράς=2010. Πηγή: databank.worldbank.org

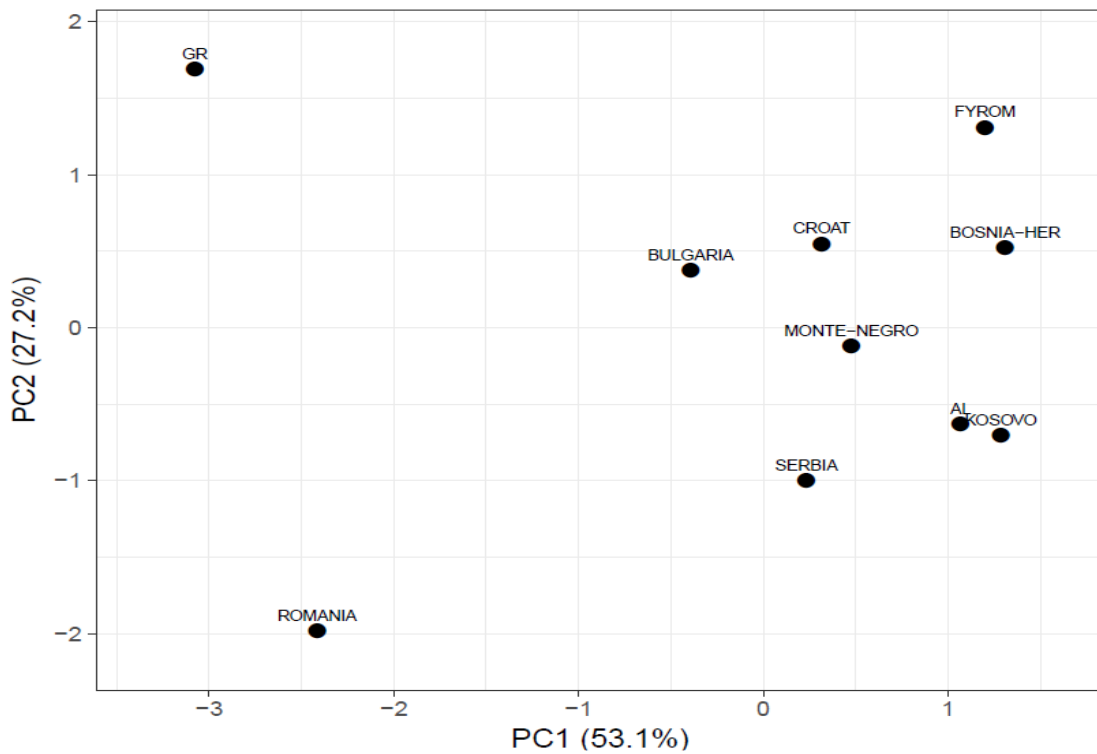
Μια ακόμα πιθανή επίδραση της παγκοσμιοποίησης είναι η αύξηση των ελαστικών μορφών απασχόλησης και της μερικής απασχόλησης (Higgins et al., 2000). Η παραδοχή του Higgins et al. (2000) γίνεται άμεσα κατανοητή από τα αποτελέσματα του Πίνακα 41, στον οποίο αποτυπώνεται έως και το 2015, σημαντική αύξηση του ποσοστού μερικής απασχόλησης στο σύνολο των χωρών της ΝΑΕ.

Πίνακας 39 Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εργαζόμενων μερικής απασχόλησης. Πηγή: databank.worldbank.org

Μια μέθοδος εκτίμησης της επίδρασης της παγκοσμιοποίησης στη σύγκλιση ή απόκλιση των εθνικών οικονομιών, είναι η χρήση οικονομικών δεικτών για την ανάλυση κύριων συνιστωσών (Principal Component Analysis, PCA), μία μέθοδος ανάλυσης κυρίων συνιστωσών, με ομαδοποίηση χωρών με τη συσσωρευτική μέθοδο ανάλυσης κατά συστάδες (DeSimone, 2012).

Η συγκεκριμένη μέθοδος είναι μία διαδικασία πολυμεταβλητής στατιστικής ανάλυσης που χρησιμοποιεί περισσότερα από ένα χαρακτηριστικά συγχρόνως. Στόχος της είναι η παραγωγή γραμμικών συνδυασμών των αρχικών μεταβλητών, ώστε τα αρχικά δεδομένα να απεικονιστούν γραφικά σε επίπεδο δύο διαστάσεων. Στον επόμενο πίνακα, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης αυτής σε οικονομικούς δείκτες χωρών των Βαλκανίων (Πίνακας 42).

Πίνακας 40: Γραφική αναπαράσταση χωρών των Βαλκανίων βάσει των οικονομικών δεικτών, Πηγή: DeSimone, 2012

2.10 Η τρίτη περίοδος της μετάβασης και η κατανόηση των καθυστερήσεων στη μετάβαση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη

Η τελευταία περίοδος της μετάβασης αποτελεί ένα ζήτημα ακόμη περισσότερο συνδεδεμένο με την προοπτική ένταξης των χωρών της ΝΑ Ευρώπης, που δεν έχουν εισχωρήσει ακόμη στην Ένωση, εντούτοις είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός πως πλέον οι διαφορές της πρώτης μεγάλης ανατολικής διεύρυνσης του 2004, που περιλάμβανε μετέπειτα τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και πολύ αργότερα την Κροατία, είναι εμφανής ως προς το πολιτικό κυρίως εγχείρημα της ένταξης και της αλλαγής των συσχετισμών και προτεραιοτήτων των μελών της ΕΕ. Επιπλέον, αναφορικά με την επίτευξη των στόχων που αφορούν τις μεταρρυθμίσεις σε οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο, παρατηρείται το φαινόμενο να υπάρχει μεγαλύτερη εμμονή από την πλευρά της Ένωσης στα εξειδικευμένα κριτήρια και λιγότερο σε θέματα που άπτονται πολιτικών διαπραγματεύσεων.

Η συνεχιζόμενη ανάλυση των μακροοικονομικών επιδόσεων και των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που συνδέονται με τη μετάβαση στις χώρες της ΝΑΕ δείχνει ότι υπήρξε σημαντική σύγκλιση για οκτώ χρόνια πριν την κρίση του 2009. Αν και ορισμένες χώρες της ΝΑ Ευρώπης είχαν επιτύχει τους επιθυμητούς στόχους πολύ νωρίτερα, οι μακροοικονομικές επιδόσεις, μετά το 2001, βελτιώθηκαν και στους «μεταγενέστερους μεταρρυθμιστές» που χαρακτηρίστηκαν από ακραία οικονομική αστάθεια τη δεκαετία του 1990. Ομοίως, πολλές μεταρρυθμίσεις που έχουν σχέση με τη μετάβαση έχουν πλέον μεταφερθεί και εφαρμόζονται με επιτυχία σε χώρες που υστερούν θεσμικά κατά τη δεκαετία του 1990: η Βοσνία και Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και η Σερβία. Σήμερα παρατηρούμε σημαντική μείωση των θεσμικών διαφορών όχι μόνο μεταξύ των μεμονωμένων χωρών της ΝΑΕ, αλλά και σε σχέση με τις χώρες της ΚΑΕ.

Ωστόσο, οι περισσότερες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων εξακολουθούν να υστερούν σε ορισμένες πτυχές των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, στο επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης και στη διαδικασία ολοκλήρωσης της ΕΕ. Θα μπορούσε κανείς να αναμένει ότι η έκταση των μεταρρυθμίσεων που έχουν γίνει στο παρελθόν με γνώμονα την αγορά, οι οποίες παρείχαν όλα τα γιουγκοσλαβικά διαδοχικά κράτη με αρχικές συνθήκες που ήταν από τις καλύτερες στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, θα αποτελούσαν σημαντικό πλεονέκτημα, διευκολύνοντας τη μετάβαση. Ωστόσο, οι

περισσότερες χώρες της ΝΑΕ, αντί να είναι ηγέτες μεταξύ των μεταβατικών χωρών, αποδείχθηκαν να υστερούν σε πολλά σημεία (Estrin και Uvalic, 2008).

Το ερώτημα βέβαια παραμένει, γιατί δεν έχει επιτευχθεί η επιτυχία της ΚΑΕ στα Δυτικά Βαλκάνια; Υπάρχει μια τεράστια εμπειρική βιβλιογραφία που προσπαθεί να αποκλείσει το ρόλο διαφόρων παραγόντων που ευθύνονται για την αποκλινομένη πρόοδο των μεμονωμένων χωρών μετάβασης, οι οποίες εξετάζουν τη σημασία των αρχικών πολιτικών συνθηκών, των ιδιωτικοποιήσεων και της απελευθέρωσης των θεσμών (Stiglitz, 2007). Τα τελευταία 20 χρόνια, οι χώρες της ΝΑΕ έχουν βιώσει πολύ διαφορετικές πορείες μετάβασης, αλλά φαίνεται ακόμη πιο δύσκολο, στην περίπτωσή τους, να υπογραμμίσουν τους καθοριστικούς παράγοντες των μεταβλητών μεταβατικών διαδρομών. Αυτό συμβαίνει επειδή υπάρχουν πρόσθετοι παράγοντες στην περιοχή της ΝΑΕ που επηρέασαν θεμελιωδώς τον διαφορετικό ρυθμό και το περιεχόμενο της μετάβασης. Τρεις ομάδες παραγόντων θεωρούνται κυρίως υπεύθυνες για την καθυστέρηση στην επίτευξη ορισμένων στόχων μετάβασης στη ΝΑΕ:

- i) πολιτικά γεγονότα,
- ii) ο αργός ρυθμός ενσωμάτωσης με την ΕΕ
- iii) ακατάλληλες οικονομικές πολιτικές

Τα πολιτικά γεγονότα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 - κυρίως η διάλυση της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας και οι στρατιωτικές συγκρούσεις που τη συνόδευσαν - διέκοψαν την οικονομική μετάβαση. Ως αποτέλεσμα, κατέστησαν άλλες πιο σημαντικές προτεραιότητες, με πρώτη την οικοδόμηση εθνικών κρατών, ακόμη και με το κόστος των στρατιωτικών συγκρούσεων, της διεθνούς απομόνωσης και της υψηλής οικονομικής αστάθειας. Μετά την αποσύνθεση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, οι βασικές αρχικές επιδιώξεις των πολιτικών, όπως οι μεταρρυθμίσεις στην οικονομία, αποτέλεσαν στόχους δευτερεύουσας σημασίας, με αποτέλεσμα, οι συνολικές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες στην περιοχή της ΝΑΕ, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 να είναι ουσιαστικά διαφορετικές από αυτές στις χώρες της ΚΑΕ. Η κληρονομιά της δεκαετίας του 1990, μια δεκαετία που χαρακτηρίζεται από ακραία

πολιτική αστάθεια, άφησε μεγάλο βάρος στις περισσότερες χώρες της ΝΑΕ, συμπεριλαμβανομένων των ευαίσθητων προβλημάτων που αφορούν τα σύνορα, το πολιτικό καθεστώς, την επιστροφή των προσφύγων και τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Επιπλέον, τα πολιτικά γεγονότα της δεκαετίας του 1990 είχαν πολύ σοβαρές και μακροπρόθεσμες οικονομικές συνέπειες, όχι μόνο για τις χώρες που έπρεπε να φέρουν μεγάλη ευθύνη γι' αυτούς, αλλά για ολόκληρη την περιοχή της ΝΑΕ.

Η Αλβανία και η Βόρεια Μακεδονία, αν και δε συμμετείχαν άμεσα στις βαλκανικές στρατιωτικές συγκρούσεις στη δεκαετία του 1990, αντιμετώπισαν, επίσης, τις αρνητικές επιπτώσεις της πολιτικής αστάθειας στην περιοχή της ΝΑΕ, όπως φαίνεται από τις περιορισμένες εισροές άμεσων ξένων επενδύσεων ή την καθυστέρηση της σύνδεσης με την ΕΕ. Παρά τις σημαντικές βελτιώσεις στις μακροοικονομικές επιδόσεις και την ταχεία εφαρμογή της μετάβασης σε όλες τις χώρες της ΝΑΕ μετά το 2001, αυτές δεν επαρκούν για να αντισταθμίσουν πλήρως τις αρνητικές τάσεις της δεκαετίας του 1990. Ακόμη και μετά από 20 χρόνια, οι μισές χώρες δεν είχαν ακόμη επιτύχει τα επίπεδα του ΑΕΠ του 1989.

Η δεύτερη ομάδα παραγόντων που εξηγεί τον βραδύτερο ρυθμό της οικονομικής μετάβασης στα Δυτικά Βαλκάνια, είναι η καθυστέρηση της ένταξης στην ΕΕ. Οι πολιτικές της ΕΕ προς την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1990, ήταν πολύ διαφορετικές από εκείνες που εφαρμόστηκαν στις χώρες της ΚΑΕ ή ακόμη σε άλλες χώρες της ΝΑΕ (Βουλγαρία, Ρουμανία ή Σλοβενία). Λόγω της εμφάνισης του πολέμου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ΕΕ δεν κατάφερε να επεξεργαστεί μακροπρόθεσμη στρατηγική για τα Δυτικά Βαλκάνια, η οποία με τη σειρά της καθυστέρησε σημαντικά την ένταξή τους στην ΕΕ. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, για να μπορέσει να προσφέρει ουσιαστική οικονομική στήριξη μέσω του PHARE και άλλων μορφών βοήθειας, αρκούσε για τις χώρες της ΚΑΕ να δηλώσουν την επιθυμία τους να εφαρμόσουν τη μετάβαση στην πολυκομματική δημοκρατία και στην οικονομία της αγοράς. Οι συμφωνίες σύνδεσης με την ΕΕ ολοκληρώθηκαν σύντομα στη συνέχεια, κατά την περίοδο 1993-1996. Αντιθέτως, οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων δεν είχαν στη διάθεσή τους ουσιαστική οικονομική βοήθεια και τη δυνατότητα να συνάψουν συμφωνίες σύνδεσης με την ΕΕ μέχρι το έτος 2000 και η όλη διαδικασία ήταν εξαιρετικά αργή. Η μη εκπλήρωση των απαιτούμενων συνθηκών που έγιναν ακόμη πιο πολυάριθμες και πολύπλοκες για τις βαλκανικές χώρες από ό, τι για τα κράτη της

ΚΑΕ, σε συνδυασμό με πολύ αυστηρούς πολιτικούς όρους της ΕΕ, καθυστέρησε αρκετά σημαντικά τη διαδικασία ολοκλήρωσης ΕΕ-Βαλκανίων, με επακόλουθο η Συμφωνία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης με την ΕΕ να μην έχει ολοκληρωθεί από ορισμένες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων μέχρι και το 2008.

Ο τρίτος παράγοντας που επεξηγεί τη βραδύτερη πρόοδο της μετάβασης από τις χώρες της ΝΑΕ είναι το μίγμα της οικονομικής πολιτικής, αν και αυτό είναι κάπως πιο αμφιλεγόμενο. Ορισμένες χώρες της ΝΑΕ είχαν αναβάλει την επίτευξη οικονομικών στόχων που συνδέονται με τη μετάβαση λόγω εξαιρετικών πολιτικών συνθηκών (Βοσνία- Ερζεγοβίνη) ή λόγω της εκούσιας επιλογής μιας στρατηγικής μετάβασης «βαθμιαίας». Οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν στη Σερβία κατά τη δεκαετία του 1990, περιλάμβαναν συχνά ανατροπές των προοδευτικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων που σχετίζονταν με τη μετάβαση που εφαρμόστηκαν το 1989-91 ή επανήλθαν σε πρακτικές που εγκαταλείφθηκαν στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Uvalic, 2007a). Μόνο πιο πρόσφατα, αυτές οι χώρες εισήγαγαν ριζικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, πολύ παρόμοιες με εκείνες που εφαρμόστηκαν σε άλλες χώρες της ΝΑΕ μερικά χρόνια νωρίτερα.

Ενώ το χρονοδιάγραμμα των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που σχετίζονται με τη μετάβαση ήταν διαφορετικό στις χώρες της ΝΑΕ, το περιεχόμενο ήταν παρόμοιο, σχεδιασμένο σύμφωνα με τις ορθολογικές μεταβατικές πολιτικές που εφαρμόζονται σε άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και με βάση τις συστάσεις της Συμφωνίας της Ουάσιγκτον (Williamson, 1990). Οι οικονομικές πολιτικές της ΝΑΕ επικεντρώθηκαν στην απελευθέρωση, τη μακροοικονομική σταθεροποίηση, τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών και την ιδιωτικοποίηση, συχνά παραβλέποντας τις αρνητικές επιπτώσεις των περιοριστικών νομισματικών πολιτικών στον πραγματικό τομέα της οικονομίας. Η υψηλή νομισματική αστάθεια στην περιοχή της ΝΑ Ευρώπης, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και η συχνή παρουσία του ΔΝΤ επηρέασε θεμελιωδώς τις νομισματικές πολιτικές που αποσκοπούσαν στην ελαχιστοποίηση του πληθωρισμού, ανεξάρτητα από τις επιπτώσεις στην ανάπτυξη. Αυτό το είδος πολιτικής εφαρμόστηκε σε ορισμένες χώρες της ΝΑΕ, παρά το γεγονός ότι η εμπειρία υπερβολικά περιοριστικών μακροοικονομικών πολιτικών σε ορισμένες μεταβατικές χώρες, που προτάθηκαν στο πλαίσιο της συναίνεσης μετά την Ουάσιγκτον (Kolodko και Nuti 1997: 49-52) είχε πολύ υψηλό κόστος με αποτέλεσμα την επιβράδυνση της ανάπτυξης.

Άλλα σημαντικά αποτελέσματα της συναίνεσης της «Ουάσιγκτον» αγνοούνταν επίσης ως επί το πλείστον στη ΝΑΕ (Kolodko & Nuti, 1997). Η νέα συμφωνία υπογράμμιζε τη σημασία της «οργανικής» ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα μέσω της επέκτασης των *de novo* επιχειρήσεων και όχι απλώς της ιδιωτικοποίησης υφιστάμενων επιχειρήσεων. Υπογράμμιζε, επίσης, τη σημασία της εταιρικής διακυβέρνησης σε αντίθεση με την απλή μεταβίβαση τίτλων ιδιοκτησίας και την αναγνώριση των αρνητικών συνεπειών της αμέλειας ή της επιβολής διακρίσεων εις βάρος του κρατικού τομέα. Σε μια εποχή που το αόρατο χέρι της αγοράς εξακολούθησε να είναι προτεραιότητα, η συμφωνία υπογράμμιζε τον νέο ρόλο του κράτους και τις ενεργές κυβερνητικές πολιτικές, όχι μόνο τη λιγότερη κρατική παρέμβαση αλλά και τον διαφορετικό ρόλο του κράτους. Συγκεκριμένα, επισημάνθηκε η σημασία της βιομηχανικής πολιτικής, για παράδειγμα, μέσω της προώθησης των επενδύσεων σε ορισμένους τομείς, της βελτίωσης της πρόσβασης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στα χρηματοδοτικά εργαλεία και τον δανεισμό, της ενθάρρυνσης της καινοτομίας ή της εισαγωγής και της προστασίας των ποιοτικών και τεχνολογικών προτύπων.

Ακριβώς αυτοί οι τομείς μεταρρύθμισης παραμελούνταν στις χώρες της ΝΑΕ. Ως αποτέλεσμα, η διαδικασία βιομηχανικής αναδιάρθρωσης ήταν αργή, γεγονός που συνέβαλε στην περιορισμένη ανταγωνιστικότητα και στην ανεπαρκή ανάπτυξη των εξαγωγών. Παρόλο που η πρώτη δεκαετία μετάβασης στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη οδήγησε σε πολλά σημαντικά διδάγματα, τα λάθη από τα πρώτα χρόνια ξεχάστηκαν πολύ εύκολα από τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, που ξεκίνησαν ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις πολύ αργότερα (Uvalic, 2010). Παρά την ισχυρή ανάπτυξη από το 2000 και έπειτα, οι περισσότερες χώρες της ΝΑΕ σήμερα είναι σχετικά ανεπαρκώς αναπτυγμένες: μόνο οι τρεις χώρες της ΝΑΕ έφθασαν τα επίπεδα του ΑΕΠ του 1989 μέχρι το 2008, ενώ συνεχίζουν να κατέχουν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη. Επίσης, λόγω των διαρθρωτικών αδυναμιών των οικονομιών τους, όλες αντιμετωπίζουν πολύ σοβαρές εξωτερικές ανισορροπίες. Αυτό κατέστησε τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ιδιαίτερα ευάλωτες στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση.

Επιπλέον, υπάρχουν ορισμένα ειδικά στοιχεία της δομικής λειτουργίας του συστήματος που επιλέχθηκε στις μεταρρυθμίσεις και οδήγησε στη μετάβαση, που θα μπορούσαν να επικριθούν. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που εφαρμόστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην Αλβανία και τη Βόρεια Μακεδονία,

υποστηριζόμενες από τα προγράμματα θεραπείας σοκ που υποστηρίχθηκαν από το ΔΝΤ, περιείχαν σειρά σημαντικών προβλημάτων. Οι σημαντικές περικοπές των δημόσιων δαπανών που μείωσαν το ρόλο του κράτους στο ελάχιστο, είχαν αρνητικές συνέπειες σε ορισμένους τομείς όπως η εκπαίδευση ή η υγεία. Μάλιστα, υπήρξαν ακόμη μεγαλύτερες αποτυχίες πολιτικής στα διεθνή «προτεκτοράτα», όπως η Βοσνία-Ερζεγοβίνη ή το Κόσσοβο, όπου η απελευθέρωση, η σταθεροποίηση και οι ιδιωτικοποιήσεις έφεραν πολύ απογοητευτικά αποτελέσματα και η μόνη εξαίρεση ήταν το σταθερό νόμισμα. Η οικονομική ανάκαμψη αυτών των οικονομιών που έχουν καταστραφεί από τον πόλεμο είναι πολύ αργή, η οικοδόμηση θεσμών έχει διαρκέσει πολύ περισσότερο από ό, τι αναμενόταν και πολλές λύσεις που επιβλήθηκαν εξωτερικά ήταν απλά αποτυχημένες (Bartlett, 2008: 154). Εκτιμώντας το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης στη Γιουγκοσλαβία (Σερβία και Μαυροβούνιο), η επιτάχυνση των μεταρρυθμίσεων που σχετίζονται με τη μετάβαση από τα τέλη του 2000 και η έντονη οικονομική ανάκαμψη δεν ήταν επαρκείς για την άμβλυνση των αρνητικών επιπτώσεων των προηγούμενων δεκαετιών. Στη Σερβία, η αναδιάρθρωση της παραγωγικής ικανότητας αποτελούσε σχεδόν εξ ολοκλήρου τμήμα του ιδιωτικού κεφαλαίου, μια διαδικασία η οποία προχώρησε πολύ αργά και δε συνοδεύτηκε από άλλα σημαντικά μέτρα, όπως η βελτίωση του ρυθμιστικού περιβάλλοντος για την επιχειρηματικότητα ή την αύξηση του ανταγωνισμού μέσω αποτελεσματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς και της γραφειοκρατίας (Uvalic, 2010). Η Κροατία έχει σημειώσει καλύτερη πρόοδο σε σχέση με πολλούς στόχους μεταρρύθμισης και είναι η πιο ανεπτυγμένη μεταξύ όλων των χωρών της ΝΑΕ, αλλά οφείλεται, επίσης, στην καλή αρχική της θέση: ήταν η δεύτερη πιο ανεπτυγμένη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (μετά τη Σλοβενία) το 1991. Η Κροατία έχει ολοκληρώσει τις μεταρρυθμίσεις και η πρόσφατη ανάπτυξή της βασίστηκε σε τεράστια δάνεια από το εξωτερικό, καθιστώντας την σήμερα την πιο χρεωμένη χώρα της ΝΑΕ και μεταξύ εκείνων που αντιμετώπισαν σοβαρότερα προβλήματα από την παγκόσμια οικονομική κρίση.

Μερικοί από τους προβληματισμούς του Ρορον (2009), σχετικά με τα διδάγματα από τις μεταβατικές οικονομίες, φαίνονται κατάλληλοι και για την περιοχή της ΝΑΕ. Οι βέλτιστες πολιτικές εξαρτώνται από το πλαίσιο: *εξαρτώνται από συγκεκριμένα υπόβαθρα και διαφέρουν για κάθε στάδιο της οικονομικής ανάπτυξης. Δεν υπάρχουν καθολικές συνταγές, καθώς υπάρχουν περισσότερες από μία διαδρομές προς την επιτυχία. Οι μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται για την τόνωση της ανάπτυξης είναι*

διαφορετικές και εξαρτώνται από τις ιστορικές κληρονομιές. Πράγματι, η εξάρτηση από την πορεία και οι ιστορικές κληρονομιές ήταν πολύ σημαντικές για όλες τις χώρες της ΝΑΕ, ωστόσο τα γεγονότα αυτά δεν έχουν ληφθεί επαρκώς υπόψη στις συμβουλές για τα μίγματα πολιτικής που προσφέρθηκαν στην περιοχή έως και το 2010.

2.11 Η Τρέχουσα οικονομική κατάσταση των χωρών της ΝΑΕ

Πολλές χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης βρίσκονταν το 2018 ανάμεσα στις χώρες με την ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη των τελευταίων εννέα ετών. Στη Ρουμανία το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 8,8 % σε ετήσια βάση για το τρίτο τρίμηνο του 2017, εξαιτίας, κυρίως, των αυξημένων κρατικών δαπανών σε συντάξεις και σε αύξηση των μισθών του δημόσιου τομέα, προκαλώντας την άνθηση της ιδιωτικής κατανάλωσης. Η οικονομία της Σερβίας αντίστοιχα είχε αύξηση του ΑΕΠ κατά 3 % στο τέλος του 2017. Ενώ η ανάπτυξη στη Βόρεια Μακεδονία ήταν 1,9 % το 2017 και 3,2% για το 2018, αντίστοιχα στην Βοσνία -Ερζεγοβίνη αυξήθηκε 2,9%. Το Μαυροβούνιο σημείωσε ισχυρή ανάπτυξη που άγγιξε το 4,7% ενώ το ετήσιο ΑΕΠ στην Αλβανία μεταβλήθηκε θετικά σε ποσοστό 3,5% (IBRD – IDA World Bank data for 2018, 2021).

Μετά από μια παρατεταμένη και δύσκολη πορεία μετάβασης από τα τέλη του 1980 έως την οικονομική κρίση, οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δε βρίσκονται ακόμη σε αναπτυξιακή πορεία, που εγγυάται τη μελλοντική κοινωνικοοικονομική τους ευημερία. Η περιορισμένη ανταγωνιστικότητα στις παγκόσμιες αγορές, η αύξηση της ανεργίας, τα αυξανόμενα κοινωνικά προβλήματα και οι συνέπειες της ακραίας αποβιομηχάνισης παραμένουν βασικά διαρθρωτικά προβλήματα της περιοχής (Bastian & Brandle, 2018).

Παρόλα αυτά, όσο εντυπωσιακοί και αν εμφανίζονται οι ρυθμοί ανάπτυξης του ΑΕΠ, η οικονομική ανάκαμψη είναι εύθραυστη, περιορίζεται σε συγκεκριμένους τομείς, ενώ η ανεργία παραμένει σε υψηλά επίπεδα και η χορήγηση δανείων περιορίζεται σε καταναλωτικούς και εμπορικούς σκοπούς, χωρίς να γίνεται επέκταση σε μεγάλες επιχειρηματικές και αναπτυξιακές πρωτοβουλίες.

Για τις χώρες μέλη της ΕΕ που είναι η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Κροατία έχουμε αντίστοιχα θετικά οικονομικά στοιχεία για την ανάπτυξη καθώς το ΑΕΠ

συνεχίζει να κινείται με ανοδικό ρυθμό. Ενδεικτικά το ΑΕΠ της Ρουμανίας αυξήθηκε σχεδόν κατά 7% το 2017, βασισμένο όμως, κυρίως, στην αύξηση των κρατικών δαπανών για συντάξεις και στην αύξηση των μισθών του δημόσιου τομέα που προκάλεσαν την έκρηξη στην ιδιωτική κατανάλωση.

Μετά από μια παρατεταμένη και δύσκολη μεταβατική πορεία που συνεχίζεται αδιάκοπα για τις χώρες της ΝΑΕ, εμφανίζονται αρκετά τρωτά σημεία που μπορεί να ανακόψουν ή και να τελματώσουν την πορεία προς την ολοκλήρωση της μετάβασης. Η Νοτιοανατολική Ευρώπη δεν βρίσκεται ακόμη σε ισόρροπη πορεία που εγγυάται μελλοντικά μια συγκλίνουσα σχέση με την κοινωνικοοικονομική ευημερία των υπόλοιπων χωρών της ΕΕ. Η περιορισμένη ανταγωνιστικότητα στις παγκόσμιες αγορές, η αύξηση της ανεργίας, τα αυξανόμενα κοινωνικά προβλήματα και οι συνέπειες της ακραίας αποβιομηχάνισης παραμένουν βασικά δομικά προβλήματα της περιοχής.

Επιπλέον, η οικονομική ανάπτυξη δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση εγγύηση της κοινωνικής συνοχής. Τα συστήματα κοινωνικής προστασίας σε ολόκληρη τη Νοτιοανατολική Ευρώπη είναι εύθραυστα και δεν μπορούν να προσφέρουν ένα κατάλληλο δίκτυο ασφαλείας ενάντια σε κινδύνους όπως η ανεργία νέων που εξαναγκάζει σε μετανάστευση τις παραγωγικές ηλικίες. Αντί να προσπαθούν να βελτιώσουν την οικονομική ανάπτυξη, οι χώρες της ΝΑΕ πρέπει να στοχεύουν σε ένα πιο ισορροπημένο μοντέλο ανάπτυξης και εφαρμογής αναδιανεμητικών πολιτικών που μπορούν να καταπολεμήσουν τα αυξανόμενα κοινωνικά προβλήματα και να εξασφαλίσουν αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο. Το θετικό, βέβαια, εξακολουθεί να είναι οι καλοί ρυθμοί ανάπτυξης. Αλλά αυτό από μόνο του δεν είναι η λύση στις οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις. Οι υποψήφιες προς ένταξη χώρες των Δυτικών Βαλκανίων πρέπει να είναι σε θέση να επιτύχουν μια βιώσιμη, ποιοτική και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη

Στόχος του νέου κύκλου της μετάβασης θα αποτελούσε, εκτός από την προσπάθεια για απλή οικονομική ανάπτυξη, οι χώρες της ΝΑΕ να στοχεύουν σε ένα πιο ισορροπημένο μοντέλο ανάπτυξης και να εφαρμόζουν αναδιανεμητικές πολιτικές, που μπορούν να καταπολεμήσουν τα αυξανόμενα κοινωνικά προβλήματα και να διασφαλίσουν αξιοπρεπή διαβίωση με μείωση των ανισοτήτων.

Στα ιδιαίτερα θετικά στοιχεία που αξιολογούνται ως αναπτυξιακοί παράγοντες είναι ότι η ανάπτυξη επανέρχεται με αρκετά εμφατικό τρόπο στην Νοτιοανατολική Ευρώπη. Αλλά αυτό από μόνο του δεν είναι η λύση στις οικονομικές και κοινωνικές

προκλήσεις. Οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, και ιδιαίτερα τα υποψήφια προς ένταξη κράτη των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ απαιτείται βιώσιμη, ποιοτική και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης

Πολλά είναι τα ερωτήματα που δημιουργούνται σχετικά με το τι είναι η Ευρώπη. Αμέτρητοι ορισμοί που μπορεί να υποθέσει κανείς ότι υπάρχουν, για παράδειγμα, το ευρωπαϊκό παγκόσμιο γίνεσθαι των πολιτών, το οποίο περιέγραψαν και βίωσαν ο Μοντένιε, ο Γκαίτε, ο Καντ και το οποίο, μετά την καταστροφή που επέφερε η εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία στην Ευρώπη, μετεξελίχτηκε σε ένωση κρατών. Όλοι αυτοί οι ορισμοί, που σχετίζονται με μια ευρωπαϊκή ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, είναι υπαρκτοί, πολιτικά μη αναστρέψιμοι και υποδεικνύουν το μέλλον. Ωστόσο, το ερώτημα για το αν η πολιτική Ευρώπη είναι μια αυταπάτη παραμένει αναπάντητο. Το ενδιαφέρον δεν είναι απλώς ότι δεν υπάρχει μια πολιτικά ενωμένη Ευρώπη. Ακόμη και οι διανοούμενοι καταλαβαίνουν ότι δεν είναι σε θέση να υπερβούν τα δημόσια τείχη που εξακολουθούν να υπάρχουν ανάμεσα στα μεμονωμένα κράτη και να εμπλακούν στις “ευρωπαϊκές υποθέσεις”. Δεν υπάρχει για παράδειγμα, καμία πραγματική πανευρωπαϊκή καθημερινή εφημερίδα, κανένα πανευρωπαϊκό τηλεοπτικό πρόγραμμα, στο οποίο θα άξιζε να δοθεί αυτό το χαρακτηριστικό, αν κατόρθωνε να δεσμεύσει το ευρωπαϊκό κοινό κατά τέτοιο τρόπο ώστε αυτό να υπερνικούσε τα εθνικά τηλεοπτικά προγράμματα. Ακόμα και η ευρωπαϊκή αγορά, μοιάζει σαν να έχει προωθήσει περισσότερο το επαρχιακό από το πανευρωπαϊκό. Όποιος ισχυρίζεται ότι δεν έχει δημιουργηθεί μέχρι σήμερα ένας ευρωπαϊκός πολιτικός χώρος, τελικά εννοεί πως δεν υπάρχουν οι Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης, που θα μπορούσαν να συγκριθούν με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Δεν υπάρχει ακόμη πιο ισχυρό ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, κάποια ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, δεν υπάρχει πολιτική Ευρώπη των εθνικών κρατών. Είναι όμως δυνατό

η πολιτική Ευρώπη να σχεδιαστεί στη βάση της και με τον τρόπο που την αντιλαμβάνεται η εθνική κοινή γνώμη – δηλαδή σε μια ιστορική στιγμή κατά την οποία τα πλαίσια του εθνικού διαρρηγνύονται και προκύπτουν καινούργια τοπικά και παγκόσμια χαρακτηριστικά; Τι υποστηρίζουμε, λοιπόν, και απέναντι σε τι εναντιωνόμαστε, όταν δηλώνουμε ότι είμαστε υπέρ ή εναντίον της Ευρώπης; Όλα αυτά τα ερωτήματα καθιστούν σαφές το εξής: κανείς δεν περιμένει την Ευρώπη. Η Ευρώπη θα κινηθεί μόνο αν την αντιληφθούν πολύ περισσότερο ως ένα χώρο κοινής δημιουργίας (Hamilton & Quilan, 2008). Γιατί Ευρώπη; Αυτό το ερώτημα θα πρέπει να απαντηθεί στο μέλλον από τους Ευρωπαίους. Γιατί πρόκειται, εάν τελικά πρόκειται, για την Ευρώπη. Για την επιδότηση της τιμής των γεωργικών και άλλων προϊόντων, για την ελεύθερη διακίνηση ιδεών και αγαθών, για το κοινό νόμισμα; Για μια Ευρώπη που αποκλείει, δηλαδή για μια οικοδόμηση του φρουρίου που ονομάζεται Ευρώπη; Ή για μια Ευρώπη που τους συμπεριλαμβάνει όλους, που λειτουργεί ως ρυθμιστής της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και παρεμβαίνει σε αυτή με ενεργό πολιτικό τρόπο; Το κεντρικό συμπέρασμα είναι ότι χωρίς την Ευρώπη δεν υπάρχουν απαντήσεις ίσως και λύσεις στην παγκοσμιοποίηση. Αυτό που η Ευρώπη είναι ή θα πρέπει να είναι δε σηματοδοτεί, λοιπόν, κάτι που προέρχεται από το παρελθόν, αλλά πρέπει να λειτουργήσει ως πολιτική απάντηση στα ερωτήματα του μέλλοντος - σε όλα τα επίπεδα: αγορά εργασίας, περιβάλλον, κοινωνικό κράτος, διεθνής μετανάστευση, πολιτικές ελευθερίες, θεμελιώδη δικαιώματα. Χάριν της μοναδικότητας, μόνο στον χώρο που ονομάζεται Ευρώπη μπορεί η πολιτική των μεμονωμένων κρατών να μετατραπεί από απειλούμενο αντικείμενο σε υποκείμενο διαμόρφωσης της παγκοσμιοποίησης. Τότε όμως, το ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: Ποιες απαντήσεις μπορεί να δώσει μια πολιτικά ενωμένη Ευρώπη - και μόνο μια πολιτική Ένωση - στις απαιτήσεις της εποχής της παγκοσμιοποίησης; *“Διατηρώ την επιφύλαξη”* είχε πει ο πρώην Υπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας Γιόσκα Φίσερ, *“ότι η Ευρώπη χτίζεται γύρω από μια τράπεζα. Το ερώτημα είναι: ποιες θα είναι οι επιπτώσεις από κάτι τέτοιο; Ακόμα και εγώ θα ευχόμουν το πρώτο βήμα να μην είναι το Μάαστριχτ, αλλά μια πολιτική διαδικασία ολοκλήρωσης. Θα υλοποιήσουμε όμως κατ’ αυτό τον τρόπο την πρώτη μεταφορά εθνικής κυριαρχίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο; Αυτό θα το θεωρούσα λάθος”*, συνεχίζοντας ο Φίσερ και αναφερόμενος στη συζήτηση για την εισαγωγή του ευρώ *“θα διεξαγόταν ομοιόμορφα σε όλες τις εθνικές κοινωνίες. Εδώ ενυπάρχει ένα πλεονέκτημα. Θα κατορθώναμε ίσως για πρώτη φορά να διεξάγουμε μια πανευρωπαϊκή*

συζήτηση μέσα από την εσωτερική πολιτική που συνεπάγονται οι επιμέρους εθνικές κουλτούρες” (Beck, 1997).

Σημαντικό είναι και το γεγονός ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ευρωπαϊκή αγορά εργασίας ήταν απορυθμισμένη και δημιουργούσε ολοένα περισσότερα προβλήματα. Αυτή η κατάσταση οδήγησε και συνεχίζει να αποτελεί και σήμερα μια συζήτηση για το αν θα πρέπει να γυρίσουμε πίσω και να καταστήσουμε και πάλι αδιαπέραστα τα σύνορα ή αν θα κάνουμε ένα βήμα μπροστά και θα επιχειρήσουμε τη ρύθμιση της ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας. Η κρίση του 2009 άνοιξε διάπλατα μια συζήτηση σε πανευρωπαϊκό επίπεδο γύρω από την περαιτέρω καθιέρωση και την αναγκαιότητα κοινού νομίσιματος. Αυτή η συζήτηση μπορεί να χρησιμεύσει, ώστε να παραμένουμε προσκολλημένοι στη χρηματοπιστωτική ένωση, αλλά να φτάσουμε και σε μια συζήτηση γύρω από ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα. Χρειαζόμαστε έναν ευρωπαϊκό ορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αξιών.

Τα γεγονότα ανέδειξαν ότι δεν υπάρχει εθνική διέξοδος από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Υπάρχει, όμως, διέξοδος. Ένα οικοδόμημα με το μέγεθος της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα μπορούσε να αποσπάσει πάλι την πρωτοκαθεδρία στην άσκηση πολιτικής, θα μπορούσε να δώσει και πάλι στα συνεργαζόμενα κράτη τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν πολιτικά για το δημοκρατικό έλεγχο των εξελίξεων σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Στην πράξη δηλαδή, μια ισχυρή δημοκρατική Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να ρίξει το βάρος της, ως μεγάλη παγκόσμια δύναμη, στην κατεύθυνση πραγματικών αλλαγών - τόσο στο εσωτερικό της όσο και προς το εξωτερικό. Σε αυτήν την περίπτωση, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου θα έπρεπε να μετασηματιστεί ριζικά. Είναι επιτακτική ανάγκη να θεσπιστούν τα ελάχιστα προαπαιτούμενα, όχι μόνο σε οικονομικό και θεσμικό επίπεδο που υπάρχει σήμερα, αλλά σε κοινωνικό και οικολογικό επίπεδο. Όχι με διάθεση προστατευτισμού, αλλά για να υπερνικηθεί η διάθεση που πηγάζει από τη διπλή ηθική των Ευρωπαίων, ότι, δηλαδή, για τους ανθρώπους που ζουν σε άλλες χώρες δεν ισχύει οτιδήποτε στο πλαίσιο της Ευρώπης ορίζεται και προστατεύεται ως ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Στην πολιτική της απορρύθμισης που εφαρμόζουν κάποιοι οργανισμοί, όπως το ΔΝΤ, πρέπει να αντιπαρατεθεί η απαίτηση για μια αρχή προσδιορισμού και ελέγχου, καθιέρωσης κοινωνικών και περιβαλλοντικών κριτηρίων. Αυτό που θα ήταν θετικό να θεσμοθετηθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένα ενιαίο φορολογικό σύστημα. Να βρεθεί η χρυσή τομή προκειμένου, στη διαδικασία του παγκόσμιου εμπορίου, να μην κερδίζουν συνεχώς λιγότεροι ολοένα και περισσότερα. Να διευρυνθεί η συζήτηση

γύρω από την ανάγκη μιας πανευρωπαϊκής φορολογικής μεταρρύθμισης που θα αφαιρέσει τα όποια επιχειρήματα έχουν ακόμα στη διάθεσή τους οι αντίπαλοι στα πλαίσια των εθνικών κρατών, οι οποίοι τα εκμεταλλεύτηκαν εύστοχα στην περίπτωση των Βρετανών λαϊκιστών και υπερασπιστών της εξόδου της χώρας από την Ένωση.

Κατά την περίοδο μεταξύ της δεκαετίας του 1950 και της δεκαετίας του 1990, η ΕΚ/ΕΕ είχε μεγεθυνθεί σημαντικά. Είχε επεκτείνει τόσο την ιδιότητα του μέλους, όσο και το εύρος του βασικού παράγοντα με πολλούς και πολύ σημαντικούς τρόπους. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η διάδοχός της Ευρωπαϊκή Ένωση, έχουν εξασφαλίσει την ειρήνη και τη σταθερότητα μεταξύ των κρατών μελών εδώ και πάνω από πενήντα χρόνια. Η επέκτασή της είχε γίνει γνωστή με τον όρο «διεύρυνση της ΕΕ» και έχει ακόμη πρωταγωνιστικό ρόλο (Hamilton&Quilan, 2008).

Τα έξι ιδρυτικά κράτη Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Κάτω Χώρες (Ολλανδία), Ιταλία, Γαλλία και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ενώθηκαν για πρώτη φορά το 1973 με τη Δανία, την Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο σε μια διευρυμένη Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (EEC). Το 1981, η Ελλάδα προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (EC), ακολουθούμενη από την Ισπανία και την Πορτογαλία το 1986. Το 1995, η Αυστρία, η Φινλανδία και η Σουηδία προσχώρησαν στην ΕΕ (EU).

Ωστόσο, η διεύρυνση είναι μια πολύ ευρύτερη διαδικασία και με πολλαπλές πτυχές, τις οποίες ο μέσος Ευρωπαίος πολίτης δύσκολα αντιλαμβάνεται και μάλλον δυσκολότερα αντιλήφθηκε τη διεύρυνση του 2004: η ΕΕ μεταβάλλεται, μετασχηματίζεται και επεκτείνεται. Με άλλα λόγια, διευρύνεται.

Οι διευρύνσεις της ΕΕ ενισχύουν σίγουρα τον πολιτικό και οικονομικό ρόλο της ΕΕ στην παγκόσμια κοινότητα. Η πραγματικότητα είναι ότι η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι μια προσπάθεια ιστορικής σημασίας που συνδέεται στενά, όχι μόνο με την εξωτερική πολιτική της Ένωσης, αλλά και με την εσωτερική της λειτουργία. Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα η Ένωση αποτελούσε την παγκόσμια μεγαλύτερη εμπορική οντότητα (Bretherton & Vogler, 1999)

Σε μια προσέγγιση του ιστορικού βάθους των διαδικασιών της ΕΕ, σύμφωνα με τους Bretherton και Vogler (1999), ο κύριος λόγος για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν η τόνωση του εμπορίου και της οικονομικής ανάπτυξης. Το 1958, το εμπόριο μεταξύ των μελών της ΕΕ ανερχόταν στο 35%, το 1975 ήταν 49% και το 1992 το 59%. (Bretherton & Vogler, 1999: 47) Το σημαντικότερο ήταν ότι κατά την περίοδο αυτή (1958-1992), η Ευρωπαϊκή Κοινότητα διευρύνθηκε από έξι σε δώδεκα μέλη.

Αυτό έδωσε στην ΕΚ την ευκαιρία να αυξήσει την παρουσία της στην παγκόσμια οικονομία.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έως το 2002 ήταν:

- Ο μεγαλύτερος εξαγωγέας αγαθών παγκοσμίως: πάνω από 973 δισεκατομμύρια ευρώ το 2001, σχεδόν το ένα πέμπτο του συνόλου του κόσμου.
- Ο μεγαλύτερος εξαγωγέας υπηρεσιών στον κόσμο: 291 δισεκατομμύρια ευρώ το 2000, 23,9% του παγκόσμιου συνόλου.
- Η κυριότερη πηγή άμεσων ξένων επενδύσεων παγκοσμίως (362 δισεκατομμύρια ευρώ το 2000) και η δεύτερη μεγαλύτερη χώρα για ξένες επενδύσεις (176,2 δισεκατομμύρια ευρώ το 2000) μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες (304,9 δισεκατομμύρια ευρώ)
- Η κύρια αγορά εξαγωγών για περίπου 130 χώρες σε όλο τον κόσμο.
- Μια σχετικά ανοικτή οικονομία: το διεθνές εμπόριο αντιπροσώπευε το 14% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος το 2000, έναντι 12% για τις Ηνωμένες Πολιτείες και 11% για την Ιαπωνία.

3.1 Το κίνητρο της μετάβασης - οικονομική κατάσταση στις χώρες της ΝΑΕ- Η διαδικασία διεύρυνσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 έως και σήμερα

Η ειρηνική επανάσταση που σάρωσε την Ανατολική Ευρώπη το 1989 είναι ίσως το πιο σημαντικό γεγονός σε παγκόσμια κλίμακα τα τελευταία 45 χρόνια. Αυτό συμβαίνει ακριβώς στο κατώφλι της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Πρόκειται για μια πρόκληση και μια ευκαιρία στην οποία η ΕΚ έδωσε άμεση απάντηση. (Commission 1990:5)

Μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού στις χώρες της ΚΑΕ και της ΝΑΕ υπήρχαν σοβαρά οικονομικά και πολιτικά προβλήματα τα οποία οι χώρες αυτές προσπαθούσαν επειγόντως να αντιμετωπίσουν. Η ένταξη στην ΕΕ φάνηκε πολύ ελπιδοφόρα για την επίλυση αυτών των προβλημάτων.

Όπως είδαμε ήδη, η Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τη δεκαετία του 1990 ήταν μία από τις κυριότερες παγκόσμιες δυνάμεις με σταθερή και πολλά υποσχόμενη οικονομική ανάπτυξη και σταθερό πολιτικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αντιμετωπίζουν προβλήματα σε πολλούς τομείς της οικονομικής και πολιτικής ζωής.

Είναι εύκολα κατανοητό ότι κατά τη δεκαετία του 1990 η οικονομική ισορροπία και το οικονομικό χάσμα μεταξύ των χωρών της Νοτιοανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης και της ΕΕ ήταν τεράστια. Ένα άλλο γεγονός που αντικατοπτρίζει αυτή τη διαφορά, είναι το τεράστιο χάσμα των ρυθμών πληθωρισμού (έχει γίνει ανάλυση στο 2^ο Κεφάλαιο) και του ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν), συγκριτικά με τις χώρες της ΝΑΕ και του μέσου όρου ΕΚ / ΕΕ.

Μέχρι το 1990, η διαδικασία της διεύρυνσης καθοδηγείται από πολιτικές και οικονομικές παραμέτρους. Η κατάρρευση του κομμουνισμού το 1989/90 έφερε αντιμετώπιες τις χώρες, τόσο της ανατολικής όσο και της δυτικής Ευρώπης, με την πρόκληση να επαναπροσδιορίσουν πλήρως τις σχέσεις τους.

Παρόλο που κατά τη δεκαετία του 1990 η ανατολική διεύρυνση της ΕΕ αποτέλεσε ζήτημα υψηλής προτεραιότητας και δεν αποτελούσε απλώς ένα οικονομικό όφελος, ήταν κατά κύριο λόγο μια προτεραιότητα με παγκόσμια διάσταση, τόσο στον πολιτικό όσο και στον οικονομικό τομέα, που δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί άμεσα. Οι δύο βασικοί στρατηγικοί στόχοι της διεύρυνσης ήταν η προβολή της πολιτικής σταθερότητας και η ενίσχυση της Ευρώπης ως οικονομικής δύναμης. (Kristensen & Jensen, 2001)

Σύμφωνα με τον Dent (1997), στη δεκαετία του '90 το κυριότερο κίνητρο για τις χώρες της ΚΑΕ ήταν η στενότερη συνεργασία με τη Δυτική Ευρώπη. Αυτή η συνεργασία ονομάζεται διαδικασία "εξευρωπαϊσμού". Όμως, καθώς είναι εύκολα κατανοητό, η διαδικασία και από τις δύο πλευρές - την Ανατολική Ευρώπη και τη Δυτική Ευρώπη - ήταν μια πολλαπλή δράση η οποία περιελάμβανε την επιστροφή και τη συμμετοχή στην «πολιτιστική, πολιτική και οικονομική ανταλλαγή της Δυτικής Ευρώπης» (Dent, 1997: 118).

Επίσης, το τέλος του ψυχρού πολέμου δημιούργησε έναν ριζικό επαναπροσδιορισμό της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΥ) προς τις χώρες εκτός της Ένωσης και ιδιαίτερα με τους γείτονες στο ανατολικό τμήμα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η άμεση αντίδραση ήταν η τεχνική και οικονομική βοήθεια για τις μεταρρυθμίσεις (Sedelmeier & Wallace, 2000: 428).

Οι δυτικές ευρωπαϊκές χώρες αντιμετώπισαν τα προβλήματα ανάπτυξης των αναδυόμενων χωρών, τη νέα οικονομική πολιτική της Κίνας και φυσικά τα προβλήματα της Λατινικής Αμερικής με τον έλεγχο του πληθωρισμού (Gros & Steinherr, 2004). Όλα αυτά τα προβλήματα δημιούργησαν την αίσθηση ενός ασταθούς παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού περιβάλλοντος.

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να καθορίσουμε τις σχέσεις μεταξύ Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης. Δεκαετίες πριν από τη δεκαετία του 1990 και στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, οι σχέσεις μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΕΚ) και της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ελάχιστες (Bretherton & Vogler, 1999). Αυτό αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι η δημιουργία και ανάπτυξη της ΕΚ ήταν, εν μέρει, μια απάντηση στη διπολότητα της απουσίας σχέσεων και στην ανάγκη δημιουργίας ενός φορέα που θα αποτελέσει πρότυπο επιτυχημένου καπιταλισμού για την Ευρώπη στο σύνολό της (Bretherton & Vogler, 1999: 139). Ένα πολύ σημαντικό παράδειγμα είναι ότι, πριν ο Gorbachev (ο τελευταίος Πρόεδρος της ΕΣΣΔ) αναλάβει καθήκοντα στη Σοβιετική Ένωση, η σχέση μεταξύ της ΕΚ και της πρώην Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης δεν υπήρχε (Sedelmeier & Wallace, 2000).

Κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα η ΕΕ αποκτά τρία πολύ σημαντικά πεδία της παγκόσμιας οικονομίας, τα οποία άλλαξαν το πολιτικό βάρος και ενίσχυναν την επιρροή στο παγκόσμιο περιβάλλον συνολικά:

- Εμπόριο: Είναι η μεγαλύτερη ζώνη ελεύθερου εμπορίου στον κόσμο
- Νομισματική ενοποίηση: Στη ζώνη του ευρώ 19 χώρες έχουν ενιαίο νόμισμα
- Οικονομική Ένωση: Είναι όλο και περισσότερο ικανή να ενεργεί ως ενοποιημένη οικονομική δύναμη

Αποφαινεται πως η δυναμική δεν ήταν η ίδια, ούτε και αποτελεσματική στο πεδίο της διεύρυνσης και της άμεσης εφαρμογής πολιτικών αποτελεσμάτων.

3.2 Η ενταξιακή προοπτική και τα αποτελέσματα στις πολιτικές των χωρών της ΝΑΕ

Η ενταξιακή προοπτική των πρώην κομμουνιστικών και κλειστών κρατών χωρίς προοπτικές αυτορρύθμισης ή έστω εξωστρέφειας, πέρα από το κρατικό πλαίσιο οικονομικών συναλλαγών και τη μετάβαση τους στο ελεύθερο σύστημα οικονομίας, αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό στοίχημα, για την επιτυχή ένταξη αυτών των οικονομιών στο σύγχρονο παγκόσμιο καπιταλιστικό γίγνεσθαι. Από την έναρξη της μετάβασης και των ραγδαίων αλλαγών που συντελέστηκε στα πολιτικά δρώμενα των χωρών, εμφανίστηκε η ανάγκη των χωρών για άμεση συμμετοχή στην οικογένεια του συστήματος της ελεύθερης αγοράς. Δίνοντας σημαίνοντα ρόλο στη μακροοικονομική σταθερότητα, στα δυναμικά χαρακτηριστικά της ελεύθερης οικονομίας, στις ιδιωτικοποιήσεις, στις δομικές μεταβολές του κρατικού συστήματος και στο νέο ρόλο του κρατικού παράγοντα, διαμορφώνεται το περίγραμμα της έρευνας που θα έχει ως βασικό άξονα τα νέα δεδομένα που επιφέρει η συγκυρία των παγκόσμιων οικονομικών ισορροπιών ή ακόμη απλούστερα η «παγκοσμιοποίηση».

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και με τους υποστηρικτές του καπιταλιστικού συστήματος η ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων αποτελεί την πανάκεια έτσι ώστε οι χώρες να αντλήσουν κεφάλαια και πόρους, προκειμένου να προσαρμοστούν σχετικά ανώδυνα στις απαιτήσεις της ένταξής τους, πετυχαίνοντας ανάπτυξη και σύγκλιση των οικονομικών και άλλων ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών σε σχέση με τις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι ώστε να προσαρμοστούν σε όλα τα κριτήρια²⁸ (οικονομικά κυρίως) που επιβάλλονται από τα κριτήρια σύγκλισης. Σε πολλές περιπτώσεις, όμως, οι κυκλικά εμφανιζόμενες παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές ταλαντώσεις, όπως διακρίνονται στην περίπτωση του Μεξικού (1992), της Νότιο-Ανατολικής Ασίας-1997) της Ρωσίας (1998), αλλά και η πρόσφατη διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση του 2007- 2010, της οποίας τα απόνερα άφησαν μεγάλες επιπτώσεις για αρκετό διάστημα, αντικατοπτρίζουν την επικινδυνότητα της προσπάθειας ένταξης στο διεθνές οικονομικό χώρο. Είναι πολλές οι περιπτώσεις, ακόμη και σήμερα, που πολλές κυβερνήσεις για να καλύψουν τα

28 Europe in 12 Lessons, EC publications
http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_3/index_el.htm (πρόσβαση 24/06/2011)

δημοσιονομικά ελλείμματα, βρίσκουν καταφύγιο και χρηματοδότηση σε διεθνείς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Υπάρχουν, όμως, και τα ενθαρρυντικά δεδομένα που έρχονται από τις οικονομίες των διευρύνσεων (του 2004 και του 2007). Στη χρονική περίοδο που μεσολάβησε από τις ραγδαίες μεταβολές στις αρχές του 1990 έως και σήμερα, οι κρατικές οντότητες της Ανατολικής Ευρώπης, αν και απέχουν αρκετά από τις υπόλοιπες χώρες της Ένωσης, πραγματοποίησαν σημαντικά βήματα, αξιοποιώντας ορθότερα τις εφαρμοζόμενες πολιτικές τους στα ζητήματα της διαχείρισης της καπιταλιστικής οικονομίας, με παράλληλη διεύρυνση του ΑΕΠ και κατά κεφαλήν εισόδημα²⁹. Στον τομέα της μακροοικονομίας, παρατηρείται μια σχετική αξιόλογη επιτυχία που μεταφράζεται σε δύο διαδοχικά στάδια, κατά τα οποία κατόρθωσαν να μειώσουν τα ποσοστά του πληθωρισμού σε πολλές περιπτώσεις με μονοψήφιους δείκτες, παράλληλα πέτυχαν τη διατήρηση θετικού ρυθμού βελτίωσης του εισοδήματος και μάλιστα, σε υψηλότερα ποσοστά από τα αντίστοιχα των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Αντίθετα, στα ζητήματα εμπορικού ισοζυγίου συναλλαγών και εξωτερικού χρέους υπήρξε ραγδαία αύξηση και ανακολουθία σε σχέση με τα χαμηλά δημοσιονομικά ελλείμματά και τα υψηλά και ιδιαίτερα θετικά πλεονάσματα στους κρατικούς προϋπολογισμούς.

Είναι προφανές ότι το δόγμα του σοκ που εφαρμόστηκε κατά τον μετασχηματισμό των οικονομιών από το κλειστό κύκλωμα στην ελεύθερη και αχαλίνωτη αγορά των καπιταλιστικών προτύπων, που αποτυπώνεται στα αποτελέσματα και την περιγραφή των οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων των χωρών του Ανατολικού μπλοκ, αποτέλεσε τον πυρήνα και τη θεμελιώδη βάση της αλλαγής. Σαφώς, όλα προέρχονται από την αδήριτη και επιτακτική προσπάθεια για άμεση προσαρμογή στα χαρακτηριστικά του νεοφιλελεύθερου μοντέλου που πλέον δεν έχει καμία ώριμη εναλλακτική διέξοδο. Πλέον οι σχέσεις σε διακρατικό επίπεδο θεσμοθετούνται από την ηγεμονία των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, των διεθνών θεσμών και σαφέστατα από την ικανότητα των πολυεθνικών να ορίζουν την προσαρμογή του κράτους και ρυθμίσεις που απαιτούν την πλήρη απελευθέρωση με αποτέλεσμα την ασυδοσία του ισχυρότερου.

29 Centre for Economic Research, FEDI report 2006
www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/grp_final_romania.pdf (πρόσβαση 26/06/2012)

Κατά τον Ν. Μουζέλη³⁰: «Με την παγκοσμιοποίηση του 1860-1914, το κέντρο βάρους μετατίθεται από το τοπικό στο κρατικό επίπεδο: το κράτος-έθνος, αντίθετα με τα προνεωτερικά κράτη, αποκτά τεχνολογίες και διοικητικά μέσα που του επιτρέπουν να διεισδύσει στην περιφέρεια μιας επικράτειας αμβλύνοντας τους παραδοσιακούς τοπικισμούς και συγκεντρώνοντας όχι μόνο τα μέσα παραγωγής αλλά και τα μέσα κυριαρχίας και επιρροής στο εθνικό κέντρο. Εδώ έχουμε λιγότερο την τοπική και περισσότερο την κρατική αυτονομία, αφού οι παγκόσμιοι μηχανισμοί της αγοράς διεισδύουν μεν τον κρατικό χώρο αλλά όχι σε βαθμό που να αποδυναμώνουν σημαντικά τα εθνικά σύνορα - πράγμα το οποίο συμβαίνει στην τωρινή παγκοσμιοποίηση».

Συνεχίζοντας την ανάλυση και την τεκμηρίωση αυτής της τοποθέτησης, αναφέρει τον ουσιαστικό και πραγματικό λόγο για τον οποίο η παγκοσμιοποίηση αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι και ουσιαστική ρυθμιστή της δομικής λειτουργίας των χωρών: «Πράγματι σήμερα το κέντρο βάρους μετατίθεται στο παγκόσμιο επίπεδο αφού οι πολυεθνικές εταιρείες διεισδύουν στον κρατικό και τοπικό χώρο σε βαθμό που ήταν αδιανόητος στις δύο προηγούμενες παγκοσμιοποιήσεις. Η σύγχρονη εικόνα της παγκοσμιοποίησης δεν έχει μόνο μια οικονομική αλλά και μια πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική διάσταση. Αν στον οικονομικό χώρο οι πολυεθνικές εταιρείες είναι κυρίαρχες, στον πολιτικό τα κράτη-έθνη παραμένουν οι κύριοι παίκτες. Η θέση ότι σήμερα το κράτος-έθνος περιθωριοποιείται και ότι μακροπρόθεσμα θα εκλείψει δεν ευσταθεί. Πρόκειται περί μύθου. Το κράτος-έθνος χάνει λειτουργίες στο εσωτερικό της επικράτειας, αλλά αποκτά νέες λειτουργίες στην παγκόσμια αρένα. Και είναι ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο που, στην ύστερη νεωτερικότητα, η κρατική μηχανή (σε ό,τι αφορά υλικούς και ανθρώπινους πόρους) δεν μικραίνει αλλά μεγαλώνει. Άρα, αυτό που σταδιακά εκλείπει δεν είναι το κράτος αλλά ο κρατισμός: δηλαδή, η ικανότητα των κρατικών ελίτ να ελέγχουν εντός των εθνικών συνόρων τις κινήσεις κεφαλαίων, την εγκληματικότητα, τις αυξανόμενες ανισότητες».

Στην θέση και την ερμηνεία που αποδίδει ο Wallerstein, η ερμηνεία φαινόμενων ανάλογων της παγκοσμιοποίησης έχει έναν κοινό παρονομαστή που δεν είναι άλλος από τη δομική σύσταση και λειτουργία του έθνους κράτους. Από τα χρόνια του Adam Smith και άλλων οικονομολόγων, τα εθνικά κράτη τοποθετούνται στο επίκεντρο του ερευνητικού ερωτήματος και αναλύονται διεξοδικά, προκειμένου να αποδώσουν ορθά

³⁰Νίκος Μουζέλης, Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες
<https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/pagkosmiopoiisi-mythoi-kai-pragmatikotites/>
πρόσβαση 22/06/2012.

τα παραγόμενα αποτελέσματα, αναδεικνύοντας τη σημαντικότητα του ρόλου του κράτους στην ερμηνεία της Παγκοσμιοποίησης. Οπότε, αναμφίβολα οδηγείται στο συμπέρασμα πως και στην περίπτωση της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και αυτή η σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης θα είναι τμήμα του ερευνητικού στόχου.

Όσον αφορά στο ζήτημα των επιπτώσεων της ολοκλήρωσης και της πλήρους γεωγραφικής διεύρυνσης της ΕΕ, με την υποδοχή και των υπολοίπων χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και ειδικά για τις εναπομείναντες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, μπορεί να υπάρξει αντιστοιχία και εφαρμογή των αποτελεσμάτων της μεγάλης διεύρυνσης που περιλάμβανε τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης κατά το 2004. Τα αποτελέσματα εμφανίζουν σε μεγάλο βαθμό ότι υπήρξε εφαρμογή των κανόνων προσαρμογής και των κριτηρίων ένταξης των νέων μελών, ήδη κατά τη διάρκεια της διαδικασίας εφαρμογής των συμφωνιών σύνδεσης και κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων προσχώρησης και εναρμόνισης με το κοινοτικό κεκτημένο. Δεν ακολούθησαν σε καμία περίπτωση δραματικές νέες συνέπειες μετά την είσοδο αυτών των χωρών στην ΕΕ. Έτσι, τόσο για την ΕΕ όσο και για τα επίδοξα νέα κράτη μέλη, η διαδικασία ολοκλήρωσης είναι πιο σημαντική από την ίδια την πράξη της ολοκλήρωσης. Κατά τη διαδικασία σύγκλισης και εφαρμογής κανόνων - κριτηρίων ένταξης, οι δύο κύριες συνέπειες αφορούν το εμπόριο και τις επενδύσεις από τη μία πλευρά και την οικονομική σταθερότητα από την άλλη. Γενικά, οι συμφωνίες σύνδεσης επιφέρουν σημαντική απελευθέρωση του εμπορίου που τείνουν να ωθούν σε αύξηση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ της ΕΕ και των χωρών σύνδεσης. Οι επενδύσεις τείνουν, επίσης, να αυξάνονται, λόγω της μείωσης του κινδύνου που συμβαδίζει με τη βεβαιότητα της ενδεχόμενης συμμετοχής. Επιπλέον, η μακροοικονομική και η κοινωνική σταθερότητα ενισχύεται, λόγω της ταχείας θεσμικής αλλαγής, του βιώσιμου εκδημοκρατισμού και της έλλειψης σημαντικών οικονομικών αναταραχών ή άλλων κρίσεων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τον οδικό χάρτη διεύρυνσης και στρατηγικής τον Φεβρουάριο του 2018, η οποία στοχεύει να ξεκινήσει τις διαδικασίες ένταξης των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ. Η διεύρυνση της ΕΕ προωθείται πάντοτε ως κινητήρια δύναμη της εσωτερικής μεταρρυθμιστικής ικανότητας. Ο χάρτης πορείας της ένταξης περιλαμβάνει ένα σαφέστερο χρονοδιάγραμμα για το 2025 στην περίπτωση των χωρών, όπως η Σερβία και το Μαυροβούνιο. Ήταν, μάλλον, σαν μια τελευταία ευκαιρία για την ΕΕ να παρουσιάσει έναν σαφή οδικό χάρτη για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση των Δυτικών Βαλκανίων. Πρέπει να είναι ένας σαφής στόχος

της ΕΕ να μην αφήσει καμία χώρα πίσω. Η προοπτική ένταξης στην ΕΕ δεν πρέπει μόνο να αποτελέσει κινητήρια δύναμη για την εγχώρια μεταρρύθμιση, αλλά και για εντατικότερη περιφερειακή συνεργασία, στους τομείς της έρευνας και ανάπτυξης, της ενέργειας, των μεταφορών, της γεωργίας και μιας περιφερειακής βιομηχανικής πολιτικής (Bastian & Brandle, 2018). Η πρωτοβουλία για έναν Περιφερειακό Οικονομικό Χώρο είναι ένα βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση και τελικά αποδείχθηκε από την λύση του ονοματολογικού ζητήματος της Βόρειας Μακεδονίας με την Ελλάδα και σαφέστατα με την λήψη ημερομηνίας έναρξης διαπραγματεύσεων για τη Βόρεια Μακεδονία και την Αλβανία εντός του 2020.

3.3 Η Επίδραση της Παγκοσμιοποίησης και της ΕΕ στις οικονομίες των χωρών της ΝΑ Ευρώπης

3.3.1 Η ΕΕ ως στρατηγικός χώρος της παγκοσμιοποίησης και πως επηρεάζει τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης είναι κεντρική στο επιχείρημα που επιδιώκεται σε αυτό το τμήμα της έρευνας. Θέλουμε να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό, μια συγκεκριμένη έκφανση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, χρησιμεύει στη διαμόρφωση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της ενσωμάτωσης των νέων κρατών μελών και της προσέγγισης των υπό ένταξη και πώς οι διαδοχικές πρακτικές με τη σειρά τους επηρεάζουν τη δημιουργία νέων κανόνων, αξιών και πρακτικών εντός της ΕΕ. Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη διακριτική δομή της παγκοσμιοποίησης θέτει τα όρια για το πολιτικά εφικτό εντός της ΕΕ. Ποιες πολιτικές στρατηγικές εξαιρούνται με αυτόν τον τρόπο και ποιες νέες ευκαιρίες καθίστανται δυνατές; Η πολιτική σκοπιμότητα δεν εννοείται μόνο ως ζήτημα αντικειμενικών και εξωγενών δομών της παγκόσμιας οικονομίας. Η πολιτική ικανότητα δράσης είναι μια κοινωνική δομή που επανειλημμένα επαναπροσδιορίζεται και συντίθεται μέσω μιας συγκεκριμένης ρητορικής της παγκοσμιοποίησης. Ο καθορισμός της παγκοσμιοποίησης ως «λόγου εξουσίας» (Gill, 1998) υποδηλώνει ότι η σημερινή

προσέγγιση μιας συγκεκριμένης ανάγνωσης της παγκοσμιοποίησης είναι, όπως επεσήμαναν οι Hay και Watson (1998), η σχέση μόνο με την πραγματικότητα της παγκόσμιας οικονομίας. Αν και μόνο μια συγκεκριμένη νεοφιλελεύθερη εκδοχή της παγκοσμιοποίησης έχει γίνει ηγεμονική, αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν εναλλακτικοί λόγοι που να αμφισβητούν τους κυρίαρχους ισχυρισμούς. Οι μεγάλες διαδηλώσεις που ξεκίνησαν κατά την υπουργική συνάντηση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) στο Σιάτλ, στα τέλη του 1999 και στην Ουάσιγκτον, την άνοιξη του 2000 και συνεχίστηκαν μέχρι τη σύνοδο κορυφής G7 / G8 στη Γένοβα το 2001, τροφοδοτούν πολλές αντιπολιτευτικές αφηγήσεις για την παγκοσμιοποίηση (Gill, 2000b).

Για τον ορισμό της παγκοσμιοποίησης ως «λόγου εξουσίας» προτείνεται μια ιδιαίτερη ανάγνωση της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης που υποστηρίζει ότι υπάρχει εγγενής σχέση μεταξύ της κοινωνικής οικοδόμησης και των συμφερόντων που προστατεύουν οι φορείς (Ruggie 1998, Wendt 1992; Rosamond 1999, Checkel 1999). Σε αντίθεση με τον μεθοδολογικό ατομικισμό, με έμφαση στους ορθολογικούς παράγοντες που προωθούν την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης προς τα εμπρός (Sandholtz&Zysman, 1989), οι κονστρουκτιβιστές επικεντρώνονται στις πολύπλοκες επιπτώσεις της θεσμοποίησης, τόσο στη διαμόρφωση των προσδοκιών των φορέων όσο και στη δημιουργία κοινών πεποιθήσεων και κανόνων σε μια πολιτική οριοθέτηση. Στις περισσότερες οικονομικές αναλύσεις της ΕΕ, τα θεσμικά όργανα διαδραματίζουν σχεδόν μηδενικό ρόλο στη δημιουργία συστημάτων κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα (Christiansen et al., 1999, Checkel 1999). Η εισαγωγή μιας προσέγγισης μελέτης των θεσμών σε επίπεδο ΕΕ και παράλληλα της λειτουργίας τους ως όργανα της παγκοσμιοποιημένης θεσμικής λειτουργίας, ανοίγει τον πολύ αναγκαίο χώρο για να τεθούν ερωτήματα σχετικά με την προέλευση και την ανασυγκρότηση των θεσμικών δομών, τον αντίκτυπο των θεσμικών κανόνων και των γενικών κανονισμών και των πολιτικών στοχεύσεων (Kratochwil and Ruggie, 1986) (Rosamond, 1999: 658). Με άλλα λόγια, υποδηλώνει ότι όχι μόνο τα συμφέροντα αλλά και οι ταυτότητες είναι σημαντικές για την εξήγηση των πολιτικών διαδικασιών (Christiansen et al., 1999).

Εάν εφαρμόσουμε σε πολιτικό επίπεδο αυτή τη διαδικασία δημιουργίας κανόνων για την εγκαθίδρυση και ενίσχυση των πολιτικών της ΕΕ, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ΕΕ είναι κάτι περισσότερο από ένα οικονομικό σχέδιο. Η εισαγωγή του ευρώ ως μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας συνέβαλε στη δημιουργία

ενός κόσμου σύμφωνα με μια συγκεκριμένη νεοφιλελεύθερη λογική που στη συνέχεια διαμορφώνει τη συμπεριφορά των υπόλοιπων παραγόντων, σύμφωνα με αυτή τη λογική. Ξεκινώντας από τα κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ και το Σύμφωνο Σταθερότητας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αυτές οι οργανωτικές δομές προσέφεραν μια νέα ορθολογική οργάνωση, η οποία εν συνεχεία καθόρισε τα διαρθρωτικά όρια από την άποψη τόσο των στόχων όσο και των ευκαιριών που μπορούν να επιτύχουν οι φορείς. Μία από τις ισχυρότερες απόψεις που παρέχουν οι κινήσεις αυτές είναι η αναδιάταξη των (οικονομικών) δομών και η κοινωνική οικοδόμηση των κανόνων. Σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, η ΕΕ δεν είναι μόνο ένας σημαντικός θεσμός που θέτει τη νομισματική πολιτική για όλα τα κράτη μέλη. Το πιο σημαντικό είναι ότι η ΕΕ και η εισαγωγή του ευρώ βοηθούν στη δημιουργία μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας. Αυτά τα χαρακτηριστικά συμμετέχουν στην κατασκευή εθνικών ταυτοτήτων.

Ο Καρλ Μαρξ είχε σημειώσει τη στενή σχέση μεταξύ χρήματος και εθνικής ταυτότητας. Το "χρήμα ως χρήμα" δεν λειτουργεί μόνο ως πρότυπο αξίας, ως μέσο κυκλοφορίας και πληρωμής και ως πίστωση. Ιστορικά, τα χρήματα είχαν πάντα μια δημιουργία ταυτότητας και μια νομιμοποιητική λειτουργία στην ανάπτυξη σύγχρονων εθνικών κρατών: *«Συνεπώς, τα χρήματα μετατρέπονται άμεσα και ταυτόχρονα στην πραγματική κοινωνική ταυτότητα, αφού είναι η γενική ουσία της επιβίωσης για όλους και ταυτόχρονα το κοινωνικό προϊόν όλων»*. Αλλά, όπως συνεχίζει ο Μαρξ, τα χρηματικά μέσα σε μία κοινωνία είναι, ταυτόχρονα, μια απλή αφαίρεση, μια απλή εξωτερική, τυχαία υπόθεση για το άτομο και ταυτόχρονα απλώς ένα μέσο για την ικανοποίησή της ατομικής ανάγκης (Marx, 1973: 225-6).

Η εισαγωγή του ευρώ ως οντότητα που δημιουργεί ταυτότητα δεν αποτελεί εξαίρεση ούτε για την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς το ευρώ μπορεί να θεωρηθεί ως μία, αν όχι η κεντρική, συστατική στιγμή μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας.

3.3.2 Οι κανόνες του πλαισίου διακυβέρνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ζώνης του Ευρώ και η συμβολή τους στη διεύρυνση

Η υπόθεση ότι η Σουηδία και η Δανία δεν μπορούν διατηρήσουν το σημερινό επίπεδο του καθολικού συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και να ενταχθούν πλήρως στην νομισματική ένωση, τότε προκύπτει το ερώτημα για το ποιος είναι ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην εφαρμογή νέων κανόνων και συνθηκών, που ουσιαστικά αποκλείουν τον κεϋνσιανό τύπο διαχείρισης της ζήτησης στα κράτη μέλη. Απαντώντας σε αυτή την ερώτηση, φαίνεται ότι ο ρόλος του χρήματος και ο ορισμός του χρήματος στη νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο. Ο ρόλος του χρήματος είναι σημαντικός γιατί στο κέντρο μιας νομισματικής ένωσης είναι ο ίδιος ορισμός του χρήματος. Όπως επισημάνθηκε νωρίτερα, οι νομισματικές μονάδες (χρήμα) δεν είναι απλώς μια αφηρημένη συσκευή μέτρησης. Πολύ σημαντικότερο είναι το ενδιαφέρον που δημιουργεί η ταυτότητα (Gilbert & Helleiner, 1999). Προκειμένου να εξηγηθεί η συνήθης λειτουργία των νομισματικών αξιών, μπορεί να είναι χρήσιμη η σύγκριση των νομισμάτων, πιο συγκεκριμένα της νομισματικής θεωρίας, στην Κεϋνσιανή οικονομία και στα νεοκλασικά οικονομικά. Η ανάγκη αυτής της σύγκρισης είναι να αποδείξει ότι η θεωρία που υιοθετείται στην νομισματική πολιτική από την ΕΕ, βασίζεται σε υποθέσεις που δημιουργούν κανόνες που ευνοούν τα συμφέροντα του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού και αντιβαίνουν στις Κεϋνσιανικές υποθέσεις μιας οικονομίας πλήρους απασχόλησης.

Σύμφωνα με την κλασική θεωρία, τα χρήματα δεν εισέρχονται στην «πραγματική» οικονομία. Οι νεοφιλελεύθεροι έχουν αναβιώσει την κλασική ορθοδοξία σχετικά με την «ουδετερότητα του χρήματος» (Hein, 2000), η οποία υποθέτει ότι η προσφορά χρήματος και το επιτόκιο των χρημάτων δεν επηρεάζουν τους πραγματικούς παράγοντες της οικονομίας (όπως η απασχόληση, η παραγωγή και η οικονομική ανάπτυξη). Τα χρήματα έχουν μόνο επίπτωση στο επίπεδο των τιμών. Ο Non Keynes, στη γενική θεωρία της απασχόλησης, των τόκων και των χρημάτων, αμφισβήτησε τις κλασικές υποθέσεις χρημάτων ως κάτι ξεχωριστό από τη γενική θεωρία της προσφοράς και της ζήτησης. Σύμφωνα με τον Keynes, η νομισματική και η χρηματοπιστωτική πολιτική καθορίζουν τις αλλαγές στην κλίμακα της παραγωγής και της απασχόλησης στο σύνολό της. Αυτή η σύγκρουση σχετικά με την ουδετερότητα του χρήματος, αφενός, και την επιρροή του χρήματος στις πραγματικές οικονομικές μεταβλητές αφετέρου, βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων της

νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Παρά την ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού ποσοτικών οικονομετρικών μελετών που δικαιολογούν τη μία ή την άλλη πλευρά, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στατιστικά στοιχεία που μπορούν να επιλύσουν το πρόβλημα. Είναι ένα ζήτημα των βασικών πεποιθήσεων και θεωρητικών θεμελίων που στηρίζουν τις δύο αντίθετες θέσεις (Flassbeck, 1999).

Πιο σημαντικό από το ποιος έχει ορθή αντίληψη και ποιος λανθασμένη σε αυτόν τον ιστορικό αγώνα μεταξύ των οικονομολόγων, σχετικά με το ρόλο του χρήματος, είναι το ζήτημα των επιπτώσεων αυτών των δύο διαφορετικών νομισματικών θεωριών. Ποια κοινά πρότυπα, κατανοήσεις και κανονιστικές αρχές κινητοποιούνται και δημιουργούν ορθολογικό σχεδιασμό που με τη σειρά του διαμορφώνει τα συμφέροντα και περιορίζει τη συμπεριφορά των φορέων μέσα στην παγκόσμια οικονομία; Αν ακολουθήσουμε τις θεμελιώδεις παραδοχές μιας εκτεταμένης νομισματικής θεωρίας, τότε τα χρήματα έχουν διπλό ρόλο στην επίδραση στην «πραγματική» οικονομία. Πρώτον, το επιτόκιο των χρημάτων επηρεάζει τη σταθερότητα του μισθολογικού εισοδήματος και της οικονομικής ανάπτυξης, όπως συνέβη κατά τη διάρκεια της Fordist³¹ μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Εδώ έχουμε ένα μοντέλο ανάπτυξης που συνδέει τα πραγματικά ποσοστά μισθών με τα ποσοστά παραγωγικότητας και με την αντικυκλική νομισματική και δημοσιονομική πολιτική. Το Κεϋνσιανό κράτος πρόνοιας είχε την επιπρόσθετη λειτουργία της ρύθμισης της ζήτησης και της γενίκευσης των κανόνων της μαζικής κατανάλωσης, συμβάλλοντας έτσι στην επίτευξη πλήρους απασχόλησης της ζήτησης. Επιπλέον, το νομισματικό σύστημα του Bretton Woods και το εμπορικό καθεστώς της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) σήμαιναν ότι η κυκλοφορία ελεύθερων διεθνών νομισμάτων σταθεροποίησε την κεϋνσιανή οικονομική διαχείριση, μέσω κρατικού ελέγχου επί του εθνικού χρήματος (Jessop, 1994). Σε αυτό το μοντέλο διαχειριζόμενης οικονομικής ανάπτυξης, το επίπεδο των επιτοκίων διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διευκόλυνση των πολιτικών πλήρους απασχόλησης. Τα νομισματικά ιδρύματα ακολουθούσαν πολιτική διατήρησης του πραγματικού επιτοκίου κάτω από το ρυθμό αύξησης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ)

³¹Fordist: είναι ένα καθεστώς συσσώρευσης που έχει ως χαρακτηριστικά την καθετοποιημένη μαζική παραγωγή, την σταθερότητα στα κέρδη της επιχείρησης, την συνεχή λειτουργία των εργοστασίων με πλήρη παραγωγή και πλήρη απασχόληση. Ο όρος Φορντισμός εισάχθηκε για πρώτη φορά από τον Antonio Gramsci τη δεκαετία του 1930 και χρησιμοποιήθηκε ευρέως για την αποτύπωση του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. «*The SAGE Encyclopedia of Economics and Society*», Frederick F. Wherry & Juliet B. Schor (2015)

(Hein, 2000). Έτσι, εξασφαλίστηκε μια εθνική συναίνεση μέσω ενός συμβιβασμού μεταξύ κυβέρνησης και εργατικού δυναμικού, που κυριαρχείται από τους άνδρες.

Όχι μόνο το μοντέλο κεινσιανισμού πλήρους απασχόλησης εξασφάλιζε ένα ορισμένο επίπεδο οικονομικής σταθερότητας, αλλά βοήθησε, επίσης, στην προώθηση της ταυτότητας της εθνικής ιθαγένειας στο πλαίσιο του αναδιανεμητικού μοντέλου της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας (Altvater & Mahnkopf, 1996).

Στο σημερινό καθεστώς ενός παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος υπό την καθοδήγηση της αγοράς ή, όπως αναφέρεται στον Giovannoli (2000), ενός «ιδιωτικού διεθνούς νομισματικού συστήματος», η ισορροπία έχει ουσιαστικά αλλάξει. Η προσπάθεια προς την απορρύθμιση και η δημιουργία παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών οδήγησε σε έναν αυξανόμενο ανταγωνισμό στις αγορές συναλλάγματος. Για να αποφευχθεί η πτώση κεφαλαίου, τα επιτόκια χρησιμοποιούνται για την υπεράσπιση του εθνικού νομίσματος. Με άλλα λόγια, το κέντρο νομισματικής πολιτικής που ασκούν οι κεντρικές τράπεζες έχει μετατοπιστεί στην εξασφάλιση των περιουσιακών στοιχείων με βάση το δικό τους νόμισμα (Guttman, 2000b). Με τη μετατροπή του πιστωτικού συστήματος, από εμπορικά δάνεια σε τίτλους, ως την κύρια μορφή πίστωσης, παρατηρούμε, επίσης, μια αλλαγή στη νομισματική πολιτική των κεντρικών τραπεζών που ευνοεί τα στοιχεία του χρήματος των ιδιωτικών εμπορευμάτων. Όλο και περισσότερο, οι κοινωνικές και οι ιδιωτικές διαστάσεις του χρήματος βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Το χρήμα ως οικονομικό μέσο αποκαλύπτεται τόσο ως δημόσιο αγαθό όσο και ως ιδιωτικό αγαθό. Το δημόσιο συμφέρον είναι ότι η σταθερή αποτίμηση και η ομαλή κυκλοφορία είναι προς το συμφέρον όλων. Πρόκειται για ένα ιδιωτικό αγαθό, καθώς οι ιδιωτικοί πράκτορες που προσπαθούν να κερδίσουν εισόδημα από χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες το δημιουργούν. Εάν τα ιδιωτικά στοιχεία των χρημάτων γίνουν κυρίαρχα, όπως συμβαίνει τώρα:

Το οικονομικό σύστημα πάσχει από όλες τις αρνητικές συνέπειες της εμπορευματοποίησης του χρήματος σε ένα όχημα για κέρδη των τραπεζών - πιο έντονες κυκλικές διακυμάνσεις που χαρακτηρίζονται από χρηματοπιστωτικές κρίσεις, μεγαλύτερη αστάθεια των τιμών και διεύρυνση των διαφορών διανομής εισοδήματος μεταξύ πλουσίων και φτωχών, πρόσβαση σε χρήματα και πίστωση. (Guttman, 2000α: 5)

Η προκατάληψη προς τους επενδυτές ιδιωτικού κεφαλαίου έχει μετατοπίσει την έμφαση στη μακροοικονομική πολιτική, στην προσπάθεια για σταθερότητα των τιμών και τους ελέγχους έναντι του πληθωρισμού (Soskice, 1999b). Σε αυτή την αποκλειστική έμφαση που δίνεται στη σταθερότητα των τιμών (που χρησιμοποιεί η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα), η οικονομική ανάπτυξη ως στόχος πολιτικής έχει χάσει τη θεωρητική ισχύ της. Η εστίαση στα επιτόκια για την υπεράσπιση του εθνικού νομίσματος σήμαινε πολύ υψηλότερα μακροπρόθεσμα πραγματικά επιτόκια από ό, τι στην προηγούμενη κεϋνσιανική περίοδο. Έχουμε φτάσει σε ένα ιδιαίτερο σημείο στην οικονομική ανάπτυξη, όπου από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 τα πραγματικά επιτόκια πολλών χωρών ήταν υψηλότερα από τα ποσοστά αύξησης του ΑΕΠ, τα ίδια χρόνια. Αντί να επενδύονται χρήματα στην παραγωγική ανάπτυξη, οι ροές χρημάτων σε επενδύσεις με τα υψηλότερα κεφαλαιακά κέρδη, μια προτίμηση που τείνει τη σημασία των αγορών κινητών αξιών, περιορίζοντας ταυτόχρονα τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας (Hein, 2000).

Η θεσμοθέτηση της περιοριστικής νομισματικής πολιτικής σηματοδοτεί μια θεμελιώδη μετατόπιση της θεωρίας του χρήματος, από την πίστη στη δύναμη του χρήματος για να επηρεάσει τις οικονομικές μεταβλητές στην πίστη στην ουδετερότητα του χρήματος στις νεοφιλελεύθερες συζητήσεις. Ωστόσο, αυτή η μετατόπιση της νομισματικής πολιτικής δεν περιορίζεται στις νομισματικές και οικονομικές μεταβλητές. Η ιδιαίτερη διδακτική δομή της παγκοσμιοποίησης στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση προσέφερε, επίσης, μια νέα ορθολογική οργάνωση εντός της ΕΕ, η οποία συμβάλλει στη δημιουργία ενός νέου κόσμου σύμφωνα με αυτή τη λογική. Ο Hans Tietmeyer, ο πρώην πρόεδρος της γερμανικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης και ένας από τους κύριους αρχιτέκτονες της ΟΝΕ, εξέφρασε με μεγάλη ακρίβεια τον εν λόγω νέο εξορθολογισμό στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας το 1996:

Επομένως, η θεμελιώδης αλήθεια ισχύει: Τα μέλη της ΕΕ και συγκεκριμένα τα μέλη της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης θα έχουν μόνο την ευκαιρία να λύσουν τα προβλήματά τους εάν το ευρώ παραμείνει σταθερό μακροπρόθεσμα[...] Επειδή οι χρηματοπιστωτικές αγορές κρίνουν τις χώρες, δεν εξετάζουν μόνο τα πραγματικά δεδομένα, αλλά προσπαθούν επίσης να εκτιμήσουν σε ποιο βαθμό μια χώρα είναι σε θέση και είναι έτοιμη να λύσει τα μακροπρόθεσμα προβλήματα [...] Οι χρηματοπιστωτικές αγορές μπορούν να τιμωρήσουν στην αρχή μια εκτεταμένη νομισματική πολιτική και μια αδιαφιλονίκητη δημοσιονομική πολιτική. Μπορούν να αποεπενδύσουν κεφάλαια από τη χώρα αυτή και να χρεώσουν υψηλότερο επιτόκιο κεφαλαίου. Η Νομισματική Ένωση χρειάζεται μια σιωπηρή πολιτική «οιωνοί ένωση». Αυτό σημαίνει, αφενός, τη διατήρηση μιας νοοτροπίας σταθερότητας και, αφετέρου, την ετοιμότητα της φορολογικής πολιτικής, αν όχι να εγκαταλείψουμε την κυριαρχία, να ρυθμίσουμε και να ορίσουμε τα όρια [...] Το σύμφωνο σταθερότητας ζητά από τις χώρες να είναι διατεθειμένες να διατηρήσουν τη σταθερότητα του κοινού νομίσματος σε βάρος της επιδίωξης των δικών τους δημοσιονομικών πολιτικών (Tietmeyer, 1996).

Η επίκληση της εξουσίας της νεοκλασικής θεωρητικής σκέψης ως μοναδικής πραγματικότητας για την οικοδόμηση της ΕΕ και κατ' επέκταση της Ευρωζώνης, συνεπάγεται ότι η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης και της οικοδόμησης των χαρακτηριστικών της Οικονομικής Ένωσης είναι αμοιβαία συστατικές διαδικασίες. Το πιο σημαντικό είναι ότι η ισχύς των χρηματοπιστωτικών αγορών έχει χρησιμοποιηθεί, όπως επεσήμαναν οι Hay και Watson (1998), «έτσι ώστε να λειτουργήσει ως ένας εξωγενής μηχανισμός επιβολής για τις εσωτερικές πολιτικές που στοχεύουν στον επαναπροσδιορισμό των υφιστάμενων εννοιών της ιθαγένειας περιορίζοντας τον ρόλο του κράτους ως εγγυητή ελάχιστων κοινωνικών δικαιωμάτων» (Hay και Watson, 1998: 8). Παρακολουθούμε, τη διπλή σημασία της προσήλωσης στην απολυτότητα των αριθμών και αφήνουμε σε δεύτερη μοίρα τις κοινωνικές απαιτήσεις και τις ανθρώπινες ανάγκες.

3.3.3 Η Μεταρρύθμιση και η σύγκλιση στην περίοδο της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης

Η διαπίστωση πως η κρίση του 2007 είχε υπερβεί κατά πολύ το στενό χρηματοπιστωτικό πλαίσιο και είχε επηρεάσει πολλαπλά την οικονομία και την κοινωνία με παραμέτρους σοβαρούς, κρίνεται αληθής και ορθή. Η εξάπλωση του φαινομένου ήταν σχετικά ραγδαία και βρήκε απροετοίμαστες τις οικονομίες, χωρίς ουσιαστικά να διακρίνει τη δυναμική ή το μέγεθος αυτών και να επιφέρει κατακόρυφη πτώση της ανάπτυξης, που για τις ανεπτυγμένες οικονομίες, σύμφωνα με τα στοιχεία του Διεθνούς Νομισματικού ταμείου έφτασε σχεδόν στο 4,0%, ενώ αντίστοιχα ο ρυθμός ανάπτυξης στις υπό ανάπτυξη, συμπεριλαμβανομένων και των σε μετάβαση χωρών, είχε αναπτυχθεί μόλις κατά 1,5%, που καταδεικνύει τη σημαντική επιβράδυνση, την ζωτικής σημασίας ανάπτυξη σε αντιπαραβολή με τα πρότερα χρόνια (ΔΝΤ, 2011). Αναφορικά με τις σε μετάβαση οικονομίες, παρουσιάζεται στα αποτελέσματα η σκληρότητα των επιπτώσεων του φαινομένου της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, καθώς οι κινήσεις και οι εισροές ξένων επενδυτικών κεφαλαίων επηρεάστηκαν αρνητικά, με αποτέλεσμα την μείωση (ΔΝΤ, 2012). Μετά από χρόνια ανάπτυξης και σε ποσοστά που έφταναν το 6% σε χώρες υπό μετάβαση, η πραγματική αύξηση του ΑΕΠ στην περιοχή της ΝΑΕ μειώθηκε κατά 4% το 2008 και, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Παγκόσμιας Τράπεζας, σημείωσε μείωση κατά 4,7% το 2009, εξαιτίας της διακοπής στην εισροή κεφαλαίων, της απότομης πτώσης στον εμπορικό τομέα και της περιστολής στην εγχώρια και εξωτερική ζήτηση (Παγκόσμια Τράπεζα, 2009). Παρόμοιες τάσεις εμφανίζει και η περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων. Το πραγματικό ΑΕΠ της περιοχής αναπτύχθηκε κατά 6,3% το 2007 και μειώθηκε κατά 4,4% το 2008, κυρίως εξαιτίας της πτώσης του πραγματικού ΑΕΠ στο τέταρτο τρίμηνο του 2008. Η τάση συρρίκνωσης συνεχίστηκε και το 2009 και η ανάπτυξη μειώθηκε κατά 5,0% το 2009 (ΔΝΤ, 2011).

Μια από τις βασικές αιτίες που η χρηματοπιστωτική κρίση επηρέασε σε τόσο μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις, είναι η έλλειψη ρυθμιστικού πλαισίου. Η χρηματοπιστωτική κρίση προέκυψε έπειτα από πολλά χρόνια, κατά τα οποία η απελευθέρωση των αγορών ξεπέρασε κάθε όριο με τις ισχυρές οικονομίες να απελευθερώνουν χωρίς μέτρο το επιχειρηματικό περιβάλλον ώστε να γίνουν ακόμη πιο ελκυστικές και ανταγωνιστικότερες, έτσι ώστε να υποδεχτούν περισσότερες επενδύσεις. Αυτό ακριβώς αμφισβητήθηκε κατά την περίοδο της κρίσης, θέτοντας

ξανά στο προσκήνιο το ζήτημα της επαναφοράς περιορισμών και ρυθμίσεων που μπορεί να οδηγήσουν και πάλι σε γραφειοκρατικά εμπόδια, σε σκληρά ρυθμιστικά πλαίσια και κανόνες που ανατρέπουν χρόνια προσπαθειών ελεύθερης οικονομίας και όλα αυτά υπό τον φόβο μια νέας κρίσης που θα έχει ακόμη χειρότερα αποτελέσματα. Η επαναφορά αυτού του είδους μέτρων θα οδηγούσε σε μια σοβαρή πολιτισμική αλλαγή, η οποία θα επηρέαζε κυρίως τις υπό ανάπτυξη χώρες και τις υπό μετάβαση χώρες, όπως τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, καθώς βρίσκονται συνεχώς σε μια μεταβατική διαδικασία απελευθέρωσης του ρυθμιστικού συστήματος και ολοκληρώνουν τη διαμόρφωση που θα τους οδηγήσει στην ανοιχτή οικονομία της αγοράς. Επιπρόσθετα, πραγματοποιούν όλες τις διαδικασίες εναρμόνισης με το κοινοτικό κεκτημένο. Οπότε θα ήταν αναπόφευκτο, αυτή η σχετική οπισθοδρόμηση από την πλευρά της ΕΕ, για εισαγωγή νέων αυστηρών ρυθμιστικών κανονισμών, να επιβάρυνε και να αποπροσανατόλιζε τις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων.

Μια σημαντική πρόκληση κατά την περίοδο της κρίσης, για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων είναι να συνεχίσουν να προσελκύουν ξένες και εγχώριες επενδύσεις που θα τονώσουν την οικονομική δραστηριότητα και την ανάπτυξη, προσελκύοντας συγκεκριμένα τις επενδύσεις που εξυπηρετούν μακροπρόθεσμους αναπτυξιακούς στόχους και ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα (ΔΗΕΕΑ, 2009).

Όλα τα στοιχεία καταδεικνύουν πως η κρίση επανατοποθέτησε τους στόχους και τις προτεραιότητες των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων αλλά και των υπολοίπων χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στο ζήτημα των μεταρρυθμίσεων, προκειμένου να εφαρμοστούν γρηγορότερα και να παρέχουν ένα ποιοτικό, ελκυστικό και σταθερό περιβάλλον που θα ευνοεί τις επενδύσεις (Παγκόσμια Τράπεζα, 2009α).

Οι προκλήσεις ήταν πολλές και σημαντικές για την Ένωση, αλλά, κυρίως, για τις κρατικές οντότητες, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι υπόλοιποι θεσμοί της Ένωσης είχαν προσδιορίσει το πλαίσιο που θα πρέπει να κινηθεί η προσπάθεια, τονίζοντας παράλληλα πως θα παρέχει συνεχή υποστήριξη στα Κράτη Μέλη, στις τοπικές και περιφερειακές αρχές και ενώσεις, προκειμένου να επιτύχει η από κοινού αντιμετώπιση της σφοδρής κρίσης και των αποτελεσμάτων αυτής (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015). Η επιτροπή, υπό την έννοια της συνεργασίας και της ολοκλήρωσης, παρέμεινε σταθερή στο συνεργατικό πλαίσιο υποστήριξης κατά της γραφειοκρατίας, αλλά και των διευκολύνσεων που θα πρέπει να εφαρμοστούν μεταξύ των εταίρων. Στο ίδιο πλαίσιο, κατά την περίοδο της κρίσης, οι κυβερνήσεις των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων οδηγήθηκαν, χάριν των

εξειδίξεων, διεύρυνση και την ενίσχυση της ανάγκης περιφερειακής συνεργασίας, με έμφαση την αποδοχή των κοινών ενεργειών προς τη συνέχιση των μεταρρυθμιστικών ενεργειών.

Η πραγματικότητα οδήγησε πράγματι σε σημαντικές ενέργειες προς αυτή την κατεύθυνση. Η πράξη οδηγεί με ασφαλή τρόπο στο συμπέρασμα πως η εφαρμογή ενός εναρμονισμένου ενιαίου και λιγότερο γραφειοκρατικού πλαισίου θα δώσει ώθηση στην προσέλκυση επενδύσεων και κεφαλαίων στις χώρες της περιοχής της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και ιδιαίτερα των Δυτικών Βαλκανίων που παραμένουν μέχρι σήμερα εκτός της ΕΕ. Προκειμένου να ανταποκριθούν άμεσα με λύσεις, ο νομοθετικός ρόλος των κοινοβουλίων απέκτησε μεγαλύτερη σημασία, τόσο από την άποψη εναρμόνισης της εγχώριας νομοθεσίας με τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και από την άποψη υιοθέτησης μέτρων για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Τέλος, διακρίνεται πως τα οφέλη από την αλληλοβοήθεια σε περιφερειακό επίπεδο, έχουν τις βάσεις στην προοπτική και στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ότι η εναρμόνιση του πλαισίου εσωτερικής νομοθέτησης με το Ευρωπαϊκό κερτημένο θα επιφέρει γοργά αποτελέσματα και ένα αναπτυξιακό πλαίσιο, προσφέροντας επιπλέον πλεονεκτήματα για μια ισόρροπη και βιώσιμη ανάπτυξη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συζήτηση και Ανασκόπηση

Ήδη διάγουμε μια νέα περίοδο της Παγκοσμιοποίησης και βρισκόμαστε μπροστά στις εξελίξεις που επιφέρει η λεγόμενη 4^η Βιομηχανική Επανάσταση, γεγονός που επιβεβαιώνει τη σημασία της παγκοσμιοποίησης αλλά και της συνεχούς μεταβολής των συνθηκών και των δεδομένων. Εξέλιξη αποτελεί πολλές φορές, η πρόοδος της τεχνολογίας, όμως στο πολυσύνθετο περιβάλλον, η εξέλιξη πρέπει να περιλαμβάνει τις ανθρώπινες σχέσεις, τις κοινωνικές αλλαγές, την εργασία, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, την πολιτική σκέψη, την ωρίμανση των πολιτικών συνθηκών, τη δημοκρατία. Η επιτυχία θα κριθεί μόνον όταν θα επιτευχθεί η εξέλιξη και η πρόοδος στο σύνολο των δραστηριοτήτων.

Όλες οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης έχουν διανύσει έναν μακρύ δρόμο με μεταρρυθμίσεις, άλλες φορές επιτυχείς και άλλοτε άστοχες ή ακόμη και επιβλαβείς. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι μεταρρυθμίσεις αυτές ήταν επικεντρωμένες στη δομική αλλαγή του συστήματος της λειτουργίας των θεσμών και των παρεμβάσεων του κράτους σε συγκεκριμένους τομείς και περιοχές. Αντί να υιοθετηθεί μια στρατηγική και προορατική προσέγγιση των προβλημάτων, αυτή που επικράτησε ήταν κυρίως ad-hoc ή δραστική προς τα πραγματικά προβλήματα και υποκινούνταν κυρίως από τη διεθνή κοινότητα και, συγκεκριμένα, από τη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ. Για να διατηρηθεί, όμως, η βιωσιμότητα της εξέλιξης των μεταρρυθμίσεων, είναι εξαιρετικά σημαντικό όλες οι χώρες της περιοχής να εφαρμόσουν μια σταθερή στρατηγική προσέγγισης.

Στις δύσκολες οικονομικές συνθήκες που επήλθαν μετά από φαινόμενα και γεγονότα ενδογενών και εξωγενών παραγόντων, η ανάπτυξη των κρατικών δομών και η μείωση των στρεβλών παρεμβάσεων που επηρεάζει τις δραστηριότητες, την ανάπτυξη και την επιχειρηματικότητα, είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία ευνοϊκού επιχειρηματικού και επενδυτικού πλαισίου που επιφέρει ανάπτυξη σε συνθήκες ελεύθερης αγοράς. Στην κατάσταση αυτή, της μετά-κρίσης εποχής, οι θετικοί όροι προσέγγισης δεν θα πρέπει να συσχετίζονται με τους υπερβολικά αυστηρούς κανόνες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ένα λιγότερο ανταγωνιστικό

και στρεβλό περιβάλλον. Αντίθετα, οι παρεμβάσεις θα είναι καλό να έχουν ως επίκεντρο κυρίως τη διασφάλιση των ευέλικτων και καινοτόμων ρυθμίσεων, που θα εξυπηρετούν τη βιώσιμη και σταθερή οικονομική ανάπτυξη.

Αναφορικά με τις απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα και τα συμπεράσματα που προκύπτουν, θα πρέπει να τονισθεί η ανάγκη για συνέχιση της προσπάθειας εναρμόνισης και σύγκλισης με την ΕΕ. Ειδικά ο τομέας της οικονομικής νομοθεσίας, που επηρεάζει το επιχειρηματικό περιβάλλον, θα πρέπει να αποτελέσει βασική προτεραιότητα των χωρών της περιοχής. Παράλληλα, είναι απαραίτητη η εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών με την ευρωπαϊκή νομοθεσία και σε άλλους τομείς, καθώς και η δυναμική προσπάθεια, οι χώρες στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και κυρίως στα Δυτικά Βαλκάνια, να εναρμονίσουν τις νομοθεσίες τους σε περιφερειακό επίπεδο.

Υπάρχει κίνδυνος, ο οποίος διαφαίνεται όλο και συχνότερα, οι θεσμοί της Ένωσης, να αποσπάσουν την προσοχή τους από την περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων και να στρέψουν το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής τους δυναμικής στα σημαντικά εσωτερικά ζητήματα που προκύπτουν εντός της Ένωσης. Αυτό απαιτεί μεγαλύτερη πολιτική προσαρμογή και πολιτική σταθερότητα από τις πολιτικές ηγεσίες των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων. Η συγκεκριμένη υπευθυνότητα θα πρέπει να εστιάσει, επίσης, στη δυναμική συνέχιση των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, που μπορεί να συνεισφέρει στη δημιουργία καλύτερων προοπτικών για τη στροφή περιοχής στην οικονομική ανάπτυξη.

Η περιφερειακή προσέγγιση στη βελτίωση των συνθηκών στην περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων είναι επιτακτική. Η εναρμόνιση των νομοθετικών πρωτοβουλιών με το κοινοτικό κεκτημένο θα οδηγήσει και στην εναρμόνιση στο σύνολο της περιοχής, δημιουργώντας ένα ενιαίο και διαφανές πλαίσιο σε περιφερειακό επίπεδο. Δεδομένου ότι η εισροή ξένου κεφαλαίου μειώθηκε δραματικά, κατά την περίοδο της κρίσης του 2009, το εναρμονισμένο και κατά μία έννοια ενιαίο περιβάλλον θα επιφέρει επιπλέον οφέλη, όχι μόνο για να αντιστρέψει τις επιπτώσεις από τις απώλειες σε ΑΞΕ και κεφάλαια, αλλά και για να γίνουν οι οικονομίες ελκυστικές σε μεγάλες περιφερειακές επενδύσεις.

Κατανοώντας τα συμπεράσματα του ερευνητικού ερωτήματος για το κατά πόσο και αν έχει ολοκληρωθεί η μετάβαση, προκύπτει ότι η μετάβαση δεν έχει ολοκληρωθεί, παρά τις πολλές αντικρουόμενες απόψεις, και ότι επιβάλλεται πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος. Σε αυτό το συμπέρασμα σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν πολλοί παράγοντες, με κυρίαρχη δύναμη την

Ευρωπαϊκή Ένωση και τον πολιτικό ρόλο που θα έχει στην περίπτωση της διεύρυνσης στα λεγόμενα Δυτικά Βαλκάνια.

Αλληλένδετο στοιχείο της μετάβασης είναι και οι ασυμμετρίες που παρατηρούνται στην αντιμετώπιση της παγκοσμιοποίησης. Πολλοί αναλυτές, επικαλούμενοι τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, προσπαθούν να πείσουν τους πολίτες ότι η πολιτική βρίσκεται πλέον στο τέλος της. Η συνεχής διερεύνηση της σχέσης παγκόσμιας τεχνολογίας, ανάπτυξης, οικονομίας, πολιτικής και κοινωνίας απαιτεί στο μέλλον μια πολύ πιο συστηματική ενασχόληση με τα ηθικά, αξιολογικά και πολιτικά προβλήματα, που συνδέονται και απορρέουν απ' αυτή τη σχέση, σε αντίθεση με ό,τι υποστηρίζουν οι θεωρητικοί “του τέλους της πολιτικής”, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπως αναφέρει ο Francis Fukoyama στο βιβλίο του το «Τέλος της Ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος» (1992). Μια δεύτερη θεωρητική άποψη διατείνεται ότι η πολιτική βρίσκεται στο τέλος της, διότι τα πάντα καθορίζονται από την εσωτερική λογική της παγκόσμιας αγοράς. Η άποψη αυτή δεν αντιλαμβάνεται ότι το παγκόσμιο υπάρχει και εκδηλώνεται μόνο μέσα από το τοπικό, ότι σε κάθε περιοχή του κόσμου η κυβερνητική πολιτική, ο εσωτερικός συσχετισμός καθώς και οι κινήσεις των πολιτών καθορίζουν το βαθμό στον οποίο διεθνή φαινόμενα βρίσκουν χώρο κίνησης και έκφρασης στην ίδια την εθνική τους πραγματικότητα. Επιπλέον, αυτή η άποψη δείχνει να μην αντιλαμβάνεται ότι οι άνθρωποι δεν είναι μόνο καταναλωτές, αλλά και πολίτες, όπως, επίσης, και ότι δεν κινούνται μόνο στην αγορά αλλά και σε σειρά κοινωνικών σχέσεων και οργανώσεων. Αγνοεί το γεγονός, ότι με αυτή τους τη δράση υπερβαίνουν τον στενό ορίζοντα της αγοράς και δύνανται να επαναφέρουν την πολιτική ως απαραίτητο συστατικό της εξελιγμένης ανθρώπινης οντότητας. Μια τρίτη θεωρητική άποψη εκτιμά ότι στις σημερινές συνθήκες δεν επήλθε το τέλος της πολιτικής, αλλά πρέπει να σκοπεύσουμε το τέλος μιας συγκεκριμένου τύπου πολιτικής. Αυτής στην οποία διεθνείς δυνάμεις και αντίστοιχες εθνικές πολιτικές δυνάμεις είχαν προδιαγράψει το τέλος της οικονομίας της αγοράς.

Αν, τελικά, παγκοσμιοποιηθούν όλες οι μορφές και δομές δημοκρατικής λήψης αποφάσεων, συμμετοχής των πολιτών και δημοκρατικής εφαρμογής αυτών των αποφάσεων που λαμβάνονται με τη συμμετοχή τους, το πιθανό αποτέλεσμα θα ήταν η δημιουργία ενός πολυεπίπεδου πολιτικού θεσμικού συστήματος, το οποίο θα διασφαλίζει την κατά κάποιο τρόπο υπερεθνική διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας, τη γενικευμένη συμμαχία για εργασία υπέρ των πολιτών, σε μια κατεύθυνση υπερεθνικής κοινωνικής αυτοδιάθεσης. Προς αυτή την κατεύθυνση θα συμβάλει η προώθηση ενός

νέου συμβολαίου στο υπό διαμόρφωση πολυεπίπεδο θεσμικό - πολιτικό σύστημα. Προώθηση που μπορεί να διασφαλιστεί από την ανάπτυξη αντίστοιχων κινήματων πολιτών καθώς και άλλων μορφών κοινωνικής - πολιτικής οργάνωσης.

Στη Μεγάλη Βρετανία, όπου πλέον το ζήτημα της εξόδου της χώρας από την ΕΕ είναι σε κυρίαρχη θέση, όσον αφορά τις άμεσες επιπτώσεις, υπάρχει ζωηρή και δημιουργική διαμάχη για τη λέξη της παγκοσμιοποίησης (globalization), η οποία αγκαλιάζει όλα τα πολιτικά κόμματα, καθώς και τους παράγοντες της κοινωνίας, της οικονομίας, των πολιτικών επιστημών αλλά και τους ιστορικούς.

Η επιβεβαίωση της απάντησης για την συνέχιση της μεταβατικής πορείας των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης βρίσκεται, επίσης, στα ακόλουθα γεγονότα. Πρωτίστως, χώρες και κοινωνίες που διαπνέονται, αρχικά, από αυτοπεποίθηση που πηγάζει από τις οικονομικές επιδόσεις, επηρεάζονται και κινδυνεύουν σε μεγάλο βαθμό από μια εκτεταμένη παγκοσμιοποίηση της αγοράς, η οποία έχει τις ρίζες της έξω από αυτές. Κατά δεύτερο λόγο, κράτη με έντονο κοινωνικό χαρακτήρα, όπως η Σουηδία, η Γαλλία και η Γερμανία, ανήκουν, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία, στους χαμένους της παγκοσμιοποίησης στο πρώιμο στάδιο της. Είναι διαμορφωμένα στο μύλο της κοινωνικής πολιτικής την εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης: Η οικονομική ανάπτυξη ξεφεύγει από τον έλεγχο του εθνικού κράτους, τη στιγμή που οι κοινωνικές επιπτώσεις, που αυτή συνεπάγεται, - ανεργία, μετανάστευση, φτώχεια - ζητούν τη λύση τους στους θεσμούς και τα όργανα του εθνικού κράτους. Τρίτον, η παγκοσμιοποίηση συγκλονίζει συθέμελα την εικόνα ενός ομοιογενούς, κλειστού χώρου του εθνικού κράτους που έχει ονομαστεί Ομοσπονδιακή Δημοκρατία. Εδώ μπορούμε να θυμηθούμε ότι η Μεγάλη Βρετανία ήταν μια παγκόσμια αυτοκρατορία και η παγκοσμιοποίηση είναι μια όμορφη ανάμνηση από αυτή την περίοδο. Μάλιστα, και η Γερμανία αποτελεί, εδώ και καιρό, έναν παγκόσμιο χώρο, στον οποίο συναντιούνται οι πολιτισμοί του κόσμου αλλά και οι αντιφάσεις τους. Όμως, αυτή η πραγματικότητα παρέμενε στο σκοτάδι μέχρι τώρα, εξαιτίας της επικρατούσας εικόνας ενός ομοιογενούς έθνους και προχωρούσε μπροστά χωρίς προβλήματα. Όλα αυτά ήρθαν στην επιφάνεια εξαιτίας της συζήτησης που αναπτύσσεται για την παγκοσμιοποίηση και αυτό, επειδή η παγκοσμιοποίηση σημαίνει πρώτα από όλα, αποεθνικοποίηση ή φθορά, δηλαδή πιθανό μετασχηματισμό του εθνικού σε διεθνικό κράτος.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί αναπόφευκτα την κινητήρια δύναμη που διαμορφώνει την εξωγενή και μακρόπνοη συνέχεια της διαδικασίας της μετάβασης

όμως συνδέεται άμεσα με τα γεγονότα καθώς χαρακτηρίζει τον ρόλο, τον βαθμό και την λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών. Στο ερευνητικό ερώτημα για τον ρόλο της παγκοσμιοποίησης παρατηρούμε διεξοδικά την μεγάλη απήχηση που έχει σε αυτή την σχέση.

Αν παρατηρήσουμε το σοκ της παγκοσμιοποίησης ως σοκ της αποεθνικοποίησης, τότε αυτό σημαίνει ότι δεν αμφισβητούνται απλώς τα βασικά χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής ταυτότητας των κοινωνιών, όπως για παράδειγμα, το ομοσπονδιακό “μοντέλο της Γερμανίας” με το ιδιαίτερο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας που το χαρακτήριζε. Τέταρτο κατά σειρά, αυτή η εμπειρία και η πρόκληση ταυτόχρονα, αλληλοσυγκρούεται με τις δυσκολίες που υπήρχαν κατά την περίοδο της ενοποίησης των δύο Γερμανιών. Η αλήθεια είναι ότι το δίδαγμα της ενοποίησης εξανάγκασε τους Γερμανούς να ασχοληθούν με τον εαυτό τους, αλλά και με το τι έχει μείνει από τα γερμανικά κοινά χαρακτηριστικά που τους κάνουν να ξεχωρίζουν από τους άλλους και με ποια από αυτά αξίζει κανείς να ταυτιστεί σήμερα. Σε αυτή την περίοδο της εσωτερικής αναζήτησης έρχεται η είδηση της παγκοσμιοποίησης. Το εθνικό κράτος χάνει, μέσω της αρμονικά σχεδιασμένης εκχώρησης αρμοδιοτήτων, στα πλαίσια της κοινής ευρωπαϊκής αγοράς, την ανεξαρτησία και την υλική του υπόσταση και μάλιστα σε όλα τα επίπεδα: οικονομικοί πόροι, έλεγχος πολιτικών και οικονομικών δομών, πληροφορική και πολιτισμός, καθημερινή ζωή των πολιτών. Η επικέντρωση πάνω στο ερώτημα, πως θα μπορούσαν τα “διεθνή κράτη” να αποτελέσουν την απάντηση στην παγκοσμιοποίηση, καθώς και τι θα σήμαινε αυτό σε οικονομικό, στρατιωτικό, πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο, έχει μόλις ξεκινήσει, γενικά. Αν στο μέσο του Ιλίγγου που επικρατούσε το 1989, ίσχυε ότι “αναπτύσσεται από κοινού ό,τι είναι κοινό” (Willy Brandt), η είδηση της παγκοσμιοποίησης ακούγεται σήμερα ως εξής: αυτές οι ελπίδες έχουν τις ρίζες τους στην παλιωμένη εικόνα των ειδυλλιών που ξεπηδούσαν από το εθνικό κράτος. Αν το ξεπερασμένο μοντέλο του εθνικού κράτους διατηρεί ακόμα κάποια ελπίδα επιβίωσης, στο νέο σκηνικό που δημιουργούν οι δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς, καθώς και οι διεθνείς πρωταγωνιστές και οι αντίστοιχες δραστηριότητες, αυτή θα έχει να κάνει μόνο με την περίπτωση που η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης μπορεί να προχωρεί με βάση τα κριτήρια της εθνικής πολιτικής σε όλους τους τομείς. Η αναγνώριση αυτής της πραγματικότητας δεν είναι υπόθεση της ελεύθερης σκέψης του καθενός ή της δράσης των πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων.

Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η παγκόσμια κοινωνία, όπου για παράδειγμα ο προσδιορισμός του “εθνικού” για προϊόντα, επιχειρήσεις, τεχνολογία, βιομηχανία καθίσταται φανταστικός, μας εξαναγκάζει μέσω του οικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού μετασχηματισμού να ανοίξουμε τα μάτια μπροστά στην εποχή του παγκόσμιου, τις δυνατότητες, τις ιδεολογίες, τα παράδοξα και τις υστερίες του. Προ πάντων, όμως, μπροστά στο νέο παιχνίδι εξουσίας στο οποίο όλοι υποτάσσονται.

Με λίγα λόγια, η παγκοσμιοποίηση είναι μια μη αναστρέψιμη προϋπόθεση για την περαιτέρω πορεία των κοινωνιών. Σε αυτή τη βάση πρέπει να αντιμετωπιστούν οι αρχές της περιόδου της πρώτης νεωτερικότητας: Τι σημαίνει ανεξιθρησκία; Τι συμπεριλαμβάνει η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία πρέπει να ισχύει για όλους, σε αντίθεση με τους ξεχωριστούς πολιτισμούς; Ποιος μπορεί να είναι ο εγγυητής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην μετά το εθνικό κράτος εποχή; Πώς μπορεί να διασωθεί ή να μετασχηματιστεί το σύστημα κοινωνικών παροχών, το οποίο στο μεγαλύτερο μέρος του ήταν υπόθεση του εθνικού κράτους, με δεδομένο το οξυνόμενο πρόβλημα της παγκόσμιας φτώχειας και της δραματικής μείωσης των ευκαιριών που υπάρχουν στην αγορά εργασίας; Όταν τα εθνικά κράτη καταρρεύσουν, θα ξεσπάσουν άραγε νέοι θρησκευτικοί πόλεμοι; Μήπως βαδίζουμε προς έναν κόσμο χωρίς βία, ο οποίος ζει εν ειρήνη μετά το θρίαμβο της παγκόσμιας αγοράς; Και μήπως βρισκόμαστε στην καμπή πριν από ένα Δεύτερο Διαφωτισμό; Όλα τα παραπάνω ερωτήματα αναδεικνύονται μέσα από τη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση, χωρίς κανείς να γνωρίζει αλλά και να είναι σε θέση να γνωρίζει, πώς θα απαντηθούν τα όσα αφορούν την ίδια την ύπαρξη του πολιτισμού μας, για το χάσμα που χωρίζει φτωχούς και πλούσιους, τις εθνότητες, τις ηπείρους ή τις θρησκείες με περίπλοκη ιστορία βίας και συγκρούσεων.

Για το ερευνητικό ερώτημα που αφορά τον ρόλο της ΕΕ στην διαμόρφωση του σύγχρονου Ευρωπαϊκού και παγκόσμιου χώρου τα αποτελέσματα και σε αυτή την περίπτωση καταδεικνύουν τον κρίσιμο ρόλο της. Η ΕΕ είναι ο βασικό παράγοντας που καθορίζει την πορεία των χωρών της ΝΑΕ παρά τις αμφιταλαντεύσεις αλλά και τις τεράστιες αντιφάσεις που παρατηρούνται.

Ως «υπερκράτος», όσο αντιφατικό και αν εμφανίζεται, η ΕΕ εφαρμόζει μια διττή πολιτική αναφορικά με την παγκοσμιοποίηση: από την μία αντιστέκεται σε ζητήματα που αποτελούν παραδοσιακά κεκτημένα και από την άλλη στον οικονομικό και τεχνολογικό τομέα εντυπωσιάζει με το άνοιγμα. Η Ένωση προσπαθεί να ενισχύσει

τη δημιουργία πολυεθνικών επιχειρήσεων με έδρα τις χώρες της ΕΕ, έτσι ώστε να ανταγωνιστούν τις αντίστοιχες των Ηνωμένων Πολιτειών, της Κίνας και της Ιαπωνίας στις απαιτητικές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί στον παγκόσμιο ανταγωνισμό. Παρά τις παρεμβάσεις, οι πολιτικές και η παρεμβατικότητα των κυβερνήσεων βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο και διατηρούν σημαντικό μερίδιο στις ουσιαστικές διαδικασίες οικονομικής διακυβέρνησης και ρυθμιστικού πλαισίου, συμπεριλαμβανομένης και της διαδικασίας προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων (Peck & Yeung, 2003).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαμέσου της Γενικής Διεύθυνσης Οικονομικών κατά το 2009 και στην έκθεση αποτελεσμάτων και προτάσεων της «Πέντε Χρόνια Ευρώ», είχε τονίσει με ακρίβεια και σχετικά δεδομένα την θέση της ΕΕ στο παγκόσμιο στερέωμα καθώς και το θεσμικό της ρόλο ως παγκόσμιο οικονομικό παράγοντα. Όσον αφορά την αντιπροσώπευση και τις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ – με έμφαση τα οικονομικά χαρακτηριστικά και δυνατότητες της ζώνης του Ευρώ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2009: 27) παρατηρείται ότι θα ήταν απόλυτα εφικτή η ενίσχυση της δυνητικής εκπροσώπησης εφόσον ολοκληρωθεί η πολιτική ένωση. Η παρούσα κατάσταση, όπου η Ένωση δεν εμφανίζεται με ενιαίες θέσεις και απόψεις, αξιολογείται ως αδυναμία δυσανάλογη των οικονομικών της δυνατοτήτων. Αυτό αποτελεί και τον λόγο για τον οποίο, παρά το μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων με δικαίωμα ψήφου και αριθμό θέσεων στους διεθνείς οργανισμούς όπως το ΔΝΤ, οι χώρες της ΕΕ θεωρούνται ότι ασκούν λιγότερη επιρροή από τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες και διαθέτουν περίπου το ήμισυ του ποσοστού συμμετοχής σε σχέση με την ΕΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, η αυξανόμενη οικονομική βαρύτητα των υπό ανάπτυξη αγορών τροφοδοτεί την ολοένα και αυξανόμενη εντύπωση ότι η Ευρώπη υπέρ - αντιπροσωπεύεται, όσον αφορά τις θέσεις και το σύνολο των μελών με δικαίωμα ψήφου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2009), το οποίο και με τη σειρά του αυξάνει την πίεση για την αναθεώρηση των δομών των διεθνών οργανισμών.

Επιπρόσθετα, η εισαγωγή του ενιαίου νομίσματος κρίθηκε θετικά και χαρακτηρίστηκε ως βήμα προόδου για μια σταθερή και κατά πολλούς ενιαία νομισματική πολιτική με μακροοικονομικές προεκτάσεις, που θα οδηγήσει στην προστασία τις χώρες από τις κερδοσκοπικές και νομισματικές επιθέσεις και θα αποτελούσε καταφύγιο και ευνοϊκό περιβάλλον για τη σταθερή μείωση της ανεργίας και τη βιώσιμη ανάπτυξη (Helleineretal, 2005: 163-166). Όλα αυτά ήταν θεωρητικές υποθέσεις μιας περιόδου που προηγήθηκε της έλευσης του Ευρωνομίσματος, αλλά

δεν κατάφερε ουσιαστικά αποτελέσματα, όχι μόνο για χώρες με εγγώρια δομικά προβλήματα, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, αλλά και για χώρες όπως η Ιρλανδία, η Ιταλία και η Ισπανία που αναγκάστηκαν να εισέλθουν σε καθεστώς επιτήρησης από το ΔΝΤ. Οι φόβοι, τελικά, επιβεβαιώθηκαν και το ασφαλές οικονομικό και χρηματοπιστωτικό περιβάλλον της ΕΕ βίωσε μία βίαιη και μεγάλης κλίμακας αναταραχή με αρκετές παθογένειες και αδυναμίες στην αντιμετώπιση της ανεργίας, αλλά και των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.

Αναφορικά με τη ΝΑ Ευρώπη, μέχρι το 2009, οι περισσότερες χώρες της ΝΑ Ευρώπης πέτυχαν επιτυχώς πολλούς από τους οικονομικούς στόχους της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς. Η μόνη πιθανή εξαίρεση είναι το Κόσσοβο, το οποίο βρίσκεται ακόμη σε μάλλον δύσκολη πολιτική και οικονομική κατάσταση και δεν έγινε εξέταση της κατάστασης στην παρούσα μελέτη. Οι χώρες της ΝΑΕ είναι πλέον ανοικτές οικονομίες της αγοράς με κυρίαρχη ιδιωτική ιδιοκτησία, έχουν μεταρρυθμίσει πολλούς βασικούς θεσμούς και έχουν ελευθερώσει το εμπόριο τους με την ΕΕ και τους γείτονές τους. Ο χρηματοπιστωτικός τους τομέας κυριαρχείται από τράπεζες της ΕΕ, με ξένη ιδιοκτησία και υπάρχει ένα αναδυόμενο χρηματιστήριο σε όλες τις πρωτεύουσες. Στα οκτώ χρόνια της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, οι χώρες της ΝΑΕ συγκαταλέγονται στις ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες μετάβασης. Έχουν φθάσει σε σημαντική μακροοικονομική σταθερότητα, έχουν βιώσει σταθερή ή ελαφρά ανατίμηση εσωτερικά μετατρέψιμων εθνικών νομισμάτων, έχουν συσσωρεύσει σημαντικά συναλλαγματικά αποθέματα, μειώνοντας τον κίνδυνο εξωτερικής αφερεγγυότητας, και οι ευκαιρίες ιδιωτικοποίησης εξακολουθούν να φθάνουν και οι ΑΞΕ να έχουν ανοδική τάση, τουλάχιστον έως τα μέσα του 2008. Σε μόλις οκτώ χρόνια, μειώθηκε σημαντικά το χάσμα όσον αφορά τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που σχετίζονται με τη μετάβαση στην περιοχή της ΝΑΕ, μεταξύ των πρώην και των τελευταίων μεταρρυθμιστών, καθώς και μεταξύ των Δυτικών Βαλκανίων και των χωρών της ΚΑΕ. Η ισχυρή οικονομική ολοκλήρωση των χωρών της ΝΑΕ με την ΕΕ πραγματοποιήθηκε, επίσης, μέσω της αύξησης των εμπορικών ροών, των άμεσων ξένων επενδύσεων και της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης, παρόλο που η σύναψη συμβατικών σχέσεων προχώρησε και ολοκληρώνεται με πολύ βραδύτερο ρυθμό.

Τα τελευταία 30 χρόνια, οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης πέτυχαν πολλούς σημαντικούς μεταβατικούς στόχους, αλλά σημειώθηκαν, επίσης, πολλές αποτυχίες. Το σημερινό χαμηλό επίπεδο παραγωγής σε σχέση με το 1989, δείχνει πόσο βαθιά η

ύφεση της δεκαετίας του 1990 (και τα πολιτικά γεγονότα που την ενίσχυσαν πολύ) επηρέασαν τις οικονομίες της ΝΑΕ, δεδομένου ότι οι επιπτώσεις έχουν μετριαστεί μόνο εν μέρει, από την ισχυρή οικονομική ανάπτυξη μετά το 2000. Τα δεδομένα από τον πολύ υψηλό και συνεχή πληθωρισμό οδήγησαν όλες τις χώρες της ΝΑΕ, κάποιες ωστόσο και μερικές αργότερα, να προσυπογράψουν την ασφαλή συνταγή των πολύ περιοριστικών νομισματικών πολιτικών. Ενώ οι πολιτικές αυτές είχαν επιτυχία στη μείωση του πληθωρισμού, δεν εξασφάλισαν μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη και γρήγορη κάλυψη με τις πιο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Η περιορισμένη αναδιάρθρωση πολλών βιομηχανικών τομέων στις περισσότερες οικονομίες της ΝΑΕ και η αδυναμία δημιουργίας κατάλληλου θεσμικού, ρυθμιστικού και νομικού πλαισίου, δεν επέτρεψαν την ανταπόκριση στην προσφορά που είναι απαραίτητη, για τη μείωση της ανεργίας και τη δημιουργία σταθερής οικονομικής ανάπτυξης (Daviddi & Uvalic, 2006).

Παρόλο που η ΕΤΑΑ το 1995 έκανε μια σαφή διάκριση μεταξύ των εννοιών της μετάβασης και της οικονομικής ανάπτυξης - με τη μετάβαση να ορίζεται ως η διαδικασία εγκαθίδρυσης ανοικτών αγορών μέσω θεσμικών αλλαγών, ενώ η ανάπτυξη αναφέρεται στην ενίσχυση του βιοτικού επιπέδου - είναι σαφές ότι η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς έχει κινητοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό από την επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης (Kekic, 1996). Επομένως, οι συστημικές αλλαγές που απαιτούνται από τη μετάβαση στην οικονομία της αγοράς πρέπει να αποτελέσουν σημαντικό μέσο για την επίτευξη μακροπρόθεσμης οικονομικής ανάπτυξης, αλλά αυτό αποδείχθηκε πιο δύσκολο να επιτευχθεί στις χώρες της ΝΑΕ. Οι θεσμικές αλλαγές που σχετίζονται με τη μετάβαση και υλοποιούνται σε ένα ιδιαίτερα ασταθές πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον δεν έχουν ευνοήσει τη γρήγορη οικονομική ανάπτυξη.

Υπάρχουν ακόμα ορισμένα οικονομικά μέτρα που πρέπει να εκπληρωθούν στις χώρες της ΝΑΕ, ωστόσο οι πολιτικές προκλήσεις είναι εξίσου σημαντικές. Οι χώρες της ΝΑΕ πρέπει να καταβάλουν σημαντική προσπάθεια για την επίλυση των υπολοίπων πολιτικών ζητημάτων, καθώς αυτό είναι προς το συμφέρον όλων. Η Ε.Ε. θα πρέπει, επίσης, να επιβεβαιώσει με αξιόπιστο τρόπο τις προοπτικές ένταξης στα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων, και μόλις στις αρχές του 2020, πραγματοποιήθηκε ένα τόσο σημαντικό βήμα. Προκειμένου να επιτευχθεί μόνιμη σταθερότητα στα Δυτικά Βαλκάνια, είναι απαραίτητο να ενσωματωθούν όλες οι χώρες στην Ε.Ε. το συντομότερο δυνατό, όχι μόνο οικονομικά αλλά και πολιτικά.

Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (TEU) (Φεβρουάριος 1992) έθεσε με σαφή τρόπο τις νομισματικές και δημοσιονομικές αρχές στις οποίες βασίζεται η Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Σύμφωνα με τη Συνθήκη, τα μέλη της ΕΕ υπόκεινται σε συγκεκριμένες παραμέτρους - κριτήρια που ορίζονται από την Συνθήκη του Μάαστριχτ, ώστε να επιτύχουν τη νομισματική ολοκλήρωση. Τα κριτήρια σύγκλισης, όπως χαρακτηριστικά τέθηκαν, απαιτούν από τις χώρες μέλη τα εξής: συγκεκριμένη μείωση των επιπέδων πληθωρισμού και σταθερότητα σε χαμηλά επίπεδα, επιτοκιακή σύγκλιση, συναλλαγματική σταθερότητα και επιπλέον δημοσιονομική σταθερότητα με δημόσιο έλλειμμα που δεν θα ξεπερνά το 3% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ).

Η εισαγωγή του Ευρωνομίσματος στις αρχές του 1999 από τα 11 κράτη μέλη της ΕΕ (η Ελλάδα υιοθέτησε το ευρώ το 2002, η Σλοβενία το 2007, η Κύπρος και η Μάλτα το 2008, η Σλοβακία το 2009 και η Εσθονία το 2011, Λετονία 2014, Λιθουανία 2015) σηματοδότησε το πρώτο βήμα στην οικονομική - νομισματική ολοκλήρωσης της Ευρώπης. Με αυτόν τον τρόπο, η Οικονομική και Νομισματική Ένωση δεν αποτελεί μόνο ένα βήμα προς μια ολοκληρωμένη ένωση, αλλά πολύ πιθανόν το βασικό και ουσιαστικό γεγονός που χαρακτηρίζει το σύγχρονο Ευρωπαϊκό οικοδόμημα (Ballabrigda & Martinez-Mongay, 2002).

Η παράλληλη εισαγωγή του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ), μέσω του οποίου όλα τα κράτη μέλη συμφωνούν στην ανάγκη χάραξης ενιαίας και αποτελεσματικής δημοσιονομικής πολιτικής για την ομαλή λειτουργία της ΟΝΕ αποτέλεσε ουσιαστικό λόγο για την αποφυγή προβλημάτων σχετικά με τους φόβους που εκφράστηκαν για το υπέρογκο κόστος μιας δημοσιονομικής - νομισματικής ολοκλήρωσης. Η εφαρμογή του Συμφώνου, με την υιοθέτησή του από το 1997, έθεσε την ισχυρή βούληση των χωρών για την μέγιστη νομισματική και δημοσιονομική πειθαρχία στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση και την εδραίωση των απαιτήσεων που απορρέουν από την Συνθήκη του Μάαστριχτ, αναφορικά με τη δημοσιονομική πειθαρχία στην (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Οικονομικά & Δημοσιονομικά Θέματα, 2005).

Παγκοσμιοποίηση στην περίπτωση της ΕΕ θα ήταν θετικό να σημαίνει περιφερειοποίηση σε υπό και υπερεθνικό επίπεδο. Μια ελεύθερη και ακμάζουσα κοινωνία, ένα κοινωνικό σύστημα το οποίο θα προσανατολιστεί στην ενεργό συμμετοχή των πολιτών, ένα ενεργό κράτος το οποίο θα αναπτύσσει και θα κατευθύνει την παραγωγική, επιστημονική και κοινωνική εξέλιξη, μέσω σχεδιασμένου ελέγχου,

μια Ευρώπη που δεν θα απομονώνεται, αλλά θα οργανώνει τις σχέσεις με τις γειτονικές περιοχές και την παγκόσμια αγορά, μια παγκόσμια συνεργασία (J. Hebermas, 2012). *«Οι κερδοσκόποι θεωρούν τον φιλελεύθερο κεφαλαιοκρατικό καπιταλισμό πιο επικίνδυνο από τον κομμουνισμό. Μια διαφορετική πολιτική θα πρέπει να εφαρμοστεί προκειμένου να μην είναι μόνη της η αγορά αυτή που κατευθύνει τις εξελίξεις αλλά μαζί με ένα πλαίσιο κανόνων. Μόνο τότε μπορεί να υπάρξει μια διαφορετική προσέγγιση για την νεολαία, τους άνεργους και τους εργαζόμενους, ανάμεσα στα φύλα, ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία. Με μια ματιά: Καταστροφή κατά επιλογή: Η μετατροπή της Ευρώπης σε κοινωνία βραζιλιάνικου τύπου. Αν δεν υπάρξει αυτό το νέο σύμβολο, αν ο φαναλισμός του μεταμοντέρνου και του νεοφιλελεύθερου οικουμενισμού γίνει η προφητεία που θα επιβεβαιώνει την ίδια τους την ύπαρξη, αυτό θα είναι μοιραίο. Σε κάθε περίπτωση, τότε μπορούν να γίνουν πραγματικότητα τα τρομακτικά οράματα τα οποία ήδη έχουν κυριεύσει τη φαντασία της κοινής γνώμης. Ας ξεχωρίσουμε ένα από αυτά: τη μετατροπή της Ευρώπης σε βραζιλιάνικου τύπου κοινωνία. Οι νεοφιλελεύθεροι κέρδισαν. Το εθνικό κράτος έχει αποσιλωθεί. Το κοινωνικό κράτος έχει μετατραπεί σε ερείπια. Όμως δεν κυριαρχεί η αταξία»* (J. Hebermas, 2012:79). Τη θέση των μηχανισμών επιβολής της εξουσίας και δικαίου των πρωταγωνιστών του εθνικού κράτους έχουν καταλάβει πολύμορφοι, αντιφατικοί μηχανισμοί εξασφάλισης της κυριαρχίας, οι οποίοι ανταγωνίζονται.

Στο νομισματικό πεδίο, με θετικό βλέμμα, οι νεοφιλελεύθεροι λαμβάνουν την εγκατάλειψη των εθνικών νομισμάτων ως ένα μέσο επίτευξης χαμηλών έως και μηδενικών πληθωρισμών και υπερασπιζόμενοι το ευρώ είχαν υποστηρίξει ότι θα αποτελέσει θωράκιση για τις ακραίες χρηματοοικονομικές ροές, ενώ παράλληλα θα δημιουργήσει περιβάλλον για ελκυστικές ξένες επενδύσεις: *«Εάν επιχείρησαν να διατηρήσουν τη δημοσιονομική ελευθερία και τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών, θα έπρεπε να θυσιάσουν την αφοσίωση τους προς την εσωτερική νομισματική πολιτική»* (Helleiner, 2004: 165). Σίγουρα, τα πρώτα χρόνια μετά την εισαγωγή του νέου νομίσματος το 2002, παρατηρείται η άνοδος του νομίσματος στις ισχυρότερες νομισματικές αξίες σε παγκόσμιο επίπεδο και σαφέστατα μια σταθερότερη οικονομική πορεία, απαλλαγμένη από κερδοσκοπικές επιθέσεις και πιέσεις.

Η ΟΝΕ αποτέλεσε την αφορμή για την επιβολή των νεοφιλελεύθερων θεωριών και την εφαρμογή κανόνων που προσεγγίζουν την νομισματική πολιτική εντός της ΟΝΕ ως μια ευκαιρία να παραμεριστούν κλασικές μακροοικονομικές πολιτικές που θεωρητικά δεν ανήκουν στον σύγχρονο τρόπο διακυβέρνησης. Οι εθνικές

κυβερνήσεις αποφάσισαν την κατάργηση των εθνικών νομισμάτων και την διαμόρφωση δημοσιονομικής πολιτικής σύμφωνα με το Σύμφωνο Σταθερότητας. Ωστόσο, η συγκεκριμένη δέσμευση έχει ως αντίκτυπο την αναίρεση της δυνατότητας νομισματικών ελιγμών μέσω των εθνικών νομισμάτων. Η Ευρωπαϊκή αριστερά ήταν εξαρχής αντίθετη στον σχετικό σχεδιασμό του εγχειρήματος με αυτά τα χαρακτηριστικά, με βασική ένσταση την περιστολή δαπανών του κράτους πρόνοιας, την εγγώρια απορρύθμιση και την αδυναμία των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν την ανεργία και άλλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, καθώς το Σύμφωνο απαξιώνει τη δυνατότητα για μονομερείς δημοσιονομικές πολιτικές. Το ΣΣΑ δεν είναι ευέλικτο και παράγει πολιτικές που εμποδίζουν τη δυνατότητα αναπτυξιακών πρωτοβουλιών, με αποτέλεσμα να τελματώνει το πρόβλημα της ανάπτυξης σε χώρες στις οποίες το δημοσιονομικό έλλειμμα υπερβαίνει το 3% του ΑΕΠ σε περιόδους που δεν κρίνονται ως ακραίες (Tanzi, 2003).

Αντίθετα, έμφαση δόθηκε στα ζητήματα των δημοσιονομικών ελλειμμάτων αλλά και του σταθεροποιητικού ρόλου της δημοσιονομικής πολιτικής: *«Η ιστορία της δημοσιονομικής πολιτικής στην ΕΕ χαρακτηρίζεται από συστηματικές πολιτικές ενισχυτικές των κυκλικών τάσεων, όπου τα ελλείμματα αυξήθηκαν με επεκτατικό τρόπο και περιορίστηκαν μόνο σε υφέσεις, ασκώντας συνεχή πίεση στους συντελεστές χρέους, που υπέδειξαν μια προφανή εκρηκτική συμπεριφορά σε αρκετά κράτη μέλη»* (Ballabriga & Martinez-Mongay, 2005:6). Λαμβάνοντας υπόψη την αναφορά, τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα ήταν μία πρόκληση με μόνη αξιόπιστη λύση τη θεσμοθέτηση αυστηρών ορίων και οδηγού σύνθεσης δημοσιονομικής πολιτικής, στο πλαίσιο της οικονομικής ένωσης, με μηχανισμό επιβολής αυστηρών μέτρων.

Το πακέτο σταθερότητας μαζί με τις λοιπές δημοσιονομικές ρυθμίσεις που το συνοδεύουν συνιστά τον βασικό κορμό της νομισματικής ένωσης και αποτελεί το βασικό εργαλείο επίτευξης των μέσο-μακροπρόθεσμων δημοσιονομικών στόχων των κρατών μελών του ευρώ. Αυτό καθορίζει την αναγκαιότητα για μια δημοσιονομική πολιτική με μεγάλο χρονικό ορίζοντα και ευρύ προσανατολισμό, κατανοώντας τις βραχυπρόθεσμες αστάθειες και κρίσεις των αγορών συναλλάγματος, γεγονός που δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει η δημοσιονομική πολιτική.

Το γεγονός ότι το πακέτο σταθερότητας είναι περιοριστικό και ιδιαίτερα αυστηρό, παρά τα θετικά στοιχεία στην εισαγωγή και τον προσδιορισμό σταθερής δημοσιονομικής πολιτικής, έχει αντίστροφα αποτελέσματα κατά τη χάραξη δημοσιονομικής πολιτικής, καθώς δυσκολεύει τους φορείς να οριοθετήσουν τα

δημοσιονομικά τους αγνοώντας τις νομισματικές εξελίξεις. Αυτό παραμένει και ο κύριος λόγος για την δριμεία κριτική που δέχτηκε το σύμφωνο σταθερότητας. Από την πρώτη στιγμή ακούστηκαν αμφισβητήσεις για τη δυνατότητα των μελών να καταγράψουν δημοσιονομικά αποτελέσματα που θα ωφελούσαν τη νομισματική ένωση και θα συγκλίνουν με τους στόχους του Συμφώνου. Στην κριτική και τους ενδοιασμούς αυτούς οι Eichengreen και Wyplosz (1997) αλλά και Walter (2002), σημειώνουν, προβλέποντας παράλληλα τη συνέχεια, ότι τα απτά θετικά στοιχεία είναι πολύ πιθανόν να είναι μηδαμινά, και ότι θα μπορούσαν να είχαν επιτευχθεί με διαφορετική προσέγγιση αναπτυξιακά αποτελέσματα με μικρές αλλαγές στο υπάρχον πλαίσιο της ΟΝΕ.

Υπάρχουν πολλοί μελετητές που ερμηνεύουν διαφορετικά τη δυνατότητα της δημοσιονομικής πολιτικής να μπορεί να είναι ευέλικτη και αποτελεσματική, ανεξάρτητα από τους περιορισμούς που θέτει η νομισματική πολιτική. Τα κριτήρια που θέτει το σύμφωνο σταθερότητας υπογραμμίζονται στην εφαρμοζόμενη νομισματική πολιτική από την ΕΚΤ και θεωρητικά διασφαλίζουν δημοσιονομική σταθερότητα. Σε ορισμένες κυρίως μεγάλες οικονομίες της ζώνης του ευρώ, αποτυπώνεται στα δεδομένα ότι τα οικονομικά της ένωσης ενδυναμώθηκαν από τη δημοσιονομική διάταξη στη συνθήκη του Μάαστριχτ και των κανονισμών του ΣΣΑ. Πολλοί υποστηρίζουν πως αυτό συμβαίνει πρακτικά σε λίγες μόνο από τις χώρες που βρίσκονται στο ευρώ. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι *“η δημοσιονομική πειθαρχία ...ως το μέσο μακροπρόθεσμης φερεγγυότητας φαίνεται να είναι περισσότερο διαδεδομένη από ότι υποστηρίζεται”* (Ballabriga & Martinez - Mongay, 2005:22).

Ο Uhlig (2002) επιχειρηματολογεί ως προς την κατεύθυνση που έχει λάβει το εγχείρημα της προσαρμογής, καθώς έχει διαμορφωθεί και επηρεαστεί από επιμέρους δημοσιονομικές πολιτικές κρατών, χωρίς να λαμβάνει υπόψη όλες τις παραμέτρους αλλά και τις διαφορές μεταξύ των κρατικών οντοτήτων ακόμη περισσότερο όταν επιβάλλεται η εφαρμογή των στρατηγικών στόχων του συμφώνου. Οι αποφάσεις αλλά και η επιβολή κυρώσεων λαμβάνονται εντός του συμβουλίου των υπουργών οικονομικών της ευρωζώνης το λεγόμενο Ecofin. Το Ecofin, σύμφωνα με τον Uhlig, (2002) αντιμετώπισε με επιείκεια τις χώρες που παραβίασαν τους κανόνες, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, τις περιπτώσεις τριών χωρών όπου το δημόσιο χρέος ως προς το ποσοστό του ΑΕΠ σε χώρες της ευρωζώνης εκτοξεύθηκε πολύ περισσότερο από το όριο, έχοντας ανέλθει στο 70,7%, κατά μέσο όρο το 2004 για την

ευρωζώνη και αντίστοιχα, 106.2% στην Ιταλία, 109.9% στην Ελλάδα και 100.7% στο Βέλγιο (Eurostat, Euroindicators, 2004).

Ο Uhlig (2002) στις αναφορές του υιοθετεί ως επιτακτική την εφαρμογή πολιτικών που θα εξασφαλίζουν συνοχή ανάμεσα στους κανόνες του συμφώνου και της δημοσιονομικής πολιτικής από τις κυβερνήσεις, έτσι ώστε να επιτευχθεί σταθερότητα αλλά και ισορροπία. Όμως, κρίνεται απαραίτητη μία μεγαλύτερη ελαστικότητα κατά την εφαρμογή του συμφώνου (Fischer, 2005). Η ελαστικότητα αυτή επιτρέπει σε κάποιες χώρες να μεθοδεύσουν τις πολιτικές τους, προκειμένου να επιτύχουν ευκολότερα αναπτυξιακούς στόχους, όπως συνέβαινε πριν την περίοδο του ευρώ. Παρόλα αυτά, στις αρχές της δεκαετίας του 2000 η Γαλλία, η Γερμανία, η Πορτογαλία και η Ιταλία δεν μπόρεσαν να συμμορφωθούν με την προϋπόθεση που θέτει το σύμφωνο για το όριο ελλείμματος στο 3% του Α.Ε.Π (Walter, 2002).

Σύμφωνα με τους Ballabriga & Martinez-Mongay (2005) και Helleiner (2002) το ενιαίο νόμισμα δεν οδήγησε στην εξασφάλιση δημοσιονομικής σύγκλισης στην ζώνη του ευρώ, και επιπρόσθετα, όπως σημειώνει ο Uhlig (2002:34), τα κρατικά όργανα επιβάλλεται να ενισχύσουν «μέρος μιας ευρύτερης Ευρωπαϊκής συμφωνίας και ενός δικτύου, ώστε να αποφευχθούν οι δημοσιονομικές αποκλίσεις και το πάγωμα των δανείων σε περιόδους κρίσεων».

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η Οικονομική και Νομισματική Ένωση πρακτικά δημιουργεί την αδυναμία των εθνικών κεντρικών τραπεζών να ορίζουν μέτρα επιτοκίου και διακυμάνσεις συναλλάγματος, ως εκ τούτου ο βασικός στόχος της νομισματικής πολιτικής είναι να υποστηριχθεί μια γενική μακροοικονομική πολιτική που θα επιφέρει, χαμηλό πληθωρισμό, σταθερότητα των τιμών, βιώσιμο οικονομικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με τον Bukowski (2011:98), *«δεν αποτελεί ένα αρκετά αποτελεσματικό ή ένα ιδιαίτερα εξειδικευμένο εργαλείο μακροοικονομικής σταθεροποίησης διότι, ενώ μετριάξει προσωρινά το πρόβλημα της ανεργίας, οδηγεί στην αύξηση του δημοσιονομικού ελλείμματος, του δημοσίου χρέους, και των επιτοκίων μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα»*. Επίσης, όσον αφορά τη δημοσιονομική πολιτική, η δημοσιονομική πειθαρχία είναι απαραίτητη για τη στήριξη της νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ (Walter, 2002). Εκτός αυτών των δεδομένων, η εφαρμογή της μακροοικονομικής πολιτικής είναι αναπόφευκτα συνδεδεμένη σε όρους δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής.

Όσον αφορά το Ερευνητικό Ερώτημα σχετικά με το ποιο ήταν το πραγματικό αποτύπωμα “της παγκοσμιοποίησης και της χρηματοπιστωτικής κρίσης στις χώρες των Βαλκανίων”, σημειώνονται τα εξής:

Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης των χωρών των Βαλκανίων είναι σημαντική. Σε μια περίοδο λίγων ετών έγιναν σημαντικές δομικές αλλαγές στην οικονομία όλων των χωρών της ΝΑ Ευρώπης. Το άνοιγμα των αγορών έφερε ξένες επενδύσεις, ο κλάδος της αγροτικής παραγωγής μειώθηκε και συνεχίζει να μειώνεται, ενώ ραγδαία αύξηση παρουσίασε ο κλάδος των υπηρεσιών και οι εξαγωγές. Όμως, (όπως ήταν αναμενόμενο) το εργατικό δυναμικό βίωσε συνθήκες που επέβαλαν την αλλαγή εργασίας, τη μετανάστευση και την προσαρμογή σε ένα νέο εργασιακό περιβάλλον. Το άνοιγμα, όμως, των αγορών έφερε και σε μειονεκτική θέση τις νέες οικονομίες των χωρών της ΝΑ Ευρώπης. Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 έπληξε πολύ περισσότερο της αδύναμες νέες ακμάζουσες οικονομίες της ΝΑ Ευρώπης, με δραματικές συνέπειες. Το μέγεθος του πλήγματος και το αποτέλεσμα των νέων δεδομένων που δημιουργήθηκε από την οικονομική κρίση, διαφέρει από χώρα σε χώρα. Σε όλες όμως τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, οι μισθοί μειώθηκαν, το ίδιο και η αγοραστική αξία και η κατανάλωση. Αυτό γεννάει σημαντικά ερωτήματα για τον βέλτιστο τρόπο που θα μπορούσε να θωρακίσει μια χώρα ή για το μείγμα των πολιτικών μέτρων που θα μπορούσαν να ανακάμψουν τις επιπτώσεις στην ανάπτυξη. Μια ανοικτή οικονομία σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον είναι αναπόφευκτο ότι θα έχει συνέπειες από μια Διεθνή οικονομική κρίση. Το ερώτημα, όμως, παραμένει για το ποια μέτρα θα μπορούσαν να προσφέρουν διέξοδο, με την ανάπτυξη μέσα από ένα παρόμοιο σκηνικό και αφού έχει γίνει ορατό το μέγεθος του πλήγματος σε μια χώρα ή έναν κλάδο.

Δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στον παράγοντα Ευρωπαϊκή Ένωση και διερευνώντας το Ερευνητικό Ερώτημα – «*Ποια επίδραση των πολιτικών σύγκλισης με την Ευρωπαϊκή Ένωση στην ανάπτυξη των χωρών των Βαλκανίων;*» Προκύπτει το συμπέρασμα πως η προσπάθεια σύγκλισης και ένταξης στην Ένωση έδωσε κίνητρα και εργαλεία για την υιοθέτηση πολιτικών και πρακτικών που βελτίωσαν την οικονομική ανάπτυξη και επέφεραν δομικές αλλαγές σε πολλούς παραγωγικούς κλάδους των οικονομιών της ΝΑ Ευρώπης. Αρνητικό δεδομένο παραμένει πως η ανάπτυξη των Βαλκανικών χωρών έχει πλέον μεγάλη εξάρτηση στην εισροή κεφαλαίων, η οποία έχει μειωθεί δραματικά και δεν έχει ακόμα ανακάμψει μετά το 2010. Πέρα από τα οικονομικά προβλήματα, η ανεργία συνεχίζει να έχει διψήφια

νούμερα στα Βαλκάνια, θέτοντας ένα ερώτημα για το κατά πόσο είναι τελικά εφικτό ή τελικά αν μπορεί η Ευρώπη να δώσει περαιτέρω ώθηση, έτσι ώστε να ανακάμψουν οι οικονομίες των Βαλκανικών χωρών.

Οι χώρες της ΝΑ Ευρώπης είχαν προγραμματίσει και οργανώσει εντατικές προσπάθειες για μεταρρυθμίσεις σε αρκετούς από τους τομείς που σχετίζονται με τις διαρθρωτικές, νομοθετικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι μεταρρυθμίσεις ήταν επιφανειακές, επικεντρωμένες σε συγκεκριμένους τομείς και δεν υποστηρίχθηκαν επαρκώς, κυρίως εξαιτίας της πολυπλοκότητας και της πολιτικής αστάθειας. Για να διατηρηθεί η βιωσιμότητα της εξέλιξης των μεταρρυθμίσεων καθώς και η επιτυχία τους, είναι εξαιρετικά σημαντικό όλες οι χώρες της περιοχής να εφαρμόσουν μια ολοκληρωμένη στρατηγική προσέγγιση.

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα νέα φιλελεύθερα δημοκρατικά κράτη της ΝΑ Ευρώπης είναι ιδιαίτερα έντονες και οι μετασοσιαλιστικές κοινωνίες, όπου η οικονομική ανάπτυξη απουσιάζει ή καθυστερεί και όπου, όπως παρατηρήθηκε στην έρευνα, διαιωνίζονται σοβαρά δημοκρατικά και θεσμικά ελλείμματα και αποτυχίες, ενώ αμφισβητούνται έντονα οι πολιτικές επιλογές, παρουσιάζει ιδιαίτερη κόπωση. Η βαθμίδα μετάβασης της Νοτιοανατολικής Ευρώπης παρουσιάζει ορισμένα κοινά πρότυπα ακριβώς σε αυτές τις γραμμές. Η βασική πρόκληση που αντιμετωπίζουν όσοι ενεργούν υπέρ των συνεχόμενων μεταρρυθμίσεων και των φιλελεύθερων πολιτικών είναι: εάν και σε ποιο βαθμό είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις πιέσεις και να ανταποκριθούν στις εγγενείς προκλήσεις (συσσώρευσης και νομιμοποίησης, ασφάλειας και ανάπτυξης) στο φιλελεύθερο και δημοκρατικό κράτος και στην ανάγκη που προκύπτει στην αγορά. Αυτό που παραμένει αβέβαιο είναι εάν αυτές οι επιλογές θα προσφέρουν ισορροπία ανάμεσα στην κοινωνική ευημερία και την οικονομική ανάπτυξη και αν τελικά η προσαρμογή θα οδηγήσει στην πολυπόθητη σύγκλιση με την υπόλοιπη Ευρώπη.

Αν δεχτούμε ότι η μετάβαση τουλάχιστον για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, οδεύει στην λήξη αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, τότε πράγματι βρισκόμαστε μπροστά στην τέταρτη μεταβατική δεκαετία στην οποία αναμένονται εξαιρετικά σημαντικές εξελίξεις, οι οποίες θα μπορούσαν να επηρεάσουν τον ρόλο της αγοράς και των πολιτικών επιλογών των κυβερνήσεων στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης.

Βασικό στοιχείο αποτελεί η ανάλυση σε επίπεδο πολιτικής οικονομίας και εμπειρικής κατανόησης των συνθηκών. Στις περισσότερες χώρες των Δυτικών

Βαλκανίων, η οικονομική ανάπτυξη είναι αδύναμη, τα μικροοικονομικά δεδομένα και στοιχεία αρκετά ισχνά, οι μακροοικονομικές πολιτικές είναι ευκαιριακές και ελάχιστα αξιόπιστες (από την άποψη της βιωσιμότητάς τους). Η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει αναπόφευκτα τη δομική λειτουργία και την οικονομία των χωρών, αλλά αυτός ο εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας λαμβάνεται περισσότερο υπόψη, καθώς επιφέρει ιδιαίτερη πίεση, στη λειτουργία της επιχειρηματικότητας, στις επιχειρήσεις και κυρίως στη δυνατότητα να γίνουν παραγωγικές και εξωστρεφείς. Ωστόσο, το ασταθές και αρκετά γραφειοκρατικό περιβάλλον που επικρατεί στην ΝΑ Ευρώπη, αναχαιτίζει τις παραγωγικές και επενδυτικές δυνατότητες της επιχειρηματικότητας και η ιδιωτική πρωτοβουλία υπονομεύεται από την αδιαφάνεια. Η διαφθορά, αν και σε μικρότερο βαθμό από ό,τι τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, αποτελεί εμπόδιο στην ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα.

Μελλοντικά, και, ίσως, με όλες τις απαραίτητες αλλαγές σε επίπεδο ορθολογικής διαχείρισης πόρων και της επιχειρηματικής ανάπτυξης, θα είναι σε θέση οι οικονομίες να οδηγηθούν στην πολυπόθητη αύξηση της παραγωγής και της ζήτησης και σε ένα διαφορετικό σύγχρονο κράτος, όπου οι σχέσεις μεταξύ κράτους και αγοράς εντός του παγκοσμιοποιημένου γίνεσθαι θα ήταν πραγματικά διακριτές.

Στις παρούσες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, η βελτίωση στοχευόμενων πολιτικών πρακτικών, όπως της ορθολογικής εφαρμογής των κανόνων, και η μείωση της γραφειοκρατίας, που επηρεάζει τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες και τις επενδύσεις, είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία ευνοϊκού επιχειρηματικού και επενδυτικού περιβάλλοντος. Στην πορεία ανάπτυξης και εναρμόνισης με τα φιλελεύθερα δυτικά πρότυπα, οι διαρθρωτικές μεταβολές και οι ρυθμιστικοί παράγοντες δεν θα πρέπει να συγχέονται με υπερβολές που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ένα λιγότερο ανταγωνιστικό μεταρρυθμιστικό περιβάλλον στη ΝΑ Ευρώπη. Αντίθετα, η συνέχιση και η προσαρμογή θα πρέπει να επικεντρωθεί κυρίως στη διασφάλιση νέων πολιτικών, με ενδυνάμωση της διαφάνειας και της δημοκρατίας που θα εξυπηρετεί την οικονομική ανάπτυξη. Η συνέχιση της εναρμόνισης με την ΕΕ, ειδικά στον τομέα της οικονομικής νομοθεσίας που επηρεάζει την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, θα πρέπει να αποτελέσει βασική προτεραιότητα των χωρών της περιοχής.

Όπως έχει αναφερθεί, ελλοχεύει ο κίνδυνος η διεθνής κοινότητα, συμπεριλαμβανομένης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να εμπλέκεται λιγότερο στην περιοχή από ό,τι κατά την προηγούμενη περίοδο, διότι το μεγαλύτερο μέρος των

δράσεων θα στραφεί προς την επίλυση των εσωτερικών κρίσεων εντός της ΕΕ και είναι απόλυτα σαφές ότι μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, γεννούνται νέες και σοβαρές προκλήσεις.

Η Παγκοσμιοποίηση είναι πρόκληση αλλά και ευκαιρία, όσο αντιφατικό και όσο πολύπλοκο και αν φαντάζει μπροστά σε κοινωνίες που έχουν επωμιστεί σε μεγάλο βαθμό τις συνέπειες της μετάβασης σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Εντός και επί αυτών των θεωρητικών αναλύσεων, προσεγγίσεων και απόψεων για τις ασυμμετρίες της Παγκοσμιοποίησης, της μετάβασης και του συνόλου των δεδομένων, βρίσκεται η δυναμική σχέση που έχει διαμορφωθεί στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η παγκοσμιοποίηση επηρέασε πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά το σύνολο των περιοχών οι οποίες σε καμία περίπτωση δε βρέθηκαν προετοιμασμένες να αντιμετωπίσουν πρακτικά τις προκλήσεις ή ακόμη και τις ευκαιρίες. Αναζητώντας το βασικό χαρακτηριστικό της σχέσης με την παγκοσμιοποίηση, θα μπορούσαμε να συνδέσουμε πολλά γνωρίσματα, αλλά και να συνθέσουμε πολλές λεπτομέρειες. Το βασικό, όμως, κίνητρο είναι η αναζήτηση της συμμετοχής στο παγκόσμιο χώρο ως σημείο αναφοράς ή ακόμη και ως σημείο καμπής. Η μετασοσιαλιστική έννοια του κοινωνικού αγαθού, της πολιτισμικής διαφορετικότητας, της εργασίας, του προοδευτισμού, της διεθνοποίησης αποτελούν μέχρι σήμερα προκλήσεις για το πώς μπορούν να συνδεθούν με τον καταναλωτισμό, το κέρδος, τον νεοφιλελευθερισμό, τη διάλυση του κοινωνικού ιστού και των εργασιακών σχέσεων και όλα αυτά μπροστά στην Παγκοσμιοποίηση.

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- Δεδουσόπουλος, Α. (2000). Η κρίση της αγοράς εργασίας, Ρύθμιση-Ευελιξία-Απορρύθμιση, Θεωρίες της ανεργίας, Α΄ Τόμος, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα.
- Δεμερτζής, Ν. (2015). Παγκοσμιοποίηση, κοινότητα και δημόσιος χώρος. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 4, 53-78.
- Εξαδάκτυλος, Θ. (2004). Προς τα πού βαδίζει η νοτιοανατολική Ευρώπη; Η πορεία της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς στα μετακομμουνιστικά Βαλκάνια. Βαλκανικά Σύμμεικτα, 14, 281-305.
- Ευθυμιάδης, Ν. (1993). Βαλκάνια και οικονομική ανάπτυξη. Βαλκανικά Σύμμεικτα, 6, Θεσσαλίας, σελ. 7.
- Καραμούζης Ν., Χαρδούβελης Γ. (2011). Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον. Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα
- Κατσούλης, Η. (2015). Παγκοσμιοποίηση, κράτος πρόνοιας και shareholder value. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 15, 229-260.
- Λαγός, Α. Ζ. (2015). Πωλ Κρούγκμαν, Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 25, 271-276.
- Μακρής, Γ. (2009), *Η Οικονομική Πολιτική των χωρών της Κ. και Α. Ευρώπης κατά την Διαδικασία της Μετάβασης τους προς την Οικονομία της Αγοράς*, στο Θ. Πελαγίδης - Κ. Χαζάκης (επιμ.) (2009). *Η Πολιτική Οικονομία της Μετάβασης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Πανάγου Β. & Τσουντα Κ. (2004). Παγκοσμιοποίηση, ολοκλήρωση και συνεργασία στη σύγχρονη διεθνή κοινωνία, Τόμος 2: Οι Βάσεις της Ευρωπαϊκής Οικοδόμησης, Εκδόσεις: Εμμανουηλίδης, Αθήνα
- Παπακωνσταντίνου Γ. & Αναστασίου Σ., (2013) *Αρχές Διαχείρισης Ανθρώπινου Δυναμικού. Η διοίκηση του ανθρώπινου δυναμικού της εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γ. Πετράκος (επιμ.) *Η Ανάπτυξη των Βαλκανίων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, σ. 459-507.
- Ρώμας Χ. (2001). Παγκοσμιοποίηση Αισιόδοξη προοπτική ή απειλή. Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

- Σακελλαρόπουλος, Σ. (2015). Σταύρος Τομπάζος, Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 4, 194-198.
- Σαπουντζόγλου Γ., Μητράκος Θ., Πεντότης Χ. (2010). Η Μορφολογία του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση : οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, Αθήνα, 563 σελ.
- Σπαρτιώτης Δ. & Στουρνάρας Γ. (2010). Τα θεμελιώδη αίτια της κατάρρευσης των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών αγορών. Η εμπειρία 2007-2008. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 319 σελ.. 20, 284-289.
- Τσακλόγλου, Π. (2015). Τ. Γιαννίτσης (επιμ.), Ελληνική οικονομία: κρίσιμα ζητήματα Χαραλάμπους, Α., & Τσίτση, Θ. (2010). Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στον τομέα της υγείας και η ανάπτυξη ενός υπερεθνικού ρυθμιστικού πλαισίου. ΑρχΕλλιατρ, 27, 106-112.

Διεθνής βιβλιογραφία

- Abbott, Kenneth and Snidal, Duncan (2009) “The Governance Triangle: Regulatory Standards Institutions and the Shadow of the State.” *The Politics of Global Regulation*, edited by Mattli, Walter and Woods, Ngaire. Princeton: Princeton University Press, 44–88
- Alberto F. Alesina & Silvia Ardagna (2011) Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending NBER Working Paper No. 15438 Issued in October 2009
- Altvater & Mahnkopf, (1996) Grenzen der Globalisierung, Münster
- Amin, Samir (2011), Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism? Pambazuka Press, Oxford.
- Anastasiou, S., 2014. Recruitment communication practices in job adverts in Greece through a snapshot of internet sites for job vacancies. *International Journal of Economics and Management Sciences*, 3(2), pp.9-17.
- Anastasiou, S., Filippidis, K. & Stergiou, K., (2014) Improving labour productivity during the economic crisis in Greece: The possible contribution of Human Resources Practices. *Proceedings of the 24th IBIMA Conference –Crafting Global Competitive Economies: 2020 Vision Strategic Planning & Smart Implementation*. Milan, Italy, pp. 2100-2107.

- Anastasiou, S., Filippidis, K., & Stergiou, K. (2015) Economic Recession, Austerity and Gender Inequality at Work. Evidence from Greece and Other Balkan Countries. *Procedia Economics and Finance*, 24, 41-49.
- Anastasiou, S., Siassiakos, K., Filippidis, K., & Nathanailides, C. (2015) Occupational Accidents of Immigrant Workers in Greece ,*Procedia Economics and Finance*, 33, 226-233.
- Aslund, Anders. (2001a) ‘The Myth of Output Collapse after Communism’, *Carnegie Endowment for International Peace Working Paper No18*, Washington, DC.
- Aslund, Anders. (2013) ‘How Capitalism was Built, The transformation of Central and Eastern Europe’ (2nd edition) Cambridge University Press.
- Bagus, P.(2010)“*The Tragedy of Euro*”, Ludwig von Mises Institute-Auburn, Alabama, USA
- Baker, D. Epstein, G. Pollin, R. (1998) *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge University Press
- Bartlett, W. & Monastiriotis, V. (Ed.) (2010) *South Eastern Europe After the Crisis: a new dawn or back to business as usual*. London: LSEE Research on South Eastern Europe.
- Bartlett, W. (2007) ‘*Regional Integration and Free-Trade Agreements in the Balkans: Obstacles, Opportunities, and Policy Issues*’. In S. Bianchini, J. Marko, C. Nation and M. Uvalic (eds), *Regional Cooperation, Peace Enforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans*. Ravenna: A. Longo Editore
- Bartlett, W. (2008). *Europe’s Troubled Region. Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans*. London and New York: Routledge
- Bartlett, Will (2001), "Introduction: SME Development Policies in Different Stages of Transition", forthcoming in MOCT-MOST, 11: 197-204
- Bastian, J. & Brandle, M. (2018) *A New Economic Agenda for Southeast Europe*, Dialog Sudosteuropa, Friedrich Egbert Stiftung
- Beck, Ulrich (1997), “What is Globalisation” Polity Press
- Berkman, (2009) *Next Generation Connectivity: A Review if Broadband Internet Transition and Policy from around the World*, Cambridge, MA
- Bigo, D. et al, (2007), *The field of the EU Internal Security Agencies*, L’Harmattan, Paris, France.
- Bourdieu, P., (1992), *Noblesse d’Etat*, Les Editions de Minuit, Paris, France.

- Boycko, Maxim, Andrei Shleifer and Robert Vishny, (1996) ‘A Theory of Privatization’, *The Economic Journal*, 106 (435).
- Bretherton C. & Vogler J. (1999) *The EU as a global actor*, 25- 192 Routledge.
- Brunello, G., Fort, M. & Weber, G., (2009) *Changes in compulsory schooling, education and the distribution of wages in Europe*, *The Economic Journal*, 119(536), pp.516-539.
- Buiter, W, (2010), *Greece and the fiscal crisis in the EMU*, Citi Investment Research and Analysis Citigroup Centre, London, UK.
- Bunce, Valerie (1999) ‘The Political Economy of Postsocialism’, *Slavic Review*, 58(4).
- Calleo, D. (1976), ‘The Historiography of the Interwar Period: Reconsiderations’, in B.Rowland (ed.), *Balance of Power or Hegemony: The interwar Monetary System* (New York: New York University Press).
- Campos, Nauro F. and Jan Fidrmuc (eds.) (2003) *Political Economy of Transition and Development: Institutions, politics and policies*, ZEI Studies in European Economics and Law, vol. 5, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- CEDEFOP, (Μάρτιος 2015). Καλύτερη επαγγελματική κατάρτιση, καλύτερη ποιότητα ζωής. ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟΣΗΜΕΙΩΜΑ 9096 EL.
- Checkel, Jeffrey T. (1999) ‘Social Construction and Integration’, *Journal of European Public Policy* 6(4) (Special Issue): 545- 60.
- Christodoulakis, N. (2013). From Grexit to Growth: On Fiscal Multipliers and how to end Recession in Greece. *National Institute Economic Review*, 224(1), R66-R76.
- Christodoulakis, N. (2014). Austerity Programs under Liquidity Constraints: Stylized Facts of Recession in the Euro Area. *Credit and Capital Markets*, 47(2), 265-296.
- Coleman, W., and Porter, T. (2000) ‘International Institutions, Globalization and Democracy: Assessing the Challenges’, *Global Society*, 14/3:377-98.
- Commission of the EC (1990) *The European Commission and its eastern neighbors* Official publications of the European Communities.
- Commission of the European Communities (2006). ‘European Economy. Western Balkans in Transition’. *Enlargement Papers* no. 30, December
- Commission of the European Communities (2009a). *Pocketbook on Candidate and Potential Candidate Countries*. : Eurostat Pocketbooks

- Commission of the European Communities (2009b). 'EU Candidate and Pre-Accession Countries Economic Quarterly'. DG Economic and Financial Affairs, October
- Cook, Joanne (1998) 'Flexible Employment: Implications for Gender and Citizenship in the European Union', *New Political Economy* 3(2): 261- 77.
- Coote, B. (1992), *The Trade Trap: Poverty and Global Commodity Markets* (Oxford: Oxfam).
- Cutler, A.C., Haufler, V., and Porter, T. (eds.) (1999), *Private Authority and International Affairs* (Albany, NY:State University of New York Press).
- Danau, D. et al (2008) "The Marshall Plan. Lessons Learned for the 21st Century" Eliot Sorel & Pier Carlo Padoan (ed) OECD
- Daviddi, R., and M. Uvalic (2006). 'Currencies in the Western Balkans on their Way towards EMU'. In F. Torres, A. Verdun and H. Zimmermann (eds), *EMU Rules: The Political and Economic Consequences of European Monetary Integration*. Baden- Baden: Nomos, 261-78
- Dearden, L., H. Reed & Van Reenen, J., (2006). The impact of training on productivity and wages: Evidence from British Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(4), pp. 397-421.
- Dent C. (1997) *The European Economy - The global Context*. Σελίδες, 110-125 Routledgepublishing.
- DFPR Working Paper 2,(1996) *European Union Regional Policy and Cohesion in 1996*.
- Dobrincky, Rumen (2000), "Economic growth, reconstruction and development in South-East Europe: What prospects after a decade of decline?", in Gligorov, Vladimir (ed)(2000), *Balkan Reconstruction - Economic Aspects*, LSE - WIIW Balkan Studies, WIIW: Vienna, pp. 233-248
- EBDR – Transition Report May 2003 (European Bank for Reconstruction and Development- Economic Transition in central and eastern Europe and the CIS)
- EBRD – (2014) *Croatia: reforms to meet the terms of the EU acquis*, Jelena Madir & Luka Rimac

- Economou, M., Madianos, M., Peppou, L. E., Theleritis, C., Patelakis, A., & Stefanis, C. 2013. Suicidal ideation and reported suicide attempts in Greece during the economic crisis. *World Psychiatry*, 12(1), pp.53-59.
- Edelman, M, (1991), *Pièces et règles du jeu politique*, Editions du Seuil, Paris, France.
- Eichengreen, B., Park, D., & Shin, K. (2012). When Fast-Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China. *Asian Economic Papers*, 11(1), 42-87.
- Eichengreen, B.J. (ed.) (1992) *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression: 1919-1939* (New York: Oxford University Press).
- Eichengreen, Barry J. (2007) *The European Economy since 1945: Coordinated capitalism and beyond*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Elman, Amy (ed.) (1996) *Sexual Politics and the European Union* (Oxford: Berghahn Books).
- ESCAP, (2006) An exploration of the need for and cost of selected trade facilitation measures in Asia and the Pacific in the context of the WTO negotiations , *Studies in Trade and Investment*, No. 57, United Nations, New York
- European Communities, (2009) DG Economic and Financial Affairs, Five Years of Euro, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg.
- European Communities, (2014) DG Economic and Financial Affairs, Five Years of Euro, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg.
- European Economy 1/2009- Five Years after enlarged EU, Economic achievements and challenges. DG Economic & Financial Affairs.
- Evans, G., Goodman, J., and Landsbury, N.(eds.) (2001), *Moving Mountains: Communities Confront Mining and Globalization* (Sydney, NSW: Mineral Policy Institute and Oxford Press).
- Filippidis, K. (2014) Globalization in Europe - Measuring the effects in SEE countries. Conference Proceedings: 6th International Conference “The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed World” EBEEC 2014 Nis, Serbia May 9-10.
- Filippidis, K., Anastasiou, S., & Mavridis, S. (2014). Cross country variability in salaries’ changes of teachers across Europe during the economic crisis. *ICIB 2014*, 62.

- Filippidis, K., Anastasiou, S., Mavridis, S., & Siassiakos, K. (2014). Economic growth and Gender Equality (or inequality?) at Work in Greece and neighboring Balkan Countries. In 23rd IBIMA Conference: Vision (pp.1048-1057).
- Filippidis K., (2009) *The EU and the countries of Central and Eastern Europe The economy of the accession* Management of Innovative Business, Education & Support systems 468-477 MIBES 2009 -
- Fischer, W.C. (Editor), (2010) *German Hyperinflation 1922/23 – A Law and Economics Approach*, Eul Verlag, Lohmar, Germany.
- Flassbeck, Heiner (1999) 'Markt und Gerechtigkeit', *Blätter für deutsche und internationale Politik* 12/1999: 1450- 9.
- Forget, E. L. (2001) Jean-baptiste Say and spontaneous order. *History of Political Economy*, 33(2): X-218.
- Friedman, T. L. (2005). It's a flat world, after all. *The New York Times*, 3, 33-37.
- Ganić, M. (2012) The Impact of the Global Financial Crisis on the Banking Sector of Western Balkans: Cross-country Comparison Analysis. *Journal of Economic and Social Studies*, 2(2).
- Gilbert, E. and E. Helleiner (eds) (1999) *Nation-States and Money. The Past, Present and Future of National Currencies* (London and New York: Routledge).
- Gill, Stephen (1998) 'European Governance and New Constitutionalism: Economic and Monetary Union and Alternatives to Disciplinary Neo-Liberalism in Europe', *New Political Economy* 3(1): 5-26.
- Gill, Stephen (2000b) 'Toward a Postmodern Prince? "The Battle in Seattle as a Moment in the New Politics of Globalisation"', *Millenium* 26(1): 131-41.
- Gilpin Robert (2000) "The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century" Princeton University Press
- Gilpin Robert (2001) "Global Political Economy: Understanding the International Economic Order" Princeton University Press
- Giovanoli, Mario (2000) *International Monetary Law. Issues for the New Millenium* (Oxford: Oxford University Press).
- Gligorov, Vladimir (2001), "The role of the State in the Balkans", in Gligorov, V.; Astrov, V. and Christie, E. (2001), "Balkans and Europe: Trade, State, Money and Politics", the final report of the Countdown Project "European Union Enlargement, Regionalism and Balkan Integration", Vienna: WIIW

- Gligorov, Vladimir (ed.)(2000) “Balkan Reconstruction: Economic Aspects”, Vienna: WIIW
- Goodman, J. (2002) ‘Defeating the OECD’s Multilateral Agreement on Investment’, in J. Goodman (ed.) *Protest and Globalization: Prospects for Transnational Solidarity* (Annandale NSW: Pluto Press).
- Gorzalak, G. (2019) “Social and Economic Development in Central and Eastern Europe. Stability and Change after 1990” Routledge
- Gros D &Steinherr A. (2004) “Economic Transition in Central and Eastern Europe Planting the Seeds”, Cambridge University Press.
- Guttman, Robert (2000a) Reform des Internationalen Währungs systems, paper for the Enquete-Commission of the German Parliament, Globalization of the World Economy -Challenges and Answers, Working Group: Financial Markets, 14/26.
- Guttman, Robert (2000b) Investment and Pensions funds, paper for the Enquete-Commission of the German Parliament, Globalization of the World Economy – Challenges and Answers, Working Group: Financial Markets, 14/25.
- Hajnal, P.I. (2002) ‘Civil Society Encounters the G7/G8’, in P.I. Hajnal (ed.), *Civil Society in the Information Age* (Aldershot: Ashgate).
- Hamilton Daniel and Quilan Joseph, (2008), *Globalization and Europe: Prospering in the New World Order*, Center for Transatlantic Relations, The John Hopkins University, Washington.
- Havrylyshyn, Oleh (2001) ‘Recovery and Growth in Transition: A decade of evidence’, *IMF Staff Papers*, vol. 48, Special Issue. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Hay, Colin and Matthew Watson (1998) *Rendering the Contingent Necessary: New Labour’sNeoLiberal Conversion and the Discourse of Globalization*, paper presented at the American Political Science Association Conference, Boston, 3-6 September.
- Hedemann-Robinson, M. (2000) Defending the Consumer's Right to a Clean Environment in the Face of Globalization. The Case of Extraterritorial Environmental Protection Under European Community Law. *Journal of Consumer Policy*, 23(1), 25-61.
- Hein, Eckhard (2000) ‘Zentralbankpolitik, Arbeitsmarktinstitutionen und Makroökonomische Resultate’, *WSI-Mitteilungen* 2/2000: 107-17.

- Held, D. Goldblatt, D., and Perraton, J. (1999), *Global Transformations: Politics, Economics and Culture* (Cambridge Polity Press).
- Helleiner Eric, et al, (2005) “Global Political Economy”, *The Monetary Financial System* p.167- 174, Oxford University Press, New York.
- Helleiner, E. (2003)*The Making of National Money: Territorial Currencies in Historical Perspective* (Ithaca, NY: Cornell University Press).
- Hoskyns, Catherine (1996) *Integrating Gender: Women, Law and Politics in the European Union* (London: Verso).
- Ifanti A , ArgyriouA., Kalofonou F. H., &Kalofonos, H.P., (2013) Financial crisis and austerity measures in Greece: their impact on health promotion policies and public health care. *Health policy*, 113(1), pp.8-12.
- IMF- International Monetary Fund (2002), Working Paper 02/109 *Monetary Policy in Croatia*
- James, H (2001)*The End of Globalization: Lessons from the Great Depression* Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Jenkins, R. (2005). Globalization, corporate social responsibility and poverty. *International affairs*, 81(3), 525-540.
- Johnston, J. (2002) “Consuming Global Justice: Fair Trade Shopping and Alternative Development’, in J. Goodman (ed.), *Protest and Globalization: Prospects for Transnational Solidarity* (Annandale, NSW: Pluto Press).
- Karfakis, C., Katrakilidis, C., & Tsanana, E., 2014. Does output predict unemployment? A look at Okun's law in Greece. *International Labour Review*, 153(3),pp. 421-433.
- Kekic, L. (1996) ‘Assessing and Measuring Progress in the Transition’. *Country Forecast - Economies in Transition – Eastern Europe and the Former Soviet Union – Regional Overview*, 2nd quarter. London: EIU, 5-22
- Kenourgios, D., Dimitriou, D., (2015) Contagion of the Global Financial Crisis and the real economy: A regional analysis. *Econ. Model.* 44, 283–293.
- Keynes, John Maynard (1997) *The General Theory of Employment, Interest, and Money* (New York: Prometheus Books).
- Kiely Ray, 2005, *The Clash of Globalizations Neo-Liberalism, the Third Way and Anti - Globalization*, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.
- Kindleberger, C.P. (1973) *The World in Depression, 1929-1939* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press).

- Kohler W. 2003 Eastern Enlargement of the EU: A Comprehensive Welfare Assessment, Working Paper 0316 Johannes Kepler University Linz.
- Kolodko, G. W., and D. M. Nuti (1997). 'The Polish Alternative – Old Myths, Hard Facts and New Strategies in the Successful Polish Economic Transformation'.
- Kornai, J. (1980). *The Economics of Shortage*. Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, Janos (1992) *The Socialist System: The political economy of communism*, Oxford: Clarendon Press.
- Kristensen T. & Jensen P. R. (2001) Eastern Enlargement of the EU: Economic Costs and Benefits for EU Present member States? The Case of Denmark. Study BUDG/B1/0001 European Commission, Budget.
- Kymlicka, W.(2000), 'Citizenship in an Era of Globalization: Commentary on Held', in I/ Shapiro and C. Hacker-Cordon (eds.) *Democracy's Edges* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Lipton, David and Jeffrey Sachs, (1990) 'Privatization in Eastern Europe: The case of Poland', *Brookings Papers on Economic Activity*, 2.
- Mahlberg, B., Freund, I. & Prskawetz, A., 2009 "Firm Productivity, Workforce Age and Vocational Training in Austria, In *Labour Markets and Demographic Change* (pp. 58-84). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Makris G., & Filippidis K. (2013) "Fiscal Policy under the EMU – Facts and prospects", EBEEC3rd International Conference 2011 «Fiscal Policy under the EMU Facts and prospects», *Balkan and Eastern European Countries in the Midst of the Global Economic Crisis*, Karrasavoglou A. and P. Polychronidou (eds), Physica-Verlag, pp 63-74, ISBN: 978-3-7908-2872-6, Springer Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2013.
- Makris, G. (2015). Optimum Currency Area Theory, Nominal and Real Convergence Controversies and the European Experience After the Recent Global Economic Crisis. In *EU Crisis and the Role of the Periphery* (pp. 57-73). Springer International Publishing.
- Makris, G., & Siskou, T. (2011) The choice of the appropriate exchange rate policy for the post-socialist European countries: a theoretical approach. In *International Conference On Applied Economics–ICOAE* (p. 379).
- Makris, G., & Siskou, T. (2014). Global Imbalances, Financial Sphere and the World Economic Crisis. In *Economic Crisis in Europe and the Balkans* (pp. 65-77). Springer International Publishing.

- Marx, Karl (1953) *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Berlin).
- Matei, L., & Matei, A. I. (2008) Globalization and Europeanization-A Projection on a European Model of Public Administration. *Theoretical and Applied Economics*, 4(4), 33-52.
- McKinnon, Roland I. (1991a) *The Order of Economic Liberalization: Financial control in the transition to a market economy*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- McKinnon, Roland I. (1991a) *The Order of Economic Liberalization: Financial control in the transition to a market economy*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- McMillan, John (1997) 'Markets in Transition' in David Kreps and Kenneth Wallis (eds), *Advances in Economics and Econometrics: Theory and applications*, Seventh World Congress of the Econometric Society, vol. II, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- McNamara Kathleen et al, (2002) *Managing the Euro: The European Central Bank* p.174-185, The Institutions of the EU, Oxford University Press, New York.
- Michael, M. (2001) 'Jubilee 200): Drop the Debt, Not the Campaign', *Dollars and Sense*, Mar.:11.
- Milanovic Branko (1999) 'Explaining the Increase in Inequality during Transition', *Economics of Transition*, 7 (2).
- Mongeli, F & Camba- Mendez, G. (2018) *The Financial Crisis and Policy Response in Europe (2007- 2018)*, Journal of Comparative Economic Studies edited by *Nauro Campos*
- Mostov, Julie (2001), "Future trends in Southeastern Europe", *East European Studies*, Meeting Report No. 235 (to be found on <http://www.wilsoncenter.org/ees/>)
- O' Brien, R. (1992), *The End of Geography: Global Financial Integration* (London: Pinter).
- Ostner, Ilona and Jane Lewis (1995) 'Gender and the Evolution of European Social Policies', in Stephan Leibfried and Paul Pierson (eds) *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration* (Washington, DC: Brookings Institution).
- Ostner, Ilona and Jane Lewis (1995) 'Gender and the Evolution of European Social Policies', in Stephan Leibfried and Paul Pierson (eds) *European Social Policy:*

- Between Fragmentation and Integration (Washington, DC: Brookings Institution).
- Papadopoulou, O., (2015)*The value of Human Capital and Education: A snapshot of Greece*, The Cyprus Journal of Sciences, 13(3), pp.29-32.
- Papic, Z., (2009)*Political economy of crisis* (No. 47). Sarajevo: Forum Bosnae.
- Pauly, L. W. (1997), *Who Elected the Bankers: Surveillance and Control in the World Economy* (Ithaca, NY: Cornell University Press).
- Peck Jamie and Wai-chung Yeung Henry, 2003, *Remaking the Global Economy* p. 224-229, Sage Publication, London.
- Petersmann, E. U. (2002). Time for a United Nations ‘Global Compact for Integrating Human Rights into the Law of Worldwide Organizations: Lessons from European Integratio
- n. *European Journal of International Law*, 13(3), 621-650.
- Pleskovic- Stiglitz (2000) “The Institutional Foundations of China’s Market Transition”, in Boris Pleskovic and Joseph Stiglitz (eds), *Annual World Bank Conference on Development Economics 1999*, Washington, DC: The World Bank.
- Podkaminer,L (2013) *Development Patterns of Central and East European Countries (in the course of transition and following EU accession)*, Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), June 2013
- Popo, Hugo; Daza, Nancy; Ramos, Johanna. (2011)*Gender earnings gaps in the world*,Background Paper. World Development Report 2012 in Gender Equality and Development, World Bank.
- Popov, V. (2009). ‘Lessons from the Transition Economies. Putting the Success Stories of the Post-Communist World into a Broader Perspective’. IDER Research Paper 2009/15. Helsinki: UNU-WIDER.
- Price, R. (1998) ‘Reversing the Gun Sights: Transnation Civil Society Targets Land Mines’ *International Organization*, 52/3: 613-44.
- Qian, Yingyi (2003) ‘How Reform Worked in China’, in Dani Rodrik (ed.), *In Search of Prosperity: Analytic narratives on economic growth*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ravenhil John, (Editor) 2005, “Global Political Economy”, Chapter 1 - The study of political economy, Oxford University Press, New York.

- Robbins, R.H. (2002) *Global Problems and the Culture of Capitalism*, 2ndedn (Boston: Allyn & Bacon).
- Rosamond, Ben (1999) 'Discourses of Globalization and the Social Construction of European Identities', *Journal of European Public Policy* 6(4): 652-68.
- Rossilli, Mariagrazia (1997) 'The European Community's Policy on the Equality of Women: From the Treaty of Rome to the Present', *European Journal of Women's Studies* 4(1): 63-82.
- Rubery, Jill (1998) *Equity and Employment: Complementary or Competitive Objectives of European Policy?*, paper presented to the IAFFE Conference, University of Amsterdam, 2-5 June.
- Ruggie, J.G. (1998) *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization* (New York: Routledge).
- Salvatore D. (2000) (Salvatore D, Arndt S, Handler H, Eastern Enlargement: The Sooner, the Better?) *Narrowing the Structural Gap in Transition Economies* p.30 -55. Owned and Published by the Austrian Ministry for Economic Affairs and Labour, Economic Policy Section Vienna.
- Sandholtz, Wayne and John Zysman (1989) '1992: Recasting the European Bargain', *World Politics* 42: 95-128.
- Schmukler, S. L. (2004). *Financial globalization: gain and pain for developing countries*. Federal Reserve Bank of Atlanta *Economic Review*, 89(2), 39-66.
- Scholte, J.A., O'Brien, R., and Williams, M. (1999), 'The World Trade Organization and Civil Society', *Journal of World Trade*, 33/1:107-24.
- Schuster, T., & Holtbrügge, D. (2012) *Market entry of multinational companies in markets at the bottom of the pyramid: A learning perspective*, *International Business Review* 21(5), 817-830.
- Sedelmeier & Wallace (2000) in Wallace H. and Wallace W. *Policy Making in the EU 2000, Eastern Enlargement*, Oxford University Press.
- Simmons, B.A. (1994), *Who Adjusts? Domestic Sources of Foreign Economic Policy During the Interwar Years* (Princeton: Princeton University Press).
- Smith A. 2000 *The Return to Europe: the reintegration of eastern* p. 2-6 Macmillan Press Ltd.
- Smith, P. and Smythe, L. (1999), 'Globalization, Citizenship and Technology: The MAI Meets the Internet', *Canadian Foreign Policy*, 7/2: 83-106.

- Smits, J. M. (2006). Law making in the European Union: On globalization and contract law in divergent legal cultures. *La. L. Rev.*, 67, 1181.
- Soskice, D. (1999b) *The Political Economy of EMU. Rethinking the Effects of Monetary Integration on Europe*, Discussion Paper, Wissenschaftszentrum Berlin (WZB), FS I 99-302.
- Steger, Manfred (2009) “Globalization” Sterling Publishing
- Steger, Manfred (2005) “Globalism - The Great Ideological Struggle of the 21st Century”, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Steger, Manfred (2001) “Globalism: The New Market Ideology”, Rowman & Littlefield Publishers
- Stern, Nicholas (1997) ‘The Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Some strategic lessons from the experience of the 25 countries over six years’, in Salvatore Zecchini (ed.), *Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s*, Dordrecht: Kluwer Academic
- Stiglitz, Joseph (1998), "More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post- Washington Consensus", UNU/WIDER, WIDER Annual Lectures 1998.
- Stiglitz, Joseph E. (2000), "Whither Reform? Ten Years of the Transition", Annual World Bank Conference on Economic Development Economics 1999, Washington, D.C.: The World Bank, pp. 27 - 50.
- Sturm, J. E., & De Haan, J., (2015)“Income inequality, capitalism, and ethno-linguistic fractionalization”*American Economic Review*, 105(5), 593-97.
- Teague, Paul (1998) ‘Monetary Union and Social Europe’, *Journal of European Social Policy* 8(2): 117-37.
- Theobald, Hildegard (1999) *Geschlecht, Qualifikation und Wohlfahrtsstaat. Deutschland und Schweden im Vergleich* (Berlin: Sigma).
- Thirlwall, T., & King, J. (2011) *A Keynesian view of the current financial and economic crisis in the world economy*, *Global Change, Peace & Security*, 23(2), 239-248.
- Thurow, Lester (1997) “*Το Μέλλον του Καπιταλισμού*”, Εκδόσεις Λιβάνη
- Thurow, Lester (1999) *Building Wealth: The New Rules for Individuals, Companies and Nations* Harper Business
- Tota, Elton (2019) *EU Enlargement and its Impact to the Western Balkans*, Logos Verlag Berlin GmbH

- Tsoukalis, L. (2003) *What Kind of Europe?* p. 66- 91 Oxford University Press.
- Turley, G & Luke, P. (2011) *Transition Economies- Two decades on*, Routledge
- Tzanatos, Z. & Monogios, Y., (2013) *Public sector adjustment amidst structural adjustment in Greece: Suborfnate, spasmodic and sporadic. In Public sector shock*. Vaughan-Whitehead, D. (ed). Cheltenham: Edward Elgar (pp.259-299).
- UNCTAD .(1999). *World Investment Report 1999*. New York: United Nations.
- Uvalic, M. (1992). *Investment and Property Rights in Yugoslavia – The Long Transition to a Market Economy* Cambridge: Cambridge University Press.
- Uvalic, M. (2001). ‘*Regional Cooperation in South-eastern Europe*’ *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 1 (1): 55-75.
- Uvalic, M. (2003). ‘*Southeast European Economies: From International Assistance towards Self-Sustainable Growth*’. In W. van Meurs (ed.), *Prospects and Risks Beyond EU Enlargement. Southeastern Europe: Weak States and Strong International Support*. Opladen: Leske + Budrich, 99-115.
- Uvalic, M. (2006). ‘*Trade in Southeast Europe: Recent trends and some policy implications*’. *European Journal of Comparative Economics*, 3 (2): 171-95
- Uvalic, M. (2007b). ‘*Transition and Economic Development in Southeast Europe*’. In J. Deimel and W. van Meurs (eds), *The Balkan Prism – A Retrospective by Policy- Makers and Analysts*. München: Verlag Otto Sagner, 233-50.
- Uvalic, M. (2009b). ‘*Regionalism in Southeast Europe*’. In P. Della Posta, M. Uvalic and A. Verdun (eds), *Interpreting Globalization: A European Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 176-94
- Uvalic, M. (2010). *Serbia’s Transition – Towards a Better Future* Basingstoke, Vaughan-Whitehead Daniel, (2013). *Public Sector Shock. The Impact of Policy Retrenchment in Europe*, International LabourOrgansation (ILO) Edward Elgar UK.
- Vogli, R. D., Kouvonen, A., Elovainio, M., & Marmot, M. (2014). *Economic globalization, inequality and body mass index: a cross-national analysis of 127 countries*. *Critical Public Health*, 24(1), 7-21.
- Von Bogdandy, A. (2004). *Globalization and Europe: How to Square Democracy, Globalization, and International Law*. *European Journal of International Law*, 15(5), 885-906.
- Vukotic, D. (2003) *Fiscal Decentralisation, Local Government and Policy Reversals in Southeastern Europe*, Palgrave Macmillan

- Walby, Sylvia (1997) *Gender Transformations* (London and New York: Routledge).
- Walby, Sylvia (1999) 'Changes in Women's Employment in the United Kingdom', *New Political Economy* 4(2): 195-213.
- Walby, Sylvia (1999) 'Changes in Women's Employment in the United Kingdom', *New Political Economy*: 60.
- Wallerstein I., (2011). *The Modern World System I*, University of California Press, 2 - 48.
- Warkentin, C., and Mingst K. (2002) *International Institutions, the State and Global Civil Society in the Age of World Wide Web*, *Global Governance*, 6/2:237-57.
- Weiss, L. (1997) *Globalization and the Myth of the Powerless State*, *New Left Review*, 225:3-27.
- Welford, R. (2002). *Globalization, corporate social responsibility and human rights*, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 9(1), 1-7.
- Wendt, Alexander (1992) 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization* 46: 391-407.
- WIDERResearch for Action, 33 (2008) Helsinki: UNU-WIDER.
- Willets Peter, (2011) *Non- Governmental Organizations in Politics*, Routledge
- William Davidson Institute Working Paper Number 937 October 2008, *Inflation Differentials in EU New Member States: An Empirical Evidence*.
- World Bank (2002) *The Economic Import of Trade Facilitation Measures: A Development Perspective in the Asia Pacific*. Washington, D.C.
- Zwick, T., (2005) *Continuing vocational training forms and establishment productivity in Germany* *German Economic Review*, 6(2), pp.155-184.

Electronic references-sources –Ηλεκτρονικές πηγές:

- Agnello, L., & Sousa, R. M. (2012). How do banking crises impact on income inequality? *Applied Economics Letters*, 19(15), 1425-1429.
- Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade: http://www.dfat.gov.au/ani/chapter_8.html Conclusion of the Presidency-Copenhagen, June 21-22 1993: 12 (πρόσβαση 10/12/2017)
- Centre for Economic Research, FEDI report 2006 www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/grp_final_romania.pdf(πρόσβαση 26/06/2012)
- De Simone, E., Gaeta, G. L., & Ercolano, S. (2012). Exploring public social expenditure trends in the globalization era. *European Research Studies*, 15(1), 23 http://www.europarl.eu.int/summits/copenhagen/co_en.pdf(πρόσβαση 10/12/2017)
- European Commission's Delegation to Australia- The European Union's external relations: http://www.ecdel.org.au/eu_global_player/(πρόσβαση 17/3/2016)
- Europe in 12 Lessons, EC publications http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_3/index_el.htm (πρόσβαση 24/06/2011)
- Eurolex, (1999) Ανακοίνωση της Επιτροπής της 26ης Οκτωβρίου 1999 για την κοινοτική συμμετοχή στην πρωτοβουλία ελάφρυνσης του χρέους των φτωχών υπερχρεωμένων χωρών. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:r12401> (Πρόσβαση, 15/3/2016)
- Higgins, C., Duxbury, L., & Johnson, K. L. (2000). Part-time work for women: does it really help balance work and family?. *Human Resource Management*, 39(1), 17-32.
http://www.cnbc.com/id/45352962/IMF_s_Lipsky_Backs_Merkel_Over_EC_B_Powers
<http://www.telegraph.co.uk/finance/debt-crisis-live/9208088/Debt-crisis-as-it-happened-April-17-2012.html> (πρόσβαση 15/2/2014)
- Investopedia (2020), World Economies Rank in 2020, <https://www.investopedia.com/insights/worlds-top-economies/> (Πρόσβαση 24/12/2020)
- Khan, A. R., Griffin, K., & Riskin, C. (1999). Income distribution in urban China during the period of economic reform and globalization. *American Economic Review*, 89(2), 296-300. (πρόσβαση 15/2/2014)

- Montenegro Progress Reform 2007, EC (2007) https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/montenegro_progress_reports_en.pdf (πρόσβαση 20/12/2020)
- Sander, H., 2012, *The ECB's long-term refinancing operations: a solution to the debtcrisis, or doomed to fail?*<http://theconversation.edu.au/the-ecbs-long-term-refinancing-operations-a-solution-to-the-debt-crisis-or-doomed-to-fail-6424>(πρόσβαση 15/2/2014)
- Franklin Serrano and Numa Mazat, (2013). Quesnay and the analysis of the surplus in an agrarian capitalist economyhttps://mpra.ub.uni-muenchen.de/47781/1/MPRA_paper_47781.pdf
- The William Davidson Institute - IMF World Economic Outlook April 2003 Transition Report May 2003: <http://www.cergeei.cz/pdf/events/RTMay2003.pdf>(πρόσβαση 15/6/2015)
- Tietmeyer, Hans (1996) Die europäische Wirtschaft zwischen globalen Märkten und Internen Herausforderungen, Jean Monnet Lecture, European University Institute, 28 November, available at <http://www.iue.it/ANN/tietspeechDE.html>
- Walter, N. (2002). Euractiv. Ανάκτηση Απρίλιος 2, 2011, από www.euractiv.com/euro/emu-pact-big-bang-reforms-flexibility/article-117014(πρόσβαση 15/4/2017)
- West, M., 2011, *IMF's Lipsky Backs Merkel Over ECB Powers*, William Davidson Institute based on EBRD Transition Report 2002: <http://www.cergeei.cz/pdf/events/RTMay2003.pdf>(πρόσβαση 15/4/2017)
- World Bank Group (n.d.). Doing Business Indicators. Available at: www.doingbusiness.org(πρόσβαση 15/2/2014)
- Νίκος Μουζέλης, Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες <https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/pagkosmiopoiisi-mythoi-kai-pragmatikotites/> πρόσβαση 22/06/2012.

Περιεχόμενα πινάκων

Πίνακας 1. Μεταβολή των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων ως προς το ΑΕΠ, Πηγή: WorldBankIBRD –IDA (2018).....	56
Πίνακας 2 Οι ΑΞΕ Από το 1991 έως και το 1998. Πηγή UNCTAD, DivisionofTNCandInvestment (2002).....	57
Πίνακας 3ΠοσοστάΑνειδίκευτωνκαιεξειδικευμένουεργατικούδυναμικού.Πηγή: ILO (LABORSTA/KILM) database (http://laborst.ilo.org) Baro and Lee (2000) and World Bank	78
Πίνακας 4 Μεταβολές Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, Δανεισμό και Εισροές Ξένων Κεφαλαίων σε επιλεγμένες χώρες. Πηγή: UNCTAD, Foreign Direct Investments, World Development Indicators, World Bank (2005).....	83
Πίνακας 5 Μεταβολές Αποταμίευσης και Επενδύσεων σε επιλεγμένες χώρες, Πηγή: UNCTAD, ForeignDirectInvestments, WorldDevelopmentIndicators, WorldBank (2005).....	84
Πίνακας 6: ΜεταβολήτουΠληθωρισμούαπότο 1992 έωςτο 2007 Πηγή: EBRD (various years) for all except Kosovo: Commission of the EU (2006) and (2009b)	106
Πίνακας 7: Τα Συναλλαγματικά καθεστάτα σε χώρες της ΝΑΕ Πηγή: Daviddi and Uvalic (2006).	108
Πίνακας 8: . Ποσοστό Δημοσιονομικού Ελλείμματος σε % ως προς το ΑΕΠ από 1995 έως το 2008 Πηγή: EBRD&CommissionoftheEU (2006) and (2009b).	110
Πίνακας 9 Διαχρονική εξέλιξη του ΑΕΠ, Βοσνία, Κροατία, Κόσσοβο, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο και Σερβία, Πηγή: WorldBank, WorldBanknationalaccountsdata (2018).....	118
Πίνακας 10 Διαχρονική εξέλιξη της αξίας των παγκόσμιων εξαγωγών ως ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ σε %. Πηγή: WorldBank,WorldBanknationalaccountsdata (2019)	118
Πίνακας 11 Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας σε χώρες της ΕΕ, στην Ευρωζώνη και παγκοσμίως. Πηγή: WorldBank,WorldBanknationalaccountsdata 2015.	121
Πίνακας 12 1:a&b. Διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας σε βαλκανικές χώρες, ΕΕ και παγκοσμίως (WRLD). Πηγή: WorldBank, WorldBanknationalaccountsdata 2018.	123

Πίνακας 13:Μεταβολή του ποσοστού της ανεργίας (περίοδος 2000-2015, σε χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ (SEEEU): Βουλγαρία, Κροατία, Ρουμανία, και σε χώρες που δεν είναι μέλη της ΕΕ (SEEnon-EU): Αλβανία, Κόσσοβο, ΠΓΔΜ, Μαυροβούνιο, Σερβία).Πηγή: IMF (2016).....	123
Πίνακας 14: Μεταβολή της ανεργίας κατά την περίοδο 2008-2015, σε χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ (SEEEU): Βουλγαρία, Κροατία, Ρουμανία, και σε χώρες που δεν είναι μέλη της ΕΕ (SEEnon-EU): Αλβανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία). Πηγή: IMF (2016).....	124
Πίνακας 15 Διαχρονική εξέλιξη του αριθμού θέσεων εργασίας στην αγροτική παραγωγή (% συνόλου των θέσεων εργασίας) στα Βαλκάνια. Πηγή: WorldBank, WorldBanknationalaccountsdata (2019).....	125
Πίνακας 16 Διαχρονική εξέλιξη του αριθμού θέσεων εργασίας στον κλάδο των υπηρεσιών (% συνόλου των θέσεων εργασίας) στα Βαλκάνια., Πηγή: WorldBankIBRD –IDA (2018).....	126
Πίνακας 17 Διαχρονική εξέλιξη του κλάδου των υπηρεσιών (% ΑΕΠ) σε χώρες των Βαλκανίων Πηγή: WorldBankIBRD –IDA (2019).....	126
Πίνακας 18 Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών σε ποσοστό ως προς το ΑΕΠ σε ετήσια βάση, Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εξαγωγών (% του ΑΕΠ),αγαθών και υπηρεσιών, σε Βουλγαρία, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, ΕΕ, Κροατία, Σερβία και Ελλάδα., Πηγή: WorldBankIBRD –IDA (2019)	130
Πίνακας 19 Εισαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών σε ποσοστό ως προς το ΑΕΠ σε ετήσια βάση, Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εισαγωγών (% του ΑΕΠ), αγαθών και υπηρεσιών σε Βουλγαρία, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, ΕΕ, Κροατία, Σερβία Πηγή:WorldBankWorldBankIBRD –IDA (2019)	130
Πίνακας 20 Μεταβολή ΑΕΠ κατά Κεφαλή σε ετήσια βάση σε USD. Πηγή:WorldBankWorldBankIBRD –IDA (2019)	132
Πίνακας 21 Μεταβολή Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος- μεταβολή σε ετήσια βάση.	132
Πίνακας 22 Πληθωρισμός σε ετήσια βάση, Πηγή:WorldBankWorldBankIBRD –IDA (2018)	134
Πίνακας 23 Τιμές καταναλωτή σε χώρες της ΝΑΕ , Πηγή:WorldBank (2018).....	135
Πίνακας 24 Μεταβολή του εισοδήματος του φτωχότερου 20% του πληθυσμού των χωρών της ΝΑΕ, Πηγή: WorldBankIBRD –IDA (2018)	137

Πίνακας 25 Ετήσια μεταβολή του παγκόσμιου ΑΕΠ και του διεθνούς εμπορίου σε σταθερές τιμές.	159
Πίνακας 26 Πραγματική αύξηση του ΑΕΠ (%) στις ΝΑΕ (η τελευταία στήλη ΜΟ), Πηγή: EBRD online data 2009 and mid 2010	161
Πίνακας 27 Μεταβολή ΑΕΠ στις χώρες της ΝΑΕ 1990 έως 2018, Πηγή: WorldBankIBRD –IDA (2018).	162
Πίνακας 28 Ποσοστιαία Μεταβολή του ΑΕΠ (GDP, περίοδος 2014-2015, σε χώρες των Βαλκανίων που είναι μέλη της ΕΕ (SEEEU): Βουλγαρία, Κροατία, Ρουμανία, και σε χώρες που δεν είναι μέλη της ΕΕ (SEE non -EU): Αλβανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Βόρεια Μακεδονία, Μαυροβούνιο, Σερβία). Πηγή: IMF (2016).	164
Πίνακας 29 Διαχρονική εξέλιξη της βιομηχανικής παραγωγής (% ΑΕΠ) στην Αλβανία, Πηγή: http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AL (2017).....	166
Πίνακας 30 Διαχρονική εξέλιξη της αγροτικής παραγωγής (% ΑΕΠ) στην Αλβανία., Πηγή: http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AL (2017)	166
Πίνακας 31 Διαχρονική εξέλιξη του κλάδου των υπηρεσιών (%ΑΕΠ) στην Αλβανία., Πηγή: http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=AL (2017)	167
Πίνακας 32 Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού απασχολησιμότητας των γυναικών στα Βαλκάνια. Πηγή: databank.worldbank.org	192
Πίνακας 33 Διαχρονική μεταβολή της αναλογία της απασχολησιμότητας Ανδρών/Γυναικών στα Βαλκάνια (Albania, BosniaandHerzegovina, Bulgaria, Croatia, Greece, Kosovo, NorthMacedonia, Montenegro, Romania, Serbia, Slovenia). Παρουσιάζεται και η μέση τιμή για τις χώρες της Ευρωζώνη για λόγους σύγκρισης. Πηγή: databank.worldbank.org	193
Πίνακας 34 Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού του εθνικού εισοδήματος που αποκομίζει το πλουσιότερο 10%, Πηγή: Agnello&Sousa, 2012	195
Πίνακας 35 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη GINI(εκφράζει την ανισοκατανομή του εισοδήματος) σε χώρες των Βαλκανίων. Πηγή: databank.worldbank.org (06/0/2017)	197

Πίνακας 36 Μέση τιμή (+/- τυπική απόκλιση) του δείκτη ανισοκατανομής του εισοδήματος GINI σε χώρες των Βαλκανίων την περίοδο 2002-2016. Πηγή: databank.worldbank.org (06/0/2017)	197
Πίνακας 37 Διαχρονική εξέλιξη του δείκτη GINI χωρών των Βαλκανίων Πηγή: databank.worldbank.org	198
Πίνακας 38: Διαχρονική εξέλιξη (2005-2015) της μέσης τιμής του δείκτη GINI (μέσος όρος σε σύνολο 10 χωρών των Βαλκανίων: Αλβανία, Βοσνία, Βουλγαρία, Κροατία, Βόρεια Μακεδονία, Κόσσοβο, Μαυροβούνιο, Ρουμανία, Σερβία). Πηγή: databank.worldbank.org	198
Πίνακας 39 Διαχρονική μεταβολή του μεριδίου των μισθών προς το ΑΕΠ σε χώρες των Βαλκανίων. Παρουσιάζονται και οι αντίστοιχες τιμές της Γερμανίας Πηγή: databank.worldbank.org	199
Πίνακας 40 Διαχρονική μεταβολή (%) του εργατικού κόστους σε Βαλκανικές χώρες. Έτος αναφοράς=2010. Πηγή: databank.worldbank.org	200
Πίνακας 41 Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εργαζόμενων μερικής απασχόλησης Πηγή: databank.worldbank.org	201
Πίνακας 42: Γραφική αναπαράσταση χωρών των Βαλκανίων βάσει των οικονομικών δεικτών, Πηγή: DeSimone, 2012	202